

Часопис за национална и државна питања
УДК 323.1(=163.41)
ISSN 1820-4996

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

Година XVII
vol 41.
Број 1/2022.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС

NATIONAL INTEREST

ЧАСОПИС ЗА НАЦИОНАЛНА И ДРЖАВНА
ПИТАЊА

ISSN 1820-4996 УДК 323.1(=163.41)

Број 1/2022. год. XVII vol. 41 стр. 1-314

DOI: <https://doi.org/10.22182/ni.4112022>

Часопис покренут поводом 200 годишњице
савремене српске државности.

Часопис излази три пута годишње.

Издавач:

Институт за политичке студије

Адреса:

Светозара Марковића 36, Београд

Телефон: 3039-380, 3349-205

Email: ipsbgd@eunet.rs

Оснивачи часописа:

Милан Матић, Живојин Ђурић

Главни уредник:

Милош Кнежевић

Одговорни уредник:

Живојин Ђурић

Редакција:

Миломир Степић, Милош Кнежевић, Жељко Будимир,

Душан Пророковић, Марко Пејковић, Сања Шуљагић,

Зоран Милошевић, Александар Гронски

Секретари:

Андријана Јовановић

Бојана Секулић

Савет часописа:

Радослав Гађииновић, Ђуро Бодрожић, Живојин Ђурић, Момчило

Суботић, Славенко Терзић, Борис Милосављевић, Милош Ковић,

Миша Ђурковић, м. М. Лобанов, Наталија Белоус,

Владислав Кучмистиј, Дејан Михаиловић

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић

Прелом и штампа:

Ситопринт, Житиште

Тираж: 50 примерака

САДРЖАЈ

ВЕЛИКИ РЕСЕТ – У СВЕТЛУ ПРОМЕНА У ГЛОБАЛНИМ ОДНОСИМА

Љубомир Кљакић

ВЕЛИКА ПОЛАРИЗАЦИЈА Социологија Sars 2
Covid 19 капитализма.....9-43

Александар Гајић

„ВЕЛИКИ РЕСЕТ“: ПОКУШАЈ РЕАНИМАЦИЈЕ
ГЛОБАЛИЗМА.....45-64

Горан Николић, Јелена Звездановић Лобанова

ФОРМИРАЊЕ НОВЕ ГЛОБАЛНЕ ГЕОПОЛИТИЧКЕ
И ГЕОЕКОНОМСКЕ РАВНОТЕЖЕ.....65-81

Марија Стефановић

ЗЕЛЕНИ У ЕВРОПИ – ОД ЕКОЛОШКИХ ПОКРЕТА
ДО ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА.....83-101

ПОЛИТИЧКИ И СОЦИЈАЛНИ АСПЕКТИ БЕЗБЕДНОСТИ

Милош Аздејковић

НУЖНОСТ ОДСУДНЕ КОНТРАОБАВЕШТАЈНЕ
ЗАШТИТЕ ВИТАЛНИХ
ДРЖАВНИХ ВРЕДНОСТИ.....105-122

Милош Лакићевић

КОНТРАОБАВЕШТАЈНА ДЕЛАТНОСТ У
ФУНКЦИЈИ СУЗБИЈАЊА ОРГАНИЗОВАНОГ
КРИМИНАЛА.....123-145

Ивана Лукнар

ДРУШТВЕНА КОНТРОЛА И САЈБЕРКРИМИНАЛ....147-159

ПОЛИТИКОЛОШКЕ И ПРАВНЕ ТЕМЕ

- Владан Станковић*
ПОЛИТИЧКИ СИСТЕМ ПО МИТРОВДАНСКОМ
УСТАВУ – УСТАВНОПРАВНА АНАЛИЗА.....163-183
- Мијодраг Радојевић*
РЕФЕРЕНДУМ У СРБИЈИ Између народне
воље и манипулације.....185-210
- Рајко Петровић*
ПОЛИТИЧКИ ОДНОСИ ИЗМЕЂУ СРБИЈЕ И
ЦРНЕ ГОРЕ ОД 2006. ДО 2021. ГОДИНЕ211-228
- Нада М. Радушки*
ЕМПИРИЈСКА ИСТРАЖИВАЊА РОМСКЕ
ПОПУЛАЦИЈЕ У СРБИЈИ:
ПОПИСИ VERSUS АНКЕТЕ229-249

ИСТОРИЈСКИ ОГЛЕД

- Братислав Теиновић*
ТОМО КОВАЧЕВИЋ (1820–1863): БОРАЦ ЗА
СРПСКИ НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС У
БОСАНСКОМ ЕЈАЛЕТУ253-285

ПРИКАЗ

- Саво Симић*
ГЕОПОЛИТИЧКИ ПОТЕНЦИЈАЛ РЕПУБЛИКЕ
СРБИЈЕ - ИЗМЕЂУ ЕВРОПСКЕ ПЕРИФЕРИЈЕ И
РЕГИОНАЛНЕ ПОЛУПЕРИФЕРИЈЕ289-293

CONTENTS

THE GREAT RESET - IN THE LIGHT OF CHANGES IN GLOBAL RELATIONS

Ljubomir Kljakic

THE GREAT POLARIZATION Sociology of Sars 2
Covid 19 Capitalism.....9-44

Aleksandar Gajic

“GREAT RESET”: AN ATTEMPT TO
RESUSCITATE GLOBALISM.....45-64

Nikolic Goran, Jelena Zvezdanovic Lobanova

FORMATION OF A NEW GLOBAL GEOPOLITICAL
AND GEOECONOMIC BALANC.....65-81

Marija Stefanovic

THE GREENS IN EUROPE – FROM
ENVIRONMENTAL MOVEMENTS TO
POLITICAL PARTIES83-101

POLITICAL AND SOCIAL ASPECTS OF SECURITY

Milos Azdejkovic

THE NECESSITY OF CRUCIAL
COUNTERINTELLIGENCE PROTECTION OF
VITAL STATE VALUES.....105-122

Milos Lakicevic

COUNTERINTELLIGENCE ACTIVITY AS THE
FACTOR OF SUPPRESSING ORGANIZED
CRIME.....123-145

Ivana Luknar

SOCIAL CONTROL THEORY AND
CYBERCRIME.....147-159

POLITICAL AND LEGAL TOPICS

Vladan Stankovic

POLITICAL SYSTEM ACCORDING TO THE
MITROVDAN CONSTITUTION -
CONSTITUTIONAL LAW ANALYSIS.....163-183

<i>Mijodrag Radojevic</i>	REFERENDUM IN SERBIA Between popular will and manipulation.....	185-210
<i>Rajko Petrovic</i>	POLITICAL RELATIONS BETWEEN SERBIA AND MONTENEGRO FROM 2006 TO 2021.....	211-228
<i>Nada M.Raduški</i>	EMPIRICAL RESEARCH OF THE ROMA POPULATIONS IN SERBIA: CENSUS VERSUS SURVEY.....	229-249

HISTORICAL EXPERIMENT

<i>Bratislav Teinovic</i>	TOMO KOVAČEVIĆ (1820–1863): FIGHTER FOR SERBIAN NATIONAL INTEREST IN BOSNIAN EYALET.....	253-285
---------------------------	--	---------

REVIEW

<i>Savo Simic</i>	GEOPOLITICAL POTENTIAL OF THE REPUBLIC OF SERBIA - BETWEEN THE EUROPEAN PERIPHERY AND THE REGIONAL HALF- PERIPHERAL.....	289-293
-------------------	---	---------

**ВЕЛИКИ РЕСЕТ – У СВЕТЛУ ПРОМЕНА У
ГЛОБАЛНИМ ОДНОСИМА**

Љубомир Кљакић

ВЕЛИКА ПОЛАРИЗАЦИЈА Социологија Sars 2
Covid 19 капитализма.....9-44

Александар Гајић

„ВЕЛИКИ РЕСЕТ“: ПОКУШАЈ РЕАНИМАЦИЈЕ
ГЛОБАЛИЗМА.....45-64

Горан Николић, Јелена Звездановић Лобанова

ФОРМИРАЊЕ НОВЕ ГЛОБАЛНЕ ГЕОПОЛИТИЧКЕ
И ГЕОЕКОНОМСКЕ РАВНОТЕЖЕ.....65-81

Марија Стефановић

ЗЕЛЕНИ У ЕВРОПИ – ОД ЕКОЛОШКИХ ПОКРЕТА
ДО ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА.....83-101

*Љубомир Кљакић**

ВЕЛИКА ПОЛАРИЗАЦИЈА Социологија sars 2 Covid 19 капитализма

Сажетак

Рад се темељи на анализи доступне грађе о својствима и димензијама глобалног процеса који се декларише као текућа пандемија мистериозног вируса Sars 2 Covid 19 у периоду 2019-2021, као и познатим догађајима који су најављивали овај заплет од 2001. до 2019. Другим речима, на анализи тока догађаја и неких главних корпоративних актера тог процеса који је, практично преко ноћи, сасвим у складу са „људским ликом“ доктрине „инклузивног капитализма“, омогућио травестију светског (капиталистичког) система у *Sars 2 Covid 19 капитализма* или *Corona капитализма*. У раду се, надаље, представљају аргументи у прилог закључка да корпоративни напор да се светско и свако локално друштво радикално поларизује, да се спроведе радикална социјална, економска, класна, психолошка, здравствена, образовна, културна и свака друга поларизација, јесте основна карактеристика *Sars 2 Covid 19 капитализма*, односно глобалног процеса који се декларише као текућа пандемија Sars 2 Covid 19 у периоду 2019-2021.

Велика светска поларизација има за крајњи циљ да за време после пандемије Sars 2 Covid 19, посредством *Sars 2 Covid 19 капитализма* или *Corona капитализма*, успостави и осигура простор за постхуманистичку дигиталну диктатуру и свет у коме претежан део човечанства неће поседовати ништа, али ће бити срећан – што је крајњи циљ текућих догађаја, који са много ентузијзма заговара Клаус Шваб, председник Светског економског форума, главни видљиви идеолог и заговорник таквог тока ствари. За две године – од јесени 2019. до јесени 2021 – главни актери глобалног процеса који се декларише као текућа пандемија мистериозног

* Политиколог, Београд.

вируса Sars 2 Covid 19, остварили су много тога: легитимизована је и легализована стратегија трансхуманистичке дигиталне (и фармаколошке) диктатуре, трајно је деконпонована досадашња структура светске и сваке локалне економије, неповратно је нарушена структура света рада, стотине милиона људи остало је без посла, успешно је спроведен планетарни колапс јавног здравља, умрло је 6 милиона људи, успешно је спроведена суспензија досадашњих демократских института и процедура, под изговором „управљања кризом у условима ванредног стања“, извршена је нова прерасподела светског богатства, а моћ одлучивања преузеле су корпоративне, пара-државне и државне олигархијске групе без икакве јавне контроле... итд. Глобални коруптивни савез конгломерата финансијског, фармацеутског, информационог и високо-технолошког корпоративног капитала са војно-индустријско-научно-обавештајно-медијским комплексом као својим унутрашњим језгром, јесте ударна песница и носећа снага овог тока догађаја.

Као што је то најављено 1974-1976, у години 2020. заиста се одиграла она драма на таласној путањи историје која је на очигледан, свим видљив начин показала и показује да ће нови поредак света, нови долазећи светски систем, око 2050. бити стабилизovan сходно акцијама које се данас предузимају. Хоће ли свет после 2050. бити још мрачније место за живот него што је то данас, или ће бити бољи, људскији, слободнији и свет са више једнакости, у дословном смислу засвиси од резултата борбе и дубоких структуралних трансформација које су на отвореној сцени експлодирале 2019 - 2020 - 2021. године.

Кључне речи: пандемија, вируси, истраживања „добивања функција“, „gain-of-function research“ вируса, „супер вирус“ - „супер вакцина“, Sars 2 Covid 19 капитализам или Corona капитализам, корпоративна олигархија, корпоративна дистопија, биотехнолошки и биополитички програм, светски рат, трагедија светског система, неолиберализам, 5.100 патената и патентних пријава регистрованих „у сврху контроле неког од аспеката SARS коронавируса“, корпоративно-технолошки фашизам.

„Али, 35. године пре оснивања Јединствене Државе – била је пронађена наша садашња нафтна храна. Истина, остало је у животу само 0,2 становништва земањске кугле. Али зато – очишћено од хиљадугодишње прљавштине – како је само земљино лице постало блиставо! И због тога су тих нула целих и два десета – окусили блаженство Јединствене Државе.” Јевгениј Замјатин, 1920. (Замјатин 2001, 32)

„Различити утицаји теже да критичку мисао учине друштвено безопасном. Први међу њима је развој индустријског апарата и његове способности контроле свих сфера живота. Технолошка рационалност усађена у главе оних који опслужују апарат трансформисала је бројне облике спољне присиле и ауторитета у облике самодисциплине и самоконтроле... То ‚преобраћање’ присиле и ауторитета пре је ојачало него што је ублажило механизме друштвене контроле. Људи, следећи свој сопствени разум, следе заправо оне који су упрegli њихов ум у запрегу профита.”

(...)

„Суочен с терором који данас угрожава свет, идеал се сужава на само једно и истовремено опште питање. Суочени с фашистичким варваризмом, сви постају свесни шта је значење слободе и сваком постаје јасна ирационалност преовлађујуће рационалности.” Херберт Маркузе, 1941. (Marcuse 1941, Simić 1981, 59-85).

„Организовали смо друштво науке и технологије у коме нико ништа не разуме о науци и технологији, а пре или касније, ова запаљива мешавина незнања и моћи експлодираће нам у лице. Хоћу да кажем, ко води науку и технологију у демократији, ако људи не знају ништа о томе?” Карл Сеган, 1996. (Sagan 1996).

I

Задатак кога сам се на овом месту подухватио јесте да на властитом примеру представим нека од питања, сазнања и закључака до којих се могло и може доћи ако консултујемо само део од до сада јавно доступне грађе о својствима и димензијама догађаја који је сукцесивно најављиван од 2001, а најзад био и покренут на измаку 2019. и на самом почетку 2020. године. Одиграо се двадесет, односно деветнаест година после два догађаја који су, такође, променили свет – агресија НАТО пакта на СР Југославију од 24. марта до 10. јун 1999. и до сада неразјашњени напад на њујоршки Светски трговински центар и Пентагон 11. септембра 2001.¹ са оном, никако

1 David Ray Griffin: *The New Pearl Harbor. Disturbing Questions about the Bush Administration*

завршеном, серијом ратова која је покренута после 1999 – 2001.

Као што је познато, Светска здравствена организација, СЗО, (the World Health Organization, WHO) класификовала је догађај са измака 2019. и самог почетка 2020. године као опасност за светско здравље и прогласила га 11. марта 2020. за планетарну пандемију новог вируса. Пре проглашења пандемије, овај вирус је већ 11. фебруара 2020. био назван нови Sars 2 Covid 19. Истовремено, свет је систематски увераван да овде имамо посла са мистериозним и смртоносним вирусом ексцентричних инфективних, мутационих и смртоносних својстава за који савремена наука, медицина и сродне дисциплине, до његове појаве нису знале, о вирусу који одступа од „понашања” свих познатих вируса. Ипак, овај непознати и ексцентрични вирус, нови Sars 2 Covid 19, класификован је у породициу деценијама познатих Corona (лат. Corona, Круна) вируса,² а *светски рат* против овог невидљивог и непознатог непријатеља човечанства одмах је био покрент.

За свега неколико недеља, ако и толико, пандемија новог вируса Sars 2 Covid 19 са планетарном и локалним ратним анти-пандемијским политикама које су је пратиле, радикално је реорганизовла и променила читаво светско и свако локално друштво са свим њиховим установама, комуникацијама, економијом, животним навикама и системима вредности. *Sars 2 Covid 19 капитализам* или *Corona капитализам*, како сам поредак који је успостављен на таласу пандемије вируса Sars 2 Covid 19 именовао 2020. и 2021,³ јесте друго име за ову радикалну промену, заправо

and 9/11, foreword by Richard Folk, Olive Branch Press, An imprint of Interlink Publishing Group, Inc., Northampton, Massachusetts, 2004; David Ray Griffin: *The Mysterious Collaps of World Trade Center 7. Why the Final Official Report about 9/11 is Unscientific and False*, Olive Branch Press, An imprint of Interlink Publishing Group, Inc., Northampton, Massachusetts, 2010; David Ray Griffin: *The American Trajectory: Divine or Demonic?*. Clarity Press, Atlanta, GA, USA, 2018.

- 2 У јануару 2020, Светска здравствена организација назвала је овај до тада непознати вирус *Тежки акутни респираторни синдром 2 нови 2019 корона вирус* (енгл. *Severe acute respiratory syndrome coronavirus 2, 2019 novel coronavirus, 2019-nCoV*). Такође, исти вирусни ентитет тада је често називан и *хумани*, односно *људски корона вирус 2019* (енгл. *Human coronavirus 2019, HCoV-19* или *hCoV-19*). Међународни комитет за таксономију вируса (the International Committee on Taxonomy of Viruses), именовао је 11. фебруара 2020. овај ентитет и обољење које он изазива нешто другачије. Назвао га је *Тежки акутни респираторни синдром корона вирус 2, 2019*, (енгл. *Severe acute respiratory syndrome coronavirus 2, 2019, SARS 2 CoV 19*). Настојање да се вирус назове *Вухански вирус* (енгл. *Wuhan virus*), по Вухану, граду у НР Кини где је његова трансмисија међу људима први пут службено потврђена, одбачено је из разлога политичке коректности, наиме због ксенофобичног потенцијала и синофобије коју може изазвати, како су то објаснили званичноци СЗО и неки универзитетски стручњаци.

- 3 Видети: *Рефеудализација и савремени свет*, емисија *Гозба*, Радио Београд 2, уредник и

радикалну деконструкцију и травестију дотадашњег светског и сваког дотадашњег локалног друштва.

Наиме, светски (капиталистички) систем, кога је после 600 година, почетком седамдесетих година 20. века захватио неповратни процес његове историјске демисије, заробљен дубоком, структуралном кризом, био је присиљен да се 2019 - 2020. у целини представи у облику који је у досадашњој историји био карактеристичном само за просторно и временски ограничене ратове, политичке преврате, природне катастрофе, епидемије или економске кризе. Први пут у историји, свет се 2019-2020. у целини трансформисао у свет под режимом плантарног полицијског часа и затварања људи, економије и комуникација, свет глобалног карантина и универзалне болнице, у планетарни концентрациони логор и чекаоницу смрти, у тоталитарно контролисани и манипулисани простор испуњен паником и општим страхом.

II

Мета-функција овог новог лика света јесте да привремено, колико год је то могуће, заустави и ублажи, ако већ не и да преусмери, векторе историје. Другим речима, да успори акцелерацију кризе историјске демисије светског (капиталистичког) система и, што је можда још важније, да на развалинама деконструисаног, преко ноћи избрисаног (дотадашњег) поретка, створи глобалну и застрашујућу илузију о повратку света на нулту тачку историје. Да снагом тоталитарног надзора, пропаганде и манипулације, снагом системски индикованог и управљаног страха, сачува језгро моћи досадашње историјске пирамиде светске социјално-класне структуре (и начина њене репродукције) и тако припреми човечанство за наредну конфигурацију светског поретка у коме ће ова моћ владајуће социјално-класне пирамиде бити не само сачувана и обновљена, него и радикализована.

водителј др Александар Лукић, гост Љубомир Кљакић, 23. новембар 2020, <https://www.rts.rs/upload/storyBoxFileData/2020/11/23/40412492/GOZBA.mp3> (овде сам први пут говорио о *Корона вирус капитализму* као главном својству тренутног поретка ствари у данашњем свету); Љубомир Кљакић: *Вечни др Виктор Франкештајн. Трансхуманизам, биодигитална дистопија и капитализам Covid 19*, саопштење, Филозофска школи Феликс Ромулијана, тема *Трансхуманизам, филозофија и криза човечанства*. Зајечар, 20 - 22. август 2021; *Социологија глобалне поларизације*, емисија *Гозба*, Радио Београд 2, уредник и водителј др Александар Лукић, гост Љубомир Кљакић, 23. новембар 2021, <https://www.rts.rs/page/radio/sr/story/24/radio-beograd-2/4588739/sociologija-globalne-polarizacije.html>, <https://www.youtube.com/watch?v=y6ZVPXoIGA8>).

Први пут у целокупној познатој историји човечанства, травестија светског система у нову представу о себи, свој нови лик, покренута је тако као *биотехнолошки* и *биополитички програм* управљања извесним биолошким патогеном и као *светски рат* против невидљивог непријатеља, смртоносне пандемије једног непознатог вируса. Преображај је муњевито спроведен под заједничком заставом ауторитарних, диктаторских и отворено тоталитарних ратних политика. Оне су, ове ратне политике, засноване на индукованом страху и паници, на контроли свести, дисциплиновању, наводној бризи за јавно здравље, идеологизацији, мистификацији и догматизацији науке уопште и посебно медицине преименоване у „струку“ и свим оним инструментима репресивног суспендовања људских права и слобода које су чином проглашења пандемије биле омогућене у светском и сваком појединачном друштву. Распад и слом дотадашње светске економије, 6 милиона умрлих за које СЗО тврди да су до сада преминули од последица инфекције вирусом Sars 2 Covid 19, стотине милиона људи који су остали без посла широм света, немерљива материјална штета и почетак нове прерасподеле светске моћи и богатства, непосредни су резултати и свима видљива „цена“ овог догађаја.

Глобални савез коруптивних конгломерата финансијског, фармацеутског, информационог и високо-технолошког корпоративног капитала са војно-индустријско-научно-обавештајно-медијским комплексом као својим унутрашњим језгром, био је ударна песница и носећа снага овог муњевитог светског рата и ове травестије поретка. Тако је, практично преко ноћи, сасвим у складу са „људским ликом“ доктрине „инклузивног капитализма“, светски (капиталистички) систем доживео преображај и појавио се у лику *Sars 2 Covid 19 капитализма* или *Corona капитализма*.

Реч је, међутим, о најновијој мутацији светског система у доба његовог *последњег циклуса последње кризе*, (Кљакић 2005, 241-255) односно његове још постојеће, полувековне структуралне формације, у још актуелно доба „чистог“ неолибералног капитализма и његовог поретка *корпоративне дистопије*.

Sars 2 Covid 19 капитализам или *Corona капитализам* представио се на светској сцени управо у „тренутку“ када је тај „чисти“ неолиберализам, после полувековне планетарне доминације (од државног удара и убиства председника Саладора Аљендеа у Чилеу, које су 11. септембра 1973. организовале САД, па све до 2019) очигледно дошао до свог краја, као што је то недвосмислено показала светска криза 2006 – 2009.

III

Наравно, главни стратеги, идеолози, носиоци и чувари неолиберализма као још увек актуелне еманације капитализма уопште, они пре свих осталих, нису седели скрштених руку. Боље од других, знали су и знају да је тај крај веома близу, ако се већ није и догодио. Следствено, поново је постало витално важно трагање за новим стратегијама и политикама које би могле макар да сачувају унутрашње језгро поретка и да, колико је год то могуће, ублаже најдраматичније негативне последице једног тако крупног догађаја као што је то крај досадашњег света. Ово трагање за излазним стратегијама и политикама, концептуално се заснива на оном једноставном правилу (и дугој историји његове примене) које гласи: „Најбољи начин да се предвиди будућност јесте да се она направи.“

Зато су и припреме за муњевити светски рат против пандемије вируса Sars 2 Covid 19 почеле много раније, читавих двадесет година раније, као што то узорно показују данас познате чињенице, на пример и оне две ратне вежбе за борбу против хипотетичког био-терористичког напада на САД или трансатлантске савезнике те земље 2001. и 2005. Прва вежба, са кодним називом *Мрачна зима*, *Dark Winter*, одржана је у бази америчког ратног ваздухопловства Ендрјуз (Andrews AFB), код Вашингтона (Washington, DC), 22. и 23. јуна 2001, а друга, под кодним именом *Атлантска олуја*, *Atlantic Storm*, одржана је 14. јануара 2005. на Универзитету Питсбург. У оба случаја, један од главних организатора је Центар за здравствену безбедност Џон Хопкинс (Johns Hopkins Center for Health Security), „независна, непрофитна организација Блумбергове Школе за јавно здравље Џон Хопкинс“, истраживачка установа посвећена студијама биолошко-хемијског ратовања и борби против биотерориза од свог оснивања 1998, а нарочито од реорганизације 2003.⁴ И данас, Центар за здравствену безбедност Џон Хопкинс с поносом истиче своје заслуге за *Мрачну зиму* и *Атлантску олују* из 2001. и 2005.⁵

Међутим, слом светског тржишта некретнина, слом светског финансијског система и светска економска криза 2006 – 2009,

4 Johns Hopkins Center for Health Security, (CHS) an independent, nonprofit organization of the Johns Hopkins Bloomberg School of Public Health. Baltimore, MD, US, <https://www.centerforhealthsecurity.org/>; Johns Hopkins Center for Health Security, From Wikipedia, the free encyclopedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Johns_Hopkins_Center_for_Health_Security.

5 Видети: *Dark Winter*, June 22-23, 2001, Johns Hopkins Center for Health Security, https://www.centerforhealthsecurity.org/our-work/events-archive/2001_dark-winter/; *Atlantic Storm*, January 14, 2005, Johns Hopkins Center for Health Security, https://www.centerforhealthsecurity.org/our-work/events-archive/2005_atlantic_storm/.

показали су да *Мрачна зима* и *Атлантска олуја* имају битно концептуално ограничење. Били су то, наиме, локални пројекти у глобализованом свету. Ово сазнање утицало је на промену приступа у трагању за стратегијама и политикама које би могле допринети да се оптимизује оно старо правило да је „најбољи начин да се предвиди будућност... да се она направи.” Проблеми здравствене безбедности, биолошког рата и биотероризма, морали су са локалног да се подигну на глобални ниво.

И заиста, у мају 2010. Рокфелер Фондација објавила је свој план глобалне излазне стратегије. Реч је о извештају *Scenarios for the Future of Technology and International Development*, *Сценарију будућности и међународног развоја*,⁶ у коме група за ову прилику ангажованих стручњака развија и анализира добре и лоше стране четири могућа сценарија непосредне будућности од интереса за човечанство, односно за светски (капиталистички) систем и неолиберализам као његову текућу еманацију. Били су то сценарији *Затварање* (*Lock Step*), *Мудро заједништво* (*Clever Together*), *Хакерски напад* (*Hack Attack*) и *Паметно извртање* (*Smart Scramble*). На овом месту, од посебног интереса је биополитички сценарио будућности *Затварање*, где се, пред остало, каже и ово:

„Током 2012. коначно је ударила пандемија која се годинама очекивала... и заразила скоро 20 одсто светске популације и убила 8 милиона за само седам месеци.../ Пандемија је имала смртоносни ефекат и на економију/ Међутим, неколико земаља је реаговало боље (од других) – посебно Кина. Кинеске власти су брзо увеле и спровеле обавезни карантин за све грађане... што је омогућило заустављање ширења вируса далеко раније него у другим земаљама и омогућило бржи опоравак после пандемије...”⁷

После извештаја Рокфелер Фондације, уследили су и други догађаји од интереса за разумевање посебне историје *Sars 2 Covid 19* капитализма или *Corona* капитализма.

Већ 30. маја 2012, међународна јавност била је изненађена вешћу да су породице Рокфелер и Ротшилд, две светски најстарије, најпознатије и најутицајније финансијске династије – активно уплетене у светске финансије и политику од краја 18. века,

6 *Scenarios for the Future of Technology and International Development*, The Rockefeller Foundation & GBN (Global Business Network, a member of the Monitor Group), preface: *Letter from Judith Rodin President of the Rockefeller Foundation & Letter from Peter Schwartz, Cofounder and Chairman of Global Business Network*, New York, May 2010, <https://www.nommeraadio.ee/meedia/pdf/RRS/Rockefeller%20Foundation.pdf>.

7 *Scenarios for the Future of Technology and International Development*, исто, *Scenarios Narratives*. Lock Step, p. 18.

Ротшилди, односно од половине 19. века, Рокфелери – пошто су постигле сагласност да се њихови стратешки интереси поклапају, склопиле споразум о међусобном савезу, практично о уједињењу, како је о самом догађају известио лондонски *The Financial Times*;⁸

Непуне две године после овог спектакуларног уговора о савезу и уједињењу Рокфелера и Ротшилда, од 22. до 25. јануара 2014, у Давосу, Швајцарска (Davos-Klosters, Switzerland). одржано је 44. годишње заседање Светског економског форума, СЕФ (World Economic Forum, WEF), овај пут са темом *The Reshaping of the World: Consequences for Society, Politics and Business, Преобликовање света: последице за друштво, политику и пословање*. Овом приликом, окупило се више од 2.500 учесника (представници корпоративне олигархије, влада и утицајнијих невладиних организација) из преко 100 земаља како би разменили мишљења о стратегијама управљања „комплексним и међусобно повезаним светом који се мења, светом у коме политичке, економске, социјалне и, изнад свега, технолошке силе преобликују наше животе, комуникације и институције...”⁹

Потом, већ 27. маја 2014, на иницијативу и на основу концепта неолиберала и неоконзервативаца из групе *Друштво Хенри Џексона* (Henry Jackson Society, HJS),¹⁰ одржана је у Лондону Конференција о инклузивном капитализму, *the Conference on Inclusive Capitalism*, у организацији *The City of London Corporation* и *EL Rothschild investment firm*. Учесници, неколицина личности веома високог међународног статуса, представници најмоћнијих и најутицајнијих финансијских и других корпорација, расправљали су о пројекту друштвено одговорнијег капитализма који, по уверењу његових аутора, делотворно може амортизовати изгледну катастрофу светског система.¹¹ Сутрадан, 28. маја 2014, лондонски *Гардијан*

8 *Rockefellers and Rothschilds unite*, Daniel Schäfer in London, May 30 2012, *The Financial Times*, <https://www.ft.com/content/efe93494-a9a3-11e1-a6a7-00144feabdc0>.

9 *World Economic Forum. Annual Meeting 2014. The Reshaping of the World: Consequences for Society, Politics and Business*, Davos-Klosters, Switzerland, 22-25 January, <https://reports.weforum.org/annual-meeting-2014/>.

10 *Henry Jackson Society* (HJS), група неолиберала, неоконзервативаца и атлантиста са Универзитета Кембриџ, основана 2005, названа по Хенрију Џексону, америчком либералном јастребу и радикалном антикомунисти, залаже се за „ширење демократије и либералних вредности“ широм света и свим средствима, укључујући и војна, а против Русије и Кине као претњи тим вредностима, <https://henryjacksonsociety.org/>.

11 *HRH Prince of Wales' Opening Address during the 2014 Coalition for Inclusive Capitalism*, <https://www.coalitionforinclusivecapitalism.com/hrh-prince-of-wales-opening-address/>; *Economic Inclusion and Financial Integrity - an Address to the Conference on Inclusive Capitalism* By Christine Lagarde, Managing Director, International Monetary Fund, London, May 27, 2014, http://www.w-t-w.org/en/wp-content/uploads/2014/05/IMF_Lagarde_Speech_27.5.14.pdf; *President Clinton: Keynote Address, A Way Forward*, the Conference on Inclusive Cap-

(*The Guardian*), критички је коментарисао ову конференцију под насловом *Inclusive Capitalism Initiative is Trojan Horse to quell coming global revolt*, Иницијатива за инклузивни капитализам је тројански коњ за сузбијање надолazeћег глобалног револта.¹²

IV

Четири године после лондонске конференције, 15. маја 2018, поново Центар за здравствену безбедност Џон Хопкинс, овај пут у сарадњи са Светским економским форумом, организовао је у Вашингтону једнодневну (ратну) вежбу са кодним именом *Clade X*, *Грана X*.¹³ Под претпоставкама замишљене, компјутерски симулиране планетарне кризе изазване пандемијом непознатог и смртоносног вируса високе вируленције који незаустављиво убија милионе људи широм света, вежба *Грана X*, требала је да покаже како је и колико је 150 учесника, претежно из САД – високи државни службеници, представници владиних агенција, научници и медицински стручњаци, стручњаци за безбедност – оспособљено за управљање пандемијом и за њено сузбијање. Замишљена пандемија компјутерски је моделована на основу података о локалној епидемији вируса Sars из 2003 (за коју се на основу данас познатих чињеница сматра да је била вештачки изазвана) и (лажне) пандемије грипа H1N1 из 2009. Полазна премиса била је да је реч о *новом респираторном вирусу, a novel respiratory virus*, са високом вируленцијом и снажним потенцијалом за пандемију, о вирусу против кога не постоји ни ефикасна вакцина, нити лекови, те да је пандемија покренута пошто је у ограниченом облику истовремено избила у Франкфурту, у Немачкој и Каракасу, у Венецуели. На крају вежбе, „резултат је био трагичан: најкатастрофалнија пандемија у историји са стотинама милиона мртвих, економским колапсом и друштвом без поретка“, како каже Светски економски форум у

italism, 2014, [https://www.coalitionforinclusivecapitalism.com/president-clinton-2014-key-note-address/...](https://www.coalitionforinclusivecapitalism.com/president-clinton-2014-key-note-address/)

12 Nafeez Ahmed: *Inclusive Capitalism Initiative is Trojan Horse to quell coming global revolt*, The Guardian, Wed 28 May 2014 18.11 BST, <https://www.theguardian.com/environment/earth-insight/2014/may/28/inclusive-capitalism-trojan-horse-global-revolt-henry-jackson-society-pr-growth>; видети (и) *The Coalition for Inclusive Capitalism* (мото коалиције је: „Capitalism done right has the power to build a fairer, more dynamic, and sustainable world – „Капитализам спроведен на прави начин, има моћ да изгради праведнији, динамичнији и одрживији свет“), <https://www.coalitionforinclusivecapitalism.com/>. такође, Council for Inclusive Capitalism, <https://www.inclusivecapitalism.com/>.

13 *Clade X Exercise. A Pandemic Exercise*, Johns Hopkins Center for Health Security, https://www.centerforhealthsecurity.org/our-work/events/2018_clade_x_exercise/.

свом извештају о *Грани X*. (World Economic Forum 2018). Ускоро, испоставиће се да у складу са начелом „Најбољи начин да се предвиди будућност јесте да се она направи“ (и) *Грана X* припада класи успешних пројекција и креирања будућности и да овде, такође, имамо посла са правим „самоиспуњавајућим пророчанством“.

Али, за разлику од ових биополитичких пројекција и обликовања непосредне будућности које „проричу“, односно предвиђају, што значи да истовремено и креирају, светску катаклизму као пандемију непознатог вируса са десетинама милиона мртвих, било је истовремено и другачијих погледа на дубоку структуралну кризу светског капиталистичког система са његовим текућим неолибералним поретком корпоративне дистопије.

Тако је, на пример, 26. новембра 2018, под насловом *Мрачни пут неолиберализма у фашизам, Neoliberalism's Dark Path to Fascism*, Крис Хеџис објавио рад у коме показује и упозорава да текућа криза неће и не може проћи без велике катаклизме, али сасвим другачије природе. Неолиберализам и његова корпоративна дистопије неминовно ће завршити као отворени фашизам (корпоративно-технолошки фашизам, као једини амбијент корпоративне олигархије у коме се она осећа природно и потпуно ослобођено – додатак Љ.К.), упозорио је Хеџис. (Hedges 2018). Наравно, Хеџис никако није усамљен са овим својим закључком. О томе говори читава једна импозантна библиотека критичких радова о неолиберализму који су објављени у свету од почетка седамдесетих година 20. века до данас. Један добар пресек ове продукције био је тако представљен годину дана пре Хеџисовог текста, током расправе за Округлим столом *Научни опус Јована Б. Душанића. Расправа поводом књиге Економија постмодерне и других дела Јована Б. Душанића*, у београдском Дому културе „Студентски град“ 15. маја 2017.¹⁴

14 Интегрални текст расправе (стр. 1 - 158) доступан је на адреси <http://dusanic.rs/OS.txt.pdf>, сајт Проф. др Јован Б. Душанић, <http://dusanic.rs/>, учесници расправе по азбучном реду презимена били су: Слободан Антонић (стр. 5), Благоје Бабић (стр. 10), Зоран Видојевић (стр. 15), Бојан Димитријевић (стр. 30), Бошко Живковић (стр. 49), Небојша Катић (стр. 62), Љубомир Кљакић (стр. 69), Слободан Комазец (стр. 84), Слободан Покрајац (стр. 92), Слободан Рељић (стр. 106), Марко Секуловић (стр. 117), Јовица Тркуља (стр. 125), модератор Милош Кнежевић (уредник научног програма ДК СГ). У штампаном облику, расправа је објављена у два издања; видети, *Тематски зборник о научном опусу проф. др Јована Б. Душанића*, Економски факултет, Универзитет у Бањалуци, Бањалука, 2018; Јован Б. Душанић: *Економско трокњиже* (Књига прва: *Економија постмодерне и неолиберализам*, Књига друга: *Бећарска економија и Вашингтонски договор*, Књига трећа: *Књигом против кризе и благородна посртања*), Књига трећа: *Књигом против кризе и благородна посртања*, ауторизована излагања с округлог стола „Научни опус Јована Б. Душанића“, поводом његове књиге *Економија постмодерне*, Филип Вишњић, Београд, 2020; на истом месту, Љубомир Кљакић: „*Неолиберални*“ *поредак корпоративне*

Да је катастрофа не само на хоризонту, него да је и сасвим извесна, једва недељу дана после Хеџиса и његовог текста *Мрачни пут неолиберализма у фашизам*, потврдила је 4. децембра 2018. и Кристин Лагарж, тада још увек извршна директорка Међународног монетарног фонда, током оног свог предавања, осмог по реду у оквиру престижног циклуса *Предавања Хенрија А. Кисинџера, Eighth Henry A. Kissinger Lecture*, вашингтонске Конгресне библиотеке. Лагарж је, наиме, као алтернативу за наступајуће „доба беса” потлачене и маргинализоване већине светског становништва које прети владајућем поретку – предавање је одржано у јеку свакодневних демонстрација „жутих прслука“ у Француској, али и демонстрација против владајућих политика поретка широм света – предложила дигиталне технологије као трансхуманистички супститут за дотадашње, „превазиђене“ и опасне, међуљудске односе и социјалне комуникације. „Свет ће 2040 бити повезан дигитално, а много мање на неки други начин“, рекла је овом приликом Лагарж. (Lagarde 2018).

Годину дана после „пророчанства“ Центра за здравствену безбедност Џон Хопкинс и Светског економског форума са њиховом пандемијском вежбом *Грана Х* и непуних годину дана после упозорења Криса Хеџиса о фашизму и трансхуманистичког „пророчанства“ Кристин Лагарж о дигиталном супституту за односе међу људима, обнародована је још једна биополитичка пројекција као конструкција непосредне будућности. Свега три месеца доцније, испоставиће се да је, сходно начелу „најбољи начин да се предвиди будућност јесте да се она направи“, и овај пут заиста била реч о случају успешног креирања будућности, односно о готово идеалном случају „самоиспуњавајућег пророчанства“.

Наиме, у петак 18. октобра 2019, од 08:45 до 12:30, у Њујорку, САД, поново Центар за здравствену безбедност Џон Хопкинс, поново у сарадњи са Светским економским форумом и Бил и Мелинда Гејтс Фондацијом (the Bill & Melinda Gates Foundation),¹⁵ уз финансијску подршку Пројекта отворена филантропија (the Open Philanthropy Project),¹⁶ организовао је у хотелу Пјер (the Pierre

дистоније има алтернативу, стр. 63 - 75.

15 Bill & Melinda Gates Foundation, <https://www.gatesfoundation.org/>; „We are a nonprofit fighting poverty, disease, and inequity around the world - Ми смо непрофитна организација која се бори против сиромаштва, болести и неједнакости широм света“ је кредо фондације; Bill & Melinda Gates Foundation, Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Bill_%26_Melinda_Gates_Foundation; ca 1602 запослених (2019), BMGF располаже са 50 милијарди USD (2019-2020).

16 Open Philanthropy, <https://www.openphilanthropy.org/>; Open Philanthropy (organization), Wikipedia, [https://en.wikipedia.org/wiki/Open_Philanthropy_\(organization\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Open_Philanthropy_(organization)). Са 11 милијарди

Hotel), на Менхетну, преко пута Централ парка, „вежбу глобалне пандемије”, „a global pandemic excersise”, под кодним именом *Догађај 201, Event 201*.

Група од 15 позваних, веома угледних и политички утицајних „играча” – уз присуство 130 посебно одабраних и позваних посматрача – имали су задатак да дефинишу области у којима ће тзв. јавно-приватно партнерство, односно сарадња између држава и корпорација, бити нужна током симулиране, компјутерски моделоване пандемије са катастрофалним економским и друштвеним последицама широм света. Пандемија је била дизајнирана као пандемија модификованог и редизајнираног, „ојачаног” корона вируса SARS, наиме лабораторијски редизајнираног и реедитованог вируса SARS са много већом вируленцом него што је поседује природни SARS, због чега се број инфицираних са високом стопом смртности експоненцијално увећава. По замисли, ова епидемија избила је у Бразилу преко фарме свиња заражених SARS-ом и захватила је читав свет који током прве године не располаже ефикасном вакцином, нити другим ефикасним леком, па је за 18 месеци изазвала смрт 65 милиона људи...

Један од петнаест позваних „играча“ у *Догађају 201* био је и професор Џорџ Фу Гао, professor George Fu Gao, у том часу директор Центра за контролу болести и превенцију НР Кине (the Chinese Center for Disease Control and Prevention). Истом приликом, у истој улози „играча“, налазила се и Аврил Даника Хејнс, Avril Danica Haines, заменица директора ЦИА у администрацији Барака Обаме, где је такође радила и као асистент Председника и као главни заменик Саветника за националну безбедност. Убрзо после *Догађаја 201*, дана 20 јануара 2020, Хејнс је у администрацији Обаминог потпредседника, а сада председника САД, Џозефа Бајдена, ступила на дужност директора Националне обавештајне службе, The Director of National Intelligence (DNI), односно директора Обавештајне заједнице САД, The United States Intelligence Community (IC) и на том положају координира рад 17 америчких војних и цивилних обавештајних агенција. (Hopkins Center for Health Security).

На крају *Догађаја 201*, Центар за здравствену безбедност Џон Хопкинс, Светски економски форум и Бил и Мелинда Гејтс Фондација, као организатори, заједнички су представили документ *Препоруке. Јавно-приватна сарадња за спремност за пандемију и одговор на пандемију, Recommendations. Public-private cooperation*

долара којима располаже, Open Philanthropy је пета највећа фондација из Силиконске долине.

for pandemic preparedness and response. Документ је упућен међународним организацијама, светским владама и корпорацијама. У *Препорукама* организатора *Догађаја 201*, изричито се инсистира да медији морају бити под чврстом контролом оних власти које ће управљати будућом пандемијском кризом (међународне организације, локалне владе, корпорације), како би могли да одиграју главну улогу у тим догађајима. (Event 201).

V

Истовремено, веома далеко од очију јавности одвијао се и један паралелни ток догађаја од виталног интереса за разумевање настанка, структуре и смисла *Sars 2 Covid 19 капитализма* или *Corona капитализма*. Реч је о комерцијалним истраживањима SARS корона вируса, у војне и цивилне сврхе. Златни грал за којим се трага у овим истраживањима, њихов крајњи циљ, јесте „Супер вирус“, који је истовремено и „Супер вакцина“, истовремено и оружје и лек, лабораторијски дизајнирани вештачки ентитет који се у потпуности може контролисати, којим се може управљати и који се циљано може користити против неке одређене етничке, расне или социјалне групе и, што је најважније, против чијег деловања одбраном располаже само онај ко је истовремено направио и браву и кључ, и „Супер вирус“ и „Супер вакцину“.

Од 1999. до 2020, само у САД, појединачи, истраживачке лабораторије и корпорације поднели су и регистровали преко 5.100 патената и патентних пријава „изричито поднетих у сврху контроле неког од аспеката SARS корона вируса“, каже др Дејвид Е. Мартин, који је све патентне податке ове импозатне колекције сабрао и објавио 2021. у својој књизи *The Fauci/COVID-19 Dossier, Фаучи/Досије COVID-19*. „Од 1999. године, способност да се манипулише и искоришћава корона вирус у различите сврхе, привлачи пажњу појединача, институција и комерцијалних организација у јавном, приватном и непрофитном сектору. Следи листа од преко 5.100 патената и пријава патената изричито поднетих у сврху контроле неког од аспекта SARS корона вируса.“ – наводи др Дејвид Е. Мартин у кратком уводу за ову дугу листу преузету из базе података америчког патентног завода.¹⁷

Истог оног 18. октобра 2019, док се у Њујорку одигравала вежба *Догађај 201*, у Вукахну, НР Кина, (Wuhan) почеле су *Светске*

17 *The Fauci/COVID-19 Dossier*. This document is prepared for humanity by Dr. David E. Martin, <https://f.hubspotusercontent10.net/hubfs/8079569/The%20FauciCOVID-19%20Dossier.pdf>.

војне игре, *Military World Games*, са 9.308 учесника из армија 110 земаља, укључујући овде и репрезентацију америчке војске; са своја 172 члана, америчка репрезентација била је пета најбројнија репрезентација на овом такмичењу после репрезентација кинеске (553), француске (273), руске (243) и немачке (243) армије. Војне игре у Вухану трајале су наредних десет дана, све до 27. октобра 2019. (*Military World Games*, 2019).

Годину дана после Хеџисовог чланка о фашизму као извесној перспективи неолиберализма, недељу дана после завршетка Војних игара у Вухану и три недеље после *Догађаја 201* у Њујорку – што, можда, и није само пука коинциденција – (и) нобеловац Јозеф Штиглиц, видели смо никако усамљен у тој ствари, констатовао је на дан 4. новембра 2019, крај неолиберализма и поновно рађање историје. (Stiglitz 2019, 11).

Месец дана после Штиглицове објаве, већ 30. децембра 2019, први случај инфекције непознатим респираторним вирусом (ускоро, биће назван „нови“ корона вирус, *nCoV*, „*novel*“ *coronavirus*, *nCoV* – нови сој корона вируса који раније није идентификован код људи – а затим *novel virus*, *нови вирус Sars 2 Covid 19*) откривен је у Вухану, НР Кина. Сутрадан, 31. децембра 2019, Канцеларија СЗО у Кини известила је о мистериозној болести плућа од које су у том часу у Вухану оболела 44 човека, а деконструкција дотадашњег светског поретка и нулта тачка историје били су проглашени са проглашењем пандемије и покретањем светског рата против пандемије већ 11. марта 2020. (Worobey 2021, 1202-1204).

У Вухану, који је данас центар научно-технолошког развоја НР Кине, том осмомилионском граду који је за време II светског рата био сравњен са земљом током масивних англо-америчких бомбардовања, налази се и *Вухански институт за вирусологију Кинеске академије наука*, *The Wuhan Institute of Virology, Chinese Academy of Sciences*, једна од неколико познатих вирусолошких лабораторија са највећим степеном безбедности у свету – на пример, *Centers for Disease Control and Prevention, CDC, Atlanta, US*, или *Fort Detrick, US Army Futures Command installation, Merilend, US*; *Вухански институт за вирусологију*, НР Кина. Према кредибилним изворима, изгледа да се у *Вуханском институту за вирусологију* годинама радило и на посебно ризичним програмима истраживања познатим као „добјање функција“, „Gain-of-function research“ (GoF research или GoFR), односно истраживања „појачавања функција“ или „побољшања функција“, у овом случају „појачавања функција“ корона вируса, нарочито вируса Sars 1 Covid, који је у

САД лабораторијски модификован и ре-едитован још 2001-2003. Истраживања у Вухану била су заједнички програм САД и Кине, финансирана су преко америчких фондација, а најутицајнији амерички истраживачи у овој области активно су учествовали у њима – Др. Ентони Фаучи, директор Националног института за алергије и инфективне болести, НИАБ (Dr. Anthony Fauci director of the National Institute of Allergy and Infectious Diseases, NIAD); др. Ралф Барик, са Универзитета Северна Каролина у Чапел Хилу (Dr. Ralph Baric at the University of North Carolina at Chapel Hill); др. Питер Десак, шеф ЕкоЗдравствене алијансе (Dr. Peter Daszak the head of EcoHealth Alliance)...¹⁸ Ова америчко-кINESKA сарадња,

- 18 Др Дејвид Е. Мартин, у уводу за свој каталог од преко 5100 SARS корона вирус патената, каже и ово: „Током протекле две деценије, моја компанија – М•САМ – пратила је могућа кршења Протокола из 1925. о забрани употребе загушливих, отровних или сличних гасова и бактериолошких метода ратовања (Женевски протокол) и Конвенције из 1972. о забрани развоја, производње и стварању залиха бактериолошког (биолошког) и токсичног оружја и њиховом уништавању (BTVC). У нашој *Глобалној технологији 2003 - 2004. Процена: Векторско оружје* М•САМ је истакао све веће учешће Кине у технологији полимеразне ланчане реакције (PCR) у погледу придруживања светској сцени у химеричној конструкцији вирусних вектора. Од тог времена, на недељној бази, пратили смо развој истраживања и комерцијалних напора у овој области, укључујући, али не ограничавајући се на, истраживачке синергије које се формирају између Центара за контролу и превенцију болести Сједињених Држава (CDC), Националног института за алергије и инфективне болести (NIAD), Универзитета Северна Каролина у Чапел Хилу (UNC), Универзитета Харвард, Универзитет Емори, Универзитет Вандербилт, Универзитета Цингхуа, Универзитета Пенсилванија и многих других истраживачких институција, као и њихове комерцијалне везе. „Грант Националног института за здравље AI23946-08 издат др Ралфу Барику са Универзитета Северна Каролина у Чапел Хилу (званично класификован као неко ко је повезан са NIAD др Ентонија Фаучија бар од 2003), који је започео рад на синтетичкој промени Coronaviridae (coronavirus фамилија) за изричитом сврхом општег истраживања, побољшања патогености, откривања, манипулације и потенцијалних терапијских интервенција за исте Coronaviridae. Већ 21. маја 2000. др Барик и UNC су покушали да патентирају критичне делове породице корона вируса за властите комерцијалне интересе. У једном од неколико радова који су произашли из рада спонзорисаног овим грантом, др Барик је објавио оно што је пријавио као cDNK у пуној дужини SARS CoV где је јасно наведено да је SAR CoV заснован на композиту DNK сегмената. „Користећи панел суседних cDNK који обухватају цео геном, саставили смо cDNK пуне дужине соја SARS-CoV Urbani и спасили молекуларно клониране SARS вирусе (инфективни клон SARS-CoV) који су садржали очекиване убачене мутације маркера у клонове компоненти. ’ Дана 19. априла 2002 – пролећа пре прве епидемије SARS-а у Азији – Кристофер М. Кертис, Бојд Јант и Ралф Барик поднели су пријаву за амерички патент 7,279,372 за методу производње рекомбинантног коронавируса. У првом јавном запису о (њиховим) тврдњама, они су тражили да патентирају средство за производњу „инфективног корона вируса са дефектном репликацијом’. Овај рад је подржан горе наведеним грантом NIH-а и GM63228. Укратко, Министарство здравља и социјалних услуга САД учествовала је у финансирању ширења заразне природе коронавируса између 1999. и 2002, пре него што је SARS икада откривен код људи. „У том контексту, приметили смо необичне напоре CDC-а у процесуирању патената, када су 25. априла 2003. тражили да патентирају SARS коронавирус изолован од људи који је наводно прешао на људе током избијања SARS-а

а нарочито америчке финансије и учешће америчких истраживача и лабораторија у овом истраживањима, главни је разлог што и даље нема одговора на тако важно питање као што је питање „Како се, и да ли се, у Вухану уопште појавио први случај инфекције вирусом *Sars 2 Covid 19*?“ (Wade 2021).

Посматрамо ли проблем из овог угла, имајући, дакле, у виду (и) чињенице које нам је предочио Дејвид Е. Мартин, биће нешто јаснији и занимљив случај *Изјаве* за јавност Центра за здравствену безбедност Џон Хопкинс од 20. јануара 2020. у којој ова установа изричито тврди да се са својим партнерима у *Догађају*

у Азији 2002-2003. 35 U.S.C. §101 забрањује патентирање природе. Ова законитост није одвратила CDC у њиховим напорима. Њихова апликација, ажурирана 2007. године, на крају је издата као амерички патент 7,220,852 и ограничавала је свакога ко није лиценциран њиховим патентом да манипулише SARS CoV, развија тестове или комплете за мерење SARS коронавируса код људи или ради са њиховим патентираним вирусом за терапеутску употребу. Рад који су њихови одабрани сарадници повезивали са овим вирусом укључивао је знатне количине химерног инжењеринга, студија о побољшању функције, карактеризацију вируса, откривање, лечење (и вакцина и терапеутска интервенција) и испитивања о наоружању. Укратко, са Бариковим америчким патентом 6,593,111 (захтеви 1 и 5) и CDC-овим патентом 852 (захтев 1), ниједно истраживање у Сједињеним Државама није могло да се спроводи без дозволе или кршења. Приметили смо да је специјалиста за добијање (побољшање – прим. Љ.К.) функције, др Ралф Барич, истовремено примао милионе долара америчких истраживачких грантова од неколико савезних агенција, али је такође био члан Међународног комитета Светске здравствене организације за таксономију вируса (ICTV) и Coronaviridae Studi Group (CSG). У том својству, он је и био одговоран за утврђивање „новости“ врста гранд вируса, али је имао директну корист од утврђивања декларација о новостима у облику нових овлашћења за финансирање, истраживања и повезано патентирање и комерцијалну сарадњу. Заједно са CDC-ом, NIAID-ом, C3O, академским и комерцијалним странама (укључујући Johnson & Johnson; Sanofi и неколико њихових биотехнолошких компанија које држе патенте за коронавирус; Moderna; Ridgeback; Gilead; Sherlock Biosciences; и друге), моћна интересна група радила је оно за шта бисмо рекли да су „преплетене дирекције“ према америчким антимонополским законима. „Ови субјекти су такође били повезани са Одбором за праћење глобалне спремности C3O (GPMV) чији су чланови били кључни у станој вежби EVENT 201 о глобалној пандемији коронавируса, финансираној од стране Отворене филантропије, у октобру 2019. Овај догађај, финансиран од стране главног инвеститора у Sherlock Biosciences и повезивање међусобног партнера за финансирање, Фондације Била и Мелинде Гејтс са мандатом GPMV-а за вежбу глобалне спремности за респираторне болести која треба да буде завршена до септембра 2020. године, упозорили су нас да предвидимо сценарио епидемије“. Очекивали смо да ће се такав сценарио појавити из Вухана или Гуангдонга у Кини, у северној Италији, Сијетлу, Њујорку или комбиновано, пошто су др Џенгли Ши и др Барич у раду на зоонотском преносу коронавируса идентификовали преклапајуће мутације у коронавирусу у популацијама слепих мишева лоцираних на овим просторима. Овај досије никако није исцрпљен. Он је, међутим, индикативан за бројна кривична дела која могу бити повезана са тероризмом COVID-19. Сви изворни материјали наведени су овде. Може се приступити додатном детаљном прегледу свих појединаца, истраживачких институција, фондација, извора финансирања и комерцијалних предузећа на захтев.“ *The Fauci/COVID-19 Dossier*. This document is prepared for humanity by Dr. David E. Martin, <https://f.hubspotusercontent10.net/hubfs/8079569/The%20FauciCOVID-19%20Dossier.pdf>, p. 2-3.

201, том школском случају „самоиспуњујућег пророчанства”, није бавила никаквим предвиђањем пандемије – која, уосталом, у часу објављивања *Изјаве*, још увек није била проглашена, него ће бити проглашена 11. марта 2020 – нити је такву намеру имала. Изјава гласи:

„Изјава о nCoV и нашој пандемијској вежби

„24. јануар 2020. У октобру 2019, Центар за здравствену безбедност Џонс Хопкинс био је домаћин стоне вежбе (tabletop exercise) пандемије под називом Догађај 201 са партнерима, Светским економским форумом и Фондацијом Била и Мелинде Гејтс. Недавно је Центар за здравствену безбедност добио питања о томе да ли је та пандемијска вежба предвидела тренутну епидемију новог корона вируса у Кини. Да будемо јасни, Центар за здравствену безбедност и партнери нису дали предвиђање током наше вежбе на столу. За сценарио смо моделирали измишљену пандемију коронавируса, али смо експлицитно рекли да то није предвиђање. Уместо тога, вежба је послужила да истакне спремности и одговоре на изазове који би се вероватно појавили у веома тешкој пандемији. Сада не предвиђамо да ће избијање nCoV-2019 убити 65 милиона људи. Иако је наша стона вежба укључивала лажни нови корона вирус, инпути које смо користили за моделирање потенцијалног утицаја тог измишљеног вируса нису слични nCoV-2019.”¹⁹

VI

Ток догађаја је, дакле, показао да је проглашење пандемије и светског рата против пандемије 11. марта 2020, било видљива страна истовремено покренутог процеса деконструкције дотадашњег светског поретка, нулта тачка историје и почетак успостављања нове конфигурације светске моћи, власти и богатства.

Ово стање чињеница веома добро илуструје оно обраћање међународној јавности Светског економског форума и Светске здравствене организације од 12. марта 2020. Наиме, Светски економски форум, који је за ову прилику осигурао подршку 200 мега корпорација, као и подршку Светске здравствене организације, објавио је своју одлуку да на себе преузме улогу фактичке, истина неформалне, светске владе и да у борби против Covida 19 одлучно координира “глобалне напоре, пошто је сарадња држава изостала”.

19 *Statement about nCoV and our pandemic exercise*, 24, 2020, the Johns Hopkins Center for Health Security, January <https://www.centerforhealthsecurity.org/news/center-news/2020/2020-01-24-Statement-of-Clarification-Event201.html>.

У том тренутку, епидемија је откривена у 114 земаља, регистровано је укупно 125.000 заражених, а 4.000 људи је умрло. На челу ове неформалне светске владе био је, разуме се, Клаус Шваб (Klaus Schwab), оснивач и председник Светског економског форума. У расподели улога, Тедрос Аданом Гебрејесус (Tedros Adhanom Ghebreyesus), први директор СЗО у њеној историји који није лекар, имао је да буде не само Швабов асистент, него и особа која ће да поздрави и легитимизује Швабову улогу првог човека ове самопроглашене светске владе. Међу 200 мега корпорација које су као корпоративна коалција подржале Клауса Шваба у овој ствари, налазе се, поред осталих, и *Bank of America*, *Astra Zeneca*, *Google*, *Microsoft*... итд. Директор СЗО испунио је у потпуности своју улогу и оправдао Швабово поверење, када је рекао: „Приватни сектор има кључну улогу у борби са овом глобалном кризом јавног здравља због својих експертиза, иновација и ресурса.” Тим поводом, београдска *Политика* објавила је 13. маја 2020. чланак под насловом „Форум из Давоса повео битку против Короне”. (Вујић 2020)

Као председник самопроглашене светске корпоративне владе, полазећи од своје основне идеје да „нам је потребно ‚Велико ресетовање’ капитализма”, Клаус Шваб се поново обратио јавности на дан 3. јуна 2020, када је рекао: „Пандемија представља редак, али узак прозор могућности да се размисли, поново замисли и ресетује наш свет како бисмо створили здравију, праведнију и просперитетнију будућност.”²⁰

Већ 21. октобра 2020, Клаус Шваб и Светски економски форум као самопроглашена светска корпоративна влада, објавили су своју програматску „белу књигу“, стратешки план *Reseting Future of Work-Agenda: Disruption and Renewal in Post-Covid World*, *Ресетовање будућности рада: Поремећај и обнова у пост-ковид свету*. Како се наводи у том документу, до 2030. године акцелерација дигитализације радног процеса довешће до тога да ће 84% радног процеса бити дигитализовано и да ће се одвијати преко видео конференција у виртуелној реалности; 83% људи радиће на даљину, без икакве међусобне интеракције; 50% радног процеса биће потпуно роботизовано, без људи и било каквог људског утицаја; акцелерација дигитализације такође ће довести до радикалне трансформације образовања јер ће целокупан образовни процес преузети провајдерске компаније образовних технологија, вештачка интелигенција и алгоритми, а образовање ће постати безkontakтно;

20 Klaus Schwab Founder and Executive Chairman, World Economic Forum: *Now is the time for a 'great reset'*, <https://www.weforum.org/agenda/2020/06/now-is-the-time-for-a-great-reset/>.

међуљудски и друштвени односи практично ће бити искључени и сведени на минимум... (World Economic Forum 2020).

Клаус Шваб и Светски економски форум нису дуго чекали да ставе и шлаг на тарту свог програма *ресетовања будућности рада за пост-ковид свет*. Већ 1. јуна 2020, отворили су проблем сајбер безбедности и могуће сајбер пандемије. Полазна премиса аутора овде је тврдња да „наша ,нова нормалност’ није COVID по себи, него су то инциденти слични COVID-19“, а сајбер пандемија је управо један такав инцидент. (World Economic Forum ‘s Centre for Cybersecurity 2020). Већ 18. јануара 2021, публиковали су и објаву под насловом *Сајбер напад са карактеристикама сличним Covidu?, A cyber-attack with COVID-like characteristics?* (World Economic Forum 2021). Њихова главна замисао овде јесте да ће сајбер пандемија коју ће покренути вештачки изазван слом светске информатичке инфраструктуре бити неупоредиво већа планетарна катастрофа са неупоредиво већим последицама од текуће пандемије вируса SARS 2 Covid 19. Од тада, Шваб и Светски економски форум систематски раде на пропагирању своје главне замисли о сајбер пандемији.²¹ Разуме се, и на усавршавању ове пројекције непосредне будућности.

VII

До општег закључка о деконструкцији и травестији светског (капиталистичког) система у *Sars 2 Covid 19 капитализма* или *Corona капитализма* дошао сам трагајући за одговорима на три отворена питања.

Прво, зашто је, како је и са којим циљем дошло до ове спектакуларне деконструкције и травестије?

Друго, ко су идеолози, покретачи и главни актери тог догађаја?

И треће, која су структурална својства променâ које је ова спектакуларна деконструкција и травестија произазвала у светском и сваком појединачном локалном друштву и светским пословима уопште?

21 Video: "Next Crisis Bigger than COVID": Power Supply, Transportation, Finance. The WEF's "Cyber Polygon" Pandemic Table Top Scenario, By Ice Age Farmer, Global Research, August 02, 2021, Ice Age Farmer 15 November 2020, <https://www.globalresearch.ca/next-crisis-bigger-than-covid-power-grid-finance-down-wef-cyber-polygon/5751738>; Tim Hinchliffe: *WEF Global Risks Report warns of cyber pandemic, erosion of public trust & social cohesion*, The Sociable, Jan. 13, 2022 at 1:05 pm., <https://sociable.co/government-and-policy/wef-global-risks-report-cyber-pandemic-erosion-trust-social-cohesion/...>

Трагање за одговорима на ова – као и на друга питања повезана са самим догађајем – налагала су и налажу минуциозно истраживање и критичку анализу посебне историје самог феномена, али и посебних историја сваког од његових градивних елемената. Другим речима, то подразумева идентификовање, систематизацију и анализу данас познатих догађаја који су на великој сцени светских послова најављивали и обликовали ову травестију и овај и овакав планетарни заплет током читавог 20. и током прве две деценије 21. века, а нарочито унутар историјске секвенце од протеклих двадесет година – од 1999-2001. до 2019-2021. Трагање за одговорима, наиме, налагало је и налаже анализу ритма, посебних историја и својстава самог догађаја, самих догађаја, затим идентификовање главних стратега, идеолога, покретача и протагониста читавог овог тока ствари, а такође и структуралних својстава бифуркационе, трансформационе и транзиционе планетарне кризе која у облику неповратне историјска демисија светског (капиталистичког) система пресудно утиче на ритам света и све његове актере од прве половине седамдесетих година 20. века до данас, укључујући, разуме се, и саму секвенцу од 1999-2000. до 2019-2021.

Марксов „тројни образац“ је „тачка“ из које сам пошао трагајући за одговорима на ова питања. Реч је о она два места у трећем тому *Капитала* где се каже:

„Капитал – профит (предузетничка добит плус камата), земља – земљишна рента, рад – најамнина, ово је тројни облик у коме су обухваћене све тајне друштвеног процеса производње.“²² Зато „тројни образац“ у целини садржи наш „зачарани, изврнути и на главу постављени свет“.²³ Што значи да „зачарани, изврнути и на главу постављени свет“ из „тројног обрасца“ садржи и ову своју најновију еманацију. Другим речима, Марксов „тројни образац“ из 1867. и 1894, садржи такође и *Sars 2 Covid 19 капитализам* или *Corona капитализма* и „све тајне друштвеног процеса (његове) производње као своју могућност, вероватноћу и манифестацију.

Разуме се, сваки покушај да се „све тајне друштвеног процеса производње“ открију и да се у целини прочита и дешифрује наш „зачарани, изврнути и на главу постављени свет“ захтева и нарочит угао посматрања који једно тако захтевно предузеће у највећој

22 Karl Marx: *Kapital. Kritika političke ekonomije*, I-III, (1867, 1894), Treći tom, Knjiga III, *Celokupni proces kapitalističke proizvodnje*, Izdao Fridrich Engels [1894], preveo Moša Pijade, Karl Marx, Fridrich Engels: *Dela* (MED), 1- 46, Institut za međunarodni radnički pokret - Prosveta, Beograd 1968 - 1979, t. 23, Beograd, 1977, str. 677.

23 Karl Marx: *Kapital. Kritika političke ekonomije*, I-III, Treći tom, Knjiga III, *Celokupni proces kapitalističke proizvodnje*, Izdao Fridrich Engels [1894], preveo Moša Pijade, isto, str. 687.

могућој мери може осигурати. Захтева, наиме, да се зарони и види што је могуће дубље и даље од површине самог догађаја. Јер, Марков „тројни образац“, „тројни облик“, интегрише у јединствену структуру сва три спрата опште историје људског света – догађајна, коњуктурална, структурална историја.²⁴ Зато нас и онај Замјатинов јунак D-503, Градитељ *Интеграла*, упозорава на важност овог нарочитог угла посматрања:

„Свакој једначини, свакој формули у површинском свету одговара кривуља или тело. За ирационалне формуле, за моје $\sqrt{-1}$, ми не знамо одговарајућа тела, ми их никада нисмо видели. Али у томе баш и јесте ужас што та тела – невидљива – постоје, неминовно морају постојати: зато што у математици, као на екрану, промичу испред нас њихове ћудљиве, бодљикаве, сенке – ирационалне формуле; а математика и смрт – никада не греше. Иако та тела не видимо у нашем свету, на површини, за њих потоји – неизбежно мора да постоји – читав огроман свет онамо, иза површине.” (Замјатин 1920, 93-94).

VIII

Само трагање за одговорима на горе наведена питања додатно је засновано на увиду у рецентну и колико је год то данас могуће поуздану критику светског рата против „невидљивог непријатеља”. Од интереса је, дакле, текућа критика самог феномена деконструкције и травестије светског система и њених главних актера. Ово утолико пре, што је светски анти-пандемијски рат који је деконструкцију и травестију учинио могућом, нимало парадоксално, учинио видљивим читав тај склоп дубоке структуралне кризе светског (капиталистичког) система. Као примери поуздане критике рата против „невидљивог непријатеља” од нарочите важности, за мене су овде били радови Мишела Чокудовског,²⁵ Дејвида Е. Мартина,²⁶

24 О овоме сам писао детаљније на другим местима. Видети, на пример, Љубомир Кљакић: *Дуготрајна двогласна музика. Прилог истраживању ритма будућности у време историјске демисије светског система*, рукопис, стр. 1-60, Београд 2005, краћа верзија рада у *Могуће стратегије развоја Србије*, уредник Часлав Одић, доисни члан САНУ, Српска академија наука и уметности, Одељење друштвених наука, Економски зборник, Књига XIII, Београд, 2014, 651-672.

25 Prof. Michel Chossudovsky: *The 2020-22 Worldwide Corona Crisis: Destroying Civil Society, Engineered Economic Depression, Global Coup d'État and the "Great Reset"*, (2021-2022), Global Research E-Book, Centre for Research on Globalization (CRG), Updated February 2022, Latest Revision: February 20, 2022, <https://www.globalresearch.ca/the-2020-worldwide-corona-crisis-destroying-civil-society-engineered-economic-depression-global-coup-detat-and-the-great-reset/5730652>.

26 *The Fauci/COVID-19 Dossier. This document is prepared for humanity by Dr. David E. Martin:* 30

Цона Ф. Кенедија Млађег,²⁷ Ричарда М. Флеминга,²⁸ Клаудије фон Верлхоф²⁹ и Јозефа Мерколе,³⁰ али и бројни радови других зналаца – вирусолога, епидемиолога, клиничких лекара, микробиолога и других сродних стручњака – који су из најдубљих моралних разлога критички осветљавали различите димензије текуће кризе и њене актере. Посебно је од интереса оно што је јавност могла сазнати о истраживањима биолошког оружја, као и војно-индустријског комплекса који ова истраживања подржава, спроводи и финансира. У овом случају, реч је нарочито о истраживања могућности повећања „корисности” вируса, односно увећања његове вирулентности, односно инфективног, мутационог, смртоносног и сваког другог потенцијала – истраживања позната као „појачавање (повећање, побољшање – прим. Љ.К.) функција”, „gein of funksions”.

Наравно, (и) овај рад представља наставак мојих ранијих истраживања савремене епохе чије сам резултате повремено представљао јавности протеклих година. У овом посебном случају, реч је о мојим књигама *Студије будућности 1987-2004* (2005), *Криза. Корисни идиоти и колапс Србије* (2011), као и оним радовима које сам објавио после 2011,³¹ разуме се укључујући и

<https://f.hubspotusercontent10.net/hubfs/8079569/The%20FauciCOVID-19%20Dossier.pdf>, 2021.

- 27 Robert F. Kennedy Jr. (2021): *The Real Anthony Fauci: Bill Gates, Big Pharma, and the Global War on Democracy and Public Health*, Children's Health Defense, Peachtree City, Georgia, US, 2021.
- 28 Dr. Richard M. Fleming: *Is COVID-19 a Bioweapon? A Scientific and Forensic Investigation*, Children's Health Defense, Peachtree City, Georgia, US, 2021.
- 29 *Global WAR-NING! Geoeengineering Is Wrecking Our Planet and Humanity*, Prof. Claudia von Werlhof (Editor), With Contributions by Vilma Almendra, Rosalie Bertell, Michel Chossudovsky, Josefina Fraile, Elana Freeland, Claire Henrion, Maria Heibel, Conny Kadia, Linda Leblanc, Claudia von Werlhof, Global Research E-Book, Centre for Research on Globalization (CRG), December 26, 2021, <https://www.globalresearch.ca/global-war-ning-geoengineering-is-wrecking-our-planet-and-humanity/5753754?pdf=5753754>.
- 30 Dr Joseph Mercola, <https://articles.mercola.com>.
- 31 Видети моје радове: *Светска криза идеја. Концептуални оквир једног теоријског модела*, 2011; *Именоване је моћ. Светски поредак корпоративне дистопије и његов језик као средство подчињавања*, 2012; *Magnum opus Imanuela Volerstina*, predgovor za Imanuel Volerstin: *Moderni svetski sistem* 1-4, I-II, 2012; *Разбијање Југославије и светски корпоративни поредак*, 2012; *Онити ум-General Intellect* Карла Маркса и Клатно Умберта Ека у свету корпоративне дистопије, 2015; *Рефеудализовање света и структура светске моћи*, 2015; *Универзални картел и крај капитализма*, 2016; *Владајући балон је толико надуван да само што није експлодирао. Србија је заробљена унутар идеолошког конструкта који се декларисао као свет без алтернативе*, 2016; *Капитализам као религија. Становишите Валтера Бењамина*, 2016; *Путин, Трамп и Кисинџеров нови глобални еквилибријум*, објављено под насловом *Путин, Трамп и Кисинџерова глобална равнотежа*, 2017; *Мета-простор кризе и мета-политика обесправљених*, 2018; „Тројни образац“ Карла Маркса „у коме су обухваћене све тајне друштвеног процеса производње“ и овај „зачарани, изврнути и на главу постављени свет“, 2018; *Карл Маркс и језгро моћи корпоративне*

оне у којима сам 2020-2021, текућу кризу и стање планетарних чињеница напоследку именовао као *Corona капитализам* или *Sars 2 Covid 19 капитализам* настојећи да посебно осветлим нека битна структурална својства тог склопа.³²

Главни закључак до кога ме је истраживање и анализа јавно доступних чињеница у овој ствари довела јесте да је *Sars 2 Covid 19 капитализам* или *Corona капитализам* инструмент корпоративне олигархије и њеног поретка светске корпоративне дистопије за екстремно радикалну поларизацију светског и сваког локалног друштва и последично потпуну, тоталну доминацију над тако подељеним светом. То је *Велика поларизација*.

Реч је о социјалној, економској, класној, расној, психолошкој, здравственој, образовној, културној, геополитичкој и свакој другој фрагментацији и поларизацији света и сваког појединачног друштва. Зато је *Велика поларизација* главно својство, главна социјална функција планетарног процеса који се на великој сцени светских послова већ трећу годину одвија пуном снагом као пандемија мистериозног вируса *Sars 2 Covid 19* и његових бројних мутација, односно као *Corona капитализам* или *Sars 2 Covid 19 капитализам* у који је преобликован читав свет. *Велика поларизација* значи отварање врата за трансформацију светског и сваког локалног друштва из латентног и притајеног у нескривени, отворени и кодификовани корпоративно-технолошки фашизам.

Сам врх корпоративне пирамиде универзалног картела – глобални фондови за управљање инвестицијама мега корпорација, *The Black Rock*, *Црна стена* (фонд основан 1988, почетком 2022. управљао капиталом од 10 трилиона – $10 \times 1.000.000^3$ – америчких долара)³³ и *The Vanguard Group*, *Група претходница* (фонд основан

дистопије, 2018; Зачарани свет. Критика контролисане перцепције, 2019; Царево ново одело. Политичка економија контролисане перцепције и њена виртуелна реалност, 2019...

32 Видети напомену бр.5.

33 У априлу 2019, *The Black Rock* је ушао (и) у Србију. „BlackRock kupuje eFront, softversku kompaniju sa 500 zaposlenih u Beogradu, za 1,3 milijarde dolara, prenosi portal eKapija. Kompanija eFront prisutna je u Nemačkoj, Francuskoj, Luksemburgu, Velikoj Britaniji, SAD-u, Kanadi, Japanu, Kini, Indiji, Emirima i Australiji./ U kancelarijama u Beogradu zaposleni rade u nekoliko departmana – od HR-a, preko Tehnologije sektora, do upravljanja rizicima, prenosi eKapija./ Pretprošle nedelje američka investiciona organizacija BlackRock objavila je nameru da akvizira francusku softversku kompaniju eFront. Prema saopštenju, eFront bi trebalo da ode u ruke BlackRocka za 1,3 milijarde dolara./ Kako je BlackRock najveća svetska kompanija u oblasti investicionog menadžmenta (sa imovinom od 5.980 milijardi dolara), posebno je značajno što organizacija tih razmera ulazi na domaće tržište – eFront ima blizu 500 zaposlenih u Beogradu./ Namera BlackRocka je da akviziranu kompaniju integrišu sa svojom investicionom platformom Aladdin (Asset Liability and Debt and Derivatives Invest-

1975, у јануару 2021, овај фонд је управљао капиталом од 7 трилиона – $7 \times 1.000.000^3$ – америчких долара), данас су највидљивији оперативни инструменти тог ексклузивног клуба – управља овим догађајем посредством корпоративне мреже својих агената – стратега, идеолога, пропагандиста и практичних извршилаца, корпоративних, политичких, војних и обавештајних.

Владајућа идеологија у таквом свету је институционализована *култура поништавања, cancel culture*.³⁴ Реч је о савременом деривату старог института *damnatio memoriae*, забрана сећања, са свим својим данашњим, високо софистицираним инструментима пропаганде, цензуре, бојкота, изолације, уклањања из јавности, манипулације и обмане. Култура поништавања се репродукује, развија и одржава у складу са конфигурацијом, хијерархијом и својствима владајуће моћи и структуралним устројством друштва какво је ова моћ произвела, какво производи и какво брани. Као што то кажу аутори *Немачке идеологије* на оном класичном месту:

„Мисли владајуће класе су у свакој епохи владајуће мисли, тј. класа која представља владајућу материјалну силу друштва је уједно и његова владајућа духовна сила. Класа којој стоје на располагању средства за материјалну производњу располаже тиме у исто време и средствима за духовну производњу; тако да су

ment Network). Ova platforma nekada je korišćena unutar BlackRocka, a onda je prerasla u alat pomoću kog investicioni menadžeri iz više od 220 kompanija predviđaju rizike i donose odluke o ulaganju. Takođe, kako piše Financial Times, sektor Solutions čiji je Aladdin glavni deo, prošle godine je povećao prihode za 20 odsto (na 785 miliona dolara), dok su za to vreme prilivi fondova pretrpeli potrese na tržištu. / Po svemu sudeći, ova akvizicija je samo jedan deo plana za razvoj poslovanja. BlackRock je prošle godine kupio kreditnu kompaniju Tennenbaum Capital Partners i najavio kreiranje fonda čija sredstva će koristiti za kupovinu akcija u drugim kompanijama. / S druge strane, eFront u ovo ulazi kao firma koja već godinama posluje na tržištu alternativnih investicija i razvija platformu za upravljanje rizicima. Iz beogradskih kancelarija eFronta povodom najavljene akvizicije kažu da su stvari još uvek u procesu razvijanja, ali i da i u globalu i na lokalnu ona donosi pozitivne promene. / U kancelarijama u Beogradu trenutno je zaposleno gotovo 500 ljudi koji čine oko 60 odsto ukupnog broja zaposlenih u kompaniji, i rade u nekoliko departmana: od HR-a, Marketinga, Business Developmenta i Technologyja pa sve do Supporta, Account Managementa, Investment Data Analysta i Risk Managementa. Odnosno, bave se razvojem softverskih platformi, profesionalnim uslugama implementacije softvera na klijentske sisteme, analitikom podataka sa tržišta, globalnim marketingom i upravljanjem ljudskim resursima. / Akvizicija bi mogla da utiče na dalji rast eFront-ove beogradske kancelarije.“ *BlackRock kupuje softversku kompaniju eFront za 1,3 milijarde dolara*, N1, Biznis Autor: eKapija, Izvor: Shutterstock, 03. apr. 2019 12:11 > 12:14, <https://rs.n1info.com/biznis/a473247-blackrock-kupuje-softversku-kompaniju-efront-za-13-milijarde-evra/>

- 34 Видети, Greg Lukianoff, Jonatan Haith: *The Goodling of the American Mind. How Good Intentions and Bad Ideas are Setting up a Generation for Failure*, Penguin Press, New York, 2018; Alan Dershowitz: *Cancel Culture: The Latest Attack on Free Speech and Due Process*, Hot Books, New York, 2020; Dan Kovalik: *Cancel This Book: The Progressive Case Against Cancel Culture*, Hot Books, New York, 2020...

јој на тај начин, у просеку, потчињене и мисли оних који немају средства за духовну производњу. Владајуће мисли нису ништа друго до идејни израз владајућих материјалних односа, владајући материјални односи изражени у облику мисли; дакле израз односа који чине владајућом управо ту једну класу, према томе, мисли њене владавине. Индивиде које сачињавају владајућу класу имају између осталог и свест и, стога, мисле; дакле, уколико оне владају као класа и одређују читав обим једне историјске епохе, само се по себи разуме да оне то чине целим својим опсегом, па између осталог владају и као створења која мисле, као произвођачи мисли, регулишу производњу и расподелу мисли свога доба; дакле, по себи је разумљиво да су њихове мисли владајуће мисли те епохе.”³⁵

Под овим базичним претпоставкама, светом и догађајима у њему корпоративна олигархија управља по постмодернистичкој, еклектичкој матрици која на први поглед као да је конструисана од селективно и утилитарно одабраних позајмица из *Отворене завере* Херберта Џ. Велса из 1922,³⁶ од схеме конспиративне стратегије производње и управљања кризом коју је Роман Гуљ представио у *Азефу*, такође 1922³⁷ и употребљивих места из *Технике државног удара* Курција Малапартеа објављене 1931.³⁸ Било како било, ову еклектичку матрицу уоквирује и том конструкту осигурава неопходну унутрашњу и спољашњу кохерентност, обезбеђује му стратешки и идеолошки садржај, даје му онај укус и мирис неизбежне, метафизичке, езотеричне и окултне „судбине“ која тако фасцинира корпоративну олигархију, све оно што нуди богата историја (укључујући овде и савременост) фашизма и националсоцијализма...³⁹

35 Karl Marx, Fridrich Engels: *Nemačka ideologija. Kritika najnovije nemačke filozofije, u lici njenih predstavnika Feuerbacha, B. Bauera i Stirnera i nemačkog socijalizma u licu raznih njegovih proroka*, prevela Olga Kostrešević, Karl Marx, Fridrich Engels: Dela (MED), 1- 46, Institut za međunarodni radnički pokret - Prosveta, Beograd 1968 - 1979, tom 6, Beograd, 1974, str. 43. Написана 1845-1846, *Немачка идеологија* није објављено за живота аутора. На основу рукописа, дело је први пут објавио Институт Маркса-Енгелса-Лењина, 1932. у Москви.

36 H. G. (Herbert George) Wells: *The Open Conspiracy. Blue print for a World Revolution* (1922), Victor Gallanecz, London 1928. Доступно је и више других издања овог дела у дигиталном облику.

37 Роман Гуљ: *Азеф* (1922), превод са руског и поговор *Тероризам и тајна полиција* Мирко Ђорђевић, Res publica, Београд, 2002.

38 Курцио Малапарте: *Техника државног удара* (1931), превела са италијанског Мирјана Јовановић Писани, Курцио Малапарте: *Да би се одбранила слобода увек се страда*, предговор (1948), Масимо Дини: *Ко је био Малапарте*, поговор, МИР Publishing MMXXII (2012), Београд.

39 Zoran Vidaković: *Stari i novi fašizam*, IC Komunist, Beograd, 1976; Hermann Zolling - Heinz

Höhne: Slučaj generala Gehlena. General Gehnel i povjest obavještajne službe Savezne Republike Njemačke (1971), prevod sa nemačkog Julije Knežević, Globus, Plava biblioteka, Zagreb, 1977; Nicos Poulantzas: Fascism and Dictatorship, Verso, London, 1977; Todor Kuljić: Fašizam: sociološko-istorijska studija, Nolit, Beograd, 1977; Novije kritike fašizma, Marksizam u svetu (MUS), 8, gl. urednik: Miloš Nikolić, IC Komunist, Beograd, 1983; James Pool i Suzanne Pool: Tko je financirao Hitlera. Tajni izvori novca kojim je Hitler osvojio vlast 1919-1933, 1978, prevela sa engleskog Gordana Bunčić, Riječ izdavača, Plava biblioteka, Globus, Zagreb, 1981; Nova desnica, neokonzervativizam, neoliberalizam, I-II, Marksizam u svetu, (MUS), 4-5 (str.1-341), 6-7 (str. 1-353), gl.urednik: Miloš Nikolić, IC Komunist, Beograd, 1983; Fric Fišer: Savez elita. O kontinuitetu struktura moći u Nemačkoj 1871-1945, 1979, preveo sa nemačkog Andrej Mitrović, predgovor - Andrej Mitrović: Fric Fišer ili nemačko suočavanje sa istorijom, Nolit, Beograd, 1986; Savremena ekonomska kriza, Marksizam u svetu, (MUS), 5-6 (str. 1-577), gl. urednik: Miloš Nikolić, IC Komunist, Beograd, 1984; Ernst Nolte: Fašizam u svojoj epohi. Francuska akcija. Italijanski fašizam. Nemački nacional-socijalizam (1963), preveli sa nemačkog Mirjana Popović i Zlatko Krasni, pogovor - Todor Kuljić: Fenomenološko-istorijska teorija o fašizmu Ernsta Noltea, Prosveta, Beograd, 1990; Mark Aarons & John Loftus: Unholy Trinity. The Vatican, the Nazis, and Soviet Intelligence, St. Martin's Press, New York, 1991 (srpsko izdanje - Mark Aarons & John Loftus: Pacovski kanali. Kako je Vatikan, krijumčareći nacistе iz Evrope, izdao Sovjetima obaveštajce sa Zapada, preveli sa engleskog: Slobodan Jovanović, Zorica Vukmanović, Glosarium Arsvala, Beograd, 1991); John Loftus & Mark Aarons: The Secret War against the Jews. How Western espionage betrayed the Jewish people, St. Martin's Griffin, New York, 1994 (srpsko izdanje, Џон Лофтус - Марк Аронс: Тајни рат против Јевреја. Како су тајне службе Запада издале јеврејски народ, превео са енглеског Владан Добривојевић, Књиге Обрадовић, Београд, 2015); David Ray Griffin: The New Pearl Harbor. Disturbing Questions about the Bush Administration and 9/11, foreword by Richard Falk, исто; Daniele Ganser: NATO's Secret Armies: Operation Gladio and Terrorism in Western Europe, Routledge, London, 2005; Amy Goodman, David Goodman: Моћници су изнад закона. Разоткривање корумпираних политичара, ратних профитера и медија који их воле (2004), превео са енглеског Зоран Бошњак, Prometej, Zagreb, 2006; Sajmon Dansten, Džerard Vilijams: Sivi vuk. Bekstvo Adolfa Hitlera (2011), превео са енглеског Goran Skrobonja, Admiral Books, Beograd, 2012; Džon Loftus: Nacistička tajna Amerike (2010), превео са енглеског Goran Skrobonja, Admiral Books, Beograd, 2013; Annie Jacobsen: Operation Paperclip. The Secret Intelligence Program that Brought Nazi Scientists to America, Little, Brown and Company, New York, Boston, London, 2014; Fric Fišer: Posezanje za svetskom moći. Politika ratnih ciljeva carske Nemačke 1914-1918, 1961, preveli sa nemačkog Jelena Ćirović i Miroslav Alaga-Bogdanović, predgovor srpskom izdanju - Milorad Ekmečić, Filip Višnjić, Beograd, 2014; David Ray Griffin: The American Trajectory Divine or Demonic?, исто; Brian E. Crim: Our Germans: Project Paperclip and the National Security State, Johns Hopkins University Press, Baltimore, Maryland, US, 2018; Danijel Ganzer: Imperija JAH. Beskrupulozna svetska sila (2020), превео са немачког Nikola Jordanov, Laguna, Beograd, 2021: у штампаном и дигиталном облику данас је доступан велики број издања, на различитим језицима, укључујући овде и српски, радова Адолфа Хитлера, Бенита Мусолинија, њихових најближих сарадника и следбеника; видети, Adolf Hitler: Mein Kampf (My Struggle, Moja borba), 1925-1926, различита издања; Adolf Hitler: Moj poredak sveta (1925), prevela Milana Đurašinov, Metaphysica, Beograd, 2006; Adolf Hitler: Politički testament. Zabeležio Martin Borman (1945), priredio, preveo, predgovor napisao, objašnjena i komentare sačinio: Aleksandar Dramićanin, Metaphysica, Beograd, 2009... Jack Heart: The Bormann Faction, part I, The Human: Jack, Orage & friends. Jack Heart writings, Saturday, December 5, 2020, <https://jackheart2014.blogspot.com/2020/12/the-bormann-faction-part-1.html>; Jack Heart: The Bormann Faction, part II, Veterans Today, May 23, 2021, <https://www.veteranstoday.com/2021/05/23/jack-heart-the-bormann-faction-part-ii/>?mc_cid=5748c6697e&mc_eid=a91cf8c6d8... итд.

ЗАКЉУЧАК

На видљивој сцени светских послова главне улоге у овој трогодишњој травестији поретка у *Corona капитализам*, односно *Sars 2 Covid 19 капитализам* на себе су јавно примили флуидни корпоративни ентитети Светска здравствена организација, међународна невладина организација финансијски потпуно зависна од Фондације Била и Мелинде Гејтс, па следствено зависна и од политике те фондације, затим Светски економски форум, један неформални корпоративни клуб за лобирање, потом највеће светске ИТ корпорације, највеће фармацеутске корпорације, као и локалне владе широм света које у том процесу учествују као секундарни актери са медицинским и здравственим инфраструктурама које су им на располагању. Концепти тзв. инклузивног капитализма и тзв. трансхуманизма општа су идеолошка платформа овог тока догађаја. Моћ на којој почива ова идеолошка платформа јесте моћ (данашњег) универзалног картела.

Велика поларизација има за крајњи циљ да успостави и осигура простор за корпоративно-технолошки фашизам, за постхуманистичку дигиталну диктатуру тзв. вештачке интелигенције и нео-феудални поредак зачараног света у коме претежан део човечанства неће поседовати ништа, али ће људи бити срећни – циљ који са много ентузијзма заговара Клаус Шваб, оснивач и председник СЕФ.

За две године – од јесени 2019. до јесени 2021 – под заставом диктата о социјалној дистанци, главни актери глобалног процеса који се декларише као текућа пандемија мистериозног вируса Sars 2 Covid 19, постигли су изванредно велике резултате: легитимизована је и легализована стратегија трансхуманистичке дигиталне и фармацеутске диктатуре, трајно је деконструисана досадашња структура светске и сваке локалне економије, неповратно је разбијена структура досадашњег света рада, успешно је спроведен планетарни колапс политика заштите јавног здравља, успешно је спроведена суспензија досадашњих демократских института и процедура, а под изговором ратне политике „управљања кризом у условима ванредног стања”, моћ одлучивања преузеле су корпоративне, парадржавне, државне и осамостаљене олигархијске групе без икакве јавне контроле... итд.

И, као што је то најављено 1974 - 1976 (Бродел, Волерстин и други теоретичари светског система) у години 2020. заиста се одиграла она драма на таласној путањи историје која је на очигледан,

свима видљив начин показала и показује да ће нови долазећи светски систем око 2050. бити стабилизован сходно акцијама које се данас предузимају. Хоће ли свет после 2050. бити још мрачније место за живот него што је то данас, или ће бити бољи, људскији, слободнији и свет са више једнакости, у дословном смислу засвиси од резултата борбе и дубоких структуралних трансформација које се на отвореној сцени манифестују око 2020. године. Оно што је сада извесно, јесте чињеница да смо привлилеговани јер смо савременици, сведоци и учесници, структуралне трансформације светског друштва каква се у светској историји до сада одигралне свега три пута – палеолитски, неолитски и савремени свет. У току је четврти такав догађај у познатој историји. Разуме се, догађај са неизвесним исходом.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Annie Jacobsen: *Operation Paperclip. The Secret Intelligence Program that Brought Nazi Scientists to America*, Little, Brown and Company, New York, Boston, London, 2014.
- Brian E. Crim: *Our Germans: Project Paperclip and the National Security State*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, Maryland, US, 2018.
- Chris Hedges: *Neoliberalism's Dark Path to Fascism*, TruthDig, Nov 26, 2018, <https://www.truthdig.com/articles/neoliberalisms-dark-path-to-fascism/>.
- Christine Lagarde: *Age of Ingenuity: Reimagining 21st Century International Cooperation*, Eighth Henry A. Kissinger Lecture, Library of Congress, Christine Lagarde - Managing Director International Monetary Fund, Washington, DC, December 4, 2018, <https://www.imf.org/en/News/Articles/2018/12/04/sp120418-md-kissinger-speech>
- Clade X Exercise. *A Pandemic Exercise*, Johns Hopkins Center for Health Security, https://www.centerforhealthsecurity.org/our-work/events/2018_clade_x_exercise/.
- Daniele Ganser: *NATO's Secret Armies: Operation Gladio and Terrorism in Western Europe*, Routledge, London, 2005.
- Danijel Ganzer: *Imperija SAD. Beskrupulozna svetska sila* (2020), preveo sa nemačkog Nikola Jordanov, Laguna, Beograd, 2021.
- David Ray Griffin: *The New Pearl Harbor. Disturbing Questions about the Bush Administration and 9/11*, foreword by Richard Folk, foreword by Richard Folk, Olive Branch Press, An imprint of Interlink Publishing Group, Inc., Northampton, Massachusetts, 2004.

- Dr. Richard M. Fleming: *Is COVID-19 a Bioweapon? A Scientific and Forensic Investigation*, Children's Health Defense, Peachtree City, Georgia, US, 2021.
- Džon Loftus: *Nacistička tajna Amerike* (2010), preveo sa engleskog Goran Skrobonja, Admiral Books, Beograd, 2013.
- Ernst Nolte: *Fašizam u svojoj epohi. Francuska akcija. Italijanski fašizam. Nemački nacional-socijalizam* (1963), preveli sa nemačkog Mirjana Popović i Zlatko Krasni, pogovor - Todor Kuljić: Fenomenološko-istoristička teorija o fašizmu Ernesta Noltea, Prosveta, Beograd, 1990.
- Event 201, Recommendations. Public-private cooperation for pandemic preparedness and response*, Johns Hopkins Center for Health Security <https://www.centerforhealthsecurity.org/event201/recommendations.html>.
- Fric Fišer: *Savez elita. O kontinuitetu struktura moći u Nemačkoj 1871-1945, 1979*, preveo sa nemačkog Andrej Mitrović, predgovor - Andrej Mitrović: *Fric Fišer ili nemačko suočavanje sa istorijom*, Nolit, Beograd, 1986.
- Global WAR-NING! Geoengineering Is Wrecking Our Planet and Humanity*, Prof. Claudia von Werlhof (Editor), With Contributions by Vilma Almendra, Rosalie Bertell, Michel Chossudovsky, Josefina Fraile, Elana Freeland, Claire Henrion, Maria Heibel, Conny Kadia, Linda Leblanc, Claudia von Werlhof, Global Research E-Book, Centre for Research on Globalization (CRG), December 26, 2021, <https://www.globalresearch.ca/global-war-ning-geoengineering-is-wrecking-our-planet-and-humanity/5753754?pdf=5753754>.
- H. G. (Herbert George) Wells: *The Open Conspiracy. Blue print for a World Revolution* (1922), Victor Gallanecz, London 1928, више других издања доступно у дигиталном облику.
- Herbert Marcuse: *Neke društvene implikacije savremene tehnologije* (1941), preveo Prerag Simić, Društveni smisao savremene tehnologije, tematski broj časopisa Marksizam u svetu, 4, IP Komunist, Beograd 1981, str. 59-85.
- James Pool i Suzanne Pool: *Tko je financirao Hitlera. Tajni izvori novca kojim je Hitler osvojio vlast 1919-1933*, 1978, prevela sa engleskog Gordana Bunčić, Riječ izdavača, Plava biblioteka, Globus, Zagreb, 1981.
- Joseph Stiglitz: *The end of neoliberalism and the rebirth of history*, Project Syndicate, Nov 4, 2019, <https://www.project-syndicate.org/commentary/end-of-neoliberalism-unfettered-markets-fail-by-joseph-e-stiglitz-2019-11>.

- Mark Aarons & John Loftus: *Unholy Trinity. The Vatican, the Nazis, and Soviet Intelligence*, St. Martin's Press, New York, 1991 (srpsko izdanje - Mark Aarons & John Loftus: Pacovski kanali. Kako je Vatikan, krijumčareći naciste iz Evrope, izdao Sovjetima obaveštajce sa Zapada, preveli sa engleskog: Slobodan Jovanović, Zorica Vukmanović, Glosarijum Arsvala, Beograd, 1991).
- Nafeez Ahmed: *Inclusive Capitalism Initiative is Trojan Horse to quell coming global revolt*, The Guardian, Wed 28 May 2014 18.11 BST, <https://www.theguardian.com/environment/earth-insight/2014/may/28/inclusive-capitalism-trojan-horse-global-revolt-henry-jackson-society-pr-growth>.
- Nicholas Wade: *How COVID-19's origins were obscured, by the East and the West*, Bulletin of the Atomic Scientists, (It is 100 seconds to Midnight), August 17, 2021, <https://thebulletin.org/2021/08/how-covid-19s-origins-were-obscured-by-the-east-and-the-west/>.
- Nicos Poulantzas: *Fascism and Dictatorship*, Verso, London, 1977.
- Nova desnica, neokonzervativizam, neoliberalizam, I-II, Marksizam u svetu, (MUS), 4-5 (str.1-341), 6-7 (str. 1-353), gl.urednik: Miloš Nikolić, IC Komunist, Beograd, 1983.
- Novije kritike fašizma, Marksizam u svetu (MUS), 8, gl. urednik: Miloš Nikolić, IC Komunist, Beograd, 1983.
- Prof. Michel Chossudovsky: *The 2020-22 Worldwide Corona Crisis: Destroying Civil Society, Engineered Economic Depression, Global Coup d'État and the "Great Reset"*, (2021-2022), Global Research E-Book, Centre for Research on Globalization (CRG), Updated February 2022, Latest Revision: February 20, 2022, <https://www.globalresearch.ca/the-2020-worldwide-corona-crisis-destroying-civil-society-engineered-economic-depression-global-coup-detat-and-the-great-reset/5730652>.
- Robert F. Kennedy Jr. (2021): *The Real Anthony Fauci: Bill Gates, Big Pharma, and the Global War on Democracy and Public Health*, Children's Health Defense, Peachtree City, Georgia, US, 2021.
- The Rockefeller Foundation & GBN (Global Business Network, a member of the Monitor Group), *Scenarios for the Future of Technology and International Development*, preface: Letter from Judith Rodin President of the Rockefeller Foundation & Letter from Peter Schwartz, Cofounder and Chairman of Global Business Network, New York, May 2010, <https://www.nommeraadio.ee/meedia/pdf/RRS/Rockefeller%20Foundation.pdf>.

- The Johns Hopkins Center for Health Security, *Statement about nCoV and our pandemic exercise*, January 24, 2020, <https://www.centerforhealthsecurity.org/news/center-news/2020/2020-01-24-Statement-of-Clarification-Event201.html>.
- The Fauci/COVID-19 Dossier*. This document is prepared for humanity by Dr. David E. Martin, <https://f.hubspotusercontent10.net/hubfs/8079569/The%20FauciCOVID-19%20Dossier.pdf>.
- The Fauci/COVID-19 Dossier*. This document is prepared for humanity by Dr. David E. Martin: <https://f.hubspotusercontent10.net/hubfs/8079569/The%20FauciCOVID-19%20Dossier.pdf>, 2021.
- Todor Kuljić: *Fašizam: sociološko-istorijska studija*, Nolit, Beograd, 1977.
- World Economic Forum. *Annual Meeting 2014. The Reshaping of the World: Consequences for Society, Politics and Business*, Davos-Klosters, Switzerland, 22-25 January, <https://reports.weforum.org/annual-meeting-2014/>.
- World Economic Forum. *Resetting the Future of Work Agenda: Disruption and Renewal in a Post-COVID World*, in Collaboration with Mercer, White Paper, October 2020, https://www3.weforum.org/docs/WEF_NES_Resetting_FOW_Agenda_2020.pdf.
- World Economic Forum, *6 ways countries can prepare for the next infectious disease pandemic*, 18 Jul 2018, <https://www.weforum.org/agenda/2018/07/infectious-disease-pandemic-clade-x-johns-hopkins/>.
- Zoran Vidaković: *Stari i novi fašizam*, IC Komunist, Beograd, 1976.
- Курцио Малапарте: *Техника државног удара* (1931), превела са италијанског Мирјана Јовановић Писани, Курцио Малапарте: *Да би се одбранила слобода увек се страда*, предговор (1948), Масимо Дини: *Ко је био Малапарте*, поговор, МИП Publishing ММХХII (2012), Београд.
- Роман Гуљ: *Азеф* (1922), превод са руског и поговор *Тероризам и тајна полиција* Мирко Ђорђевић, Res publica, Београд, 2002.
- Тематски зборник о научном опусу проф. др Јована Б. Душанића*, Економски факултет, Универзитет у Бањалуци, Бањалука, 2018; Јован Б. Душанић: *Економско трокњижје*, I-III, Књига трећа: *Књигом против кризе и благородна посртања*, ауторизована излагања с округлог стола „Научни опус Јована Б. Душанића“, поводом његове књиге *Економија постмодерне*, Филип Вишњић, Београд, 2020.

Ljubomir Kljakić

**THE GREAT POLARIZATION
Sociology of Sars 2 Covid 19 Capitalism**

Resume

Analysis of available material on the properties and dimensions of the global process (its course, some of the main corporate actors) declared as an ongoing pandemic of the mysterious Sars 2 Covid 19 virus in 2019-2021, as well as analysis of available sources on events announcing this plot of 2001 to 2019, show that practically overnight, in accordance with the „human face” of the doctrine of ”inclusive capitalism”, the pandemic enabled the travesty of the world (capitalist) system in Sars 2 Covid 19 capitalism or Corona capitalism (the Crown of capitalism). The corporate effort to radically polarize the world and every local society, to implement radical social, economic, class, psychological, health, educational, cultural and any other polarization, is the basic characteristic of Sars 2 Covid 19 capitalism.

The Great polarization of the world has the ultimate goal of establishing and securing space for a post-humanist digital dictatorship and a world in which most of humanity will own nothing but be happy in the aftermath of the Sars 2 Covid 19 pandemic, through Sars 2 Covid 19 capitalism or the Corona capitalism, which is very enthusiastically advocated by Klaus Schwab, President of the World Economic Forum, the main visible ideologue and advocate of such a course of events. In two years – from autumn 2019 to autumn 2021 – the main actors in the global process declared as the ongoing pandemic of the mysterious Sars 2 Covid 19 virus, have achieved much: the strategy of transhumanist digital (and pharmacological) dictatorship has been legitimized and legalized, the current structure of the world and every local economy, the structure of the world of work, has been irreversibly disrupted, hundreds of millions of people have lost their jobs, the planetary collapse of public health has been successfully carried out, 6 million people have died, the suspension of previous democratic institutes and procedures has been successfully carried out, crisis management in „a state of emergency” as a new redistribution of world wealth was made, and the decision-making power was taken over by corporate, para-state, state and oligarchic groups without any public control ... etc.

On the visible stage of world affairs, the main roles in this three-year travesty, have been publicly accepted by fluid corporate entities

– the World Health Organization, an international non-governmental organization financially completely dependent on the Bill and Melinda Gates Foundation, and consequently dependent on the policy of that foundation, then the World Economic Forum, an informal corporate lobbying club, the world's largest IT corporations, the largest pharmaceutical corporations, i.e. Big Pharma, and local governments around the world that participate in this process as secondary actors with medical and health infrastructures available.

The concepts of so-called inclusive capitalism and the so-called transhumanism are the general ideological platform of this course of events. The power on which this ideological platform rests is the power of (today's) universal cartel. The great polarization has the ultimate goal to establish and provide space for corporate-technological fascism, for the post-humanist digital dictatorship, the so-called artificial intelligence and the neo-feudal order of an enchanted world in which the majority of humanity will not own anything, but people will be happy - a goal that is very enthusiastically advocated by Klaus Schwab.

In two years (from autumn 2019 to autumn 2021) under the flag of the dictates of social distance, the main actors in the global process declared as the ongoing pandemic of the mysterious virus Sars 2 Covid 19, have achieved remarkably great results: legitimized and legalized strategy of transhumanist digital and pharmaceutical dictatorship, the current structure of the world and every local economy has been permanently deconstructed, the structure of the current world of work has been irreversibly broken, the planetary collapse of public health policies has been successfully implemented, the suspension of previous democratic institutes and procedures has been successfully implemented, in conditions of a „state of emergency”, corporate, para-state, state and independent oligarchic groups took over the decision-making power without any public control ... etc. It is about social, economic, class, racial, psychological, health, educational, cultural, geopolitical and any other fragmentation and polarization of the world and each individual society.

That is why the Great Polarization is the main feature, the main social function of the planetary process that has been taking place on the big stage of world affairs for three years as a pandemic of the mysterious Sars 2 Covid 19 virus (and its numerous mutations) as Corona Capitalism or Sars 2 Covid 19 Capitalism, the whole world has been reshaped. Great polarization means opening the door for the transformation of the world and every local society from latent and hidden to undisguised, open and codified corporate-technological fascism. The very top of the corporate

pyramid of the universal cartel – global investment management funds of mega corporations, The Black Rock (a fund founded in 1988, in early 2022 managed capital of 10 trillion US dollars) and The Vanguard Group (a fund founded in 1975, in January 2021, managed a capital of 7 trillion US dollars), today the most visible operational instruments of this exclusive club, manages this event through a corporate network of its corporate, political, military and intelligence agents: strategists, ideologists, propagandists and practical executors.

The ruling ideology in such a world is an institutionalized cancel culture, culture of cancellation. It is a modern derivative of the old *damnatio memoriae* institute, a ban on remembrance, with all its present, highly sophisticated instruments of propaganda, censorship, boycott, isolation, removal from the public, manipulation and deception. The culture of annulment is reproduced, developed and maintained in accordance with the configuration, hierarchy and properties of the ruling power, and the pyramid of class structure of society which this ruling power has produced and defended. Under these basic assumptions, the world and the events in it, the corporate oligarchy governs according to a postmodernist, eclectic matrix, which at first glance seems to be constructed from selectively and utilitarianly selected loans from Herbert J. Welles's *Open Conspiracy* from 1922, from the scheme of conspiratorial strategy of production and crisis management presented by Roman Gul in *Azef*, also published in 1922 and usable places from Curzio Malaparte's *Coup d'etat: the Technique of Revolution* published in 1931. In any case, it is the rich history (including modernity) of fascism and National Socialism which offers frame for this eclectic matrix and provides it with the necessary internal and external coherence, with strategic and ideological content and gives it the taste and smell of the inevitable, metaphysical, esoteric and occult „destiny” that fascinates the corporate oligarchy.

As announced in 1974-1976 (by Fernand Braudel, Immanuel Wallerstein, and other theorists of the World system), in the year of 2020, the drama on the wave path of history really took place, which in an obvious, visible way showed and shows that the new coming world system, will around 2050 to be stabilized according to the actions taken today. Will the world after 2050 be an even darker place to live in than it is today, or will it be a better, more human, freer and more equal world, literally dependent on the results of the struggle and deep structural transformations that exploded on the open stage in 2019 - 2020 – 2021.

* Овај рад је примљен 10. марта 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. марта 2022. године.

*Александар Гајић**
Институт за европске студије, Београд

„ВЕЛИКИ РЕСЕТ“: ПОКУШАЈ РЕАНИМАЦИЈЕ ГЛОБАЛИЗМА

Сажетак

У раду се детаљно анализира концепт „Великог ресета“ од стране његових главних пропагатора Клауса Шваба, Тијери Малереа, принца Чарлса и Кристалине Георгијеве и то методом анализе садржаја њихових говора, књига те докумената Светског економског форума. Потом се анализирају визије циљева овог глобалног подухвата, укључујући и њихове геополитичке димензије, стављене у савремени најшири друштвени контекст. У завршном делу рада се траже идејни и идеолошки корени концепта „Великог ресета“; исти се проналазе у идеологији глобализма из чега се извлачи јасан и недвосмислен закључак да овај концепт представља нову, рециклирану верзију глобалистичких идеја која покушава да им удахне нову животну снагу зарад достизања идентичних крајњих циљева али уз помоћ нових метода.

Кључне речи: „Велики ресет“, пандемија Ковид 19, глобализам, геополитика, четврта индустријска револуција

Година 2020, потпуно осенчена великим кризним процесима (пре свега пандемијом Ковида 19 и њеним економским последицама видљим у глобалној рецесији) изнедрила је и први покушај елита на Западу да уобличи и промовишу доктринарни одговор на новонасталу ситуацију. Под именом „Велики ресет“ он је на велика врата инагурисан на педесетом „Светском економском форуму“ одржаном у јуну 2020. године пред великим бројем водећих западних бизнисмена и политичких лидера. Концепт „Великог

* romero@eunet.rs

ресета“ у главним цртама изнели су Клаус Шваб, оснивач „Светског економског форума“ и његов директор, Чарлс, принц од Велса, као и Кристалина Георгијева, актуелна директорка ММФ-а.

Најава концепта „Великог ресета“ одиграла се у једном тексту објављеном на сајту Светског економског форума, 15. маја 2020. године (Bhattacharya 2021). Текст је, полазећи од раније већ изнете „Стратегије одрживог развоја УН 2030“ (UN 2015) и њених циљева (попут изналагања одрживог решења за климатске промене, неједнакост и сиромаштво) на ову агенду придодео искуства борбе са пандемијом Ковида 19, односно њене последице оличене у „ресетовању“ тржишта рада, промена у начину обављања послова (пре свега њиховог пребацивања на „онлајн“ рад од куће где год је то могуће) и преквалификације радне снаге у складу са целокупном пословном ситуацијом.

У свом излагању на педесетој конференцији „Светског економског форума“, Клаус Шваб је појаснио три основне компоненте „Великог ресета“: стварање услова за „деоничку економију“; њену изградњу „отпорнији, правичнији и одрживији начин“ који је заснован на еколошким, социјалним и управљачким показатељима који би укључивали више „зелених“ пројеката јавне инфраструктуре. Трећа компонента агенде „Великог ресета“ тичала би се „искоришћавања иновација „Четврте индустријске револуције“ (чија је садржина фузионисање аутоматизације и роботизације у савременој индустријској производњи са „паметним“ технологијама и мрежним комуникацијама) зарад јавног бољитка.

Швабовим идејама придружили су се, у својим уводним излагањима, принц Чарлс и Кристалина Георгијева. Члан британске краљевске куће је своје виђење „Великог ресета“ такође ставио у перспективу агенде УН 2030. Он је истакао значај науке, иновација и технологије, увођење пореза на емитовање угљеника, стварање дуготрајних подстицајних структура, ребалансирање инвестиција које фаворизују оне „зелене“, еколошке, као и подстицање зелених пројеката при изградњи јавне инфраструктуре. Принц Чарлс је у свом говору представио пандемију као „шансу за ресет глобалне економије“ у којој главну покретачку улогу треба да има приватни сектор (Charles 2021). План кога је изнео састоји се од пет тачака: 1) заробљавања људске маште и воље – јер, промена ће се догодити само ако је људи заиста буду желели; 2) економски опоравак мора извести свет на пут одрживог запошљавања, средстава за живот и раст. О дуготрајним подстицајним структурама, чији је утицај на планетарни околиш и природу сâмо изведен - мора се поново

размислити; 3) системи и путање се морају поново утврдити, како би се глобални преноси свели на нулу. Цене угљеника могу омогућити тај пресудни правац ка одрживом тржишту; 4) науку, технологију и иновације треба ојачати. Човечанство је на ивици каталитичких продора који ће променити наше виђење онога што је могуће и исплативо у оквиру одрживе будућности; 5) инвестиције се поново морају уравнотежити. Убрзавање «зелених инвестиција» може понудити могућности за запошљавање у сектору зелене енергије, кружној био-економији, еко-туризму и зеленој јавној инфраструктури (Charles 2021). Кристалина Георгијева, руководилац ММФ-а, истакла је три кључна аспекта одрживог одговора на кризне процесе садашњице: зелени раст, паметни раст и праведнији раст. Зелени раст, према Георгијевој, изводљив је уз помоћ форисирања јавних и давања постицаја за приватне инвестиције које подржавају ниско-угљенични и климатски отпоран раст који могу довести до повећања броја радних места. Паметнији раст, према Георгијевој, представља постицање дигиталне економије, али тако да се смањи разлика између напредних економија и оних које заостају. Шта подразумевају друга два најављена аспекта одрживог одговора које пропагира директорка ММФ-а? «Дакле, од кључне је важности да институције попут ММФ-а подрже инвестиције које ће смањити дигитални јаз - радећи у партнерству са Светском банком и другима. Такође морамо добро размислити о томе како осигурати да скок раста и профитабилности у дигиталном сектору доведе до користи које се деле у нашим друштвима. И то ме доводи до моје треће тачке - праведнијег раста. Знамо да ће - ако се препусти самом себи - ова пандемија продубити неједнакост. То се догађало у претходним пандемијама. То можемо избећи ако се концентришемо на улагање у људе - у социјално ткиво наших друштава, у приступ могућностима, у образовање за све и у проширење социјалних програма, тако да бринемо о најугроженијим људима. Тада можемо имати свет који је бољи за све.» (Georgieva 2021)

Накнадну популаризацију доктрине „Великог ресета“ у контексту пандемије Ковида 19 пружила је књига „Ковид 19: Велики ресет“ (Schwab, Malleret 2020) коју су половином 2020. године издали Клаус Шваб и Тијери Малере, један од руководилаца програмског тима Светског економског форума и оснивач „Мреже за глобални ризик“. Сама књига, иако детаљно анализира последице пандемије на глобалну економију, социјалне односе и колективну и личну психологију, не елаборира конкретне начине на који ће бити покушано предложено свеопште „ресетовање“ већ у складу

са слоганом „Поново изградити боље“ (преузетом из песме Џефа Смита). У питању је теоријска елаборација одрживости кроз призму актуелних кризних процеса (пре свих: пандемијских). Општи оквир за теоријско разматрање ових процеса је сагледавање њихових општих карактеристика: међузависности, брзине и сложености који, сходно томе, изискују свеобухватан глобални одговор. Невеликог обима, на нешто мањег од 200 страница, књигу чине три тематска поглавља која се баве са три нивоа ресетовања. Прво поглавље анализира „макро-ресетовање“ које се одиграло под ударом пандемије у првој половини 2020. године на пет различитих сфера живота: економију, друштво, геополитику, животну средину и технологију. Друго поглавље се бави тзв. „микро-ресетовањем“ анализирајући ефекте „закључавања“ на поједине компаније, привредне погоне и индустријске гране, показујући које су погодне да издрже снажније кризне ударе и адаптирају се, а које су подложније урушавању у ванредним приликама. Треће, завршно поглавље посвећено је индивидуалним нивоом ресетовања, посматрајући и могуће утицаје на њега. Закључак заговорника „Великог ресета“ је јасан: савремено светско друштво се налази на раскршћу, пред будућношћу у постпандемијском периоду које може да се врати у, како они закључују, неизвесно и несигурно (али добро знано) пређашње, предпандемијско стање, или да пређе у другачији, измењени свет који се описује као „инклузивнији, праведнији и са више поштовања према Мајци природи.“ (Schwab, Malleret 2020, 4)

Тек делом експлицитно уобличена а везана са ранијим агендама глобалних елита на њихових светским форумима, најављена доктрина „Великог ресета“ природно је изазвала бурне реакције у јавности, од оних афирмативних (махом у мејнстрим глобалним медијима) до оних крајње негативних. Док су главне западне медијске куће („Њујорк Тајмс“, „Гардијан“, ББЦ итд) или здушно пропагирали агенду „Великог ресета“ као израз врхунске хуманости при одговору на светску кризу а све оне који су према њој скептични гурали у табор заговорника „неоснованих теорија завере“ (углавном на крајњој десници), либерално настројени интелектуалци здушно су се дали на посао да дају свој допринос операционализацији ове агенде (Hawkes, 2020). На другој страни су се налазиле јавне личности иелибералног идеолошког профила које су концепт „Великог ресета“ изложиле оштрој критици, па и карикирању. Тако је Наоми Клајн „Велики ресет“ саркастично назвала „завереничким смутијем“ иза кога се не крије ништа друго до ребрендирање - уз помоћ корона вируса – свега оног

што Светски економски форум већ увелико ради и та је то само покушај богатих да учине нешто да изгледају добро (Klein 2020). Алистер Кук, са потпуно других идеолошких позиција у односу на Клајнову, види „Велики ресет“ као „покушај контраофанзиве глобалиста“ (Крук 2021). Експоненти „алт-рајт“/алтернативне деснице на Западу, сасвим очекивано, „Велики ресет“ описују као „глобални комунистички план за преузимање власти“ (Sixsmith 2020), док евроазијци на старом континенту ову агенду виде као нови глобалистички курс, након низа промашаја у последње две деценије, који обухвата: „контролу јавне свести на глобалном нивоу, што је, истовремено и средиште “културе укидања” – увод у цензуру на мрежама под контролом глобалиста ;прелазак на еколошку економију и одбацивање модерне индустријске структуре; прелазак човечанства на Четврти економски поредак (коме је био посвећен претходни састанак у Давосу) – на пример, постепена замена радне снаге киборзима и глобална примена напредне вештачке интелигенције.» (Дугин 2021)

ВИЗИЈА ЦИЉЕВА «ВЕЛИКОГ РЕСЕТА»

Не треба се чудити што забринутост према перспективама које нуди „Велики ресет“ насупрот кризним ударима неретко поприма и конспиролошке димензије, јер реалних разлога за бригу свакако има: пандемија очигледно има продужено трајање са несagleдивим социо-економским последицама, а бројне мере које су широм света предузете да се са њом изађе на крај несумњиво су биле драстичне, доводећи до суспензије читавог низа цивилизацијских стандарда, навика и достигнућа. О концентрацији моћи која не подлеже никаквој контроли, а поготово не контроли већине, да и не говоримо. Једном приграбљена и употребљена, концентрисана моћ нема тенденцију да се самообузда и укине. Новоустановљена пракса, посебно ако се покаже ефикасном, тежи да се одржи и након проласка кризних врхунаца – показују бројни историјски примери. Осим тога, друштвени пејсаж након великих криза попут пандемијских више није ни приближан оном пређашњем: пустош у којој су изчезнуле многе активности (од пословних до приватних), привредне гране, начини удруживања и комуникације иду на руке онима малобројнијима који су ојачали и профитирали током кризе да немају никога себи насупрот да му полажу рачуне или враћају приграбљене позиције и њихове принадлежности. Не треба previdети да је криза, колико је са једне стране била рушитељ

веза, односа и поретка, са друге стране изнудила спрегу између оних који су се нашли позваним да колико-толико ставе ситуацију под контролу: у конкретној ситуацији то су биле политичке структуре националних држава и њихове политичке елите на једној страни, али и крупне пословне елите на другој страни (пре свега оних делатности које криза није снажније оштетила или који су у њој профитирали (дигиталне копорације, фармаколошки сектор, финаснијски капитал итд). Њихов савез, који се показао обострано корисним, само је ојачан, а ванредне мере које су спроводили под оправдањем одбране општег добра и које нису наишле на иоле јаче противљење, донеле су им добити он новчаних до политичких. Пред овом спрегом, свака озбиљна политичка и економска конкуренција која је остала на кризној ветрометини, практично је сатерана у ћошак. Продуђавање ванредних прилика, чак и када те прилике почну да бивају боље, за спрегу ових елита биће приоритетни интерес јер уз њихову помоћ они се задржавају на, сплетом околности добијеним, привилегованим позицијама које им пружају неслућене перспективе добити. Све у свему, новоуспостављеном савезу и последичним монополским позицијама, не одговара да се ствари врате у пређашњу нормалу - у стање које је преходило кризној ескалацији.

У ванредним приликама, степен репресивности досегао је неслућене размере: ограничена је слобода кретања, неподобно мишљење је проказано и медијски (често и политички, а понекад и судски) проскрибовано; драстично је повећан степен економско-политичког интервенционизма који се не сме доводити у питање, као ни начини субвенционисања и дистрибуције. Демократски системи су стављени под додатни надзор уз помоћ савремених технолошких средстава који протежу од контроле кретања људи, преко роба до информација. Степен ефикасности које по овим питањима постижу ауторитарни режими хваљени су на сав глас као (не)достижан узор у демократским системима, док се преиспитивање власти, плурализам и опонирање почињу видети као изрази недисциплине и друштвене слабости те узроци неуспешности да се рестриктивне мере у потпуности примене.

Концепт „Великог ресета“ само долива уље на бојазан поводом стварних, реалних друштвених процеса. Указујући на последице кризе изазваном Ковидом 19, пропоненти „ресета“ узимају пример садашњих ванредних мера као модел за ношење са свим другим проблемима које уочавају да су глобално релевантни: нпр. када кажу да се, због последица „закључавања“ (lockdown) широм света емисија штетних гасова, пре свега угљеника, у 2020.

години глобално умањила за 8% (Schwab, Malleret 2020, 17), тешко је не помислити да се они, залажући се за агенду умањења емитовања угљеника зарад еколошке одрживост, не би одважили и да предложе нова, политичка „закључавања“ широм света како би почели да решавају проблеме очувања животне средине. Или, када говоре о изнуђеном пребацивању читавог низа пословних активности на „online“ варијанту услед опасности од заразе, они нескривен истичу како је читав низ послова постао све више излишан у савременом дигитализованом и аутоматизованом свету. Шта то може да представља у економском и социјалном смислу за читав низ послова од чиновништва, преко просвете, науке, услужних делатности, мануелних послова - није тешко закључити. Глобалистички заговорници „Великог ресета“ тврде како би процеси дигитализације и роботизације у наредих пар деценија ионако довели до исчезнућа најмање трећине постојећих послова и још већег процента садашње радне снаге и запослености, те да је пандемија само оголила и убрзала неминовност овог процеса. Наравно, заговарајући своју агенду они имају утешна објашњења за све оне којима ови токови намењују улогу сувишних: да ће нове технологије и дигитализовано окружење креирати нова занимања и нова радна места или да ће становништво, реално без запослења, од стране власти (виђене као спрега државних органа и приватног капитала) добијати месечно новчано давање у види некаквог социјалног дохотка, џепарца уз кога ће моћи безбрижно животарити. Како један од пропагандних спотова „Светског економског форума“ још из предпандемијских дана (2016) истиче као слоган за будућност око 2030 да „Нећеш имати ништа, али ће сви бити срећни“¹, све то јако асоцира на дистопијске жеље успостављања колективистичког света без власништва, где се сигурност дарује појединцу који живи на кредит - али по цену лојалности. Логичан закључак да онај који ти дарује сигурност примања без рада, може то да ти и одузме ако те сматра нелојалним немеће се сама по себи.

Укратко, свет будућности кога истовремено идилично и катастрофично описују елите које заступају концепт „Великог ресета“ делује застрашујуће. Бројна занимања и производне делатности ће исчезнути или бити препуштене роботима; људи ће претежно радити од куће на својим рачунарима и слабо излазити из свог станишта (које се не зна коме ће припадати ако све буде

1 Светски економски форум негира дисопијско, антивласиничко тумачење садржаја свог клипа из 2016, сматрајући да је то само прва од осам прогноза за односе у свету после 2030, а не проламовани циљ. (Reuters 2020)

подруштљено); дронови ће људе снабдевати храном, лековима и другим потрепштинама; комуникација између људи (изузев најближих сродника) биће сведена на виртуелни свет; становништво ће се неупоредиво мање кретати и путовати због рестриктивних мера везаних за животну средину; нејасно је ко ће и како производити и продавати робу; климатске, демографске и економске промене довешће до нових масовних миграција милијарде становника глобалног Југа који ће похрлити у развијени део света и који тамо треба да буде интегрисан – како, не зна се. Јасно је само да се гурају постиндустријски модели „Четврте индустријске револуције“ као чисте, еколошки одрживе производње у развијеном свету, док се земљама у развоју, услед тежње ка наметању строгих еколошких стандарда као начина борбе против глобалног загревања, намеће или гашење индустрије и њеног развоја, одустајање од екстракције ресурса који доприносе еколошком загађењу или плаћања огромних такси (у ствари пенала) за емитовање угљеника који ће ове земље додатно економски оптеретити и зауставити њихов развој. У случају да желе да се постиндустријски трансформишу, оне ће бити принуђене да купују чисте технологије од глобалистичких елита на Западу по лиценци, за велике суме (које не поседују), због чега им се нуди ново дужничко ропство на глобалним финансијским тржиштима. „Дакле, ко не може да плати порез за емисију CO2 или да купи дозволе за емитовање не може да сагорева нафту, гас или угаљ. Планирано је да временом ови порези постепено постају све већи, а дозвола буде све мање, како би се цена емисије подизала до неподношљивости. Ко не буде могао да плати - не може да сагорева угаљ, нафту и гас. Ко их не сагорева нема енергије за становништво и привреду. Енергију онда мора да увози од оних који је имају из обновљивих извора, а она је скупа.» (Ристивојевић 2019) Тешко је поверовати да би се земље у развоју, нарочито оне снажније, са захуктали привредама и ресурсним потенцијалима, помире са оваквом судбином која их, тек делом избављене из колонијалне потчињености, враћа у слични положај.

Да „Велики ресет“ овакве ствари експлицитно (мада не наглашавајући њихове евидентне исходе) пропагира, нема никакве сумње. Поред тога, „Велики ресет“ заговара још много тога: обликовање економског развоја; редизајнирање друштвеног уговора, вештина и послова; рестаурацију здравог животног окружења; развијање одрживих пословних модела; опорезивање, промоцију мањинских права (нклузију лгбт популације и ткз. цендер паритет); кружну економију; промену исхране; нове геополитичке односе;

климатске промене, биодиверзитет, промену начина путовања и туризма, банкарства и практично ресетовање свих сфера живљења. Нигде се не каже како, на који начин и са којим средствима се то жели постићи. Ко то намерава да уради и са чијим допуштењем; ко треба да процени оправданост овог деловања или да га контролише? Иста је ствар и са „деоничарским капитализмом“ за кога је потпуно нејасно шта подразумева и како ће га велике мултинационалне корпорације и глобалне елите видети: да ли као пуну или делимичну интеграцију државе и приватног сектора (давање државни намештења копоративним представницима, учешће коропрација у јавним добрима и службама, инфраструктури или само њихово финансијско учешће у буџетским давањима), потчињавање приватног сектора држави као катализатору спровођења „оштег интереса“ или потпуна приватизација државних, тј. јавних структура и добара тако да над њој управљају приватни „деоничари“?

ГЕОПОЛИТИКА „ВЕЛИКОГ РЕСЕТА“

„Велики ресет“ има и своју спољнополитичку, тачније геополитичку агенду. Са једне стране, он пропагира нешто иновирану експертску визију „светске владе“ састављене од неизабраних експерата, технократа и пословних магната окупљених у наднационалним форумима и глобалним међународним организацијама (попут УН и његових секторских подружница попут ММФ, Светске банке, СЗО) над владама суверених вестфалских држава, које ће бити њима потчињене и ограничене у самосталном доношењу одлука (Гајић 2012). Овај вид глобалне владавине треба да замени сада већ изчезли униполарни (под доминацијом САД) поредак а да не дозволи да се у пуној мери изгради мултиполарни поредак. Са друге стране, пропагира се координација у сарадњи наднационалних структура моћи са групом држава као заједницом више лидера који наступају вођени заједничким визијама, вредностима и интересима. Све ове вредности су западне, (пост)модерне и (пост) либералне, тачније – глобалистичке, које, све позивајући се на међузависност као карактеристику савремених светских односа, пропагирају заједничка глобална решења на принципима мултилатералности и заједничког светског интереса. У оквиру ове агенде, јављају се и идеје реafirмисања концепта „Великог концерта“ из претходних епоха као неформалног, полуинституционализованог вида сарадње великих сила. Према овом мишљењу, група великих сила, без обзира на своје идеолошке и интересне позиције, треба да тесно сарађује и

консензуално усклађују своје интересе. „Велики концерт“ 21. века се, при томе, слика као еластичнији и примеренији вид сарадње наспрам прилика савременог света од постојећих међународних организација, несумњиво и са циљем да се избегну могућности вета у постојећем међународном систему, пре свега у систему Уједињених нација (Haas, Kurchan 2021). Или како његови заговорници кажу: „Концерти имају две карактеристике које их чине прикладним за настајући светски поредак: политичку укључивост (инклузивност) и процедуралну неформалност. Укључивост концерта подразумева то да он окупља геополитички утицајне и моћне државе које би морале да буду за столом, без обзира на тип режима који у њима постоји. На тај начин се у великој мери раздвајају идеолошке разлике од питања међународне сарадње. Неформалност концерта обезбедиће избегавање процедура и споразума који се могу извршно наметати, што ће концерт учинити различитим од Савета безбедности Уједињених нација.» (Haas, Kurchan 2021)

Спољнополитичка агенда нове, Бајденове вашингтонске администрације (чији је предизборни слоган, такође, био „Поново изградити боље“ а кога обилато користе и заговорници „Великог ресета“) потпуно је окренута у истом правцу: правцу мултилатералног глобализма. Потирући готово све резултате председниковања Доналда Трампа, Бајденова и унутарполитичка и спољнополитичка агенда је потпуно на линији реализације „Великог ресета“: нови зелени договор (укључујући и опорезивање емитовања угљеника), мултилатерализам и повратак САД у наддржавне међународне организације; коришћење мањинских права као средстава спољнополитичког деловања, оштра конфронтација са другим, самосталним центрима светске моћи. У суштини, Бајденова спољна политика представља повратак на спољну политику пре доласка Доналда Трампа у Белу кућу, са следећим полазиштима: 1) постављање глобалних интереса изнад националних; 2) снажење структура Светске владе и њених огранака у облику супранационалних организација и економских структура; 3) јачање НАТО блока и сарадње са свим глобалистичким снагама и режимима; 4) промоција и продубљивање демократских промена на глобалној скали, што практично значи: а) погоршавање односа са свим другим центрима моћи који се одупиру глобалистима и траже самосталне путеве друштвеног развоја б) интензивирање присуства америчких војних снага на неуралгичним тачкама широм Старог света и њихова даља дестабилизација в) интензивирање медијско-пропагандног деловања за демонизацију и остракизам свих оних

који имају другачије ставове и вредности од глобалистичких. У питању је само даље спровођење стратегије која се у ходу изводи од првих месеци пандемије: «Неки светски лидери и шефови великих корпорација – технолошких и финансијских – су се окупили, како би поразили оне који им се супротстављају – Трампа, Путина, Си Ђинпинга, Ердогана, Ајатолаха Хамнеија и остале. На почетку је требало Трампу отети победу, коришћењем напредних технологија – “опседањем маште” (тачка 1), увођењем цензуре на Интернету и манипулисањем изборним гласовима који су стизали поштом. Бајденов долазак у Белу кућу значи да глобалисти иду даље и праве наредне кораке. Ово ће утицати на све сфере друштва – глобалисти се враћају уназад до тачке у којој су их Трамп и остали, растући полови многополарности, зауставили. И, одатле почиње контрола ума – увођењем нових технологија које у томе имају главну улогу (цензурисање и манипулисање друштвеним мрежама, тотални надзор и праћење, прикупљање података о свима). Епидемија Ковид-19 је само изговор. Под плаштом санитарне хигијене, од Великог ресетовања се очекује да до драматичних размера промени структуру контроле које глобалне елите користе над светским становништвом.» (Дугин 2021)

У спољнополитичкој активности САД, описана агенда у пуној мери личи на геополитички аспект «Великог ресета», који са једне стране наставља да тежи остваривању неких од циљева претходне америчке администрације (супростављања јачања Кине и њено обуздавање, притисак и изолација Ирана), али и интезивирање конфронтације са Русијом уз одустајање од било каквог вида сарадње са недемократским режимима широм света (пре свега са Северном Корејом, Кином итд), уз делимично враћање војног присуства САД на блискоисточном и средњеазијском ратном театру. Овај план је изузетно амбициозан јер подразумева стално, упоредно притискање Русије и Кине, уз истовремену тежњу да овај притисак не доведе до њиховог даљег стратешког зближавања већ да између њих продуби могући раздор. «Америка наставком истовременог притиска на Русију и Кину, уместо раздвајања, ризикује даљње зближавање највећих евроазијских сила. Дакако, постоји и отворена опција да америчка политика смера на истовремену елиминацију оба евроазијска противника, што би био дивовски подухват, али с обзиром на америчке господарске, војне и индустријске капацитете и повезаност с моћним савезницима у Еуропи и Азији, не и немогућ циљ. Америчка политика нема се разлога бринути због материјалне и људске цене таквога сукоба. Историја је показала да

у таквим, титанским сукобима, главнину људских губитака трпе копнене евроазијске силе на чијем се терену ратови и воде, као и геополитички секундарно важне еуропске и азијске мале државе које се у таквим ратовима користе као вазали.» (Стефанов 2021)

Уклапањем глобалне геостратегије, идеолошко-медијског деловања и субверзивних активности, спољна политика САД под Бајденом добија нове обресе. «Тако, “Велико ресетовање” у геополитици значи комбинацију „промоције демократије“ и „агресивне неоконзервативне стратегије надмоћи у пуном обиму“, што је главни вектор „неоконзервативне“ политике. Истовремено, Бајдену се саветује да настави и појача сучељавање са Ираном и Кином, али главна пажња треба да буде усмерена на борбу против Русије. А то захтева јачање НАТО пакта и даље ширење америчког присуства на Блиском Истоку и у Средњој Азији. Поред Трампа, главним препрекама се сматрају Русија, Кина, Иран и неке друге исламске земље. Тако се еколошки пројекти и технолошке иновације (пре свега, увођење вештачке интелигенције и роботике) комбинују са порастом агресивне војне политике.» (Stefanov 2021)

О ГЛОБАЛИСТИЧКОЈ ПРИРОДИ „РЕСЕТОВАЊА“

У својој сржи, доктрина «Великог ресета» представља покушај реанимација глобализма као идеолошког оквира позномодерног капитализма, са извесним модификацијама прилагођеним актуелним приликама. Да би смо га боље разумели, потребно је направити јасну разлику између глобализације и глобализма.

Глобализација, најкраће речено представља сложени друштвени процес видљив у стварању све веће међузависности људских друштава широм света. Она је уочљива у ширењу круга делатности које превазилазе оквире и моћи појединачних држава: од развоја нових видова комуникација, нових саобраћајних средстава који смањују време потребно за прелажење већих раздаљина, преко повећања повезаности економских веза и пораста пословања разноврсних економских субјеката на различитим крајевима света, све до надградње међународних институција које превазилази намене онога због чега су их суверене државе створиле а чије делатности - од економије, екологије, разоружања, до заштите људских права - добијају на значају. Савремене дефиниције глобализације - иако полазе од уочавања повећане сарадње, пораста комуникације и међузависности - многобројне су и веома различите. Албоу глобализацију дефинише као „све оне процесе помоћу којих

људи читавог света бивају инкорпорирани у једно светско друштво, односно глобално друштво“, Гиденс – као „интензификацију друштвених односа који повезују удаљена места, на начин да су локални догађаји обликовани догађајима који су се одиграли километрима далеко и обрнуто“ (Вулетић 2006, 19-21), а Хелд – као „ширење и продубљивање друштвених односа и институција у простору и времену које чини да се свакодневне активности све више налазе под утицајем догађаја који се збивају на другој страни света, а пракса и одлуке локалних група или заједница могу имати значајан одјек“ (Хелд 1997, 37). Глобализам, насупрот глобализацији, представља идејно стремљење и докртинарну позицију заговарања једног света који изискује свеобухватно уједињавање. «Израз „глобализам“ („мондијализам“) први пут се сусреће у Вебстеровом *Речнику америчко енглеског језика* из 1961. године. Скован је и коришћен током последње две деценије XX века, прво у академским расправама како би се означило све снажније дејство сједињујућих чинилаца у савременом свету.“ (Вулетић 2006, 314-315)

Глобализам се јасно разликује од интернационализма. Док први тежи да укине све разлике и сведе их на ефермерни фолкор, други рачуна на нужне разлике, поштује их и сматра замајац развоја кога треба поступно - кроз договор равноправних - хармонизовати. Док интернационализам признаје постојање различитих или барем формално равноправних националних држава без жеље за њиховим укидањем, дотле глобализам представља средство за стварање светске државе укидањем националних држава какве су до сада постојале. Такође, глобалисти се залажу за корените економске, политичке, културне и друге врсте промена у савременим државама које доводе до њиховог осипања и уситњавања, а интернационалисти за појачавање оних међународних активности које оснажују националне државе и омогућавају им да изграђују нове институције способне да се супротставе налету глобалистичких процеса у свету.

Глобалисти се залажу за униполарни, а интернационалисти за мултиполарни свет. Наведену разлику јасно изражава оцена по којој се глобализам односи на све процесе који могу да промене природу међународног поретка, уклоне сувереност и аутономију националних држава, као и да их ближе повежу са циљем да се створи једно интегрисано светско друштво. У идеолошком погледу, глобализам је једна верзија модернистичког дискурса настала на основама либерализма, његовом еволуцијом кроз више фаза: од својих раних корена у средњовековном номинализму, либерални

модернизам изворно је представљао тежњу појединца за издвајање из хијерархизованог традиционалног друштва кроз залагање за слободу „од“, то јест за одвајање и осамостаљење: државе од цркве, економије од политике, а највише појединца од државе и друштвених моралних захтева у ком правцу и на који начин појединца треба да управљају својим животима. Све то је тражено са дубоким уверењем да се на тај начин могу избећи раније претпљени друштвени сукоби и постићи видови комплементарне коегзистенције различитих аутономних сфера живљења. Неопходно је било само уклонити препреке за ово осамостаљење, од којих је највећа лежала у политичкој моћи. Ако би световна моћ била ограничена и контролисана, индивидуална слобода би дошла на дохват руке. Аргументи за овакав друштвени оптимизам пронађени су у утилитаристичкој ефикасности капиталистичког привређивања и његовим материјалним добробитима које су требале да доведу до општег побољшања живота. Либерализам је тако претворио трговачке идеале у наводну основу целокупног друштвеног живота, свodeћи сваки квалитет у друштву на меру економског квантитета.

Модерни пројект је управо кроз уобличавање либерализма стекао све потпуне обресе: оптимистичку антропологију са дескриптивно-нормативним виђењем појединца сведеног на његов психо-физички домен и «неотуђива права» која произлазе из његове, у суштини, себичне природе која тежи да оствари сопствени интерес потирући све димензије живота које нису квантитативно одредиве у кључу рационалне калкулације.

У даљим фазама либерализам је, суочен са ривалским модерним идеологијама (социјализмом, конзервативизмом и фашизмом) еволиурао у заокружени пројект трансформације целог друштва на основу модернизма. Тактичким коришћењем совјетског комунизма да се уништи фашизам, а потом и хладноратовском победом капитализма над социјализмом, либерализам је крајем 20. века тријумфовао метастазирајући у глобализам који се усмерио као ослобађању појединца од свих облика колективног идентитета и нудећи му утопијски напредак у складу са флоскулама о «крају историје» (Фукујама 2002). «Индивидуализам, тржиште, идеологија људских права, демократије и западних вредности победили су на глобалном нивоу... Ако се боље погледа, након пораза спољног непријатеља, либерали су открили још два облика колективног идентитета. Пре свега, род. И род је такође нешто колективно: било мушки или женски. Те је тако следећи корак био уништавање рода као нечег објективног, суштинског и незаменљивог (...) Спољни

противници су били на путу родној политици - оне земље које су још имале остатке традиционалног друштва, вредности породице, итд., као и конзервативни кругови на сâмом Западу. Борба против конзервативаца и „хомофоба“, односно заштитника традиционалног погледа на постојање полова, била је нови циљ присталица напредног либерализма. Многи левичари су се придружили, заменивши раније антикапиталистичке циљеве родном политиком и заштитом миграција. Успешном институционализацијом родних норми и успехом масовних миграција, које распршују становништво и на сâмом Западу (што се, такође, савршено уклапа у идеологију људских права која делује на појединца без обзира на културне, верске, друштвене или националне аспекте), постало је очигледно да је либералима преостао још један, последњи корак - да укину људе. На крају крајева, човек је, такође, колективни идентитет, што значи да га треба превазићи, укинути, уништити. То је оно што и захтева принцип номинализма: „особа“ је само име, празан замах у ваздуху, произвољна и зато увек спорна класификација. Постоји само појединац - човек или не, мушко или женско, верник или атеиста, то зависи од његовог избора.» (Дугин 2021)

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Процеси свеопште еманципације довели су до драматичног урушавања свих друштвених структура како на Западу тако и у незападним друштвима изложеним идеолошкој либерализацији. Природно, то је довело до отпора и уобличавања алтернатива - од оних геополитичких и културно-цивилизацијских (у виду израстања нових полова глобалне моћи), преко оних политичких и идентитетских (широка реакција традиционално-конзервативних слојева, политичко уобличавање суверенизма и популистичких покрета). Током друге деценије 21. века овај отпор глобализму постао је све јачи у уобличенији: његов први велики успех на самом Западу видљив је у успону америчког популизма и уласку Доналда Трампа у Белу кућу, док је на истоку најубочљивији у «извлачењу» Путинове Русије из глобалистичког стиска током претходне две деценије, као и у стреловитом успону Кине на позицију прве економске силе света.

У новим околностима, глобализам је био принуђен да прође кроз унутрашњу метаморфозу: суочен са јаким унутрашњим отпором велике већине грађанства на самом Западу, почео је постепено да одбацује своју демократску компоненту и претвара

се у свом друштвеном изразу у класичну олигархијску структуру која своје науке октроише одозго, манипулисањем демократским процесима или, чак, мимо њих. Страховито социјално и економско раслојавање, поларизација друштва на пребогату мањину и осиромашено мноштво, урушавање класичних индустрија, довели су до даљег преображаја глобализма који више не тежи слободно-тржишним вредностима већ монополској спрези конторлисања целокупног друштва кроз спрегу приватног капитала и државне моћи, наравно под изговором сигурности и смањења неједнакости, тј. редистрибуције добара зарад социјалног мира. Суштински, на делу је изградња друштва пуне контроле, које, попут сличних пројеката из претходних глобалистичких фаза («нови светски поредак», «Један свет» и слично), тежи да на силу спроведе до краја глобално уједињење путем тоталне еманципације индивидуума методама савремених напредних технологија. Идеолошко покриће за ово деловање се више не налази у слободно-тржишној добити, већ у социјално одговорној редистрибуцији добара, заштити животне средине и залагању за индивидуалну еманципацију, пре свега ону родне природе. Непријатељи, међутим остају исти: сви облици колективног идентитета и политичких субјективитета који се, мање или више ослоњени на културна наслеђа, противе глобалним еманципаторским тежњама.

Додатни проблем представља чињеница да су глобалисти изгубили доста битака у реализацији својих пређашњих агенди: геополитичко прекомпоновање «Великог Блиског истока» показало се неуспешним; нови, мултиполарни центри моћи су израсли и почели међусобну сарадњу и повезивање; популистичка већина на самом Западу окренула се против својих нетранспарентних елита, тако да нове глобалне агенде треба да спрече ови видови «контрапроцеса» не узму даље маха, већ да се постојеће позиције доминације сачувају, поврате (ако су биле изгубљене) или оснаже.

Глобалисти су се обрели у веома незахвалној позицији: потребна су радикална средства да би се ово постигло, а за њихову «нормализацију» неопходне су биле ванредне околности. Пандемија Ковида 19 била је више него добродошла јер је створила повољну климу за инаугурацију тежњи ка остварењу коначних циљева глобализма упркос противљењу. «Ресетовање као концепт има исти садржај, али претпоставља потпуно нове алате за спровођење агенде и мислим да су алати сада отворено тоталитарни. Покушавају да наметну цензуру, покушавају да наметну политички притисак, конкретне полицијске мере против свих који су на другој страни.

„Велико ресетовање“ је наставак (својеврсни очајнички наставак) неуспеле глобалистичке стратегије против све ове акумулације препрека. Услед неприхватања фактичког стања, делом глобализам тежи својој поновној, наслиној импементацији у новом руху: „Задах колонијализма је протеран из империјалног пројекта покретањем рата против „белачке супрематије“ и расне/друштвене неједнакости. Светско руководство је у „спасиоце планете“ од климатских промена, спасиоце човечанства од пандемије и чуваре од светске финансијске кризе. Мајчино млеко. Ко би могао да се противи тако добронамерној агенди?» (Крук 2021) Основни проблем је што је пројект «Великог ресета» - тог двоструког ажурурања глобализма на самом западу и његовог поновног покушаја пројектовања на читав свет – заправо последица несупеха и непризнавања сопствене немоћи, којим се прикрива да је цео модернистички пројекат запао у - ћорскокак.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Вулетић, Владимир. 2006. *Глобализација*, Зрењанин: Градска народна библиотека Зрењанин, Зрењанин
- Гајић, Александар. 2012. *Идеја светске државе*, Београд: Правни факултет
- Дугин, Александар. 2021. „Манифест Великог буђења: против Великог ресетовања“, Геополитика.ру, <https://www.geopolitica.ru/sr/article/manifest-velikog-budjenja-protiv-velikog-resetovanja> приступљено 21.06.2021.
- Кегли, Чарлс и Виткоф, Јудин. 2006. *Светска политика – тренд и трансформација*, Београд: Дипломатска академија СМПП и ФПН
- Крук, Алистер. 2021. „Глобалисти спремају контраофанзиву“, Нови Стандард, 19.03.2021. <https://www.standard.rs/2021/03/19/globalisti-spremaju-kontraofanzivu/> приступљено 21.06.2021.
- Ристивојевић, Бранислав. 2019. „Нови светски климатски поредак“, Нови Стандард, 15.11.2019. <https://www.standard.rs/2019/11/15/novi-svetски-klimatski-poredak/> приступљено 22.06.2021.
- Фукујама, Френсис. 2002. *Крај историје и последњи човек*, Подгорица: ЦИД,
- Хелд, Дејвид. 1997. *Демократија и глобални поредак*, Београд: Филип Вишњић

- Bhattacharya, CB. 2020. „How the great covid 19 reset can help firms build a more sustainable future?“, *World Economic Forum*, 15.05.2020”How the great COVID-19 reset can help firms build a more sustainable future”. приступљено 20.06. 20 21
- Klein, Naomi. 2020. „Great Reset Conspiracy Smoothie“, *The Intercept* (December 8, 2020), <https://theintercept.com/2020/12/08/great-reset-conspiracy/>The Intercept приступљено 21.06.2021.
- Reuters. 2021. „Fact check: The World Economic Forum does not have a stated goal to have people own nothing by 2030“, *Reuters*, 25.02.2021. <https://www.reuters.com/article/uk-factcheck-wef-idUSKBN2AP2T0> приступљено 22.06.2021.
- Schwab, Klaus, Malleret Thierry. 2020. *Covid 19: The Great Reset*, Geneva: World Economic Forum
- Stefanov, Mario. 2021. „Biden sprema napad na Europu i Aziju“, *Geopolitika News*, 07.04.2021. <https://www.geopolitika.news/analize/mario-stefanov-biden-sprema-napad-na-europu-i-aziju/> приступљено 23.06.2021.
- United Nations. 2015. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015, „Transforming our world: the 2030 Agenda for sustainable development“ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/9d/A_RES_71_313_E.pdf приступљено 20.06. 2021.
- Haas, Richard, Kupchan, Charles. 2021. “The New Concert of Power“, *Foreign Affairs*, 23.03.2021, <https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2021-03-23/new-concert-powers> приступљено 22.06.2021.
- Hawkes, Corrina. 2020. “Five steps towards a great reset:lessons from Covid 19“, *Cambridge*, https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/61BA40579CF536ADCF2786BDCDBD65BF/S2059479820000241a.pdf/five_steps_towards_a_global_reset_lessons_from_covid19.pdf приступљено 21.06.2021.
- Charles, Prince. 2020. „Pandemic is chance to reset global economy“, *Guardian*, june 03. 2020, <https://www.theguardian.com/uk-news/2020/jun/03/pandemic-is-chance-to-reset-global-economy-says-prince-charles> приступљено 21.06.2021.

Aleksandar Gajic**“GREAT RESET”: AN ATTEMPT TO RESUSCITATE
GLOBALISM****Resume**

The Paper observes in detail the concept of the “Great Reset” by its main propagandists Klaus Schwab, Thierry Malleret, Prince Charles and Kristalina Georgieva by analyzing the content of their speeches, books and documents of the World Economic Forum. In his speech at the Fiftieth conference of the World Economic Forum, Klaus Schwab explained the three basic components of the “Great Reset”: creating the conditions for a “shared economy”; its construction in a “more resilient, equitable and sustainable way” based on environmental, social and governance indicators that would include more “green” public infrastructure projects. The third component of the “Great Reset” agenda would concern the exploitation of the innovations of the “Fourth Industrial Revolution” (the content of which is the fusion of automation and robotization in modern industrial production with “smart” technologies and network communications) for public benefit. In his speech, Prince Charles presented the pandemic as a “chance to reset the global economy” in which the private sector should play a major driving role. Kristalina Georgieva, the head of the IMF, pointed out three key aspects of a sustainable response to the crisis processes of the present: green growth, smart growth and fairer growth. In the book “Covid 19: The Great Reset”, Klaus Schwab and Thierry Malleret elaborate on the levels of reset provided by the Covid pandemic as a model for further action. These are: macro reset, micro reset and individual level reset.

The second part of the Paper analyzes the visions of the goals of this global endeavor and its social consequences: the disappearance of numerous occupations, production activities and their abandonment to robots; the work of people from home on their computers, who are poorly out of their habitat; supplying people with food, medicine and other necessities by drones; reduction of communication between people (except for the closest relatives) to the virtual world; incomparably less movement and travel of the population due to restrictive measures related to the environment; mass migration of billions of inhabitants of the global South who will rush to the developed part of the world and their integration.

The “Great Reset” also has its own foreign policy, more precisely - geopolitical agenda. On the one hand, it propagates a somewhat innovated expert vision of a “world government” composed of unelected experts, technocrats and business magnates gathered in supranational forums and global international organizations, but also a cooperation of supranational power structures with a group of states as a community of leaders, values and interests. In this regard, the foreign policy agenda of Joseph Biden’s administration, the embodiment of multilateral globalism, is analyzed as fully in line with the concept and values of the “Great Reset”. It is characterized by: a new green agreement (including taxation of carbon emissions), multilateralism and the return of the United States to supranational international organizations; the use of minority rights as a means of foreign policy, a sharp confrontation with other, independent centers of world power.

In the next part of the Paper, the ideological roots of the concept of the “Great Reset” are sought; they are found in the ideology of globalism as an evolved form of liberal modernism. This new globalism, in new circumstances, was forced to go through an internal metamorphosis. Faced with strong internal resistance from the vast majority of citizens in the West, it began to gradually reject its democratic component and turn, in its social expression, into a classical oligarchic structure that outlines its intentions from above, manipulating democratic processes or even avoiding them. At the end of the Paper, a clear and unequivocal conclusion is drawn that the concept of the “Great Reset” is a new, recycled version of globalist ideas that tries to breathe new life into them in order to achieve identical ultimate goals but with new, different methods.

Keywords: “Great Reset”, pandemic of Covid 19, Globalism, Geopolitics, Fourth Industrial Revolution.

* Овај рад је примљен 10. новембра 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. марта 2022. године.

Горан Николић*
Институт за европске студије, Београд

Јелена Звездановић Лобанова**
Институт друштвених наука, Београд

ФОРМИРАЊЕ НОВЕ ГЛОБАЛНЕ ГЕОПОЛИТИЧКЕ И ГЕОЕКОНОМСКЕ РАВНОТЕЖЕ***

Сажетак

Док је у прошлости моћ држава била заснована на контроли копна или океана, данас је она дефинисана контролом токова људи, робе, новца и података, и конекција које токови истих креирају. Кључне области моћи п(остају): економија, технологија, потенцијал за долазеће климатске промене, људство, војска, здравствени капацитети и културна доминација.

Нова реалност дефинише глобалну привреду: (непријатељско) преузимање међународне економије од стране геополитике, иако главно бојно поље на коме се такмиче велике силе није војно, већ економско. У новонастућој гео-економској ери многе државе стављају економију у центар стратегије. Тржишна моћ у неким областима – као што су 5Г, полупроводници, ретке земље, квантно рачунарство и системи плаћања – је критична, као и контрола токова података и дигиталних услуга. Дошло је до драматичне промене у самој природи моћи и начинима на које се она мења и креће и у ери

* goranvnikolic@gmail.com

** jzvezdanovic@idn.org.rs)

*** Рад је написан у оквиру Програма истраживања Института за европске студије за 2022, као и у оквиру Програма истраживања Института друштвених наука за 2022. који су оба подржана од стране Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

која је дошла након пост-хладноратовеске, налазимо се у стању без формалног рата, али свакако не мира.

Кључне речи: глобалне силе, Кина, САД, технологија, геоекономија, геополитика.

УВОД

Док је савремени политички либерализам базиран на веровању да су одређена права и вредности универзалне, данашњи аранжман у коме он дејствује је пун тензија, интерно фрагментиран и асиметрично рањив. Стиче се утисак да ће либерални поредак да би опстао у било каквој форми, морати драматично да се промени (Cooley & Nexon, 2022). Ово веровање је појачано фактом да су не-западне силе порасле не само у економској и војној моћи, већ и у својој одлучности да зацртају независан курс.

Ипак, новонастајући свет није само повратак старим концептима. Наиме, за разлику од прошлих векова када је моћ држава била заснована на контроли копна или океана, данас је она дефинисана контролом токова људи, робе, новца и података, и конекција које токови истих креирају. Нова геополитичка мапа је консеквентно последица успешности великих сила да контролишу поменуте токове, односно терене моћи (или пак спрече конкуренте да ураде исто). Како је свет испресеца мрежама у којима су неке силе много важније од других, то истим даје повећане могућности за вршење утицаја. Кључне области моћи п(остају): економија, технологија, потенцијал за долазеће климатске промене, људство, војска, здравствени капацитети и културна доминација.

Чини се да су уз војни потенцијал и величину популације, најважне сфере економија и технологија. Индикативно је да у јавно декларисаној визији лидера Кине Кси Ђи Пинга, с Тајваном интегрисана земља стављена у ранг (или надмашује) САД у наредној деценији или најкасније 2049. Та визија предвиђа да би САД требало да се повуку са Пацифика како би заузеле своје ‘право место’ као атлантска сила (Economy, 2022).

Повезана са овим променама је пандемија. Наиме, скоро да ниједан догађај у 20. веку није нагласило потребу за глобалним и лидерством тако јасно као ширење КОВИД-19, који је показао имунитет на националне, културне, идеолошке и индивидуалне баријере; нападајући и богате и сиромашне, и јаке и слабе. Некада би у таквим околностима САД преузеле лидерство, користећи

своју моћ окупљања и своју неупоредиву економску, политичку и војну снагу да мобилишу ресурсе и подстакну међународне напоре у заједничком правцу (као након цунамија у југоисточној Азији, глобалне финансијске кризе, избијања еболе у источној Африци). Док је Вашингтон гледао навигацију кроз ове глобалне изазове као на игру позитивног исхода, то више није случај. Сада, многи амерички креатори политике виде координацију са Кином у вези са одговором на КОВИД-19 као надметање за глобално лидерство са нултим исходом, будући да такви напори, по њиховом мишљењу, дају легитимитет кинеском руководству. Као последица тога, две најмоћније земље света заглибљене су у наративном рату око узрока пандемије и расподеле кривице за глобалну штету коју она изазива, што ће довести до негативних исхода за обе државе (Hass & Dong, 2020).

С тим повезано, након почетка пандемије глобални бизнис се драматично разликује од онога што се могло очекивати само пре две деценије. Технолошке фирме чине четвртину глобалне берзе са САД и (све више) Кином, које заједно чине 76 од 100 највреднијих фирми на свету (европски број је пао са 41 у 2000. на тек 15 у 2021). Ако се упореди удео САД и Кине у светском БДП-у са њиховим учешћем у пословним активностима (дефинисаним као просек њиховог удела у глобалној капитализацији берзе, у приходима од јавних понуда, учешћа у финансирању ризичног капитала, *udelu u broju „unicorns-a“* или већих приватних *Startup-ова*, као и учешће у власништву над 100 највећих светских фирми), Америка чини 24% глобалног БДП-а, те двоструко виши удео пословне активности, али је Кина убедљиво друга са 18% светског БДП-а и 20% глобалне пословне активности (са ЕУ далеко иза, поред осталог и услед дужничке кризе 2010-2012). Од 19 компанија створених у протеклих 25 година које сада вреде више од 100 милијарди долара, девет је у Америци и осам у Кини. Фирме из поменуте две земље доминирају и у новим технологијама као што су *fintech* и електрични аутомобили, са огромним домаћим тржиштима које помажу фирмама да брзо постигну економију обима (ту су и дубока тржишта капитала, мреже ризичног капитала и врхунски универзитети). Ипак, недавна ерозија политичког консензуса у обе земље је један од разлога зашто би се ова доминација могла показати неодрживом. Наиме, Бајден жели да прошири мрежу социјалне сигурности, док се у Кини велике приватне фирме виде као претња моћи и друштвеној стабилности владајуће партије. То би могло убрзати већ добро утабан пут ка протекционизму и таргетираним индустријским политикама, са

свим ризицима за развој глобалне трговине и технолошке сарадње (The Economist, 2021).

Жан Фери (Jean Pisani-Ferry, 2021) сматра да од фамозне афере којим је Хуавеј (*Huawei*) практично уклоњен са западних тржишта до спора са AUKUS-ом, нова реалност потреса глобалну привреду: (непријатељско) преузимање међународне економије од стране геополитике. По њему, овај процес вероватно тек почиње, и изазов је научити како живети са њим. Наиме, иако економија и геополитика никада нису биле потпуно одвојене области, међународни економски односи су се 70 година обликовали по својим правилима, али је успон Кине те њено растуће ривалство са САД довело ову еру до краја.

НОВА ГЕОЕКОНОМСКА ЕРА

Главна бојно поље на коме се такмиче велике силе није војно (у коме доминантну моћ имају водеће нуклеарне силе: САД и Русија, те снажно-растућа, али и даље доброно заостајућа Кина), већ економско. Економски домен је онај где, из геополитичких разлога, државе постављају услове за приступ свом тржишту и користе инструменте као што су тарифе, квоте и казне за неприхватање једнаких услова за све тржишне актере, заједно са алатима као што су контрола извоза, санкције и прописи о подацима (Hackenbroich, 2021).

У новој гео-економској ери многе државе стављају економију у центар стратегије. Трговински споразуми не само да стварају економску ефикасност, већ и повезују земље једне са другима кроз своје ланце вредности, истовремено омогућавајући диверзификацију од тржишта држава са којима имају лоше геополитичке односе. Анализа ланаца снабдевања помаже државама да идентификују тачке притиска (*'choke points'*) које могу користити против својих ривала. Економске претње влада могу да промене понашање другог актера. Чак и политике централне банке сада имају значајне геополитичке последице. Најуспешнији играчи комбинују ове алате са мерама као што су развојна сарадња, подстицање учење свог језика, распоређивање војске или кампање дезинформисања – све усмерене ка стицању стратешке премоћи над другима.

Тржишна моћ у неким областима – као што су 5Г, полупроводници, ретке земље, квантно рачунарство и системи плаћања – је критична, као и контрола токова података и дигиталних услуга. Прекогранични токови података порасли су за отприлике 112

пута од 2008. до 2020. Пандемија је повећала и е-трговину (према *UNCTAD*-у, између 2018. и 2020. малопродаја на мрежи је скочила са 1060 милијарди долара на 1414 милијарди долара у Кини, те са 520 милијарди долара на 792 милијарде долара у САД).

Компаније које остварују конкурентску предност прикупљањем, анализом и искоришћавањем података заузеле су водеће позиције на тржиштима широм света (подаци су извор економске моћи, а сада и политичке моћи). Власништво и контрола токова података постали су примарни домен америчко-кинеског надметања за економску и геополитичку супериорност – што показује, на пример, борба две земље око 5Г технологије. Приступ подацима (и способност да се другима ускрати приступ подацима) постали су кључне варијабле моћи, док недостатак глобалног управљања токовима података ствара акутни ризик од спорова око њих.

Пет кључних области у којима Кина и САД воде технолошки хладни рат и које дефинишу капацитете земаља да делују су: вештачка интелигенција, рачунарство у облаку (*cloud computing*), полупроводници, 5Г и мобилна опрема и квантна технологија. У сваком од ових домена у следећој деценији ће Кина вероватно направити значајан напредак који ће јој помоћи да ухвати корак са САД (док ЕУ то не успева). САД имају интерес да успоре раст кинеских компанија у овим областима. За Кину је велики проблем заостајање у производњи полупроводника: док кинеске фабрике производе само 7% полупроводника, америчке компаније (као што су *Intel*, *Kualcomm*, *Broadcom* или *Texas Instruments*) чине 55% глобалног тржишта за ову критичну технолошку компоненту, (јапанске и европске фирме учествују са 5% односно 7% а јужнокорејске и тајванске компаније чине 21%, односно 6%, тржишта чипова). Чињеница да су полупроводници “*choke points*” за Кину објашњава зашто САД настоје да ограниче извоз ове критичне робе свом кинеском ривалу и зашто је Тајван постао тако кључно технолошко бојно поље.

Међутим, тржишна капитализација, по којој предњаче САД, није цела прича, јер у ствари, крије чињеницу да Кина предњачи у области вештачке интелигенције, машинског учења и сајбер-способности. Кина је постала највећи светски инвеститор у технологију: 2020. њене инвестиције у истраживање и развој достигле су рекордних 378 милијарди долара (или 2,4% БДП-а земље). Ове огромне инвестиције стављају Пекинг на прави пут да

постане светски лидер у машинском учењу, технологији са највећим потенцијалом да изазове значајне економске и војне поремећаје.

ПРИСТУП НОВИМ ТЕХНОЛОГИЈАМА КАО КРИТИЧАН ЕЛЕМЕНТ СУВЕРЕНИТЕТА И РИЗИК ТЕХНОЛОШКОГ РАЗДВАЈАЊА

Технологија обликује геополитику – доносећи не само напредак већ и моћ онима који њоме диригују. Све технолошке револуције (и иновације) довеле су до дубоке асиметрије моћи и неједнакости пре него што су биле распрострањене широм света. Дигитална технолошка револуција личи на претходне по свом дубоком локалном и глобалном утицају.

Кина и САД су схватиле да приступ новим технологијама може бити критичан за њихов суверенитет, што их је подстакло да се упусте у жестоку конкуренцију како би развили своје технолошке способности (велике силе поново размишљају о сферама утицаја и покушавају да привуку што више држава у своје технолошке еко-системе). Оружавање међуповезаности технологије и информација довело је до жестоких спорова око критичне дигиталне инфраструктуре (као што су 5Г и подморски каблови), сировина (као што су “ретке земље”) и индустрије (као што су вештачка интелигенција или полупроводници), као и контрола токова и складиштење података и дефинисање стандарда за нове технологије. Евидентна је технолошка конкуренција у операцијама утицаја, кампањама дезинформација и сајбер-нападима које државе користе да воде хибридне ратове једна против друге. Технолошку револуцију, која се извесно наставља, обликоваће не само тржишна логика, економски актери и мултилатералне институције, већ и национална безбедност и геополитички интереси влада.

Делимично повезано са пандемијом, те посебно са растућим „технолошким тензијама“ између САД и Кине, већ неколико година дешавају се огромне трансформације у домену технологије које потресају темеље света. С тим у вези, приступ држава се потпуно променио и сада са технологијом владе враћају суверенитет, на неки начин делећи свет (тако да не постоји више један центар моћи или један систем за сваку државу). У једном од сценарија, свет би могао постати подељен, са новим „мини империјама“ и „блоковима“, који ће се такмичити око технологије. Имајући то у виду, Prakash (RIA, 2021) потенцира пример Индије, где су се стари страхови од „колонијализма” вратили кроз технологију, која је

одбацила Facebook Basics – услугу за повезивање људи на интернет који контролише Facebook – јер није желела да страна технолошка компанија контролише интернет за стотине милиона Индијаца. Овај аутор сматра да ће последично свака политичка и економска идеологија, од капитализма до конзервативизма, бити редизајнирана. Он сматра да је мало вероватно да ће капитализам „пропасти“, али начин на који Запад практикује и извози своју идеологију и културу у свет ће се променити. Концепт „вертикални свет“, термин којим поменути експерт дефинише ново стање, је у суштини начин на који нације (и предузећа) користе технологију да изграде своје територије и држе свет на дохват руке, који уместо да буде отворен и приступачан, као што је био деценијама, сада је пун зидова и препрека заснованих на технологији. По њему, ово је нови статус кво за цело човечанство, са технологијом која у суштини почиње да „раздваја земље“. Технологије, од 5Г до рачунарства у облаку, стоје у основи вертикалног (подељеног) света, што је у супротности са оним у шта се веровало деценијама — да ће технологија приближити свет. „Lokaut 5G“ кинеских фирми као што су *Huawei* или *ZTE* са западних тржишта су заправо знакови да се постављају баријере широм света. Ако само десетак држава, делујући вертикално, може да створи такав глобални поремећај, онда се може замислити шта би се догодило када би 50 земаља донело „вертикалне одлуке“. Додатно, не постоје утврђени принципи који би водили глобално управљање у вертикалном свету, а нове институције засноване на технологији само делимично функционишу. Нпр. Британија је створила „D10“ да постави глобална правила за 5Г, али се D10 састоји од само десет држава (поставља се питање да ли ће се D10 такмичити са АСЕАН-ом или Евроазијском економском унијом за вођење глобалног управљања око 5Г а одговор је да ће земље вероватно морати да „изаберу страну“).¹

¹ Велике *tech* компаније попут *Facebook-a* и *Google-a* прошириле су се широм света, превазилазећи границе и нудећи своје услуге милијардама људи. Сада, међутим, у вертикалном свету, велика технологија је ограничена границама. На пример, у Русији више десетина великих страних технолошких фирми морају да оснују локалну руску компанију и да се придржавају локалних руских закона. Све подморске интернет каблове који се граде, повезујући САД са Азијом или Европу са Африком, граде компаније попут *Facebook-a*, *Huawei-a* или *SoftBank-a*. Парадокс је да је данас *Big Tech* приморан да се суочава са границама. Технологија омогућава земљама да раде ствари које раније нису могле, укључујући и да не зависе од глобалних система и платформи. Пример Сенегала, који премешта све државне податке са страних сервера на локалне сервере (које је направила Кина) да би се постигао „дигитални суверенитет“, је индикативан (RIA, 2021).

Јасно је да би са политичким притисцима и пандемијом који гурају многе земље (посебно САД) да воде националистичке политике, ера глобализације могла бити замењена пост-пандемијском епохом обликованом повећаном забринутости за националну безбедност и контролу граница. Ово није добро за Кину, којој одговара глобална економска отвореност и која је због тога пуно радила на усклађивању својих економских и трговинских активности са међународним правилима и нормама. С тим повезано, ситуација у којој се Кина враћа државно управљаној економији и само-изолацији је нереална, а повећана улога државе у економији је само одговор на променљиво, некад и непријатељско, спољашње окружење.

ВОЈНИ И ПОПУЛАЦИОНИ КАПАЦИТЕТИ КАО ДЕТЕРМИНАНТЕ ГЕОПОЛИТИКЕ

Вековима се војна моћ сматрала примарним извором моћи државе, али се пред крај Хладног рата чинило да економска снага преузима примат. У последње две деценије војни расходи на глобалном нивоу су опет у сталном порасту, достижући 2020. (према Стокхолмском међународном институту за истраживање мира), скоро 2000 милијарди долара (од тога, амерички војни расходи чинили око 39%, док су војни расходи Кине снажно порасли последњих година достижући 193 милијарде долара или трећину америчких). Данас девет држава има нуклеарно оружје, али више од 90% од око 13080 нуклеарних бојевих глава припада Русији или САД. Нуклеарни капацитети су критичан елемент одвраћања потенцијалног агресора. Технолошки развој који се огледа у дроновима са војном наменом, сајбер шпијунажом и вештачком интелигенцијом могу променити војну равнотежу, и то не само кроз њихово поседовање, већ и кроз стратегије за њихово коришћење. Иако је мало вероватно да ће данашња генерација дронова бити одлучујући фактор у пуном војном сукобу, они могу значајно да појачају ваздушну моћ држава, а неке државе, попут Кине и Турске, у последњих неколико година уложе значајна средства у њихов развој.

Кинески напредак у технологији пројектила, нуклеарном наоружању и вештачкој интелигенцији изазвао је озбиљну забринутост међу многим западним посматрачима, који верују да је у току темељно мењање глобалне равнотеже војних сила. Министарство одбране САД предвиђа да ће Кина учетворостручити

сопствени нуклеарни арсенал до краја ове деценије, достижући најмање хиљаду бојевих глава до 2030, тврдњу коју су кинески државни медији назвали су ову тврдњу „неоснованом и пристрасном спекулацијом”, додавши да се нуклеарна снага одржава на „минималном нивоу”, посебно у односу на 5500 америчких нуклеарних бојевих глава. Западни извори додају да Кина све више развија хиперосничне ракете путују најмање пет пута брже од брзине звука и које противваздушна одбрана веома тешко може открити у лету.

Амерички војни примат ће вероватно бити одржан у наредне две деценије услед високе потрошње за одбрану, милитарних савеза, нуклеарног оружја, прекоморских база, ратног и другог војног искуства, као и услед независне одбрамбене индустрије. Међутим, Русија са својим новим нуклеарним потенцијалном и стратегијом успева да асиметрично изазива САД, док Кина, која постаје лидер у сајбер-моћи, војним сателитима и војној технологији има највећи потенцијал да буде сила број један у даљој будућности (Franke, 2021).

Бројна популација је темељ државне моћи и капацитета. Велика популација сама по себи не чини државу великом силом, али је у савременом свету практично немогуће постићи и одржати статус велике силе без ње. Иако је технологија смањила, па чак и потиснула потребу за људским радом у бројним доменима, људски капитал је и даље круцијална детерминанта индустријских и војних способности државе, као и њеног престижа и положаја у међународном систему. Додатно, земље са великим бројем емиграната, посебно Кина и Индија, могу да остваре политички утицај преко својих дијаспора (на које се могу ослањати као на инструменте меке моћи и јавне дипломатије), док и са релативно малим подстицајима могу привући своје високо образоване или богате сународнике да се врате и допринесу развоју земље. С друге стране, богате државе које имају старију популацију и којима су потребни радна снага и таленти ће настојати да привуку мигранте који одговарају њиховим економским потребама (Adamson & Greenhill, 2021).

Стратегија двоструке циркулације, најављена у кинеским средњорочним плану с тим повезано наглашава ослањање на огромну популацију земље. Поред тога, Пекинг планира да улаже велика средства у најсавременије секторе, као што су вештачка интелигенција и полупроводници, и да ради на постизању самодовољности у основним технологијама. И поред овога, ситуација у којој се Кина враћа државно управљаној економији и

само-изолацији је нереална. Повећану улогу државе у економији је само одговор на променљиво, некад и непријатељско, спољашње окружење (иако би се то вероватно догодило чак и да кинеско-амерички односи нису се погоршали, захваљујући огромној популацији Кине).

Препознајући потенцијал сопственог огромног унутрашњег тржишта (већа популација, поред осталог, подразумева више талената и већи принос за иновације), Пекинг већ дуго покушава да повећа домаћу потражњу као вид заштите од спољних промена. На Западу често помињани негативни ефекти пада фертилитета у Кини ће се реперкутовати тек за 20 година, а демографија овој земљи данас даје значајну предност у односу на САД у смислу људског капитала (ипак, питање је да ли ће се демографски фактор нужно рефлектовати на односе моћи, будући да је Француска периоду 16-18. век. била најмногољуднија европска држава, а све плодове убрала је Британија; има још таквих примера: Венеција спрема Византије, Шпанија спрема Француске у 16. веку, Јапан спрема Кине у првој половини 20. века). У најгорем сценарију раздвајања, који је лош за обе државе и који треба избећи, две највеће светске економије ће на крају доминирати сопственим системима снабдевања технологијом, свака са својим правилима и стандардима (Jun, 2021).

Оно што је парадоксално да евентуално напуштање глобализације од стране САД повећава предност Кине. Наиме, у свету ограничене трговине и миграција између земаља, земље са великом популацијом могу имати више могућности за повећање БДП-а кроз унутрашњу трговину и специјализацију. Референтно истраживање (Desmet, Nagy & Rossi-Hansberg, 2018) показује да би потпуна либерализација миграције снажно повећала глобални БДП (126%), док би ефекте делимичних либерализација, који су реалистични, такође снажни. Консеквентно, ако баријере за миграције порасту довољно високо, многољудске земље ће надмашити мање земље у иновацијама, чак и ако су оне богатије. Будући да је дугорочни раст вођен побољшањима у технологији, ово се претвара у велику економску предност за земље са већом популацијом. Тако са тренутним ограничењима, добијамо преокрет у продуктивности, при чему многи данашњи региони високе густине и ниске продуктивности у подсахарској Африци, Јужној Азији и Источној Азији постају региони високе густине и високе продуктивности, а Северна Америка и Европа заостају. Једна од кључних детерминанти ових образаца је корелација између БДП-а по глави становника и густине насељености посматрано у јако дугом

року (то је зато што се људи селе у продуктивнија подручја, а зато што гушће локације постају продуктивније током времена будући да је улагање у локалне технологије у густим подручјима генерално исплативије), иако је данас та корелација негативна. Студија показује да када се ублаже ограничења миграције, Европа и источне области САД остварује велике бенефите остајући најразвијенији делови света. Све ово указује да је успех Америке добрим делом последица миграција и глобализације, те колико је самопоражавајуће окретање САД ка себи.

ЕФЕКАТ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА, ПАНДЕМИЈЕ КОВИД 19 И ПРОМЕЊЕНОГ КУЛТУРНОГ ОБАСЦА НА ГЕОПОЛИТИКУ МОЋИ

Интересантно је да и климатске промене, односно консеквентни прелазак са економије засноване на угљенику мењају глобалну динамику моћи. Наиме, велики део преосталих ресурса нафте, гаса и угља постаће скоро бескорисна имовина – са потенцијално разорним последицама по главне извознике (краткорочно, највећи губитници су произвођачи са високим трошковима као што су САД и Канада, али ће и за чак и најјефтиније произвођаче у ОПЕК-у експлоатација фосилних горива постати економски неодржива). У исто време, низ суперсила у производњи обновљиве енергије се појављује кроз брзе инвестиције и иновације у областима складиштења угљеника, развоју батерија, те напредних нуклеарних технологија (Кина и САД), као и производње зеленог водоника и батерија (ЕУ и Кина).

Пандемија Ковид-19 је здравствени терен претворила у геополитичко бојно поље, како су владе широм света ушле у жестоку конкуренцију за медицинску робу која би могла да им помогне да смање стопе болести и омогуће да се економска активност врати у нормалу. Кина доминира у производњи личне заштитне опреме и – заједно са Индијом, ЕУ и САД – игра водећу улогу у производњи фармацеутских производа, стварајући зависност код других држава. Пре пандемије, ЕУ је била највећи светски произвођач вакцина, док је сада Кина јасан лидер – не само по производњи већ и по извозу. Ипак, нижа ефикасност кинеских вакцина и низак ниво производње вакцина у Русији ограничили су њихову употребу као инструмента меке моћи.

Када је у питању „мека моћ“, односно њена будућност, сведочимо новим трендовима који мењају односе моћи на овом

терену. Евидентно је ново расположење „културне деколонизације“ – које замењује универзализам хладног рата и „краја историје“. Развој успешних алтернатива америчкој поп култури и Холивуду – као што су К-поп, Боливуд и турске сапунице – одражава дубљи тренд ка национализму и настојањима да се „врати контрола“ (истина, питање је колико је то све алтернатива, ако се зна чији су савезници поменуте државе и колики су домети тих процеса ван неког историјског круга утицаја и цивилизацијске припадности). Ово води ка мултиполарном свету идеја у коме ће сваки универзалистички пројекат вероватно изазвати још моћнију реакцију. Силе као што је Кина, са меркантилистичким, а не мисионарским погледом, сада су у бољем положају да напредују од оних (западних) са мисијама просветитељства да трансформишу свет. Данас мали број људи мисли да је свет јасно подељен између слободних и нелибералних земаља, при чему прве имају боље резултате од других. То је заслуга и Доналда Трампа, али пре свега јер нема јасних индикација да демократије надмашују аутократије у економском расту или у одговору на Ковид-19. Према Krastev-у и Leonard-у (2021), индикативан је и прелазак са ослањања на моћ примера (као извора меке моћи) на искоришћавање рањивости других система, где они потенцијару наводне примере Русије и Кине, које су постале веште у хаковању либералних демократија и искоришћавању отворености њихових система да би их поткопале изнутра. Интересантно је да геополитичко надметање може бити најдраматичније у области културе, где фабрике “фејк” (*fake*) вести, мешање у изборе и дубока лажна технологија имају потенцијал да сруше веру у политику и искористе тензије у већ поларизованим друштвима.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Тренд који се испољио током последњих више него десет година, а и током 2021, био је колизија либералне развојне парадигме са опадањем западног политичког утицаја. Последишно померање економског и политичког центра гравитације у азијско-пацифички регион, доводи многе важне земље Запада у стратешку дезоријентацију (Sushentsov, 2022). Како су САД преоптерећен хегемон, са стратегијом одбране која је изашла из равнотеже са спољном политиком коју подржава, Бајден је преузео дужност у нади да ће смањити тензије у областима од секундарног значаја како би се САД могле директно фокусирати на проблем који је најважнији: Кину (Brands, 2022). Колико ће то у томе успети тешко

је рећи, али да су изазови с којима се сучава велики нема сумње. У том контексту посматрање другог највећег ривала као силе која је пред сломом је чини се погрешно. Наиме, Москва је успешно интервенисала у сиријском рату, инфилтрирала се у политичку кризу у Венецуели и грађански рат у Либији, док је својом меком моћи преко глобалних телевизија успела да ојача алтернативне наративе супротне оном који афирмише Вашингтон. Па ипак, и даље постоји перцепција Русије као папирног тигра. Наиме, упркос смањењу руске популације и њене економије која зависи од ресурса, није од толиког значаја за Кремљ као што многи у Вашингтону претпостављају. Уместо да гледају на Русију као на силу у опадању, амерички лидери би требало да је виде као перзистентну силу, став је све више америчких експерата (Kofman & Kendall-Taylor, 2021). Ово посебно имајући у виду јачање кинеско-руских односа, чију стабилност Бордачев (који однос две државе посматра као *de facto* савез) види као најчвршћу основу политике моћи у региону (Bordachev, 2022).

У три деценије од завршетка Хладног рата, глобални лидери су интегрисали светску економију, транспорт и комуникације, рушећи границе у нади да ће рат учинити немогућим. Чинећи то, они су несвесно створили огроман арсенал оружја за нове врсте сукоба и мотивацију за наставак борбе. Данас посматрамо растуће конфликте на свим нивоима, од појединаца на друштвеним медијима па све до националних држава. Неспособност САД и Кине да сарађују на глобалним питањима (као што су климатске промене или одговор на пандемију), те рушење разлике између рата и мира (прекоморске трупе су замењене санкцијама, сајбер-ратом и претњом од великих токова миграната) указује да је глобализација прекршила своје основно обећање да ће планету учинити сигурнијом и просперитетнијом. Доскорашњи глобални поредак у свету глобализације био је на неки начин симболички одсликан утицајем Г7 (седам напредних економија: САД, Канада, Јапан, Велика Британија, Италија, Француска, Немачка). Нови Атлас моћи може се асоцирати са светом којим доминира другачија група великих сила – од којих свака има своје циљеве. У том “новом свету”, велика сила може да изгради свој утицај кроз способност да дефинише прописе и поставља стандарде, кроз контролу над финансијским или енергетским токовима, кроз капацитет да утиче на политичке процесе (чак корумпирајући политичке лидере), или чак своју способност да изгради платформе друштвених медија или поставља стандарде интернет претраживача (Leonard, 2021).

Сходно напред наведеном, чини се да је идеја о либералном међународном поретку цементираног економском глобализацијом и интернетом, којим управљају либералне демократије и капитализам слободног тржишта, пропала. Дебакли који су уследили након инвазије Ирака 2003. и Велике Рецесије 2008-09, те Трампово огољивање агресивне спољне политике САД, озбиљно су нарушили кредибилитет Америке као међународног гаранта економске и војне безбедности. Додатно, изазови “демократији”, те америчком лидерству, долазе и од скорашњих не-либералних промена у Бразилу и Индији, те државних удара у Мјанмару и Судану. Све то указује да ће дуга историја гласног залагања Вашингтона за демократију у принципу, али компромиса са демократијом у пракси, ће по свему судећи морати да се интензивира (Brown & Carothers, 2022).

Како то види већ цитирани Леонард, дошло је до драматичне промене у самој природи моћи и начинима на које се она мења и креће. У ери која је дошла након пост-хладноратовске, налазимо се у стању без формалног рата, али свакако не мира.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Adamson, Fiona & Greenhill, Kelly (2021). “People (The Power Atlas)”, *ECFR*, december 2021. <https://ecfr.eu/special/power-atlas/people/>
- Bordachev, Timofei (2022). Asia and Eurasia in a Multipolar World; Valdai Club, 11.1.2022. <https://valdaiclub.com/a/highlights/asia-and-eurasia-in-a-multipolar-world/>
- Brands, Hal (2022). The Overstretched Superpower, *Foreign Affairs*, January 18, 2022, <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2022-01-18/overstretched-superpower>
- Brown, Frances Z. & Carothers, Thomas (2022). “Democracy Talk Is Cheap”; *Foreign Affairs*, January 10, 2022. <https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2022-01-10/democracy-talk-cheap>
- Cooley Alexander, & Daniel H. Nexon (2022). “The Real Crisis of Global Order: Illiberalism on the Rise”. *Foreign Affairs*, Jan/Feb2022, Vol. 101, Issue 1
- Economy, Elizabeth (2022). Xi Jinping’s New World Order: Can China Remake the International System? *Foreign Affairs*, 00157120, Jan/Feb2022, Vol. 101, Issue 1
- Franke, Ulrike (2021). Military (The Power Atlas); <https://ecfr.eu/special/power-atlas/military/>

- Hackenbroich, Jonathan (2021). Economics (The Power Atlas); ECFR, december 2021. <https://ecfr.eu/special/power-atlas/economics/>
- Hass, Ryan & Kevin, Dong (2020). The US, China and Asia after the pandemic: more, not less, tension; Brookings April 1, 2020; <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2020/04/01/the-us-china-and-asia-after-the-pandemic-more-not-less-tension/>
- Jun, Zhang (2021). Why China Continues to Rise, Dec 17, 2021; https://www.project-syndicate.org/commentary/china-technological-development-despite-international-hostility-by-zhang-jun-2021-12?a_la=english&a
- Klaus Desmet, Dávid Krisztián Nagy, and Esteban Rossi-Hansberg (2018). The Geography of Development; Journal of Political Economy, Volume 126, Number 3. <https://www.journals.uchicago.edu/doi/pdf/10.1086/697084>
- Kofman, Michael & Kendall, Andrea (2021). The Myth of Russian Decline; -Taylor; Foreign Affairs, November/December 2021
- Krastev, Ivan & Leonard, Mark (2021). Culture (The Power Atlas); <https://ecfr.eu/special/power-atlas/culture/>
- Leonard, Mark (2021). *The Age of Unpeace - How Connectivity Causes Conflict*; Bantam Press; London, 2021. (1–240).
- Leonard, Mark (2021b). The Power Atlas – Introduction (December 2021); <https://ecfr.eu/special/power-atlas/#introduction>
- Pisani-Ferry, Jean (2021). The Geopolitical Conquest of Economics; Project-Syndicate, Sep 30, 2021; <https://www.project-syndicate.org/commentary/geopolitics-is-trumping-economics-by-jean-pisani-ferry-2021-09>
- RIA (2021). The Vertical World: An Interview with Abishur Prakash; RIA, December 29, 2021; Abishur Prakash <https://russiancouncil.ru/en/analytics-and-comments/interview/the-vertical-world-an-interview-with-abishur-prakash/>
- Sushentsov, Andrey (2022). The Crumbling of the World Order and Its Friends: Results of 2021; Valdai Club, 11.01.2022; <https://valdaiclub.com/a/highlights/the-crumbling-of-the-world-order-and-its-friends/>
- The Economist (2021). The new geopolitics of global business, The Economist, Jun 5th 2021, <https://www.economist.com/leaders/2021/06/05/the-new-geopolitics-of-global-business>

**Nikolic Goran
Jelena Zvezdanovic Lobanova**

FORMATION OF A NEW GLOBAL GEOPOLITICAL AND GEOECONOMIC BALANCE

Resume

While in the past the power of states was based on the control of land or oceans, today it is defined by controlling the flow of people, goods, money and data, and the connections that these flows create. The new geopolitical map is a consequence of the success of the great powers in controlling the mentioned terrains of power. Key areas of power are: economy, technology, potential for future climate change, population, military, health capabilities, and cultural dominance. Along the military potential and the size of the population, the most important spheres are economics and technology. In this regard, global business is increasingly made up of companies based in China, where, together with the US, as many as 76 of the 100 the world's most valuable companies are located. If we compare the share of the US and China in world GDP with their share in business activities, America accounts for 24% of global GDP and 48% of global business activity, with China being convincingly second with 18% of world GDP and a fifth of global business activities. Firms from the two countries also dominate new technologies such as fintech and electric cars, with huge domestic markets helping those companies in achieving economies of scale.

The new reality seems to define the global economy: the (hostile) takeover of the international economy by geopolitics, although the main battlefield on which the great powers compete is not military, but economic. In the emerging geo-economic era, many countries are putting the economy at the center of their strategy. Market power in some areas - such as 5G, semiconductors, rare earths, quantum computing and payment systems - is critical, as is control of data flows and digital services.

While the former global order was in some ways symbolically reflected by the influence of the G7, the new atlas of power can be associated with a world dominated by a different group of great powers, with China moving towards a pedestal. In this "new world", a great power can build its influence through the ability to define regulations and set standards, via control over financial or energy flows, through the ability to influence political processes, or even its capability to build

social media platforms or sets search engine standards. There has been a dramatic change in the very nature of power and the ways in which it changes and moves. Consequently, in the post-Cold War era, we are in a state without a formal war, but certainly not peace.

Keywords: Global Powers, China, the US, Technology, Geoeconomics, Geopolitics.

* Овај рад је примљен 10. октобра 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. марта 2022. године.

*Марија Стефановић**
Министарство одбране Р. Србије

ЗЕЛЕНИ У ЕВРОПИ – ОД ЕКОЛОШКИХ ПОКРЕТА ДО ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА

Сажетак

Од свог оснивања шездесетих и седамдесетих година прошлог века, Зелене партије у Европи прошле су значајну трансформацију од студентских протеста, еколошких и мировних покрета који су се скоро ексклузивно бавили темом нуклеарног разоружања и заштитом животне средине до политичких партија које све већом подршком грађана парирају традиционалним партијама на европском континенту. У овом раду се анализира како је популаризовање теме климатских промена допринело бољем позиционирању Зелених партија на европској политичкој сцени. У том контексту се презентују подаци о подршци грађана Зеленим партијама на изборима за Европски парламент у мају 2019. године као и у шест чланица ЕУ где Зелене партије учествују у владајућим коалицијама. У раду се разматрају и два модела (шведски и фински) за „улазак“ Зелених партија у владе појединих чланица ЕУ.

Поред тога, указује се и на чињеницу да су власти европских држава увидевши интересовање грађана, нарочито млађе популације, за идеје које презентују Зелене партије, тему климатских промена и заштите животне средине уврстиле на агенду националних политика и на тај начин постале озбиљни „конкуренти“ Зеленим партијама.

Имајући у виду популарност Зелене партије у Немачкој уочи парламентарних избора 26. септембра 2021. године, у раду се даје осврт на историјски развој ове немачке партије и њене могућности да постане део власти на савезном нивоу. С тим у вези, анализирају се опције за формирање будуће владајуће коалиције као и спољнополитички ставови Зелене партије.

* marijarastefanovic@gmail.com

Кључне речи: екологија, разоружавање, „нова“ левица, климатске промене, обновљиви извори енергије.

НАСТАНАК И ПОЛИТИЧКА ТРАНСФОРМАЦИЈА ЗЕЛЕНИХ ПАРТИЈА

Након нестанка студентских покрета шездесетих година двадесетог века, појавили су се и врло брзо проширили други друштвени покрети и грађанске иницијативе у западноевропским државама. Тако су, крајем шездесетих година, нова питања попут загађења воде, буке, штетних материја у храни и потребе за очувањем природних ресурса ушла у политичку дебату Европе (Müller-Rommel, 1994). Почетком седамдесетих, порасла је јавна свест о уништавању животне средине, због чега је то постало централно политичко питање у Западној Европи. У многим европским државама, политизација питања заштите животне средине довела је до оснивања група за заштиту животне средине на локалном и регионалном нивоу (Müller-Rommel, 1994). У то време, већина група се појавила спонтано и била је мотивисана једним или ограниченим бројем питања, попут изградње паркова, аутопутева, нуклеарних централа и обнове градских средина. Одмах након њиховог формирања региструју се и први покушаји да се, ради остваривања декларисаних циљева, изврши утицај на политичке одлуке естаблираних партија, применом различитих метода, попут коришћења локалних и националних закона којима се омогућавао приступ јавности плановима за обнављање градских средина и изградњу градске инфраструктуре. Поред тога, ове групе су интензивирале консултације са локалним властима (Müller-Rommel, 1994).

Успех локалних покрета за заштиту животне средине пренео се на виши државни ниво, што је потврдило и формирање националних кровних организација чији је циљ требало да буде јачање политичког утицаја еколошких покрета на националном нивоу, попут Савезне асоцијације еколошких грађанских иницијатива у Немачкој (*Federal Association of Environmental Citizen Initiatives, BBU*), која је основана 1972. године, *Amis de la Terre* у Француској (1971), *Miljövarsgruppernas Riförbun (MIGRI)* у Шведској (1971) и *Vereinigung Milieudéfensie (VMD)* у Холандији (1972), (Müller-Rommel, 1994). Средином седамдесетих година, нуклеарна енергија постаје доминантно питање у европских држава, што је, између осталог, био резултат и негативног утицаја нафтне

кризе. Због тога је већина европских влада одлучила да прошири програме нуклеарне енергије. Међутим, управо питање нуклеарне моћи показало је потребу за организовањем друштвених покрета на националном нивоу, пошто се енергетски проблеми нису могли решавати политичким путем на локалном нивоу (Müller-Rommel, 1994). Све већи број локалних група је у различитим земљама формирао националне организације које су биле против нуклеарне моћи, као што су Организација за информисање о нуклеарној моћи (*Organization for Information on Nuclear Power, OOA*) која је основана у Данској 1974. године, Комитет за координацију регионалних анти-нуклеарних иницијатива (*Committee for the Co-Coordination of Regional Antinuclear Power Initiatives, LEK*) који је основан 1973. године у Холандији, *Miljöverbund* у Шведској (1976), Иницијатива против нуклеарних електрани (*Initiative of Anti-Nuclear Power Plants, IÖAG*) у Аустрији (1976.) и Акција против нуклеарне моћи (*Action against Nuclear Power, AMA*) у Норвешкој (1974.), (Müller-Rommel, 1994).

Међутим, током седамдесетих година многе напредне индустријализоване европске државе прошле су кроз суштинске промене. У великом броју држава, порасла је стопа незапослености, формирано је више грађанских иницијатива; организовани су протести против уништавања животне средине и изградње нуклеарних електрана и то је постао редован елемент у политичком понашању многих Европљана, нарочито млађе популације (Müller-Rommel, 1994). Почетком осамдесетих година, многе грађанске иницијативе и „нови“ друштвени покрети настојали су да остваре ближе контакте са социјалдемократима или другим естаблираним партијама леве оријентације (Müller-Rommel, 1994). Од тих партија ове групе су очекивале да делују као ефикасна снага против потпуне посвећености економском расту, уништавања животне средине и инсталирања нуклеарног наоружања. Међутим, негативна искуства представника друштвених покрета у контактима са бирократским организацијским структурама и интересним групама као и недостатак реакције политичких институција постали су главни разлог за оснивање Зелених партија у Западној Европи (Müller-Rommel, 1994).

Већина Зелених партија настала је из мрежа и алијанси покрета грађанских иницијатива на локалном нивоу које су формиране на бази друштвених и еколошких питања која су била запостављена у политикама традиционалних владајућих и опозиционих партија. Међутим, важно је напоменути да се Зелене партије ипак значајно

разликују од традиционалних странака и то у погледу три суштинска питања (Müller-Rommel, 1994). Прво, већина Зелених партија води се идеологијом која фаворизује једнака права (посебно мањина), еколошка и анти-нуклеарна размишљања, солидарност са Трећим светом (подела богатства између богатих и сиромашних нација и помоћ сиромашним земљама да успоставе економије ослобођене финансијске доминације индустријализованих нација) и захтеве за унилатералним разоружавањем. У суштини, Зелене партије су увеле програмско и идеолошко размишљање које је мање конзистентно са традиционалним идеолошким оквирима партија леве и десне оријентације, односно почеле су да заговарају низ алтернативних вредности које се знатно разликују од вредности традиционалних партија. Питања на којима су Зелене партије инсистирале често су била посматрана као изазов конвенционалним економским и безбедносним политикама (Müller-Rommel, 1994). Друго, све Зелене партије показују опредељеност за партијску организацију у којој се у локалним огранцима фаворизује аутономија у одлучивању. Овај процес децентрализације у одлучивању се перципира као суштински предуслов за значајније учешће на свим нивоима партијске организације, јер дистрибуира моћ на више јединица и чини политику транспарентнијом (Müller-Rommel, 1994). Треће, Зелене партије имају бирачко тело са карактеристикама које се разликују од гласача естаблираних партија. Постојеће студије профила гласача Зелених партија показују да се ради о углавном млађој популацији, средње класе, која живи у градовима, високог су степена образовања, општом оријентацијом ка левичарским политикама, запослени су углавном у државним институцијама и сл. (Müller-Rommel, 1994). Поменуте три карактеристике Зелених партија имају и варијанте. Само у погледу стратегије за имплементацију политике Зелених партија, могуће је истаћи две групе. Са једне стране су „чисте Зелене реформистичке партије“ које не одбацују слободно економско деловање и бирају еколошке теме које их не доводе у политичке конфликте са традиционалним партијама око социјалне и спољне политике. Оне углавном сарађују са социјалдемократским партијама. Такве партије су у прошлости биле активне у Белгији, Великој Британији, Финској, Шведској, Ирској, Швајцарској и Француској (Müller-Rommel, 1994). Са друге стране се налазе „алтернативне Зелене радикалне партије“ које траже суштинске промене у друштвеним и политичким институцијама (Müller-Rommel, 1994). Већина ових партија одбацује сарадњу са социјалдемократским партијама и радије остварује контакте са

радикалним партијама „нове левице“. Примери за такво деловање су Зелене партије у Луксембургу, Аустрији, Италији и Швајцарској (GAS), (Müller-Rommel, 1994).

Премда Зелене партије постоје у скоро свим западним индустријализованим друштвима, њихове активности и бирачки потенцијал варирају значајно од земље до земље као и на локалном, регионалном и националном нивоу унутар једне земље (Müller-Rommel, 1993). Тако су у Скандинавији Зелене партије организоване на националним нивоу у Финској, Шведској и Данској. Интересантно је да су на раст популарности Зелених партија утицај углавном имале лоше одлуке влада у Европи. Тако је успон финских Зелених 1979. године почео са одлуком владе да исуши језеро које је била област природне заштите птица, док су у Шведској гласачи владајуће партије Центра били разочарани због одлуке владе 1980. године да подржи референдум о наставку изградње нуклеарних електрана. Успон Зелених партија у остатку Европе није текао лако, будући да су покрети из којих су Зелене партије настајале били фрагментисани са различитим интересима и темама које су потенцирали међу грађанима. Због тога су биле потребне године како би најпре ти ситнији покрети били инкорпорирани у Зелене партије и како би се касније Зелене партије уопште и појавиле на неким изборима. Тежак развој Зелених партија илуструју и локалне зелене листе у Италији које су формиране 1980. године када су мање еколошке групе номиновале кандидате на локалним изборима у неколико градова на северу земље. Како би и званично биле заступљене у државним институцијама биле су им потребне године. Наиме, тек је у јуну 1987. године заједничка група свих Зелених листа у Италији добила 2,5% подршке, односно 13 места у Доњем дому националног парламента и два места у Горњем дому или Сенату (Müller-Rommel, 1994). Када се ради о Великој Британији, претеча Зелене партије била је Народна партија која је основана 1973. године и која је две године касније променила име у Еколошка партија а затим и у Зелена партија. За разлику од већине Зелених партија у Европи, Народна партија није имала снажну подршку британских еколошких и мировних покрета, вероватно због тога што је политичке активности усмеравала као интересна група пре него што је тражила парламентарну заступљеност преко политичких партија (Müller-Rommel, 1994). Зелена партија у Ирској је основана под именом „Зелена алијанса“ 1981. године и попут свих осталих Зелених партија у Европи почела је као мрежа локалних независних група које делују на одређеном географском подручју или се баве

одређеним питањем (Müller-Rommel, 1994). За разлику од других европских држава, Аустрија је имала две Зелене партије које су основане 1982. године – Алтернативна листа (*Alternative List, ALÖ*) и Зелена унија (*Green Union, VGÖ*). Ове две партије разликовале су се око идеолошких поставки, будући да је *VGÖ* била више десничарска партија која је чак номинувала „фашистичке“ кандидате на листи за опште изборе 1983. године, док је *ALÖ* по свом програму и стратегији била слична немачкој Зеленој партији. Ове две партије су 1986. године на националним изборима формирале савез и од тада постоји јединствена Зелена партија у Аустрији (Müller-Rommel, 1994).

САВРЕМЕНО ДЕЛОВАЊЕ ЗЕЛЕНИХ ПАРТИЈА У ЕВРОПИ

Индикативно је да је учешће Зелених партија у политици на највишем нивоу све веће у последњих неколико година. То потврђује и чињеница да су Зелене партије заступљене у властима шест чланица ЕУ (Аустрија, Белгија, Финска, Ирска, Луксембург и Шведска). Конкретно, у Аустрији је Зелена партија, након ванредних избора 2019. године, обезбедила 14% подршке грађана или 26 од укупно 183 места у Националном савету. У јануару 2020. године формирала је владу са традиционалном Народном партијом, при чему је, поред места вицеканцелара (Вернер Коглер), добила и три министарске функције (од укупно 13 места у влади) - министра за инфраструктуру, енергетику и животну средину; правде и социјална питања. Поред тога, Зелена партија учествује у властима и на покрајинском нивоу. Наиме, на изборима 2020. године освојила је 6,7% подршке грађана Бургенланда (два од укупно 36 места у Парламенту), на изборима у Корушкој, Салцбургу и Тирољу 2018. године обезбедила је 3,1% (ван Парламента), 9,3% (три од 36) и 10,7% (четири од 36). На европским изборима у мају исте године освојила је 14,1% подршке грађана или три од 21 места колико припада групацији истородних политичких партија у Европском парламенту - Европској зеленој партији (*Greens/EFA*).

У Белгији су две Зелене партије *Groen* и *Ecolo* крајем септембра 2020. године формирале коалициону владу “*Vivaldi*” заједно са још седам политичких партија. На изборима 2019. године ове две Зелене партије су освојиле 6,1% (*Groen*), односно осам од 150 места и 6,1% (*Ecolo*) или 13 од 150 места у Парламенту. У погледу персоналних постављења, Зелене партије имају два места

заменика премијера и Министарства за климу, животну средину и одрживи развој, енергетску мобилност и родну равноправност. На регионалном нивоу, од избора 2019. године учествују у коалиционим владама у Бриселу (16,2% или 15/89) и Валони (14,5% или 12/75). На европским изборима у мају 2019. године су обезбедиле 7,2% подршке грађана.

У Финској је Зелена партија на изборима 2019. године освојила 11,49% подршке грађана или 20 од укупно 200 места у Парламенту. Иначе, Зелени у влади Финске учествују са још пет партија – Социјалдемократама, Партијом Центра, Левом алијансом и Шведском народном партијом. Зеленима је у финској влади припало три Министарства - за животну средину и климатске промене, спољних и унутрашњих послова. На европским изборима су фински Зелени освојили 16% подршке грађана.

На општим изборима у Ирској 2020. године, Зелена партија је остварила најбоље резултате и била је четврта по снази партија са 7,1% подршке грађана (12 од 160 места у Парламенту). Представници Зелене партије су добили Министарство за медије, туризам, културу и спорт, Министарство за климатску акцију, комуникацијске мреже и транспорт и Министарство за децу, једнакост лица са посебним потребама и интеграцију. На локалним изборима 2019. године, Зелени су освојили 5,6% или 45 од 949 места у локалним парламентима.

У Луксембургу на изборима 2018. године Зелена партија је остварила 15,1% подршке грађана или девет од 60 места у Парламенту. У власти учествује заједно са Демократском партијом и Социјалистима, са којима има парламентарну већину са 32 посланика. На основу тога добила је три министарства - Министарство за просторно планирање и инфраструктуру, Министарство правде и Министарство за животну средину и климу.

У Шведској, Зелена партија учествује у мањинској влади са Социјалдемократама, а на последњим изборима 2018. године је освојила 6,9% подршке грађана или 16 од 349 места у Парламенту. Задужени су у влади за климу и животну средину, образовање, урбани развој и ИТ, финансијско тржиште и заштиту потрошача, културу и демократију и за подршку развоју. На европским изборима су обезбедили 11,52% подршке грађана.

На основу претходно изнетог може се закључити да су Зелене партије углавном мањи партнери у владама европских држава. Међутим, оно што их међусобно разликује је начин на које су те партије постале део владајућих коалиција. Политички

научник Симон Отјес (*Otjes, 2019*) разматрао је различите начине укључивања Зелених партија у власти европских држава. Он је закључио да постоје два модела. Према првом моделу (шведски) Зелене партије склапају предизборне споразуме са другим партијама, често са социјалдемократским партијама. Наведени модел примењен је за формирање владе Зелених у Француској, Италији и Данској. Од 1970-их година, Зелене партије су део 20 коалиционих влада, од којих је 11 формирано са предизборним споразумом (Отјес, 2019). Други или фински модел предвиђа да се Зелене партије независно кандидују на изборима, а предуслов за то је да имају умерен манифест који им омогућава сарадњу са левичарским и десничарским партијама. Будући да имају умерену политику у погледу пореза и социјалне политике, фински Зелени су лако ступали у шире коалиције у којима је увек била заступљена бар једна десничарска партија. Конкретно, фински Зелени су у влади учествовали пет пута и увек са партијама деснице. Од седамдесетих година прошлог века, Зелене партије ушле су, након општих избора, у парламенте 120 пута, од тог броја 100 пута без предизборних договора. Само су немачки Зелени успели да уђу у владу која није укључивала десничарску партију нити предизборни договор, придружујући се Социјалдемократској партији Герхарда Шредера 1998. године.

Без обзира на начин „уласка“ Зелених партија у владајуће коалиције, приметно је да у скорије време постоји тренд да се традиционалне партије све више окрећу питањима климатских промена, што је мотивисано и чињеницом да преко 90% Европљана сматра то питање важним. Самим тим, евидентно је да Зелене партије постепено губе ексклузивитет да се једине баве питањима климатских промена и заштите животне средине што је била њихова главна тема деценијама. *Mainstream* партије, од шпанских Социјалиста до немачких Демокришћана и француског *La République En Marche*, почеле су да се активно баве еколошким темама и успевају да анимирају гласаче Зелених партија (Maïa De La Baume, Kalina Oroschakoff, 2021). Последњих година, Зелене партије су успеле да освоје део националне власти у појединим земљама и постану пета по величини групација у Европском парламенту након избора 2019. године. Међутим, ове партије још увек нису оствариле запаженији утицај на највишем политичком нивоу у европским државама, што би могло да се промени са парламентарним изборима у Немачкој 26. септембра 2021. године. За сада, Зелене партије предводе неке од највећих европских градова, укључујући

Амстердам, Бордо и Будимпешту (Maïa De La Baume, Kalina Oroschakoff, 2021). Зелена партија *EELV* у Француској води неке од важнијих градова попут Стразбура, Греноблеа, Бордоа, Поатјеа и Лиона (Maïa De La Baume, Kalina Oroschakoff, 2021). Међутим, партија је још увек „у сенци“ Социјалиста француског председника Емануела Макрона и његове намере да привуче подршку гласача Зелених (Maïa De La Baume, Kalina Oroschakoff, 2021).

Ситуација је још мрачнија изван Северне и Западне Европе, на шта указује и чињеница да је зелени градоначелник Будимпеште Гергели Корачој (*Gergely Karácsony*) „усамљен“ случај у Средњој Европи (Maïa De La Baume, Kalina Oroschakoff, 2021). У Пољској су Зелени део шире опозиционе коалиције коју предводи партија десног центра Грађанска платформа, имају три места у националном парламенту и једно место у Европском парламенту (*Sylvia Spurek*). У Чешкој Републици, Зелена партија није била заступљена у Парламенту више од једне деценије (Maïa De La Baume, Kalina Oroschakoff, 2021). Упркос поменутих примерима, не може се рећи да је питање климатских промена мање важно у Средњој Европи, већ је разлог за мању заступљеност Зелених партија у државним институцијама чињеница да им је фокус на покушајима да смене актуелне власти (Maïa De La Baume, Kalina Oroschakoff, 2021). У Шпанији, *Equo* има једно место у Парламенту, а у Португалији *Os Verdes* само два посланика (Maïa De La Baume, Kalina Oroschakoff, 2021). Имајући у виду да је премијер из Социјалистичке партије Педро Санчез преузео некада традиционалну област Зелених партија, питање климатских промена, мали су изгледи да би Зелени могли да постану озбиљнија политичка снага у Шпанији осим уколико не успеју да ојачају политичко присуство у медитеранским и источноевропским државама (Maïa De La Baume, Kalina Oroschakoff, 2021).

РАСТ ПОДРШКЕ ГРАЂАНА ЗЕЛЕНОЈ ПАРТИЈИ У НЕМАЧКОЈ

Зелена партија основана је 13. јануара 1980. године у Западној Немачкој као пацифистичка „анти-партијска партија“, а у њеном формирању учествовали су различити еколошки и феминистички покрети, мировни активисти и противници нуклеарног наоружања. Попут свих осталих Зелених партија у Европи, првобитни чланови партије бавили су еколошким питањима, као што су уништавање шума, киселе кише и противљење расту нуклеарне моћи (Sloat,

2020). Они су били скептични према сарадњи са Западом, укључујући хладноратовске напоре да се унапреде војни капацитети (захтевали су распуштање НАТО и Варшавског пакта), наглашавали су мир и разоружавање, захтевајући од САД да уклони нуклеарно оружје из Западне Европе (Sloat, 2020). Међутим, са овако широком платформом немачки Зелени су се разликовали од сестринских партија у Западној Европи које су се примарно фокусирали на еколошка питања пре него на проблеме грађана (Sloat, 2020). Партија је у свом саставу окупљала догматске комунисте, недогматске социјалисте, конзервативце средњег сталежа и сл. (Sloat, 2020). Неколико проминентних представника Зелених као што су Рајнхард Бутикофер, Јирген Тритин и Винфрид Кречман, политички су потекли из комунистичких партија које су основане шездесетих година (Sloat, 2020). Хетероген састав партије и филозофски приступ били су оличени и у некој врсти партијског слогана „ми нисмо лево, ни десно, већ испред“ (*Wir sind nicht rechts, nicht links, sondern vorn*), (Sloat, 2020). Од 1982. године када је партија први пут имала своје представнике у парламентима 11 савезних држава, 28 места у Бундестагу (5,6% гласова на изборима у марту 1983. године), запаженији успех остварила је тек у децембру 1985. године када је постала део владајуће коалиције са Социјалдемократском партијом (SPD) у покрајини Хесе. У то време циљ партије је био да остане у опозицији а не да влада (Sloat, 2020), што је само продубило већ постојеће несугласице унутар партије (Sloat, 2020). Различити ставови у партији резултирали су поделом на фракције - *Fundis* (фундименталисте) који су желели да остану у опозицији и који су били идеолошки радикални и прагматични *Realos* (реалисти) који су били прагматични и спремни да сарађују са осталим партијама (Sloat, 2020). Реалисти су победили на партијској конференцији 1988. године када је Ралф Фикс (зелени посланик у Бремену) тражио уклањање радикалних екологиста из Комитета странке, како би партија могла да сарађује са социјалдемократима у формирању нове политичке већине (Sloat, 2020). Током реунификације Немачке 1990. године, партија је изгубила ранију подршку грађана јер су били скептични око тог процеса. На изборима у децембру 1990. године који су одржани у оба дела земље (једини избори где се тражио праг излазности од 5%), Зелени у западном делу нису прешли цензус а на истоку земље еколошке групе су у Берлину успоставиле Источнонемачку зелену партију (*Grüne Partei der DDR*) у новембру 1989. године (Sloat, 2020). Они су постигли изборни договор са Савезом 90 (*Bündnis 90*), групом активиста за грађанска

права који су помогли у рушењу Берлинског зида и заједно освојили 6,1% подршке грађана или осам места у Бундестагу. У априлу 1993. године, формално су се ујединили са Савезом 90. Нова партија је добила назив Савез 90/ Зелени (*Bündnis 90/Die Grünen*), што је назив који је задржан до данас (Sloat, 2020). На партијској конференцији у априлу 1991. године ратификовани су предлози реалиста, што је довело до тога да је преко 40 заступника струје фундаменталиста напустило партију. Иако је то донекле ублажило тензије, није их потпуно елиминисало, што потврђује и чињеница да и данас постоје сличне разлике у партији (Sloat, 2020). Зелени су се суочавали и са проблемом спајања западне и источне културе својих чланова. То је резултирало нестанком бивших источњонемачких огранака и напуштањем партије од стране бивших чланова Савеза 90, тако да до средине деведесетих у парламентама Источне Немачке није било представника Зелених (Sloat, 2020). Зелени су 1991. године остварили добре резултате у немачким покрајинама Хесе, Рајнланд-Палатинате, Хамбург и Бремен, што им је омогућило формирање различитих коалиција (Sloat, 2020). Тако је у Хесеу формирана „црвено-зелена“ коалиција са Социјалдемократима (*SPD*) и „семафор“ коалиција (црвено-жуто-зелена) у Бремену која је обухватила и Слободну демократску унију (*FDP*), (Sloat, 2020). На изборима 1998. године Зелени су остварили значајан успех захваљујући националном фокусу на „еколошкој модернизацији“ (Sloat, 2020). То је довело до тога да и остале партије улључе еколошка питања у своје платформе и отворило могућност за коалиционе преговоре. Пошто је обезбедила 6,7% подршке грађана, Зелена партија први пут је ушла у састав савезне владе заједно са *SPD*, предвођена социјалдемократским канцеларом Герхардом Шредером. Јошка Фишер постао је вицеканцелар и министар спољних послова, док је Зеленој партији припало и Министарство за животну средину, очување природе и нуклеарну безбедност. Са озбиљном кризом Зелени су се суочили 1999. године када је коалиција донела одлуку да се Немачка ангажује у војној операцији НАТО на КиМ, што је било прво војно ангажовање од Другог светског рата (Sloat, 2020). Као резултат интерних сукоба дошло је до преконпозиције састава партије, јер су они који су се противили политици руководства били приморани да напусте партију (трећина чланова), а примљени су нови чланови који су били ближи новој оријентацији руководства партије (Sloat, 2020). Истоветно се поновило и две године касније када се разговарало о размештању немачких војника у НАТО операцији у Авганистану.

Чињењница да је намеру тадашњег канцелара Герхарда Шредера подржало четири зелена посланика, због чега је одлука донета са два гласа више него што је то захтевала проста већина, показује колико су тадашњи Зелени били „жељни“ останка на власти (Sloat, 2020). Међутим, доследно праћење Шредерове политике (због „себичних“ разлога руководства Зелених) у погледу увођења тржишта рада и социјалних реформи (Агенда 2010), коштало је Зелене 2005. године власти, односно приморало их је да се врате у опозицију. Тада је њихов партнер *SPD* донео одлуку да формира велику коалицију са Демокришћанском унијом/Социјалнохришћанском унијом (*CDU/CSU*), на челу са Ангелом Меркел. Од 2007. до 2011. године Зелени су експериментисали са различитим коалицијама на покрајинском нивоу. Као позитиван пример истакао се Баден Виртемберг, у којем је *CDU* владао шест деценија. У марту 2011. године, забринутост због еколошких проблема након нуклеарног инцидента у Фукушими (Јапан) отворила је нову политичку могућност за Зелене. Иако је *CDU* освојила највише посланичких места, она није успела да формира коалицију са *FDP*. Због тога су Зелени добили прилику да формирају власт са *SPD*, а за премијера Баден Виртемберга постављен је Винфрид Кречман. У Штутгарту је такође постављен зелени градоначелник Фриц Кун (Sloat, 2020).

Међутим, Зелени ипак нису успели да капитализују инцидент у Фукушими будући да их је Меркелова предухитрила са одлуком о фазном гашењу нуклераних постројења и на тај начин обезбедила подршку чак и гласача Зелених. Међутим, Зелени су се окренули покушајима да попуне простор партије левог центра будући да је подршка грађана *SPD* опадала у коалицији са *CDU* док је Левичарска партија (*Die Linke*) била превише радикална за већину гласача (Sloat, 2020). Током 2014. године Зелени су успели да заједно са *CDU* формирају власт у Хесеу и коалицију са *SPD* и Левицом у Тирингији. Од тада је постепено расла популарност Зелених како би у новембру 2018. године имали 23%, а у јулу 2019. године 26% подршке грађана (Sloat, 2020). Стабилан успон Зелене партије био је заснован на правилној процени о суштинским проблемима грађана који су више били забринути питањима образовања, становања и климатских промена него мигрантима на чему је политику градила екстремно десничарска Алтернатива за Немачку (*AfD*), (Sloat, 2020). Током избора за Европски парламент у мају 2019. године, Зелена партија је освојила 20% подршке грађана (10,7% током 2014.), док су две владајуће партије *CDU/CSU* и *SPD* изгубиле пет односно 12 места у Бундестагу. У Немачкој се број чланова партије значајно

повећао од 45.000 средином 1990-их и 95.000 у 2019. на 100.000,89 почетком 2020. године (Sloat, 2020). Пријем нових чланова довео је до смене генерација и еволуције ставова партије (Sloat, 2020).

Четрдесет година након оснивања, Зелена партија има посланике у 14 од 16 савезних држава, док у 11 савезних држава учествује у владајућим коалицијама. Према анкетама јавног мњења, налази се на другом месту одмах иза владајуће *CDU/CSU* и озбиљан је претедент за улазак у наредну владу Немачке (Sloat, 2020). Успех партије се може објаснити слабљењем политичког центра, успоном екстремне деснице и већом забринутостју грађана климатским променама (Sloat, 2020).

Зелена партија је 2018. године изабрала двојно руководство Аналену Бербок¹ и Роберта Хабека² (иначе обоје су преставници *Realo* фракције у партији), те се у јавности стекао утисак да су Зелени уједињенији него икада пре, што се показало и лаким избором Бербокове за кандидата партије за канцелара на септембарским парламентарним изборима. Политички научник Јирген Фалтер сматра да је и даље највећа слабост Зелених њихова подела на еко-социјалисте, еко-либерале и еко-конзервативце (Sloat, 2020). Ипак, с годинама је партија научила да интерне сукобе решава „иза затворених врата“, а жеља за преузимањем власти условила је и већу дисциплину чланства (Sloat, 2020). Жеља за доласком на власт, условила је мудрију политику Зелених која се потврдила током пандемије када нису отворено критиковали мере владе, већ су напротив деловали као конструктивни партнери подржавајући добре одлуке владајуће коалиције и презентујући предлоге за решавање акутних унутрашњих проблема. У склопу настојања да преузму власт на савезном нивоу, Зелени су променили и ставове према бизнису који сада посматрају као партнера а не као непријатеља у борби за очување климе. Такав став је наишао на одобравање конзервативних гласача, што је посебно важно уколико дође до формирања владе са *CDU/CSU*.

Предстојећи савезни избори биће преломан моменат за немачку политику. Највећи изборни изазов за Зелене биће источни

1 Аналена Бербок, четрдесетогодишња мајка двоје деце, одрасла је у западној покрајини Доња Саксонија. Након студија међународног права у Лондону, радила је у Европском парламенту. Такође, ангажовала се и као саветник за спољну политику и безбедност у Бундестагу (где је представљала источни регион Бранденбург 2013. и 2017. године).

2 Роберт Хабек је рођен у покрајини Шлезвиг-Холштајн. Има 52 године и отац је четворице дечака. Каријеру је започео као писац драма, романа и књига за децу. Био је заменик министра председника за енергетику, пољопривреду, животну средину и руралне области од 2012. до 2018. године у покрајинским владама које је предводила *SPD* (2012.-2017.) и *CDU* (2017.-2018.).

део земље, где велику подршку грађана има радикална десница. У том делу земље се Зелени због заговарања еколошких тема сматрају за буржоаску партију јер је њихова политика „луксуз богатих“ (Sloat, 2020). Упркос томе, треба имати у виду да иако без веће подршке у овом делу земље Зелени ипак учествују у владама четири источнонемачке покрајине (Бранденбург, Саксонија, Доња Саксонија и Тирингија).

Уколико Зелена партија обезбеди знатну подршку грађана на септембарским изборима, за њих би најприроднији партнер био *SPD* имајући у виду левичарске корене Зелених и раније заједничко учешће у власти на савезном нивоу. Међутим, подршка грађана *SPD* постепено опада па је питање колико би таква опција била могућа. Према парламентарној аритметици могућа је левичарска коалиција (црвено-црвено-зелена или зелена-црвено-црвена са зеленим канцеларом) која би укључила и Левицу која има сличне ставове са Зеленима о социјалним питањима. Иако се Зелени и Левица не слажу око економске и монетарне политике, највећи изазов би била питања спољне и безбедносне политике (Левица заступа излазак из НАТО, прекид међународног војног ангажовања и благодонаклоне ставове према РФ). Највећу могућност за формирање владе Зелени имају са *CDU/CSU*, иако то није опција коју они преферирају. Међутим, постоји извесна могућност да иако освоје велики број гласова, Зелени остану ван владе, што ће завитити од резултата *CDU/CSU* и Либерала (*FDP*), који су сада по анкетама на четвртном месту.

Уколико Зелени формирају савезну владу, они неће примарно инсистирати на Министарству спољних послова (перципирају као мање утицајно него претходних година) већ на Министарству финансија (климатске промене). За њих би идеално било једно „супер“ министарство које би обухватило финансије, заштиту животне средине и пољопривреду. Будући да је *SPD* коалиционим споразумом добило Министарство спољних послова и Министарство финансија, могуће је да би Зелени успели да постигну исти договор са *CDU/CSU*. Када се ради о спољнополитичким приоритетима Зелених, у средишту њихове политике је ЕУ и жеља да ова организација постане глобални актер који обликује правила међународног окружења. Стога се залажу за промену начина гласања од консензуса до квалификоване већине у области спољне политике. Иако фаворизују сарадњу оружаних снага чланица ЕУ, Зелени ипак нису за пројекцију војне моћи већ сматрају да би ЕУ требало да остане „мировна сила“. Залажу се за поштенију трговину

и царинску политику која би била подршка мање развијеним земљама. У безбедносном смислу, и даље траже денуклеаризацију Немачке и остају подељени око НАТО, контроле наоружања и војног ангажовања у иностранству (Sloat, 2020). Међутим, на основу искуства из прошлости, сасвим је извесно да би савремени Зелени као и њихови претходници били више него спремни за договор и око питања где не постоји интерна сагласност. Поред тога, залажу се за војну сарадњу у ЕУ и координацију са В. Британијом као вид промовисања европских стратешких интереса, при чему се то не односи на повећање финансијских издвајања за НАТО (Sloat, 2020). Зелени политичари не подржавају ни искључиво лидерство Немачке и Француске у ЕУ и сматрају да би фокус требало да буде на развоју политика које су широко прихваћене у Унији (Sloat, 2020). Од свих партија у Бундестагу, Зелени имају најоштрије ставове према РФ и Кини. У погледу РФ, подржавају Меркелин приступ - оштар став око кршења људских права и уведене санкције због анексије Крима (Sloat, 2020). Са друге стране, противе се Меркелиним плановима за завршавање гасовода „Северни ток 2“ због тога што то, према њиховом мишљењу, ствара раздор у ЕУ, угрожава украјинску демократију и што би се тим гасоводом наставило коришћење фосилних горива у наредним деценијама уместо да се промовише европска енергетска транзиција (Sloat, 2020). Са друге стране, будући да се ускоро очекује завршетак изградње поменутог гасовода, Зелени неће имати прилику да спроведу у дело своје планове о блокирању „Северног тока 2“. У вези са Кином, Зелени су, иако свесни економског значаја ове земље за Немачку, критичнији од Меркелове.³ Наиме, Зелени се противе благој политици актуелне владе према Пекингу, која се према речима новинара *Politico* Јакоба Велеа из септембра 2020. године може сублимирати речима да Немачка настоји да „не наруши лукративне економске односе са једним од највећих светских извозних тржишта“ (Sloat, 2020). Насупрот актуелној влади, Зелени упозоравају на све већи утицај Пекинга у Европи, укључујући пројекцију економске моћи, преко иницијативе „Један појас, један пут“, што указује на њихову блискост ставовима Вашингтона. Такође, Зелени упозоравају да ЕУ заостаје за САД и Кином у области иновација, истраживања и инвестиција у обновљиве изворе енергије (Sloat, 2020). Због тога је Бербок на Минхенској безбедносној конференцији 2020. године позвала ЕУ да

3 Билатерални трговински односи су се увећали четири пута од 2005. до 2018. године, са 26 на 110 милијарди долара. Кинески удео у немачком извозу се дуплирао (од 3% до преко 7%) у истом периоду (Sloat, 2020).

повећа буџет и упозорила на превелико ослањање Европе на кинеске и америчке директне инвестиције у инфраструктуру (Sloat, 2020). У вези са односима Немачке са САД, након избора Џозефа Бајдена за председника, Зелени се залажу за обнављање трансатлантских односа, чему погодује и чињеница да двоје лидера Зелених себе презентују као посвећене трансатлантисте (Sloat, 2020).

ЗАКЉУЧАК

Зелене партије у Европи постале су медијски популарне тек након успеха еколошких странака у неколико европских држава, попут Француске и Велике Британије, на изборима за Европски парламент 2019. године. Томе су допринели и европски новинари који су све чешће почели да пишу о феномену „зеленог таласа“ на европском континенту. Међутим, степен подршке бирача Зеленим партијама у Европи је генерално низак, са изузетком Зелене партије у Немачкој. Ове партије се могу окарактерисати као мале са специфичном улогом у европским партијским системима.

Иако „еколошка свест“ грађана постепено расте и у осталим европским државама, укључујући земље из суседства Републике Србије, попут Хрватске и Албаније, мало је изгледа да ће то заправо допринети запаженијој улози Зелених партија у државним институцијама европских држава. Наиме, већа је вероватноћа да ће традиционалне партије како би обезбедиле неопходну подршку грађана на изборима и задржале власт све више фаворизовати теме климатских промена и заштите животне средине, које су почетком шездесетих и седамдесетих година XX века биле ексклузивитет различитих покрета из којих су настале савремене Зелене партије. На чињеницу да су лидери традиционалних партија већ преузели бављење темама које су некада пропагирале само Зелене партије указује и самит Г-7 од 11. до 13. јуна и очекивана Конференција УН о климатским променама која би требало да се одржи у новембру 2021. године у Глазгову (Шкотска). Средњорочно, Зелене партије би могле да постану врло пожељан партнер (уколико обезбеде потребну подршку грађана) у владама традиционалних партија будући да ће климатске промене у наредним годинама бити једна од најважнијих тема како на унутарполитичком тако и на међународном плану.

За разлику од других европских држава, Зелени су у Немачкој успели да се од свог настанка пре четрдесет година позиционирају као кључни актер у политици на европском, регионалном и могуће савезном нивоу. У погледу наредних корака Зелених, они ће

највероватније настојати да до избора привуку гласаче нарочито на истоку земље, где традиционално имају мању подршку грађана од екстремно десничарске Алтернативе за Немачку (*AfD*). У прилог њиховим добрим резултатима на изборима могу да иду и континуирани разговори светских лидера о питањима климатских промена, односно актуелност тема које спадају у домен политике Зелених.

Након септембарских избора, Зелени ће се сасвим извесно показати као политичка партија на коју се мора рачунати у формулисању будуће државне политике. Томе доприноси и озбиљан коалициони потенцијал Зелених, који је потврђен и преко њихове сарадње са скоро свим немачким политичким партијама на покрајинском нивоу. Осим тога, због њихове очите жеље да уђу у власт, сматрамо да ће Зелени бити спремни да тргују на линији својих оснивачких вредности и реалполитике, односно биће спремнији на компромис чак и око питања која би евентуално могла да поново изазову интерне сукобе.

РЕФЕРЕНЦЕ

- De La Baume, Maia and Kalina Oroschakoff, 2021, "Green parties struggle to convert climate concern into votes, The green wave is something of a small ripple in much of the EU", <https://www.politico.eu/article/green-parties-struggle-gain-electoral-climate-traction/>
- "The History of Alliance 90/The Greens", February 18, 2016, Heinrich Böll Foundation, <https://www.boell.de/en/2016/02/18/history-of-alliance-90-the-greens>.
- Mende, Silke, 2015, "Enemies at the Gate": The West German Greens and Their Arrival at the Bundestag—Between Old Ideals and New Challenges, *German Politics and Society* 33, no. 4, <http://doi.org/10.3167/gps.2015.330406>
- Muller-Rommel, Ferdinand, 1994, "Green Parties under Comparative Perspective", *Wien Universität*, <https://core.ac.uk/download/pdf/13283327.pdf>
- Nuröglü, Elif, 2021. „Analiza / Kako će Zeleni sporazum promijeniti ravnotežu u globalnoj ekonomiji?“, www.aa.com.tr/ba/analiza-vijesti/
- Otjes, Simon, 2019, "Pathways to Power: How Green parties Join Governments", <https://www.greeneuropeanjournal.eu/pathways-to-power-how-green-parties-join-governments/>

- Sloat, Amanda, 2020, "GERMANY'S NEW CENTRISTS? The evolution, political prospects, and foreign policy of Germany's Green Party", *Brookings – robert bosch foundation transatlantic initiative, the new geopolitics europe*, https://www.brookings.edu/wpcontent/uploads/2020/10/FP_20201020_germanys_new_centrists_sloat.pdf.pdf
- Schmink, Tobias Gerhard, 18 January 2021, "The present and future of the Green wave – Part 2: The Future", <https://eu.boell.org/en/2021/01/18/present-and-future-green-wave-part-2-future>
- Wedell, Michael, 2020, „The Greens: “Things Will Be Different”, *Brunswick*; <https://www.brunswickgroup.com/german-election-green-party-i16998/>

Marija Stefanovic**THE GREENS IN EUROPE – FROM ENVIRONMENTAL
MOVEMENTS TO POLITICAL PARTIES****Resume**

Since their foundation in the 1960s and 1970s, the Green Parties in Europe have gone through a tremendous transformation from the students' protests, environmental and peace movements that used to almost exclusively tackle upon the topics of nuclear disarmament and environmental protection to the political parties that tend to, based on the growing citizens' support, match the traditional parties on the European continent. This paper analyses the way in which the popularization of the climate changes has contributed to a better positioning of the Green Parties on the European political stage. In that context are presented the data on the citizens' support to the Green Parties at the elections for the European Parliament in May 2019 as well as in six EU Member States where the Green Parties take part in the ruling coalitions. In addition, the paper considers two models (Swedish and Finnish) for the Green Parties' entering the governments of the EU Member States. Moreover, the paper points to the fact that after the European authorities have seen the growing interest of their citizens, in particular the younger population, for the ideas presented by the Green Parties, they eagerly put the topics of the climate changes and environmental protection on the national politics agenda and in that way they become a serious "rival" to the Green Parties. Given the German Green Party's popularity in the eve of the parliamentary elections on the 26th of September 2021, the paper gives an insight into the historical development of this party and the possibilities of it becoming a part and parcel of the future federal government. Therefore, the paper analyses the options for forming the future ruling coalition as well as the key foreign policy positions of the Green Party's leaders.

Keywords: environmentalism, nuclear disarmament, "new" left, climate changes, renewable sources of energy.

* Овај рад је примљен 15. октобра 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. марта 2022. године.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

ПОЛИТИЧКИ И СОЦИЈАЛНИ АСПЕКТИ БЕЗБЕДНОСТИ

Милош Аздејковић

НУЖНОСТ ОДСУДНЕ КОНТРАОБАВЕШТАЈНЕ
ЗАШТИТЕ ВИТАЛНИХ
ДРЖАВНИХ ВРЕДНОСТИ.....105-122

Милош Лакићевић

КОНТРАОБАВЕШТАЈНА ДЕЛАТНОСТ У
ФУНКЦИЈИ СУЗБИЈАЊА ОРГАНИЗОВАНОГ
КРИМИНАЛА.....123-145

Ивана Лукнар

ДРУШТВЕНА КОНТРОЛА И САЈБЕРКРИМИНАЛ....147-159

*Милош Аздејковић**
Универзитет Унион Никола Тесла, Београд

НЕУЖНОСТ ОДСУДНЕ КОНТРАОБАВЕШТАЈНЕ ЗАШТИТЕ ВИТАЛНИХ ДРЖАВНИХ ВРЕДНОСТИ

Сажетак

Неповерење између држава, између осталог, одражава непрекидну сукобљеност тајне (невидљиве) обавештајне (сазнати туђе тајне) и контраобавештајне (заштитити сопствене тајне) делатности између многих држава. Уколико одређена држава не успева да заштити властите тајне, ризикује разноврсно угрожавање сопствених виталних вредности, свог опстанка и одрживог развоја. Стога, свака држава настоји да бескомпромисно штити и заштити сопствене тајне од спољашњих и унутрашњих носилаца обавештајне делатности. Остваривање тог сложеног и веома значајног националног циља, скромно је истражено, описано, објашњено и приказано у овом раду.

Кључне речи: виталне државне вредности, обавештајна делатност, безбедносно-обавештајни систем, контраобавештајна делатност (заштита), контраобавештајна служба.

УВОД

Свака држава, независно од система политичке власти поседује идентификоване круцијалне вредности, термилошки дефинисане као *виталне државне вредности*, које одсудно брани. Заправо, тежи да има безбедну садашњост и безбедну будућност односно стабилну и предвидиву *националну безбедност*. Држава у ту сврху успоставља *систем националне безбедности*, који своју

* potkrovlje@mail.ru

намену остварује тако што националне (виталне и друге) вредности брани од свих врста угрожавајућих делатности: спољашних и унутрашњих, тајних (невидљивих) и јавних (видљивих), неоружаних (директно „несмртоносних“) и оружаних (смртоносно-рушилачких). *Контраобавештајна компонента* система националне безбедности, у складу са сазнањем да преовлађујућем броју угрожавајућих делатности усмерених ка виталним државним вредностима претходи офанзивна прикривена обавештајна делатност, чије резултате њени носиоци користе за угрожавање (преобликовање, дестабилизовање, отимање или уништење) националних вредности матичне државе, предузима комплекс контраобавештајних мера и активности с циљем да оптимално заштити државну и остале (нижих нивоа) тајне. Она извршава овај задатак непосредним и посредним ангажовањем.

ПОЈАМ КОНТРАОБАВЕШТАЈНА ЗАШТИТА

Појам „контраобавештајна заштита“ подразумева да се неко или нешто штити од нечије *обавештајне делатности* (напада). У конкретном случају, подразумева заштиту виталних вредности државе од обавештајне делатности спољашних (држава, пре свега) и унутрашњих (организовано-криминални и терористички колективитети, пре свега) субјеката¹(Стајић 2005, 214). Носиоци (обавештајне службе, агенције) обавештајне делатности предузимају је с циљем да прикупе податке о циљаној држави. С обзиром да покушавају доћи до података који су добро чувани и заштићени додељивањем статуса *тајна* (вишестепено рангирање), примењују разноврсне *тајне методе*, које се свode на *инфилтрациону* (коришћење људских извора) и *техничку* (коришћење техничких средстава) *групу метода*. Прикупљене податке обрађују (анализирају и процењују) и достављају највишем менаџменту матичног субјекта, који их употребљава за доношење одлука о облику комуникације (нпр. терористичка, побуњеничка) са државом - објектом, од које намеравају да изнуде уступке, супротне (неприхватљиве) њеним националним интересима.

Поуздано сазнање државе да ефикасна и конспиративна обавештајна делатност како спољашних тако и унутрашњих носилаца може проузроковати вишедимензионалне штетне

1 „Обавештајна делатност представља скуп планских, организованих и непрекидних мера и поступака које предузимају њени носиоци, ради остваривања увида у стање, могућности и намере појединих држава и појава које су објект обавештајног истраживања, како би се на основу тих сазнања предузимале одговарајуће активности на политичком, економском и војном плану“ (Стајић, 2005,214).

последнице матичним виталним вредностима, резултује формулисањем институционалног одговора, чију суштину одражава бескомпромисно сузбијање такве штетне делатности, односно резултује задејствовањем одсудне контраобавештајне заштите националне безбедности. Контраобавештајна компонента система националне безбедности намењена је да ефикасно сузбија обавештајну делатност усмерену ка националним вредностима ма од куда (споља и изнутра), ма од кога (сопствених грађана и колективитета и/или субјеката из окружења) и ма када (повремено или непрекидно) се испољавала. Контраобавештајну компоненту система националне безбедности чине безбедносне² и обавештајне службе, термилошки одређене као *безбедносно-обавештајни систем*³. Безбедносно-обавештајни систем се претежно ангажује на територији матичне државе тако што применом тајних метода и средстава штити виталне државне тајне и онемогућава све облике тајне подривачке делатности против сопствене државе (система), независно од њихових носилаца (стране обавештајне службе, екстремистички, терористички и други колективитети). Реч је о стратешком задатку који безбедносно-обавештајни систем извршава непосредним и посредним ангажовањем, односно усклађеном применом безбедносне и обавештајне функције. *Непосредно остваривање контраобавештајне заштите* представља планску, организовану и конспиративну, усклађену офанзивно-дефанзивну обавештајно-оперативну самосталну ангажованост безбедносних (контраобавештајних)⁴ (Ђорђевић 1987, 98) служби одређене државе, пре свега на њеној територији, ради откривања, надзирања, пресецања и онемогућавања шпијунских и необавештајних-

2 У савременим условима, у свакој држави постоје најмање две безбедносне службе, надлежне за контраобавештајну заштиту виталних државних вредности, а њихови називи су: контраобавештајна служба (служба за контрашпијунажу), служба за заштиту уставног поретка, противтерористичка обавештајна служба, криминалистичка обавештајна служба, служба за обезбеђење личности и објеката итд.

3 Безбедносно-обавештајни систем је функционално обједињен део система националне безбедности Републике Србије који чине Безбедносно-информативна агенција, Војнобезбедносна агенција и Војнообавештајна агенција. Послове оперативног усклађивања рада служби безбедности обавља Биро за координацију рада служби безбедности (Стратегија националне безбедности Републике Србије, 2019, 30).

4 Под појмом контраобавештајне службе се подразумева целокупна служба безбедности чија је делатност усмерена на борбу против рада домаћих и страних непријатеља, било да они делују унутар или изван једне државе. Њен циљ је да заштити сопствени државни и друштвени поредак од свих врста непријатељског деловања (Лукић, 1982, 121). Контраобавештајна служба је специјализована организација покрета или државе, која открива и онемогућава деловање обавештајних служби противника, организује и ради на заштити сопствених тајни и система као и на дезинформисању непријатеља (Ђорђевић, 1987, 98).

субверзивних (подривачких) делатности страних обавештајних служби и других колективитета (појединих особа, група и/или организација) усмерених против националне безбедности. *Посредно остваривање контраобавештајне заштите* подразумева обавезу безбедносно-обавештајног система да правовремено извештава менаџмент система националне безбедности о обавештајним и необавештајним делатностима против виталних државних вредности, који дотичне податке (информације) користи на процедуралан начин за доношење спроводљивих одлука ради отклањања свих врста опасности по националну безбедност матичне државе.

Целокупна ангажованост (непосредно и посредно остваривање контраобавештајне заштите виталних државних вредности) безбедносно-обавештајне компоненте система националне безбедности, условно, састоји се из пет фаза и означава термином контраобавештајно-оперативни циклус: *усмеравајуће-надзорна* (врховни менаџмент државе одређује временски орочене задатке, усклађене са контраобавештајним могућностима и контролише њихово извршавање), *планско-организациона* (руководећи орган службе, у складу са законом и задацима добијених од врховног менаџмента државе, планира, организује, усмерава и контролише рад извршних органа, односно начин извршавања задатака), *извршина или производна* (најсложенија фаза – обухвата прикупљање података о делатностима страних обавештајних служби, применом комплекса обавештајно-оперативних метода), *аналитичко-проценска* (на основу анализе, процене и оцено прикупљених обавештајних података израђују се завршна безбедносна документа, попут информација, анализа, процена, студија, инструкција, билтена и сл. о једном, више или свим аспектима деловања носилаца шпијунско-субверзивне делатности) и *информативно-презентациона* фаза – извештавање врховног менаџмента о резултатима рада у вези са заштитом националне безбедности од иностране шпијунско-субверзивне делатности (Мијалковски, 2009, 166-170).

Контраобавештајно-оперативни циклус функционише на основу *контраобавештајне процене* – закључка до којег долази безбедносно-обавештајни систем на основу расположивих података, анализа и процена својих метода рада и других извора сазнања, о будућем развоју догађаја, односа и понашања, и доношења мера које треба предузети у датом тренутку за спречавање таквих активности непријатеља (Ђорђевић, 1986, 164). Контраобавештајна процена је редован (уобичајен) задатак менаџмента на свим

нивоима одлучивања безбедносно-обавештајног система, а може представљати и ванредни задатак кад то оперативна ситуација захтева или надлежни државни орган захтева. Обухвата *процену могућности носилаца обавештајне делатности и процену сопствених могућности одвраћања у датом тренутку и у будућности*. Заснована је на сазнању да успешност угрожавања безбедности било које националне вредности приоритетно зависи од обима и карактера обавештености носиоца тајне угрожавајуће делатности о систему заштите дотичне националне вредности. Зато, она је сконцентрисана на установљивању на који начин носилац обавештајне делатности може сазнати виталне тајне државе коју напада или виталне тајне о субјекту или снагама који је штите (обезбеђују). Анализом и проценом поменутог аспекта, установљава се заштићеност (повољна, оптимална, неповољна) конкретне (и свих укупно) виталних државних вредности од носилаца шпијунско-субверзивних делатности.

Одговор на питање о могућностима, односно на који начин носилац обавештајне делатности може сазнати виталне тајне националне вредности (одређене вредности или свих укупно) коју напада, подразумева „идентификацију ко је, односно ко може бити одлучујући носилац угрожавања државне и других тајни“ (Мијалковски, 1997, 17). Релевантна сазнања с тим у вези указују да се неоправдано пренаглашавају и преувеличавају могућности носилаца обавештајне делатности, а због необјашњивих разлога превиђа кључна чињеница да „тајну може угрозити онај ко је зна или је одговоран да је чува“ (Мијалковски, 1997, 17). У складу са таквом суровом истином, контраобавештајна процена не сматра супериорним онога ко не поседује тајну (носилац обавештајне делатности), јер и ако хоће да је сазна, то још не значи да ће је сазнати. Супериоран је ималац тајне (нпр., политичар, министар, официр, цариник, научник...), јер уколико је одговорно чува, ништавне су било чије могућности да је носилац обавештајно-субверзивне делатности сазна. Наиме, осим уобичајеног одговорног и професионалног чувања тајне, треба имати на уму њено чување у екстремним ситуацијама (када ималац тајне буде уцењен или када је угрожен његов физички интергитет) јер и у таквим ситуацијама, интерес матичне државе је изнад личног интереса имаоца тајне.

Уважавањем сазнања да било коју тајну није могуће апсолутно заштитити, а узрок одавања неке тајне искључиво може бити њен ималац, фокус контраобавештајне процене је усмерен ка установљивању евентуалних субјективних слабости матичне

државе којима се угрожавају сопствене (виталне) тајне. Пре свега ка процени могућности и мотива имаоца тајне или онога ко је надлежан да је чува да је свесно или нехатно учини доступном непозваном лицу. На пример, закључак да ималац тајне ни под којим условима (уценом, претњом смрћу...) неће да је саопшти непозваном лицу, не представља гаранцију да поједини њени имаоци то неће учинити нехатно. Зато, установљивање да ли их сви имаоци државне и тајни нижих нивоа чувају са подједнаком ревношћу и одлучношћу, од непозваних лица, представља најсложенији део контраобавештајне процене. Сазнања с тим у вези указују да преовлађују имаоци тајне који је ни по коју цену не би одали непријатељу (непозваном лицу), међутим, није занемарљив број оних који таква својства у њеном чувању не показују. На основу закључака контраобавештајне процене о регистрованим институционалним пропуштањима у заштити националних тајни и о имаоцима тајни, који нехатно или свесно могу да их учине доступним непозваном лицу, безбедносно-обавештајни систем планира адекватан одговор (сопствену обавештајно-оперативну ангажованост) за следећа комплексна питања: (1) *зашто* одређени носилац обавештајне делатности (нпр. страна обавештајна служба, терористичка група, организована криминална група) покушава да сазна одређену тајну о некој виталној државној вредности, потом, да ли је успео да је сазна и уколико јесте, како ју је сазнао и коначно, да ли је предузимањем других (субверзивних) делатности проузроковао или може да проузрокује штету дотичној националној вредности и (2) *какве мере* (превентивне и репресивне) треба предузети ради оптималне заштите националних вредности од носилаца обавештајних и необавештајних-субверзивних делатности. У том смислу, контраобавештајна процена представља полазиште, оријентир и својеврсан коректор *непосредног остваривања контраобавештајне заштите* (планирања и предузимања тајних обавештајно-оперативних мера, метода и радњи⁵ ради оптималне заштите виталних државних вредности од обавештајне

5 Начелно контраобавештајна (безбедносна) служба примењује следеће обавештајно-оперативне методе: тајна сарадња са физичким лицем, оперативни продор у суверене и несуверене колективитете, тајно прибављање и откуп докумената, тајни увид у евиденције личних и са њима повезаних података, тајно праћење и надзор лица на отвореном простору и јавним местима уз коришћење техничких средстава, тајни електронски надзор телекомуникација и информационих система, тајно снимање и документовање разговора на отвореном и у затвореном простору уз коришћење техничких средстава, тајни надзор садржине писама и других средстава комуницирања, тајни претрес личних ствари, средстава и просторија, тајни надзор и снимање унутрашњости објеката, затворених простора и предмета.

делатности) и *посредног остваривања контраобавештајне заштите* (предочавањем оперативних сазнања менаџменту система националне безбедности чиме доприноси квалитетном одлучивању у вези са заштитом националних вредности од свих облика угрожавања).

НЕПОСРЕДНО ОСТВАРИВАЊЕ КОНТРАОБАВЕШТАЈНЕ ЗАШТИТЕ ВИТАЛНИХ ДРЖАВНИХ ВРЕДНОСТИ

Свака држава идентификује и дефинише своје „државне вредности“, који се углавном означавају термином националне или виталне државне вредности: *територијални интегритет, суверенитет/независност, друштвено уређење, слободе и права грађана*. Формулисане су у највишем државном акту – *уставу* и изражавају животне потребе грађана (становништва), друштва и државе. Зато наведене вредности захтевају оптималну заштиту од свих облика угрожавања безбедности, јер би њихово урушавање или уништење могло да угрози само биће државе. То значи да не могу бити предмет преговора било са ким, односно, те вредности држава одсудно брани употребом свих облика моћи.

Прегледом садржаја око 1.000 поверљивих депеша Амбасаде САД у Београду (Врзић, 2011, 23, 32), писаних у периоду од 2003. до 2010. године, а објавио интернет портал Викиликс, између осталог, може се закључити да неки највиши званичници наше Отаџбине нису адекватно бранили њен територијални интегритет. На пример, према депеши 07BELGRADE1566 се у вези са признавањем независности Косова каже, да како сам Тадић (тадашњи председник Србије, нап. аут.) рече помоћнику америчког државног секретара Данијелу Фриду: „*Независност Косова не мора нужно да значи губитак ако се подесно одреди у умовима бирача*“, а у депеши 07BELGRADE1329 – Белешка од 28. септембра 2007. године, наводи се: „Док, јавно, владини званичници понављају да ће учинити све осим слања војске да би задржали Косово, они тихо сугеришу да ће Србија прихватити неизбежну независност Косова. У тајнопсти, Тадић, министар одбране Шутановац и остали из унутрашњег демократског круга рекли су да би желели да међународна заједница само буде тиха – снажно сугеришући да би вође Срба могле боље да руководе напретком Србије ка прихватању независности Косова ако бисмо у јавности били тихи“.

Систем националне безбедности државе ради успешног остваривања оптималне безбедности националних вредности има у виду чињеницу да сваком оружаном, посебно изненадном облику угрожавања безбедности претходе темељне тајне припреме носилаца угрожавајуће делатности. Матична *контраобавештајна компонента* је задужена (надлежна и овлашћена) да открије, надзире и у *извесном смислу, самостално спречава носиоце тајних делатности који нападају националне вредности матичне државе*. Заправо, обезбеђује матичну државу од „изненађења“⁶ носилаца угрожавања. С тим у вези, контраобавештајна компонента има у виду сазнање да без обзира на категорију персоналног носиоца угрожавања (стране обавештајне службе, терористички и организовани криминални колективитети), тежишна усмереност његове стратегије јесте ка кључном објекту (грађанину - службеном или приватном лицу), ради његовог придобијања за тајно непријатељско деловање против матичне државе. Независно од мотива (идеолошки, материјални, компромитујући...), грађанин који прихвати такву понуду постаје издајник (агент-издајник, терориста, организовани криминалац), јер делује против своје државе. Стратегија контраобавештајне компоненте је тежишно усмерена ка грађанину матичне државе, наравно, с циљем његовог придобијања да тајно и квалитетно, поуздано, ради на заштити националних вредности од непријатељеве шпијунаже. Уколико прихвати сарадњу, постаје сарадник (агент-сарадник, патриота).

Констатоване чињенице указују да за јавност невидљиви процес контраобавештајне заштите, наглашено карактерише жестока сукобљеност две категорије шпијуна: шпијуна, агента-издајника и агента-сарадника-патриоте⁷ испреплетана применом комплекса обавештајно-оперативних метода и средстава. Садржаји *треће (извршна или производна) фаза контраобавештајно-оперативног циклуса* представљају дотично својеврсно невидљиво опште сукобиште/бојиште на територији матичне државе,

6 Изненађење представља скуп мера, поступака и активности које предузима одређени субјект (суверени или несуверени) неочекивано за противника (суверен или несуверен субјект) у погледу времена, места, начина (облика) дејства и употребљених средстава. Смисао изненађења је да се учини оно што објект (субјект) напада не очекује, што сматра мало вероватним или нашта није припремљен да реагује. Изненађење је увек подређено широј идеји и плану и доноси предност оном субјекту који га оствари. Зависно од обима постављеног циља и постигнутих резултата може бити стратегијско и тактичко изненађење, а по трајању и интензитету потпуно и делимично.

7 Уз одређене разлике, шпијун-издајник и шпијун-патриота могу да се баве шпијунажом из истих побуда. Међутим, и у тим случајевима међу њима постоји суштинска сазлика. Једни раде у интересу своје земље, а други против ње (Лукић, 1982, 347).

презасићено микро (посебним) сукобиштима, између *агресора* (стране обавештајне службе, терористичког и организовано-криминалног колективитета), који напада виталне државне вредности, и *контраобавештајне компоненте* система националне безбедности, која штити виталних вредности матичне државе од њихове прикривене агресије. За потпуније дешифровање општег и посебних сукобишта треба имати на уму да агресор предузима инкриминисане делатности које санкционише унутрашње и међународно право, а контраобавештајна компонента предузима мере и активности предвиђене позитивним законодавством матичне државе.

НЕПОСРЕДНА КОНТРАОБАВЕШТАЈНА ЗАШТИТА ВИТАЛНИХ ДРЖАВНИХ ВРЕДНОСТИ ОД ШПИЈУНСКИХ ДЕЛАТНОСТИ СТРАНИХ ОБАВЕШТАЈНИХ СЛУЖБИ

У складу са контраобавештајном проценом шпијунских могућности страних обавештајних служби, контраобавештајна компонента, првенствено применом општих тајних метода рада (није потребно одобрење надлежног суда) „проверава“ да ли су виталне државне вредности адекватно заштићене од агентурних продора страних обавештајних служби. У том смислу, агент-сарадник (патриота, грађанин матичне државе) представља њено најубојитије „оружје“. Наиме, инструксан је да у одређеној друштвеној области, државној институцији или на делу матичне територије прати стање и региструје особу (суграђанина или страног држављанина) која испољава интересовање за податке које представљају државну или другу тајну, како покушава да их сазна, или их је сазнала и саопштила некоме⁸. Такође, обраћа пажњу да ли неки ималац тајне има неодговоран однос према њеном чувању⁹,

8 Италијанска полиција – карабињери, саопштила је (31.3.2021) да је ухапсила капетана италијанске ратне морнарице Валтера Биота, запосленог у италијанском министарству одбране, у тренутку предавања тајних докумената НАТО за 5.000 евра официру руске војске из руске амбаседе у Риму. Италијански медији су објавили да је камера, постављена средином марта након сигнала безбедносне агенције, забележила како Биот фотографише тајне податке телефоном (снимио је 181 документ).

9 Америчка дешеша (07BELGRADE1632), од 10. децембра 2007. године, коју је објавио интернет сајт Викиликс, открива да је Борко Стефановић, политички директор Министарства спољних послова Републике Србије, саопштио Американцима детаље Акционог плана Владе Србије у настајању, чије усвајање је планирано 14. јануара 2008. године, који је заштићен „највишим степеном државне тајне“. Стефановић је, пише у депеши, „на приватном састанку са службеником амбаседе 5. децембра рекао да план

односно нехатом може да је учини доступном непозваном лицу. У случају када агент-сарадник региструје особу која угрожава неку тајну матичне државе, о томе извештава припадника (оперативца) контраобавештајне компоненте (нпр., војна безбедносна служба). Персонални носилац контраобавештајне компоненте применом одговарајућих оперативних метода проверава примљени податак. Уколико установи да је примљени податак тачан, а надзирање и доказивање инкриминисане делатности идентификованог лица или више лица (група, мрежа) није могуће без примене посебних оперативних метода (одобрава их надлежни суд), подноси захтев (предлог) суду, у којем наводи циљ примене и број доказних метода и временски рок њихове примене (нпр., годину дана). Реализација одобреног предлога представља непрекидан процес (оперативно-доказна обрада), односно усклађену примену инфилтрационих (усмеравање агената сарадника да надзиру шпијунску делатност инкриминисаног лица и/или његово врбовање) и техничких метода (тајни надзор телефонске комуникације, тајни претрес просторија, тајно надзирање активности на отвореном простору...), с циљем прибављања доказа о противзаконитој делатности дотичног лица и њихово коришћење за онемогућавање његовог даљег непријатељског деловања.

Персонални носилац контраобавештајне компоненте, на основу процене прибављених података (доказа) о шпијунској и/или субверзивној делатности инкриминисаног(их) лица и наравно, обиму и карактеру причињене штете националној безбедности, у консултацији са надлежним судом, доноси одлуку о начину његовог онемогућавања (пресецања делатности). У том погледу, уобичајена су два начина онемогућавања: оперативно и судско. *Оперативно онемогућавање* агената-издајника и припадника (обавештајаца-оперативаца) којима саопштавају или на други начин предају тајне матичне државе подразумева њихово *преврбовање*. Реч је о предочавању доказа дотичном лицу да је учинило кривично дело шпијунаже или одавање државне, службене или војне тајне и висину предвиђене казне за инкриминисано дело, и потом му/им, саопштава могућност (понуда, предлог) да казну може избећи, уколико прихвати сарадњу са контраобавештајном компонентом. Ова врста онемогућавања није позната (доступна) јавности, термилошки се назива „двојна игра“, и за одређени временски период може да буде веома ефикасан начин контраобавештајне заштите

не прописује мере, већ је описан“ и навео да ће Србија повући, привремено, амбасадоре из земаља које признају независност Косова...“ (Врзић, 2011,58).

виталних државних вредности. *Судско онемогућавање* шпијунске делатности примењује се у случајевима када прикупљени докази о некоме да је саопштавањем, предајом или на други начин учинио доступном неку тајну (државну, службену, економску, војну) иностраној обавештајној служби, или пак лицу које јој служи, тј. које ради за њу, проузроковао или могао да проузрокује штетне последице по националну безбедност, покреће кривични прогон и надлежни суд предузима мере из своје надлежности¹⁰. У том контексту, кривично законодавство државе прописује кривично дело *шпијунажа*, кривично дело *одавање државне тајне* и *одавање пословне тајне*¹¹.

НЕПОСРЕДНА КОНТРАОБАВЕШТАЈНА ЗАШТИТА ВИТАЛНИХ ДРЖАВНИХ ВРЕДНОСТИ ОД ТЕРОРИЗМА

Релевантна сазнања указују да се функционална (успешна) држава брани од тероризма превентивно, односно онеспособљава терористе у периоду док врше припреме за насилно деловање, а неуспешна држава, углавном се брани од терориста након њиховог насилног испољавања. Ради отклањања могућности да систем националне безбедности реагује тек након изведеног насилног напада терориста, менаџмент безбедносно-обавештајног система контраобавештајном проценом опасности од тероризма установљава да ли постоје објективни и/или субјективни узроци који могу да покрену или покрећу удруживање два или више лица на територији матичне државе (или у њеном окружењу) ради вршења кривичних дела тероризма. Уколико сазнања указују на такву могућност, применом обавештајно-оперативних метода (њихова примена није скопчана са одобрењем надлежног суда), настоји да провери дотичну сумњу. Агентурни метод (агент-сарадник) је најефикаснији

10 Момчило Перишић (77), некадашњи начелник Генералштаба и потпредседник Владе Србије, осуђен је (5.2.2021) пред Вишим судом у Београду на три године затвора пошто је оглашен кривим за кривично дело шпијунаже у корист САД. На годину и по дана затвора због одавања службене тајне осуђени су пуковник Миодраг Секулић и бивши припадник војске инжењер Владан Влајковић. Пресуда је првостепена и на њу странке у поступку имају право жалбе Апелационом суду у Београду (Дерикоњић, 2021, 1).

11 Према Кривичном законнику Србије, кривично дело шпијунажа (члан 315) спада у кривична дела одавања тајне и представља тешко кривично дело, јер се његовим извршењем доводи у питање безбедност државе и, за његов основни облик прописана је казна затвора од три до петнаест година; кривично дело одавања државне тајне (члан 316) постоји када неко неовлашћено непозваном лицу саопшти, преда или учини доступним податке или документе који су му поверени или до којих је на други начин дошао, акоји представљају државну тајну и, прописана је казна затвора од једне до десет година (Кривични законик Републике Србије, 2009).

и напоузданији за извршење тог задатка, односно његовом применом може да се открије намера два или више лица да се удруже или су се удружила ради терористичког деловања, да се сазна њихов циљ (нпр., разбијање територијалног интегритета државе), њихова стратегија за реализацију циља (ескалација терористичких аката у оружану побуну), карактер спреге са спољашним фактором и др.

У случају када персонални носилац контраобавештајне компоненте (нпр., безбедносна агенција) установи да постоји сумња о удруживању лица ради терористичког деловања, а такву информацију није могуће проверити уобичајеним оперативним методама, након опсежне процене оперативне ситуације, подноси захтев надлежном суду за примену посебних (доказних) метода (тајно посматрање, надзор електронских комуникација, тајна контрола писама и других пошиљки...). Након одобреног предлога, ангажованост је усмерена ка прикупљању доказа о терористичким делатностима¹² и њихово коришћење, с једне стране, за оперативно онеспособљавање терориста (пре свега, обухвата врбовање појединих припадника терористичког колективитета за прикупљање обавештајних информација), и са друге стране, за покретање кривичног прогона осумњичених лица. Остваривање основног циља непосредне контраобавештајне заштите виталних државних вредности од тероризма је успешно уколико контраобавештајна компонента система националне безбедности применом обавештајно-оперативних мера и метода правовремено открива, ефикасно надзире тзв. ненасилне делатности (организационе, обавештајне, спонзорске...) и спречава ескалацију у оружану испољавање терориста. У условима пак када су терористи постигли изненађење (повремено или систематски изводе оружане нападе), успешно остваривање заштите сматра се уколико контраобавештајна компонента самосталном оперативном ангажованошћом обезбеђује квалитетне информације специјалним антитерористичким снагама за оружану онеспособљавање терориста.

12 Кривични законик Републике Србије прописује следећа кривична дела тероризма: тероризам (члан 391. КЗ), кривично дело јавно подстицање на извршење терористичких дела (члан 391а. КЗ), кривично дело врбовање и обучавање за вршење терористичких дела (члан 391б. КЗ), кривично дело употребе смртоносне направе (члан 391в. КЗ), кривично дело уништење и оштећење нуклеарног објекта (члан 391г. КЗ), кривично дело финансирање тероризма (члан 393. КЗ) и кривично дело терористичко удруживање (члан 393а. КЗ).

НЕПОСРЕДНО ОСТВАРИВАЊЕ КОНТРАОБАВЕШТАЈНЕ ЗАШТИТЕ ВИТАЛНИХ ДРЖАВНИХ ВРЕДНОСТИ ОД ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА

Вишедимензионална обележја организованог криминала, посебно због спрега која се успоставља између његових носилаца (удружена три и више лица) и аморалних појединаца из система политичке власти државе, могу да ескалирају до нивоа који одражава највећу претњу безбедности виталним државним вредностима¹³. Због тога, веома је неизвесна ефикасна заштита националних вредности од ове малигне претње: „Онај ко обећава потпуно уништење организованог криминала, или не зна о чему говори, или свесно изговара неистину“ (Игњатовић, Шкулић, 2010, 155).

Поменуте чињенице, посебно *тајност удруживања, постојања и деловања* носилаца организованог криминала¹⁴ указује на незаобилазну улогу контраобавештајне компоненте система националне безбедности државе у заштити виталних државних вредности од ове претње. То, пре свега, зато што *тајност* у раду представља веома важно обележје ангажованости (обавештајно-оперативна делатност) контраобавештајне компоненте ради сузбијања организованог криминала. Условно, њену противкриминалну ангажованост чине две целине: општа и посебна обавештајно-оперативна делатност. *Општу обавештајну делатност* реализује применом само одређених оперативних метода (није неопходно одобрење суда), међу којима је примарни метод агент-сарадник, а „секундарни“ методи: „информативни разговор са лицима која имају сазнања о кривичном делу организованог криминала, анализа пријава грађана за кривична дела организованог криминала, преглед одређене документације одређеног субјекта...“ (Шикман, 2010, 266-269). Њеном применом проверава индицију (општу сумњу) која указује да одређена лица врше кривична дела организованог криминала, или да се кривична дела врше на одређеном простору или у одређеној средини (финансијској,

13 Организовани криминал задире у све сфере друштва, уништава животе и причињава велику материјалну штету, продукује и подстиче друге врсте криминала, узрокује осећање страха и безнађа и нарушава интегритет и углед државних институција и државе у целини (Национална стратегија за борбу против организованог криминала, 2009).

14 Под организованом криминалном групом подразумева се група од три или више лица, која постоји одређено време и делује споразумно у циљу вршења једног или више кривичних дела за која је прописана казна затвора од четири године или тежа казна, ради стицања, посредно или непосредно, финансијске или друге користи (Исто, 2009).

привредној...). *Посебну обавештајну делатност* контраобавештајна компонента предузима када постоје основи сумње да је одређено лице учинилац конкретног кривичног дела организованог криминала, или да је извршено одређено кривично дело, а ради се о кривичним делима која се гоне по службеној дужности и за откривање кривичног дела, учиниоца и обезбеђење доказа нужна је примена одређених оперативних метода, којих одобрава надлежни суд. Преглед националне правне регулативе указује да је реч о посебним (истражним, доказним) методама¹⁵, које је начелно могуће разврстати у две групе: „методе тајне инфилтрације (прикривени иследник, контролисана испорука и сведок сарадник) и методе тајног надзора: тајни аудио-надзор, тајни оптички надзор, тајни надзор рачунарских и других електронских комуникација, пружање симулованих основних услуга и пружање симулованих правних послова“ (Бошковић, 2017, 245-282).

Посебна обавештајна делатност (оперативна обрада) контраобавештајне компоненте обухвата примену планираних, системских и активних (временски орочених) тајних мера, метода и радњи најмање две врсте снага (нпр., Служба за борбу против организованог криминала и Тужилаштво за организовани криминал), с циљем прикупљања доказа о кривичном делу, учиниоцима и саучесницима, односно да се разјасни кривично дело и да се према учиниоцу/учиниоцима, покрене кривична пријава. Уколико су носиоци ефикасни у њеној примени, у највећој могућој мери доприносе заштити националних вредности од организованог криминала, јер надлежни суд (у Републици Србији то је Посебно одељење Вишег суда у Београду за организовани криминал) током кривичног поступка претреса доказе у вези са учињеним кривичним делом организованог криминала и изриче одговарајућу казну учиниоцу, која подразумева и одузимање противзаконито стечене имовинске користи.

15 Закоником о кривичном поступку Републике Србије (Службени гласник РС, бр. 72/2009) дефинисани су материјални и формални услови за примену посебних доказних радњи и конкретне радње – тајни надзор комуникације, тајно праћење и снимање, симуловани послови, рачунарско претраживање података, контролисана испорука и прикривени иследник

ПОСРЕДНО ОСТВАРИВАЊЕ КОНТРАОБАВЕШТАЈНЕ ЗАШТИТЕ ВИТАЛНИХ ДРЖАВНИХ ВРЕДНОСТИ

За разумевање посредног остваривања контраобавештајне заштите националних вредности од носилаца прикривених (тајних) угрожавајућих делатности, неопходно је имати у виду прву (усмеравајуће-надзорна) и пету (инфоирмативно-презентациона) фазу контраобавештајно-оперативног циклуса. Носилац *усмеравајуће-надзорне фазе* (у највећем броју држава носилац то је Савет за националну безбедност) одређује националне контраобавештајне потребе и налаже (наређује) безбедносно-обавештајном систему њихову реализацију. При томе, има у виду контраобавештајне могућности безбедносно-обавештајног система. Потом, задејствованом двосмерном комуникацијом (усмеравање-извештавање) прати (остварује увид) у реализацију постављених задатака, како с аспекта ефикасности тако и у погледу поштовања законитости, и уколико постоји потреба, интервенише постављањем нових захтева. Носилац *информативно-презентационе фазе* (директори безбедносних и обавештајних служби) уобичајено (нпр., једанпут месечно), према указаној потреби ванредно, извештава носиоца усмеравајуће- надзорне фазе о извршеним задацима. Завршна документа (информације, анализе...) аналитичко-проценске фазе представљају основне садржаје које директори тајних служби и министар унутрашњих послова презентују носиоцу усмеравајуће-надзорној фази, усменим реферисањем или упућивањем материјала интерном поштом.

Наведене чињенице омогућавају препознавање начина посредног остваривања контраобавештајне заштите виталних државних вредности од носилаца тајних угрожавајућих делатности. У ствари, указују да врховни менаџмент државе пресудно утиче на ефикасност контраобавештајне компоненте система националне безбедности државе у остваривању контраобавештајне заштите националних вредности. Реч је пре свега о политичкој вољи и компетентности највишег менаџмента државе да усмерава и контролише ангажованост контраобавештајне компоненте. У питању су обавезе, чије доследно извршење искључује могућност стратегијског изненађења (нпр., деловање одређеног организованог криминалног колективитета буде онемогућено веома касно), за које буде „оптужена“ нека врста снага (нпр., служба за борбу против организованог криминала), а „амнестиран“ менаџмент државе.

ЗАКЉУЧАК

Општепознато је да се свака савремена држава састоји из три елемента: *територије, становништва и власти*. Та три међузависна елемента морају бити апсолутно безбедна. Држава може остварити поменути циљ уколико има моћ и употребљава је адекватно ради одбране својих виталних државних (националних) вредности. Будући да оружане угрожавајуће делатности представљају највећу претњу безбедности националним вредностима, држава мора бити способна да их брани и употребом силе. У складу пак, са поузданим сазнањем да „први ешелон“ (обавештајна компонента носилаца угрожавања), тежи да створи *услове* за предузимање оружаних облика угрожавања националне безбедности, држава успоставља систем националне безбедности чија контраобавештајна компонента (безбедносно-обавештајни систем) има задатак да правовремено открива и ефикасно онемогућава обавештајно-субверзивну делатност спољашних и унутрашњих носилаца, усмерену ка урушавању виталних државних вредности. Њен задатак је да обезбеди оптималну контраобавештајну заштиту виталним државним вредностима, а пројектована је да овај задатак успешно извршава. Међутим, уколико га извршава делимично успешно, а узрок томе може бити њена аутономна неефикасна контраобавештајна ангажованост, већу одговорност има врховни менаџмент државе, који усмерава и контролише њено деловање и наравно, процедурално користи добијене резултате у процесу одлучивања. Евентуално игнорисање констатоване сурове истине може имати за последицу порозну контраобавештајну заштиту виталних државних вредности.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Бошковић Горан. 2017. *Организовани криминал*. Београд:Криминалистичко-полицијска академија.
- Врзић Никола. 2011. *Викиликс-тајне београдских депеша*. Београд: Печат. Београд.
- Дерикоњић Мирослава. 2021. „Момчилу Перишићу три године затвора за шпијунажу.“ *Политика*, 6.фебруар.
- Ђорђевић Обрен. 1987. *Основи државне безбедности – општи део*. Београд: ВШУП.
- Ђорђевић Обрен. 1986. *Лексикон безбедности*. Београд: Партизанска књига.

- Игњатовић Ђорђе, и Милан Шкулић. 2010. *Организовани криминалитет*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.
- Лукић Драгутин. 1982. *Савремена шпијунажа*. Београд: Привредна штампа.
- Мијалковски Милан. 1997. „Чување војне тајне – примарни су имаоци.“ *Војска*, НИЦ Војска.
- Мијалковски Милан. 2009. *Обавештајне и безбедносне службе*. Београд: Универзитет у Београду–Факултет безбедности, ЈП „Службени гласник“.
- Национална стратегија за борбу против организованог криминала. *Службени гласник РС*, бр. 23/2009.
- Стајић Љубомир. 2005. *Основи безбедности*. Београд: Факултет цивилне одбране-„Драганић“.
- Стратегија националне безбедности Републике Србије. *Службени гласник РС*, бр. 94/2019.
- Шикман Миле. 2010. *Организовани криминалитет*. Бања Лука: Дефендологија-центар за безбједносна,социолошка и криминолошка истраживања.
- Законик о кривичном поступку, *Службени гласник РС*, бр. 72/09, 72/11, 121/12, 32/13, 45/13 и 55/14.
- Кривични законик Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 72/09, 111/09.

Milos Azdejkovic

**THE NECESSITY OF CRUCIAL COUNTERINTELLIGENCE
PROTECTION OF VITAL STATE VALUES**

Resume

Distrust between states, among other things, reflects the constant conflict of secret (invisible) intelligence activity (finding out other people's secrets) and counter-intelligence (protecting one's own secrets) activities between many states. If a certain state fails to protect its own secrets, it risks various threats to its own vital values, its survival and sustainable development. Therefore, each state strives to uncompromisingly protect its own secrets from external and internal intelligence agents. Achieving this complex and very important national goal has been modestly researched, described, explained and presented in this paper.

Keywords: vital state values, intelligence activity, security-intelligence system, counter-intelligence activity (protection), counter-intelligence service.

* Овај рад је примљен 10. новембра 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. марта 2022. године.

*Милош Лакићевић**

Правни факултет за привреду и правосуђе, Нови Сад

КОНТРАОБАВЕШТАЈНА ДЕЛАТНОСТ У ФУНКЦИЈИ СУЗБИЈАЊА ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА

Сажетак

Свака држава предузима разноврсне офанзивно-одбрамбене мере и активности ради сузбијања оружаних и неоружаних угрожавајућих делатности усмерених против њених националних вредности. Њена успешност у том плану у великој мери зависи од квалитетне процене циљева носилаца угрожавајућих делатности и могућности да их остваре, а под тим се подразумева могуће проузроковање штете националним вредностима. Сврха контраобавештајне делатности је да оптимално допринесе адекватном процењивању циљева и могућности носилаца угрожавајућих делатности. Ефикасност контраобавештајне делатности државе је посебно значајна у погледу сузбијања најопаснијих врста угрожавајућих делатности, а организовани криминал спада у ту групу. У раду су размотрени основни аспекти контраобавештајне делатности у сузбијању организованог криминала. Заправо, описана је и објашњена њена својеврсна „првоешелонска“ улога у препознавању и дешифровању организоване криминалне претње држави, као важан предуслов њеног ефикасног отклањања.

Кључне речи: контраобавештајна делатност, општа контраобавештајна делатност, посебна контраобавештајна делатност, организовани криминал, организовани криминални колективитет, сузбијање организованог криминала.

* milos@kib.edu.rs

УВОД

У теорији је прихваћено схватање да се свака држава састоји из три елемента: *територије, становништва и власти*. Реч је о виталним државним вредностима (*територијални интегритет, суверенитет, друштвено уређење односно државна власт, права, слободе и обавезе грађана*), формулисане у највишем државном акту – *уставу*, чији опстанак и одрживи развој подразумева способност државе да их брани употребом свих средстава, укључујући и силу. Наиме, држава егзистира у објективној (природној и друштвеној) средини коју карактерише неизвесност. Зато, треба да буде способна да успостави, показује и одржава своје субјективно хтеће (циљеве и интересе) у складу са објективним условима, односно да производи промене (утиче на објективне факторе и трпи њихов утицај) које обезбеђују остваривање њеног трајног циља – *опстанак и одрживи развој*. Остваривање овог циља претпоставља способност државе да усклађеним рационалним коришћењем својих капацитета (своје моћи) производи промене унутар својих граница и у свом окружењу које одражавају стање оптималне заштићености сопствених виталних вредности од угрожавајућих делатности. Условно, остваривање поменутог циља чине две групе одбрамбене ангажованости државе. Прва група обухвата ваљано регистровање *угрожавајућих делатности* (према простору: унутрашње и спољашње; према садржају: неоружане/невојне/“несмртоносне“ и оружане/војне/смртоносне; према откривености: тајне и јавне; итд.). Ове делатности у теорији су познатије као *безбедносни изазови, ризици и претње*, чији носиоци их предузимају с циљем да проузрокују штетне промене (преобликују, отму или униште) на виталним државним вредностима. Друга група обухвата *офанзивно-одбрамбену ангажованост система безбедности (националног система безбедности) државе* ради ефикасног сузбијања угрожавајућих делатности односно оптималне заштите националних вредности. У констатованом контексту, *организовани криминал*, пре свега, због *прикривености (тешке препознатљивости, тајности)* коју обезбеђује вишедимензионалном и вишенивоовском инфилтрацијом у политичке и државне структуре представља *најопаснију унутрашњу (невојна, неоружана, „несмртосна“) претњу држави*. У суочавању са овом претњом, *тајновита контраобавештајна компонента националног система безбедности државе* представља „први и смртоносни ешелон“ који „поништава“ прикривеност организованог криминала и самим тим, значајно

доприноси оптималној заштити националних вредности матичне државе.

БИТНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ОРГАНИЗОВАНО-КРИМИНАЛНЕ ПРЕТЊЕ ДРЖАВИ

Прихватљив приступ за одређење појма организованог криминала јесте поуздано сазнање о томе да свака друштвена појава, позитивна или негативна, има један или више узрока и производи неке последице. Сазнања у том контексту указују да организовани криминал представља илегално тржиште, које настаје и опстаје на поставкама функционисања легалног тржишта. Узрок криминалног (илегалног) тржишта јесте потреба за илегалном робом или услугама на некој територији (нпр., одређена држава). Нечија (физичка особа) процена да је задовољење потреба заинтересованих ризично али имовински исплативо, резултује њеном удруживању са другим особама, приватног или службеног друштвеноправног статуса. Заправо, доводи до формирања *илегалног организованог криминалног колективитета* (у даљем тексту: ОКК), тзв. језгра организованог криминала. Дотичне особе (најмање три) свесно чине кривично дело организовања криминалног колективитета (група, удружење, организација), његовим оснаживањем (пријем нових чланова), чине кривично дело приступање и деловање у оквиру злочиначког колективитета и потом, групу кривичних дела ради стицања и увећања имовинске добити.

Стратешки (неполитички?) циљ одређеног ОКК јесте да предузимањем тзв. „егзистенцијалне“ делатности (нпр., трговина наркотицима, кријумчарење миграната...) на илегалном тржишту¹, противправно стиче и увећава имовинску добит, чијом евентуалном легализацијом (инвестирањем на легалном тржишту), стиче прикривену политичку моћ. Такво, изгледно а тешко препознатљиво *преобликовање изворног неполитичког циља носилаца организованог криминала у својеврстан политички циљ* указује зашто је *организована криминална претња најопаснија по безбедност државе*. Реч је о „новом ратујућем криминалном

¹ Криминално (илегално) тржиште обухвата: *тржиште нелегалне робе*, односно роба која је сама по себи илегална, производња, трговина и поседовање такве робе (нпр. опојне дроге, оружје...), *тржиште нелегалне трговине легалном робом* (црна тржишта робом где је искључено опорезивање и царинење (нпр., цигарете, нафта...) и *тржиште нелегалног пружања услуга*, попут кријумчарење миграната проституција... (Weenink, A. W., Huisman, S. Vand der Laan, *Crime without frontiers: Crime Pattern Analysis Eastern Europe*, 2002-2003, Korps Landelijke Politieediensten, Driebergen, 2004, p. 32).

ентитету“ (Bunker, Sullivan 1998, 55-74) (ОКК) чије функционисање карактерише систематско чињење с умишљајем скуп кривичних дела ради стицања противправне имовинске користи, успостављања монополског положаја на одређеном подручју и избегавања кривичне одговорности, што може да резултује „поробљавању“ државе²(Фатић 2005, 74).

Међународна заједница оличена у Организацији Уједињених нација (ОУН) је препознала опасност од појединих транснационалних криминалних појава и регистровала организовани криминал као комплексну прекограничну криминалну делатност, коју врши група појединаца, лабаво или чврсто организованих, у циљу стицања материјалне користи на штету друштвене заједнице и њених чланова. Иако у свом основном документу³ није експлицитно дефинисала појам транснационални организовани криминал, одредила је овај појам у ширем смислу, набрајањем њених елемената (група за организовани криминал, тежак злочин и организована група), дефинисала кривична дела организованог криминала која имају битно транснационално обележје и препоручује да свака држава потписница усвоји законодавне и друге мере које су потребне за сузбијање организованог криминала. У сличном контексту, организовани криминал су појмовно дефинисале многе регионалне међународне организације (нпр., ЕУ). Очекивано, примарна жртва организованог криминала (држава), најкомплексније (правно, политички, безбедносно) је дефинисала ову претњу.

Појам организовани криминал у позитивном законодавству Републике Србије је одређен 2009., односно 2011. године: „Организовани криминал представља кривична дела која врше организоване криминалне групе или њени припадници, а под организованом криминалном групом се подразумева група од три или више лица, која постоји одређено време и делује споразумно с циљем извршења једног или више кривичних дела за која је прописана казна затвора од четири године или тежа казна, ради стицања, посредно или непосредно, финансијске

2 „Организовани криминал се, кроз сарадњу са политичким елитама, утврђује и боље повезује са државним структурама, побољшавајући своје стратешке позиције за будућност, преузимајући контролу над појединим деловима државног апарата, пре свега над репресивним структурама, и тако утире пут свом трајном политичком и фактичком друштвеном утицају“. (Фатић, А., „Основни аспекти борбе против организованог криминала на Балкану“, *Међународна политика*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, бр. 1-2, 2005, стр. 74.

3 Конвенција УН против транснационалног организованог криминала и допунски протоколи (тзв. Палермо конвенција, 2000), *Службени лист СРЈ – Међународни уговори*, број 6 од 27. јуна 2001. године.

или друге користи“(Службени гласник РС, бр. 72/ 09; члан 112, став 35 ; члан 504а Службени гласник РС, бр 72/09). Кривични законик организовани криминал одређује појмовима „група“ и „организована криминална група“, узима у обзир саучесништво као значајну особеност организованог криминала (дефинише његове облике: саизвршилаштво, подстрекавање и помагање) и у складу с тим, региструје два кривична дела: договор за извршење кривичног дела (члан 345. КЗ) и удруживање ради вршења кривичних дела (члан 346. КЗ).

У теоријском (безбедносном) смислу, појам организовани криминал у Републици Србији је дефинисан као изразито штетна појава за друштва у било којој фази развоја, и наглашава да задире у све сфере друштва, уништава животе и причињава велику материјалну штету, продукује и подстиче друге врсте криминала, узрокује осећање страха и безнађа и нарушава интегритет и углед државних институција и државе у целини⁴. Организована криминална група (ОКГ) идентификује се као носилац појавних облика организованог криминала у Републици Србији: трговина наркотицима, изнуде, отмице и уцене, трговина људима, кријумчарење људи, корупција, прање новца, злоупотреба службеног положаја, фалсификовање новца и других средстава плаћања, проституција, трговина оружјем и експлозивним материјама, међународно кријумчарење возила, кријумчарење акцизне робе и високотехнолошки криминал.

Констатовани и размотрени аспекти организованог криминала идентификују његове битне карактеристике које, у сажетом смислу одражавају *тајну организовану делатност* професионалних извршилаца који делују као колективитет, различитог степена организованости и хијерархијске повезаности, која погађа виталне вредности државе и ограничава њихову ефикасну заштиту од ове безбедносне претње. Без обзира на изражену транснационалну карактеристику, организовани криминал тежишно проузрокује највећу штету држави. Наиме, било који облик организованог криминала, *тајно* настаје, ескалира и опстаје на територији одређене државе (копно планете Земље је у сувереном власништву држава, као и део воденог и ваздушног простора). *Тајност*, као особина ОКК, представља логичну последицу његових циљева који су, у основи, противзаконите природе и зато, сам ОКК и његови чланови настоје да делују у највећој могућој мери дискретно. Међутим, та

4 Национална стратегија за борбу против организованог криминала, *Службени гласник РС*, бр. 23/2009, стр. 3.

тајност не може бити апсолутна, већ релативна. „Апсолутна тајност је практично немогућа, јер увек одређени круг лица зна за постојање и деловање организације (лице које плаћа рекет, рецимо)“ (Нинчић 2019, 87). *Релативна тајност* одражава пропуштања државних органа (пре свега они чији је задатак сузбијање организованог криминала), територијално (на делу територије матичне државе) и у одређеној сфери економских односа (купопродаја опојне дроге, „прање новца“ и др.), односно нису упознати са постојањем и деловањем једног или више ОКК-та (нису способни да снагом своје принуде обезбеде поштовање законских норми). Реч је о фактичкој (стварној) или формалној неспособности државних органа, која има за последицу да чак, државе са најразвијенијим противкриминалним системом и најбољим резултатима у сузбијању организованог криминала, карактерише делимичан успех – не искорењивање, већ тежња ка његовом потпуном елиминисању. Фактичка тајност постоји када државни органи стварно не знају да један или више ОКК постоји и делује, док се формална испољава у томе што државни органи имају недовољно поуздане информације о организованом криминалу⁵ (Шкулић 2003, 47). Дешифровање тајности деловања ОКК представља предуслов за ефикасно сузбијање организованог криминала, чије остваривање подразумева (захтева) способност државних органа да предузимају комплекс одговарајућих тајних мера и метода, у оквиру којих, контраобавештајна делатност има највећу могућу улогу.

ПОЈАМ КОНТРАОБАВЕШТАЈНЕ ДЕЛАТНОСТИ

Држава ради заштите свог система вредности и интереса од делатности обавештајних служби других држава има задејствовану најмање једну контраобавештајну (безбедносну, безбедносно-информативну, политичку...) службу. Међутим, у сузбијању спољашних шпијунско-субверзивних делатности на територији матичне државе учествују све тајне службе као посебан, обавештајно-безбедносни систем (Стратегија националне безбедности Републике Србије, Службени гласник РС, бр. 94/2019, стр. 30), који предузима разноврсне контраобавештајне делатности.

5 Формална тајност се испољава у томе што државни органи имају информације о деловању ОКК, али ти подаци нису довољног доказног кредибилитета (информације које због начина прибављања, непоузданости извора или других околности немају потребну кривичнопроцесну валидност, тако да не могу послужити као доказ у кривичном поступку). – Шкулић, М., *Организовани криминалитет, појам и кривичнопроцесни аспекти*, Досије, Београд, 2003, стр. 47.

Основна сврха примене контраобавештајне делатности јесте заштита државне тајне и других врста тајни (службена, војна, пословна) државних и друштвених субјеката, органа и институција од спољних носилаца обавештајне делатности, који њиховим евентуалним сазнавањем могу да их употребе на разне начине ради угрожавања безбедности виталних вредности и интереса, односно националне безбедности. Контраобавештајна делатност је планска, организована, тајна и непрекидна офанзивно-дефанзивна оперативна ангажованост безбедносних служби одређене државе, пре свега на њеној територији, ради откривања, надзирања, пресецања и онемогућавања делатности страних обавештајних служби, појединих особа, група и организација на територији властите државе усмерених против националне безбедности (Ђорђевић 1986, 163). Безбедносне службе државе реализују овај задатак тако што, у складу са квалитетном проценом намера и планова спољног непријатеља, правовремено откривају, ефикасно прате и самостално или у сарадњи са другим државним и друштвеним субјектима онемогућавају спољне чиниоце да сазнају виталне и друге тајне матичне државе. Њихова ангажованост условно се састоји из пет фаза или целина контраобавештајно-оперативног циклуса (Мијалнковић 2009, 166-170): *усмеравајуће-надзорна* (врховни менаџмент државе одређује временски орочене задатке, усклађене са контраобавештајним могућностима и контролише њихово извршавање), *планско-организациона* (руководећи орган службе, у складу са законом и задацима добијених од врховног менаџмента државе, планира, организује, усмерава и контролише рад извршних органа, односно начин извршавања задатака), *извршна или производна* (најсложенија фаза – обухвата прикупљање података о делатностима страних обавештајних служби, применом комплекс обавештајно-оперативних метода⁶), *аналитичко-проценска* (на основу анализе, процене и оцене прикупљених обавештајних података израђују се завршна безбедносна документа, попут информација, анализа, процена, студија, инструкција, билтена и сл.

6 Начелно контраобавештајна служба примењује следеће обавештајно-оперативне методе: тајна сарадња са физичким лицем, оперативни продор у суверене и несуверене колективитете, тајно прибављање и откуп докумената, тајни увид у евиденције личних и са њима повезаних података, тајно праћење и надзор лица на отвореном простору и јавним местима уз коришћење техничких средстава, тајни електронски надзор телекомуникација и информационих система, тајно снимање и документовање разговора на отвореном и у затвореном простору уз коришћење техничких средстава, тајни надзор садржине писама и других средстава комуницирања, тајни претрес личних ствари, средстава и просторија, тајни надзор и снимање унутрашњости објеката, затворених простора и предмета.

о једном, више или свих аспеката деловања носилаца шпијунско-субверзивне делатности) и *информативно-презентациона* (извештавање врховног менаџмента о резултатима рада у вези са заштитом националне безбедности од иностране шпијунско-субверзивне делатности).

Осим прикривене агресије страних обавештајних служби, релевантна сазнања из сфере националне безбедности државе указују да неки илегални недржавни субјекти, посебно тзв. „национални“ екстремистички, терористички и организовано-криминални колективитети примењују класичне обавештајне методе (агентурни, инфилтрациони и технички метод) ради стварања извора у државним структурама. Заправо, чине кривично дело ради сазнавања државних и других врста тајни, чијим коришћењем планирају и изводе разноврсне угрожавајуће делатности. Конкретно, сваки ОКК, руковођен поузданим сазнањем да је незамисливо дугорочно предузимање тзв. „егзистенцијалне“ делатности уколико не обезбеди имунитет од кривичног прогона, константно је заокупљен продором у државне институције. Реч је о строго конспиративном ангажовању вођа ОКК с циљем корумпирања циљаних службених лица и потом њиховим саучесништвом, противзаконито стиче имовинску корист (његови чланови чине кривична дела, чије откривање изостаје или буду откривена када је проузрокована огромна штета држави, друштву и грађанима). Имајући на уму сврху контраобавештајне делатности државе („поништавање“ прикривености организованог криминала), јасно је да представља најубојитије оружје за сузбијање обавештајне делатности носилаца организованог криминала. То, наравно, уколико врховни менаџмент државе адекватно користи њене резултате.

Због претежне усмерености контраобавештајне делатности ка откривању и онемогућавању ОКК-та да предузимају обавештајне делатности као важан предуслов испољавања организованог криминала, за ангажованост државних органа и институција на овом задатку употребљава се термин *криминалистичко-обавештајна делатност*, а обавештајно-оперативне методе називају се посебне доказне радње, и то: прикривени иследник, сведок сарадник, контролисана испорука, тајни аудио-надзор, тајни оптички надзор, тајни конвенционални надзор (Бошковић 2017, 245-282).

НЕОПХОДНОСТ КОНТРАОБАВЕШТАЈНЕ ДЕЛАТНОСТИ У СУЗБИЈАЊУ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА

Став у стратешком документу Републике Србије за сузбијање организованог криминала „Основни метод деловања организованих криминалних група је улагање великих сума нелегално стеченог новца у легалне токове, као и за корумпирање припадника државне администрације, како би се лакше дошло до заштићених информација и остварио утицај на ток и исход кривичног прогона“⁷ поуздано указује, с једне стране, на релативну тајност деловања ОКК, и са друге стране, на нужну способност државних органа да применом тајних делатности успешно декодирају такво противзаконито деловање ОКК. Државни органи, показивањем такве способности треба да онемогуће носиоце организованог криминала да остваре стратешки циљ – постепено преобликују почетни неполитички (имовинско-профитни) циљ у политички циљ („заробљавање државе“).

Важно је имати на уму да позитивно законодавство сваке државе одређује примарне носиоце контраобавештајне делатности (криминалистичке обавештајне делатности) и прописује њихове надлежности и овлашћења (обавештајно-оперативне методе – посебне доказне радње) ради сузбијања организованог криминала. Влада као носилац извршне власти, усмерава и усклађује њихову контраобавештајну ангажованост и врши надзор над њиховим криминалистичко-обавештајним радом. То значи да уколико Влада истрајава на стратегији нулте толеранције против организованог криминала, биће мале могућности да било који појавни облик организованог криминала ескалира до нивоа који представља озбиљну претњу националној безбедности државе.

Примарни носиоци сузбијања организованог криминала у Републици Србији су: *Служба за борбу против организованог криминала (СБПОК)* Министарства унутрашњих послова, *Безбедносно-информативна агенција*, *Војнобезбедносна агенција* као орган управе у саставу Министарства одбране, *Посебна одељења судова* и *Посебно одељење тужилаштва за организовани криминал* Министарства правде, *Управа за спречавање прања новца*, *Пореска управа* и *Управа царина* Министарства финансија, а Влада може да образује и *привремена радна тела*, ради разматрања појединих

7 Национална стратегија за борбу против организованог криминала, *Службени гласник РС*, бр. 23/2009, стр. 3.

питања из области сузбијања организованог криминала⁸. Њихово усклађено контраобавештајно (криминалистичко-обавештајно) деловање представља ресоран обавештајни систем за сузбијање организованог криминала, чији рад усмерава и надзире Савет за националну безбедност. Контраобавештајна процена представља својеврсну осовину односно покретач, усмеривач, координатор, коректор и контролор његово функционисања, а круцијални циљ је обезбеђење матичне државе од изненађења носилаца организованог криминала.

Контраобавештајна процена организованог криминала представља редован (уобичајен) задатак менаџмента сваког примарног носиоца сузбијања организованог криминала и ванредни задатак кад то оперативна ситуација или неки надлежни државни орган захтева. Контраобавештајна (криминалистичка) процена је мисаони процес анализирања свеже примљених и постојећих података о намерама, способностима и делатностима ОКК-та, првенствено и приоритетно усмерених ка остваривању позиција у државним структурама (корумпирања службених лица). Контраобавештајна процена се окончава закључком о конкретном аспект у организованог криминала и одлуком надлежног руководиоца о мерама које треба да предузме персонални примарни носилац (нпр., СБПОК) ради оптималне заштите националних вредности од организоване криминалне делатности. Иако се реализацијом одлуке остварује јединствени циљ, процес предузимања обавештајно-оперативних метода условно чине две групе: *опште методе*, за које није неопходно одобрење надлежног суда и *посебне методе*, које одобрава надлежан суд. По том основу, контраобавештајну ангажованост сваког примарног носиоца ради сузбијања организованог криминала треба посматрати у *општем* (општа контраобавештајна делатност) и *посебном* (посебна контраобавештајна делатност) смислу.

ОПШТА КОНТРАОБАВЕШТАЈНА ДЕЛАТНОСТ У ФУНКЦИЈИ СУЗБИЈАЊА ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА

У складу са законским овлашћењима, редовна (свакодневна, уобичајена, контролна, превентивна) контраобавештајна ангажованост сваког примарног носиоца државе ради ефикасног

8 Национална стратегија за борбу против организованог криминала, *Службени гласник РС*, бр. 23/2009, стр. 7.

сузбијања организованог криминала одражава константно установљивање да ли постоји криминално тржиште и уколико постоји, шта или ко, и каквој мери доприноси његовом функционисању. У ствари, заокупљен је са идентификацијом кључног узрока (неопрезност државе или велики број корумпираних службених лица) постојећим појавним облицима организованог криминала у матичној држави. Реч је о комплексном задатку који извршава применом *опште контраобавештајне делатности*, заснована на општој сумњи која указује да одређена лица врше кривична дела организованог криминала, или да се кривична дела врше на одређеном простору или у одређеној (административној, привредној, финансијској, образовној...) средини, односно да се припрема извршење таквих кривичних дела. Полазиште за потврђивање или оповргавање опште сумње, односно за примену општих контраобавештајних мера и метода ради сузбијања организованог криминала представља *интерни архивски оперативни фонд* (база података) примарног носиоца (нпр., СБПОК, контраобавештајна служба). Овај фонд садржи оперативне и друге податке из претходног противкриминалног ангажовања персоналног носиоца, пре свега, о успешно или неуспешно окончаним случајевима (кривичним делима организованог криминала), оперативним или судским поступком. Дотични подаци представљају вредан материјал који никада не губи значај, а често може допринети решавању неког проблема или за предузимање посебних метода. Наравно, интерни архивски фонд садржи одређене податке који су резултат рада сузбијања организованог криминала и других субјеката матичне државе, домаћих и иностраних научних ауторитета, истраживачког новинарства итд.

Постојећи архивски оперативни фонд се константно оснажује новим подацима, који су резултат уобичајеног (свакодневног, превентивног) ангажовања примарног контраобавештајног носиоца, усмереног ка регистравању индиција о организованом криминалу⁹, њихове провере, односно потврђивања или одбацивања. Фокусираност је на *општим индицијалним чињеницама* које индиректно указују на постојање организованог криминалног тржишта, заснованих на релевантним националним и међународним

9 Индиције, основи сумње, основи подозрења, чињенице су које указују на постојање кривичног дела и на ближу или даљу везу између тог дела и неког лица, на основу којих се може са мањом или већом вероватноћом закључити да ли је кривично дело извршено или није, каква је веза између одређеног (одређених) лица и кривичног дела, као и на друге околности значајне за разјашњавање кривичне ствари (Водинелић, В., *Криминалистика*, Савремена администрација, Београд, 1984, стр. 188.).

искуствима процеса сузбијања организованог криминала. У том контексту, Међународно удружење шефова полиције усвојило је 1975. низ добрих индикатора структурисаног организованог криминала на једном подручју, уколико су позитивни одговори на следећа питања: да ли се догађају нерегистровани напади на појединце?, постоји ли серија неразјашњених паљевина чије су жртве маргиналне фирме?, да ли жртва или сведок одбијају да сведоче?, да ли се криминална делатност наставља после хапшења лица за које се чини да у групи заузима кључни положај?, да ли се активности појачавају после полагања кауције?, да ли скуп адвокатима бране окривљене чије занимање не би омогућавало плаћање тако скупих услуга?, да ли је сведочење полицајаца и сведока неубедљиво или неодређено?, да ли се у поступку против појединих лица може запазити да им је изречена (неоправдано) блага пресуда или да поступак није вођен доследно и одлучно?, да ли породица затвореника наставља са дотадашњим начином живота као да и даље прима раније приходе?¹⁰. Професор Симоновић Бранислав је регистровао укупно 15 индиција које могу да укажу на постојање организованог криминала у локалној заједници: лица која немају легалне приходе живе на „високој нози“; дешавају се убиства, подметања експлозива под возила, у станове и локале или пожари без јасних мотива; убиства се врше из оружја које није доступно грађанима; не налазе се сведоци мада су убиства извршена на јавном месту у присуству грађана; оштећени и жртве одбијају да сарађују с полицијом и да сведоче пред судом; у локалној заједници расте наркоманија итд. (Симоновић 2004, 631)

За спровођење контраобавештајног оперативног поступка, односно потврђивања (доказивања) регистрованих индиција о организованом криминалу на одређеном подручју или у одређеној средини користе се (примењују) само одређени оперативни методи. Реч је о *општим контраобавештајним методама* за чију примену није неопходно одобрење надлежног суда. Логично је да *сарадник* (информатор, повереник...) примарног носиоца (нпр. безбедносне службе), као најпрофитабилнији извор података о организованом криминалу, буде преовлађујући метод. Наравно, значајни су други „секундарни“ оперативни методи: информативни разговор са лицима за које се процени да имају сазнања о кривичном делу организованог криминала, анализа пријава грађана за кривична дела организованог криминала, анализа пријава државних, локалних, привредних и других субјеката о кривичним делима, преглед

10 IACP (1975). *The Police Executive's Organized Crime Enforcement Handbook*, Caithenburg.

одређене документације одређеног субјекта, пунктовна контрола јавног саобраћаја ради идентификације лица, прегледа робе која се превози и сл., преглед информација у медијима у вези са организованим криминалом, лична запажања припадника примарног носиоца за сузбијање организованог криминала, сарадња са другим органима и службама и др (Шикман 2010, 266-269; Нинчић 2019, 118-122).

Свака индиција о било ком појавном облику организованог криминала (треба да) представља својеврстан узбуњивач примарним носиоцима државе за сузбијање организованог криминала. Сврха опште контраобавештајне делатности је да се применом адекватних оперативних метода разјасни и докаже препозната (регистрована) индиција (нпр., континуално присуство група илегалних миграната на одређеном подручју, а није познато ко организује њихово кријумчарење) о одређеном појавном облику организованог криминала. Заправо, општу сумњу треба потврдити: доказати да постоји одређени основи сумње у односу на конкретно лице као учиниоца одређеног кривичног дела организованог криминала или у односу на кривично дело чији је учинилац непознат. У конкретном случају, то значи идентификовати лице (лица) које је учинило кривично дело кријумчарење миграната или установити да је извршено кривично дело кријумчарење миграната, али учинилац је непознат и да га треба идентификовати. У оба случаја, успех представља помак у сузбијању организованог криминала, односно стварају се услови за примену посебне контраобавештајне делатности.

ЗНАЧАЈ ПОСЕБНЕ КОНТРАОБАВЕШТАЈНЕ ДЕЛАТНОСТИ У СУЗБИЈАЊУ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА

Посебна контраобавештајна делатност се спроводи када постоје основи сумње да је одређено лице учинилац конкретног кривичног дела организованог криминала, или да је извршено одређено кривично дело, а ради се о кривичним делима која се гоне по службеној дужности и за откривање кривичног дела, учиниоца и обезбеђење доказа нужна је примена одређених оперативнотехничких метода и средстава, којих одобрава надлежни суд. *Посебна контраобавештајна делатност (оперативна обрада)* обухвата скуп планираних, организованих и динамичних („кампањских“ – временски орочених) тајних мера и радњи најмање два примарна

носиоца за сузбијање организованог криминала (нпр. СБПОК и Тужилаштво за организовани криминал), с циљем да прикупе релевантне доказе о кривичном делу, учиниоца и саучесника. Њен циљ јесте да се обезбеде докази о кривичном делу, на основу којих његовом учиниоцу, после законито спроведеног поступка, изрекне од стране суда, адекватна казна.

Посебна контраобавештајна делатност обухвата примену *посебних метода*, у криминалистичкој теорији и пракси познате као *посебне доказне радње*¹¹ према лицу за које постоје основи сумње да је учинило кривично дело организованог криминала, а на други начин се не могу прикупити докази за кривично гоњење или би њихово прикупљање било отежано. Међутим, неопходно је постојање сразмере између повреде права и слобода грађана приликом њихове примене и тежине кривичних дела у чијем доказивању се примењују. Зато, надлежан суд их одобрава и остварује контролу законитости њихове примене. Реч је о комплексу *тајно инфилтрационих и тајно надзорних метода* у вишефазном *контраобавештајно-оперативно-доказном поступку*, чијом успешном применом се остварује оптимална заштита националних вредности државе од организованог криминала.

Национална правна регулатива, иначе компатибилна тзв. „Палермо конвенцији“¹², садржај и примену *посебних (истражних, доказних) метода* регулише посебним законом (закон о кривичном поступку, закон о казненем поступку, закон о претходном кривичном поступку, закон о преткривичном поступку итд.), а њихов укупан број и термилошко означавање се разликује од државе до државе¹³.

11 Њихова заснованост на коришћењу одређених тактика, поступака, радњи и средстава, чини их специјализованим у процесу конспиративног прикупљања доказа и стога, има за последицу да су у употреби синтагматски термини, попут: посебне доказне радње, специјалне доказне радње, специјалне истражне технике, посебне истражне радње, мере и радње прикривеног истраживања, тајне операције итд.

12 Конвенцијом Уједињених нација против транснционалног организованог криминала из 2000. године, предвиђене су специјалне истражне методе (члан 20), и то: контролисана испорука, електронско праћење или друге облике надзора и тајне операције. – *Конвенција УН против транснционалног организованог криминала*, Службени лист СРЈ – Међународни уговори, број 6, 2001.

13 Тако на пример, у СР Немачкој, одредбама Закона о кривичном поступку (20.12.2001), предвиђене су укупно шест посебних истражних мера: електронско савњавање података, електронски надзор комуникација, дуготрајна опсервација осумњиченог, коришћење техничких помагала у сврху надгледавања осумњиченог (сликање, видео и магнетофонско снимање), употреба тајног истражитеља и полицијски надзор. У Републици Словенији примена специјалних истражних техника регулисана је Законом о казненем поступку (*Zakon o kazenskem postopku, Uradni list RS*, br. 6 – 5043/2003) и региструје, укупно осам: тајно посматрање, надзор електронских комуникација с прислушкивањем и снимањем, контрола писама и других пошиљки, тајно деловање итд.

Закоником о кривичном поступку Републике Србије дефинисани су материјални и формални услови за примену посебних доказних радњи и конкретне радње (тајни надзор комуникације, тајно праћење и снимање, симуловани послови, рачунарско претраживање података, контролисана испорука и прикривени иследник) и уређује се надлежност, овлашћења и поступање свих државних органа који се ангажују у сузбијању организованог криминала (ЗКПРС Службени лист РС, бр. 72/2011, 101/2011, 21/2012, 32/2013, 45/2013 и 55/2014).

Преглед садржаја *посебних доказних метода* указује да представљају класичну *контраобавештајно-оперативну делатност* ради *сазнавања тајни* (прибављање доказа о кривичним делима ради стицања, увећања и легализовања имовинске добити) *носилаца организованог криминала*. Такође, указује на њихову начелну поделу у две групе: *методe тајне инфилтрације* (прикривени иследник, контролисана испорука, сведок сарадник) у ОКК и *методe тајног надзора* осумњиченог, односно осумњичених лица (тајни аудио-надзор, тајни оптички надзор, тајни конвенционални надзор, тајни надзор рачунарских и других електронских комуникација, пружање симулованих пословних услуга и пружање симулованих правних послова). (Бошковић 2017, 175-282) Сложеност пак процеса сузбијања организованог криминала намеће потребу за комбиновану и истовремену примену обеју група посебних докумената (контраобавештајних) метода.

Људски извор (сарадник, агент – „инсајдер“, „кртица“ у структурама ОКК) као најпоузданији и најпрофитабилнији начин за правовремено сазнавање његових виталних тајни, представља језгро *инфилтрационих метода* у сузбијању организованог криминала, и то: *прикривени иследник* (врбовање за сарадњу члана одређеног ОКК и/или уграђивање/убацивање припадника полиције на пример, са промењеним идентитетом у структуре ОКК), с циљем да прикупља информације (доказе) о кривичним делима ОКК; *сведок сарадник* (члан ОКК који у претходном кривичном поступку изрази вољу да сведочи о криминалним делатностима матичног ОКК и потом представља крунски сведок током суђења) и *контролисана испорука*, која се предузима након откривања одређених података о кривичном делу осумњичених лица које врше на територији две државе, с циљем да конспиративним надзирањем превоза и испорука робе преко границе (нпр., цигарете, нафта, дрога, оружје...) прикупљају докази о свим учесницима илегалног канала, потом пресецање инкриминисане делатности и покретање кривичног прогона осумњичених лица.

Будући да употреба високософистицираних техничких средстава омогућава „тотално“ тајно надгледање лица осумњичених за организовани криминал, представљају својеврстан идентитет *тајних надзорних метода* за сузбијање ове претње. Наиме, њиховим коришћењем се може обезбедити непрекидно (24 часовно) надзирање (прибављање података) о интерним и екстерним криминалним активностима лица (чланова ОКК), као и објеката, простора, превозних и других средстава која користе дотична лица. У вези са њиховом применом, важно је приметити да иако свака тајна надзорна метода на специфичан начин омогућава прибављање обавештајних података (доказа) о инкриминисаној делатности осумњиченог лица („лице на контраобавештајно-оперативним мерама“), јавност је углавном заокупљена методом тајног надзора фиксне и мобилне телефоније, познатија као „*прислушкивање*“. Узрок томе јесте нехатно или умишљајно пласирање информација у јавности о неком лицу (јавна личност) да је незаконито прислушкивано. При томе се „циља“ на примарног носиоца оперативне обраде оптужбом да је „злоупотребио службени положај“, а неосновано губи из вида законита примена ове тајне надзорне методе. Наиме, методу тајног надзора телефоније одређеног лица осумњиченог за организовани криминал одобрава надлежни суд, а њено спровођење подразумева прислушкивање његових комуникација са сваким лицем (члан његовог матичног ОКК) и лицем које није члан ОКК, али по неком основу комуницира са њим.

Условно, *контраобавештајно-оперативни-доказни процес* чине четири фазе. *Прва фаза* почиње у тренутку када примарни носилац сузбијања организованог криминала (нпр., контраобавештајна служба) потврди индицију (сумњу) да је одређено лице учинилац конкретног кривичног дела, или је извршено одређено кривично дело, које се гони по службеној дужности, а за обезбеђивање доказа нужно је коришћење одређених посебних доказних метода. Носилац задатка (нпр., контраобавештајна служба) подноси предлог надлежном суду за примену конкретних посебних доказних радњи, у коме наводи: циљ који планира да оствари применом одређене или више врста посебних доказних радњи ради прибављања доказа о осумњиченом лицу(-има), прецизан временски рок њене примене (нпр., три месеца), непосредног извршиоца посебне доказне радње и начин обавештавања јавног тужиоца и суда. Након одобрења предлога од стране надлежног суда, почиње примена одобрених посебних

доказних радњи¹⁴ и траје све до подношења кривичне пријаве против осумњиченог лица или чланова ОКК. Специјални јавни тужилац има усмеравајуће – надзорну улогу у овој фази (његови захтеви представљају основу за оперативно ангажовање полицијске, обавештајне, финансијске и других компонената). Он такву улогу има и у *другој фази* (преткривични поступак), која обухвата период од тренутка подношења пријаве против осумњиченог лица до потврђивања оптужнице. У овој фази, уколико је осумњичено више лица (чланови ОКК), постоји могућност да су нека од њих лишена слободе, друга се бране са слободе, а трећа нису доступна тужилаштву (у бекству). Специјални јавни тужилац, самостално, према потреби у сарадњи са носиоцем контраобавештајно-оперативног доказног поступка спроводи истражне радње ради установљивања квалитета прибављених доказа о извршеном(-им) кривичном(-им) делу(-има) организованог криминала и према потреби, захтева проверу неких постојећих и прибављање нових доказа. Фаза се окончава потврђивањем оптужнице. У *трећој фази* (кривични поступак) претресају се доказни резултати претходних фаза у вези са учињеним кривичним делом организованог криминала са једним од следећих исхода – могу да буду потврђени или оспорени. Носилац првог дела ове фазе је посебан суд (у Републици Србији овај задатак извршава Посебно одељење Вишег суда у Београду за организовани криминал, нап. аут.), који доноси првостепену пресуду. Кривични поступак је успешан у оној мери у којој спречава да невино лице буде осуђено, а ефикасност кривичног поступка подразумева закониту процедуру којом се осигурава да се учиниоцу који је извршио кривично дело изрекне адекватна казна а да при томе не буду угрожена основна људска права и слободе било ког учесника. Кривични поступак се окончава законитом и правилном судском одлуком. Коришћењем права осуђеног лица, односно подношењем жалбе на првостепену пресуду, почиње други део треће фазе, чији носилац је другостепени суд (у Републици Србији овај задатак извршава Посебно одељење Апелационог суда у Београду за организовани криминал, нап. аут.), а исход може бити потврђивање првостепене пресуде, изрицање строжије казне или враћање предмета на поновни претрес првостепеног суда. Ефекти *четврте фазе* вишеструко зависе од успешности треће фазе, уколико изречена казна обухвата одузимање имовине осуђеног коју је стекао

14 Примена одређене посебне доказне радње може бити обустављена пре истека одобреног рока, уколико је деконспирисана или је угрожена безбедност службеног лица (нпр., прикривеног иследника) ангажованог у прикупљању обавештајних података (доказа).

вршењем кривичног дела организованог криминала. Оваква казна има изразито одвраћајуће-превентивни ефекат, јер осим што је у складу са принципом да нико не може прибављати и задржати корист било какве врсте коју је прибавио на противзаконит начин, несумњиво, најснажније одвраћа потенцијалне учиниоце од чињења кривичног дела организованог криминала. Оваквим окончањем контраобавештајно-оперативно-доказним поступком, осим што држава и друштво делимично надокнађују штету проузроковану деловањем носилаца организованог криминала, његове резултате користи наука, образовне институције у криминалистичкој и безбедносној сфери и посебно, специјализоване снаге за сузбијање организованог криминала за унапређење сопствене противкриминалне ангажованости.

СУШТИНСКИ ЦИЉ КОНТРАОБАВЕШТАЈНЕ ДЕЛАТНОСТИ – ОБЕЗБЕЂЕЊЕ МАТИЧНЕ ДРЖАВЕ ОД ИЗЕНАЂЕЊА ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА

Енигматска обновљива моћ организованог криминала, између осталог, има за последицу да његово потпуно искорењивање је утопија (немогућа мисија). Наиме, данас је готово немогуће пронаћи државу која је успела да у потпуности отклони организовану криминалну претњу националној безбедности. То, пре свега зато што „фундаментална карактеристика организованог криминала и истовремено његов главни одбрамбени чинилац је извесна, већа или мања спрега криминалних структура и појединаца у једном или више облика државне власти“. (Симић 2004, 39) Поменуте чињенице указују да важан циљ закона и стратегија државе за сузбијање организованог криминала треба да буде правовремено уочавање (препознавање), добро проучавање и дешифровање те спреге, сложен контраобавештајни задатак носиоцима борбе против ОКК-та. Остварењем тог стратешког циља, обезбеђују се услови за планирање и предузимање комплекс других одговорајућих мера против носилаца организованог криминала, укључујући и најефикаснију меру – одузимање противправно стечене имовинске добити. У ствари, остварењем тог националног циља, држава се систематски обезбеђује од могућих изненађења организованог криминала.

Узимањем у обзир значења појма „изненађење“¹⁵, могуће је

15 Изненађење представља скуп мера, поступака и активности које предузима одређени субјект (суверени или несуверени) неочекивано за противника (суверен или несуверен

препознати врсте изненађења носилаца организованог криминала у односу на примарну жртву (државу). Реч је о својеврсном невојном сукобу између „агресора“ (ОКК) и жртве (држава), који је презасићен, с једне стране, покушајима ОКК да изненађује државу ради постизања примарног (профитног) циља, и са друге стране, настојању државе да се заштити од таквих изненађења. Сазнање да потпуно искорењивање организованог криминала је утопија, несумњиво одражава предност ОКК односно представља *опште изненађење* за државу и самим тим, приличне тешкоће у његовом отклањању. Релевантна сазнања указују да узроци општег изненађења ОКК у односу на државу могу бити два пропуштања државе, и то: *нехатно пропуштање* (неопрезност и неспособност врховног државног менаџмента да процени и оцени угрожавајуће могућности организованог криминала против матичне државе) и *свесно пропуштање* (делимично или потпуно одсуство воље националне политичке елите да штити државу од организованог криминала), укључујући и могућност присутности обеју узрока. Било који од поменутих узрока може погодовати ОКК-ма да остваре стратегијски циљ – преобликују имовински (неполитички) циљ у политички циљ („отму државу“). Таква могућност је посебно изгледна, уколико контраобавештајна делатност државе не остварује своју сврху.

У првом случају, *неопрезност и неспособност (нехатно пропуштање субјективног фактора)* може имати за последицу да се држава у дужем временском периоду суочава са *стратегијским делимичним изненађењем* од стране носилаца организованог криминала. Заправо, постоји могућност да законодавни орган државе не усвоји адекватне законе и стратегије у вези са сузбијањем организованог криминала, а могућности носилаца (снаге, институције и органи) заштите националне вредности од организованог криминала буду на нивоу који је далеко испод потреба (малобројни, слабо организовани, недовољно стручни, опремљени неадекватним техничким средствима, изостаје одговарајуће усмеравање и надзор њиховог рада и др.). С тим у вези, важно је знати да уколико постоји воља политичке елите државе, наведене неповољности су отклоњиве. Наиме, поуздана сазнања из праксе,

субјект) у погледу времена, места, начина (облика) дејства и употребљених средстава. Смисао изненађења је да се учини оно што објект (субјект) напада не очекује, што сматра мало вероватним или на шта није припремљен да реагује. Изненађење је увек подређено широј идеји и плану и доноси предност оном субјекту који га оствари. Зависно од обима постављеног циља и постигнутих резултата може бити стратегијско и тактичко изненађење, а по трајању и интензитету потпуно и делимично.

између осталог указују да непосредни (професионални) носиоци процеса сузбијања организованог криминала и јавно мњење (грађани) представљају најпоузданији „евидентичар“ евентуалних пропуштања у нормативној и теоријској сфери, наравно и иницијатор („изнуђивач“) њиховог отклањања. Природа пак контраобавештајне делатности указује на њен највећи могући допринос у регистравању пропуштања која спутавају или онемогућавају ефикасно сузбијање организованог криминала. Предочавање тих „открића“ надлежним државним субјектима доприноси доношењу квалитетних одлука, чијом реализацијом се отклањају пропуштања и унапређује заштита државе од организованог криминала. На пример, под претпоставком да је нова власт у одређеној држави, контитуисана након демократских избора затекла стање у држави које одражава неопрезност, неодговорност и некомпетентност у сузбијању организованог криминала, а има вољу да га сведе у контексту који не представља озбиљну претњу грађанима, друштву и држави, то може остварити у добијеном мандату, тј. у наредне четири године.

У другом случају, *аморалност* и *неодговорност* (*свесно пропуштање субјективног фактора*) реч је о вишедимензионалној корупцији политичких субјеката (на власти и у опозицији) и зато, постоји могућност да се држава суочава са *стратегијским потпуним изненађењем*. Реч је о стању које одражава делимично или потпуно одсуство воље политичке елите на појединим или свим нивоима система политичке власти да штити националне вредности од организованог криминала. Заправо, функционише чврста спрега између носилаца власти и носилаца организованог криминала која омогућава свеобухватно угрожавање безбедности свих националних вредности државе, а ОКК-тима да уз незнатан ризик стичу максималну имовинску добит, легализују је („перу“) и инвестирају на легалном тржишту и самим тим, владају из сенке. У таквој нефункционалној држави, независно од ефикасности њене контраобавештајне делатности, биће занемарљив њен допринос у сузбијању организованог криминала. Отклањање такве врсте изненађења је могуће, само уколико неки национални политички субјект који има вољу и способност да се одлучно суочи са организованим криминалом (има нулту толеранцију према организованом криминалу), добије подршку грађана (освоји власт) на вишестраначким изборима. У том случају, информације о организованом криминалу прибављених контраобавештајним методама ће правовремено бити доступне врховном менаџменту државе и коришћене за квалитетно одлучивање и ефикасно

спровођење одлука у вези са сузбијањем организованог криминала. Заправо, држава ће систематски изненађивати носиоце организованог криминала, односно карактерисаће је оптимална обезбеђеност од изненађења организованих криминалаца.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Бошковић, Г., *Организовани криминал*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2017.
- Bunker, J. R., & Sullivan, R. J., „Cartel Evolution: Potentials and Consequences“, *Transnational Organized Crime*, vol. 4. No. 2, Summer 1998, pp. 55-74.
- Ђорђевић, О., *Лексикон безбедности*, Партизанска књига, Београд, 1986.
- Фатић, А., „Основни аспекти борбе против организованог криминала“, *Међународна политика*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, бр. 1-2, 1999, стр. 71-99.
5. Конвенција УН против транснационалног организованог криминала, *Службени лист СРЈ – Међународни уговори*, бр. 6/2001.
- Нинчић, Ж., „Криминалистичка контрола у функцији супротстављања криминалитету“, *Безбедност*, МУП Србије, 2, 2019, стр. 111-133.
- Нинчић, Ж., „Прикривене операције у функцији сузбијања организованог криминала“, *Војно дело*, Министарство одбране Републике Србије, 2, 2019, стр. 82-96.
- Мијалковски, М., *Обавештајне и безбедносне службе*, Универзитет у Београду – Факултет безбедности, ЈП „Службени гласник“, Београд, 2009.
- Национална стратегија за борбу против организованог криминала, *Службени гласник РС*, бр. 23/2009.
- Симић, М., „Организовани криминал и мере за његово сузбијање“, *Безбедност*, МУП Републике Србије, 1, 2004, стр. 21-40.
- Симоновић, Б., *Криминалистика*, Правни факултет, Крагујевац, 2004.
- Стратегија националне безбедности Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 94/2019.
- Водинелић, В., *Криминалистика*, Савремена администрација, Београд, 1986.

- Weenink, A. W., Huisman, S., van der Laan, *Crime without frontiers: Crime Pattern Analysis Eastern Europe, 2002-2003*, Korps Landelijke Politiediensten, Driebergen, 2004.
- Шкулић, М., *Организовани криминалитет, појам и кривичнопроцесни аспекти*, Досије, Београд, 2003.
- Шикман, М., *Организовани криминалитет*, Дефендологија центар за безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања, Бања Лука, 2010.
- Законик о кривичном поступку, *Службени гласник РС*, бр. 72/09, 72/11, 121/12, 32/13, 45/13 и 55/14.
- Кривични законик, *Службени гласник РС*, бр. 72/09, 111/09.
- Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, корупције и других посебно тешких кривичних дела, *Службени гласник РС*, бр. 42/02, 27/03, 39/03, 67/03, 29/04, 58/04-др. закон, 45/05, 61/05, 72/09, 72/11-др. закон, 101/11-др. закон и 32/13.

Milos Lakicevic

COUNTERINTELLIGENCE ACTIVITY AS THE FACTOR OF SUPPRESSING ORGANIZED CRIME

Resume

All countries undertake diversified offensive-defensive measures and activities in the effort to suppress armed and non-armed threatening activities directed towards their national values. Their efficiency in this area largely depends on quality assessment of goals of the perpetrators of the threatening activities and of their capacity to realize them, which implies the possibility of causing damage to the national values. The purpose of counterintelligence activity is to optimally contribute to adequate assessment of goals and capacities of the perpetrators of threatening activities. Efficiency of the counterintelligence activity of a country is particularly important in terms of suppression of the most dangerous types of threatening activities, and organized crime belongs in this group. The study explores the fundamental aspects of counterintelligence activity in suppression of organized crime. It actually describes and explains its particular "first echelon" role in identifying and decoding of organized criminal threat to the country, as an important precondition for its efficient elimination.

Keywords: counterintelligence activity, general counterintelligence activity, special counterintelligence activity, organized crime, organized criminal collectivity, suppression of organized crime.

* Овај рад је примљен 10. септембар 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. марта 2022. године.

*Ivana Luknar**

Institute for Political Studies, Belgrade, Republic of Serbia

SOCIAL CONTROL THEORY AND CYBERCRIME

Resume

The paper pays attention to the potential role that the social control theory has in the improvement and development of previous Information-Communication Technology (ICT) Policy. Online activities are daily routine of people all around the world. Emerging information and communication technologies create numerous challenges and issues how to regulate its use. ICT policy interests are closely related to concern of social order in cyberspace. The development of ICT possibilities at the same time follows development of new cybercrime forms. The ICT policy needs to explore new strategies and theoretical integration that transcend the existing criminological frame. The sociological theory of social control to a significant degree may predict and explain crime and how people define and respond to deviant behavior. How social control theory may order individual behavior in cyberspace? May it help prevention of cybercrime and maintain more safer and conscientious use of the internet? The following article provides an analysis of the possibilities of social control theory in maintaining the order in cyber society. Throughout the article, the social control theory is discussed by content analysis scientific method. Main purpose of the paper is to encourage concerning use of social control mechanisms as one of the effective tools for regulation in cyberspace and prevention of cybercrime.

Keywords: social control theory, ICT policy, cybercrime, cybersecurity, behavior.

* email: ivanaluknar@gmail.com

INTRODUCTION

The grow of ICT (Information and Communication Technology) had a profound impact on humankind's patterns in almost every field of social existence: business, government, the labor market, lifestyles etc. Internet and ICT appear as effective communication tools like never before during coronavirus world crisis. While, coronavirus health instructions encourage people all around the world to rely more than ever on ICT and social networks as recommended forms of communication, technological development and current coronavirus situation pushed ICT (Information and Communication Technology) forward in almost every field of our existence (Luknar 2020). Wide range of different reasons motivates people for using social network sites and to interact on ICT platforms; in order to stay in touch with: business partners and trends, family and friends (Joinson 2008; Smith 2011), current friends and to reconnect with old ones, others with shared hobbies or interests, to make new friends, find potential dating partners and follow celebrities, politicians or athletes (Smith, 2011) etc. The use of ICT facilities becoming an indispensable part of everyday life more and more widely used day by day. This reality leaving open the set of question of maintenance social control in cyberspace and online activities. Beside cyber security policies and measures (laws, protection and defense measures, etc) important part of prevention is indirect prevention. Part of the challenge for ICT users is their lack of comprehension of cyberspace, cyber threats, cyber frauds etc. The paper starts from a hypothesis: *through social control and education about proper/forbidden behavior and threats in cyberspace we may prevent or at least diminish cyber violations and cyber crime*. The purpose of the paper is to point to the importance of the indirect prevention of cybercrime and to encourage thinking about social control theory. Whether the concept of social control have the capacity to carry understanding of the importance of the conscientious behavior in cyberspace and provide indirect protection of cyber space and ICT consumers against a cyber violations? Article discusses the social control theory and its potential of cyber space regulation. Further, paper stimulates debate on how to ensure successful ICT/telecommunications regulation in a world of technological convergence.

First part of the paper deals with the issue of cybercrime, its various categories, opportunities of prosecution and recommendations for multilevel defense of cybercrime. Further, in the paper are presented the social control theory and possibilities of social control in prevention

of cybercrime and its implementation in ICT policy. Last part of the paper considering reconstituting of the subject through social control.

CYBERCRIME

Technological development and rapidly growing use of ICT contribute evolving criminal techniques. The term cybercrime refer to “traditional form of crime ... committed over electronic communication networks and information systems,” the “publication of illegal content over electronic media,” or any “crime unique to electronic networks” (Commission of the European Communities 2007). The terms “cybercrime”, “computer crime”, “computer related crime” or “high-tech crime” are synonymous often used interchangeably.

Cybercrime may involve a wide range of attacks that according to European Commission can be classified in three categories:

1. „crimes specific to the internet“ such as attacks the integrity, authenticity, and confidentiality of information systems or phishing (e.g. fake bank websites, enabling access to victims’ bank accounts etc)
2. “traditional” crimes such as fraud and forgery committed online
3. „illegal online content“, including pornographic and child sexual abuse material, glorification of violence, terrorism, racism and xenophobia etc.

A cyber criminal may use many techniques to deceive victims. Considering transformative nature of the Internet and cybercrime, the label of cybercrime acts do not fall easily within the boundaries of the criminal law. There is, therefore, not always a legal basis for those type of crimes. Due to insufficient identification and reporting of cybercrime acts as well as difficulties of collection valid evidence for trial, there is a significant dark figure about this criminal acts. Experts agree that most cyber criminals are not caught; low percentage as 5% of all perpetrators are prosecuted (Kshetri 2009). I suggest eight “recommendations that can be taken to ensure multilevel defense of cybercrime”:

1. Consciousness use of the internet;
2. Consciousness implementation of new digital technology
3. International monitoring, juridical cooperation
4. Multilevel transnational cooperation
5. Reducing dark number
6. Law enforcement responses
7. Improve cybercrime policing
8. Dedicated well trained police personnel (Luknar 2020, 624-626)

Online behavior and outcomes which feel instinctively wrong but do not give rise to criminal liability, may produce rise of new violent behavior in cyberspace. ICT policy governs how we use information and communication technology in almost every field of social existence. ICT policy also deals with the cyber safety and issue of cybercrime. Therefore, it is important to consider besides the direct ICT policy methods, the indirect methods of cybercrime prevention that may significantly affect behavior in cyberspace.

THE SOCIAL CONTROL THEORY AND ITS IMPLEMENTATION IN ICT POLICY

The social control theory implies a set of social measures, processes that encourage people to behave according to the law. The theory seeks to understand the ways moral codes, values, norms, commitments and beliefs reduces deviant behavior. The social control theory is closely related to the process of socialization and social learning. This concept has developed in two different directions. First direction is closely related to the primary group relations impact on individual behavior and second direction refers to the impact of macrosocial institutions (education, religion, law and the political system).

Travis Hirschi (1969) has been shown that strenght of individual's bond to society was inversely related to delinquency involvement. "There are four elements of this social bond: (a) attachment to conventional others, such as parents and teachers; (b) commitment to conventional goals and activities, such as school; (c) involvement in conventional activities; and (d) belief in conventional norms. When these elements of the bond are weak, the individual becomes "free" to engage in delinquency" (Agnew 1991, 126). As Sutherland and Cressey mentioned: "inadequate socialization leads to amoral beliefs" (Sutherland & Cressey 1978, 81). Also, socialization by intimate others such peers may lead to delinquent behavior. Growing use of the Internet and ICT in education, everyday communication and leasure does expose youth's to online risks. Participation in online peer-to-peer communications and other activities may lead to potentially risky contacts, like cyberbullying and pornographic or aggressive images where youths are perpetrators, victims, or both. Initial social-psychological characteristics are important. As Williams mentioned: "Without emotions, social life, including our decision making capacities and our ability to make informed choices amongst a plurality of options, would be impossible" (Williams 1998, 761). But, human behavior doesn't rely so much on the emotions per

se; the social constructionism versus biology. Hochschild (1983) saw biologically derived emotion potentiality shaped by the social. Individual behavior is regulated in primary group relations, and various factors such as peers, school (Wiatrowsk 1978, 3), social class background (Wiatrowsk 1978, 96). As psychoanalytic sociologists (Richards 1989; Craib 1989; Elliott 1999) agree there is always a tension between outer and inner worlds, between social structure and society. The emergence of Internet and cyber space have bring a number of benefits, but also a tension between the real physical world and the online world and identity. The historical development of the concept of social control should keep up with technological development of worldwide society.

The work of Merton (1938) on anomie laid the fondation for a number of versions of social control theory. Merton presented a typology of modes of individual adaptation (Table 1), where innovation, ritualism, retreatism and rebellion represented major patterns of deviant behavior, with the exception of conformity.

Table 1. A typology of modes of individual adaptation (Merton 1938, 676)

	Cultural Goals	Institutionalized Means
Conformity	+	+
Innovation	+	-
Ritualism	-	+
Retreatism	-	-
Rebellion	+ -	+ -

+ = Acceptance; - - rejection; ~ = rejection of prevailing values and substitution of new values

First category, conformity involve persons who are satisfied with both cultural goals and accepted means for reaching these goals. In the second category innovation, Merton puts persons who adopted goals but using deviant or illegal means. The third category, ritualism involve those who lose sight of the cultural goals or cling blindly to the means to achieve goals which are not within their power. The fourth, retreatists are those who simply reject both the goals and the means of achieving them. The fifth category, rebellion involves those who reject the goals and means and who substitute and strongly strive for alternative illegitimate new pattern of social goals and means.

Beside basic psycho-social characteristics and modes od individual adaptation, structural arrangements may also lead to someones behaviour in real world as well as in online world. People

acting and making decisions that are shaped by large scale of structural arrangements. Johnson (Johnson 1991 in: Ulmer& Ulmer 2000, 317) mentioned threetype framework (Table 2) which focuses on situational opportunities and constraints. Each type corresponds to a distinct kind of situational definition in terms of a dialectic of constraint and desired choice. The framework further distinguishes between external and internal constraints.

Table 2. Threetype framework of commitment and their sources (Johnson 1991 in: Ulmer& Ulmer 2000, 317)

First type, structural commitment (external constraint):
1. Alternative lines of action: a. availability of alternatives b. relative attractiveness of available alternatives
2. Irretrievable investments
3. Difficulty of terminating lines of action once they are started
4. Social reactions to terminating lines of action once they are started
Second type, personal commitment (internal choice)
1. Attitudes toward lines of action
2. Attitudes toward others with whom one participates in lines of action
3. Definitions of self in terms of identities mobilized by lines of action
Thirdth type, moral commitment (internal constraint)
1. Sense of moral obligation to others with whom one participates in lines of action
2. Internalization of action-specific norms that discourage termination of specific lines of action once they are started
3. Internalization of general norms of consistency in lines of action

Information-communication technology has become an important facilitator to maintain and initiate social life, especially in the conditions of a covid-19 pandemic. Online interactions offer great potential for an individual regardless of age, gender or any other determinant from the physical (real) world by offering properties (rapid flow of information, content sharing, searching, etc.). But, the visibility of online posted content (text, pictures, video, audio, etc.) is potentially global and can be effortlessly copied and searched. The ease of remaining anonymous, fake profiles online can also trigger anti-social behavior. There are

different reasons for impersonating someone. For instance, to lure unsuspecting victims, to defame or to humiliate individuals as well as to catch predators. Some dramatic online incidents, leading to a criminal law response. According to above mentioned, cyber safety is one of the priority goals of the contemporary society which relies on technology and ICT.

Cyber safety is a turbulent arena, which constantly bring new risks and challenges. ICT policy should to combine the indirect methods such as social control with the direct active methods (procedures, strategies and legal system). At the same time there is need to foster persons' autonomy, of which risk-taking seems an inalienable part. The social control theory has potential to spread and share knowledge about cyberthreats, cybercrime, vulnerabilities and carry out raising awareness and determination to report cyber abuse authorities. This can be achieved by incorporating conscientious and responsible use of the internet and ICT into basic social values. ICT policy should find optimal balance between controlling that which is wrong cyber behavior and involves too high risks from the one side, and the freedom fit to human rights and essential opportunities of the Internet from the other side.

RECONSTITUTING OF THE SUBJECT THROUGH SOCIAL CONTROL

How to influence behavior of people in cyberspace? What theories about human nature and behavior may help? According to Freud's theory consciousness and unconscious psychological forces shape an individual's behavior. The poststructuralist and modern liberal approaches particularly focus on the relationship of subject and social structure. Both of the approaches poststructuralism and liberalism are discussed mainly through the work of the most influential theorists; poststructuralism through the work of Foucault, and liberalism mainly through the work of Giddens. These approaches in combination with the Marcuse's theory (Freudian-Marxist theory) offer an important dimension to understand human nature and behavior.

Freud's basic capacities of human nature that occur in his work are:

- a) consciousness;
- b) the potential to develop a social(ized) conscience;
- c) rationality (instrumental but capable of development towards objectivity);
- d) sex/aggression (which can be sublimated into, respectively,

love/idealism and work/competitiveness); and

e) the unconscious (seat of memories, dreams, fantasies and other processes fuelled by psychic energy). (Freud 1927)

Freud was fully aware that occurrence of these basic capacities is influenced, formed and limited by society. He summed it up in two different and partly opposing principles:

- the pleasure principle by which the individual is driven to pursue gratification;

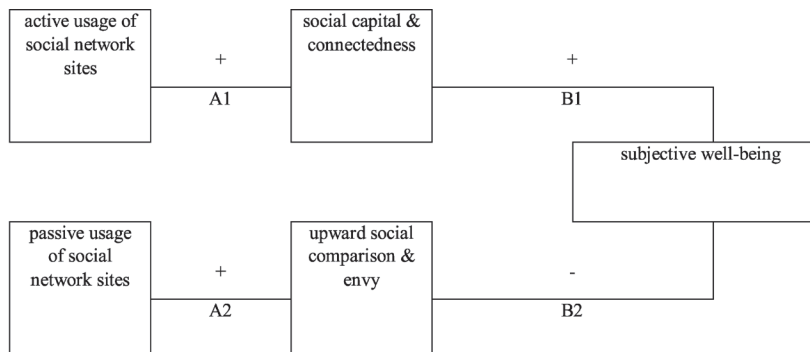
- the reality principle by which society (mainly through the regulation of work and reproduction) needs to direct and control the instinctual energies of individuals in a socially productive manner (Freud 1930, 308-314).

In explaining the human behavior, Freud relies on rationality. Weber (Weber in: Wolfgang 1992) brought out ideal type of social action and complemented the explanation of human behavior with motivation by reason, emotion, sentiment and self-interest. Therefore, if a person perceives cyber security as own interest and positively values it, the behavior of that person in cyber space will be satisfactory. Durkheim in his work was aware of the strength of human instincts, pointed to “the constitutional duality of human nature” (Durkheim in: Junge 2001, 106–7) which he believed society required firm moral and social control. Here we come to the point of necessity of social control. Foucault wrote of “points of resistance” as typically ‘furrowing across individuals, cutting them up and remoulding them, marking off irreducible regions within them, in their bodies and minds’ (Foucault 1990, 96). As Nash mentioned the notion of resistance presumes some capacity to act against dominant forces (Nash 2000: 84). Frustration which derives from incomplete socialization may be transferred to the cyber domain. Giddens model of the human psyche can be presented as three hierarchical mental capacities: discursive consciousness; practical consciousness; and the unconscious which are structured by potentially complex circumstance. “Values of the sanctity of human life, universal human rights, and the preservation of species and care for future as well as present generations of children may perhaps be arrived at defensively, but they are certainly not negative values. They imply ethics of individual and collective responsibility, which (as value claims) are able to override divisions of interest” (Giddens 1994, 20–21). In the worldwide growing dependence on information communication technologies, it is very important to positively evaluate cyber security. Deviant behavior is minimized, when a individual is relieved of a frustration. Marcuse sees potential for ‘liberation’ in the instincts or drives and emotions. His theory can be

summarized in two concepts: “the performance principle”, was created as a result of long-term rationalization of domination. Those principle is “the prevailing historical form of the reality principle” (Marcuse 1969, 44). Growing specialization caused that person becomes more alienated from work. While, person works activities in the direction of socially useful performances that mostly do not meet their own needs and abilities, person becomes more alienated. Other principle “surplus repression” refers to “the restrictions necessitated by social domination” (Marcuse 1969, 44). “The occasional sacrifices involved in institutionalized conduct must be compensated by socialized reward” (Merton 1938, 674).

If cyber behave and cyber security are perceived as significant elements for humankind benefit, further development and use of ICT will lead to efficient ICT policy which provides safe utility for users. Verduyn et al. research (Verduyn et al. 2017) showed positive correlation between usage of social network sites and subjective well-being (Figure 1).

Figure1. The relation between social network sites and subjective well-being (Verduyn et al 2017, 284)

„Active usage of social network sites increases social capital and feelings of connectedness (path A1), which, in turn, positively impact subjective well-being (path B1). Passive usage of social network sites stimulates upward social comparisons and envy (path A2), which, in turn, negatively impact subjective well-being (path B2)“ (Verduyn et al. 2017, 284)

Marcuse saw that the development of technology contribute to the qualitative change of human needs and act against the repressive use of energy as it reduces the time required to produce the necessities of life. Raising ICT awareness and consensus on certain universal ICT standards

and values, establishes guidelines and limits for ICT policy and action on national as well as global level. But it takes time to develop and expanded universal values from real world to online (virtual) world and to make consensus around them. Those values exist in some absolute, trans-historical sense, but they can be implement through multidirectional and dynamic social influence. If person perceive cyberspace and online behavior as well important as behavior in real space, person's approach to it will be conscientiously.

CONCLUSION

Emerging ICT trend is likely to affect the main regulatory issues, raising questions of how to deal with growing pressure to adopt a adequate policy regime. The need for a improvement of ICT policy is even more meaningful in new reality created by pandemic covid-19 when ICT innovations become the most powerful means of communication. Ultimately, the very boundaries and foundations of the overall ICT policy are expected to be contested by this technological momentum. In such dynamic conditions, the social control theory is imposed as a constant regulator of human behavior in cyberspace.

Governments around the world have struggled against cybercrime, made efforts to find best cyber defense and to harmonize the laws dealing with this issue. Those efforts should also include indirect techniques against cyber crime such is social control. Topic of the paper is the unique opportunity to study the social control theory's potential in prevention of cybercrime. The essence of the social control theory is that inadequate socialization leads to delinquent behavior. A social-psychological characteristics also can be the initial capsule for deviant behavior, which can also be reflected to behavior in cyberspace. Cybercrimes present several challenges for law enforcement. Historically, the greatest problem with pursuit and prosecution of cyber criminals has been technical, because the nature of those crimes. Technology development and ICT make easier everyday life, but also have consequence that traditional form of crime acts have a digital component. Prevention of cybercrime requires both direct and indirect means. First, direct means refer to the adequate cyber defense through key protection measures, policy, recognition and persecution of cyber threats and crimes. Second, social control should also apply to cyber behavior so it provides positive incentives for conformity to cyber roles and adherence to online (cyber) obligations as well as penalties (stigmatization). The wider context should always be kept in mind as technology's effects reflect active choices of

technology owners' perceived interests, existing organizational structures and routines, and by cultural norms. Social control have the capacity to carry a conscious understanding of the importance of the conscientious behavior in cyberspace and provide indirect protection of cyber space and ICT consumers against a cyber violations. So, it appears as possible mechanism of indirect cybercrime prevention. I see in the future the need for increasing cooperation and molding the ICT into the social matrix. The continuous development of information communication technologies requires that this issue be more effectively addressed.

REFERENCES

- Agnew, Robert. 1991. „A longitudinal test of social control theory and delinquency.“ *Journal of research in crime and delinquency* 28 (2): 126-156.
- Commission of the European Communities (2007). *Communication from the commission to the European Parliament, The Council and the Committee of the regions. Towards a general policy on the fight against cyber crime*. Brussels: Commission of the European Communities. <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0267:FIN:EN:PDF>
- Craib, I. 1989. *Psychoanalysis and Social Theory*. London: Harvester-Wheatsheaf.
- Elliott, A. 1999. *Social Theory and Psychoanalysis in Transition: Self and Society from Freud to Kristeva* (2nd edn). London: Free Association Books.
- Foucault, M. 1990. *The Care of the Self: The History of Sexuality: 3*. London: Penguin.
- Freud, S. 1927. *Two Short Accounts of Psycho-analysis*. London: Penguin.
- Freud, S. 1930. „Civilization and Its Discontents“. In S. Freud, *Civilization, Society and Religion*. London: Penguin.
- Giddens, A. 1994. *Beyond Left and Right: The Future of Radical Politics*. Cambridge: Polity.
- Hirschi, Travis 1969. *Causes of Delinquency*. Berkeley, California: University of California Press.
- Hochschild, A. 1983. *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*. Berkeley: University of California Press.
- Joinson, A. N. 2008. „Looking at“, „looking up“ or „keeping up with“ people? Motives and uses of Facebook. In: D. Gilmore (Ed.), *Proceedings of the 26th International Conference on Human*

- Factors in Computing Systems* (p. 1027–1036). New York, NY: ACM Press.
- Junge, Matthias. 2001. „Zygmunt Bauman’s Poisoned Gift of Morality.“ *British Journal of Sociology* 52(1): 105–119.
- Kshetri, N. 2009. Positive externality, increasing returns, and the rise in cybercrime. *Communications of the Association for Computing Machinery (ACM)* 52(12): 141–144.
- Luknar, Ivana. 2020. „Cybercrime – Emerging Issue“. In: S. Jaćimovski (Ed.), „*Archibald Reiss Days*“, Thematic Conference Proceedings of International Significance (Vol. 10, p. 621- 628). Beograd: Kriminalističko-policijski univerzitet.
- Marcuse, H. 1968. *One Dimensional Man*. London: Sphere Books.
- Merton, R. 1938. Social Structure and Anomie. *American Sociological Review*, 3(5): 672-682. doi:10.2307/2084686
- Nash, K. 2000. „The “Cultural Turn”, Social Theory: Towards a Theory of Cultural Politics“. *Sociology* 35(1): 77–110.
- Richards, B. 1989. *Images of Freud: Cultural Responses to Psychoanalysis*. London: Dent.
- Smith, A. 2011. „Why Americans use social media friends“. Accessed on August 7, 2021. <http://www.pewinternet.org/2011/11/15/why-americans-use-social-media/>.
- Sutherland E.H. & Cressey D. R. 1978. *Criminology*, Philadelphia. J.B. Lippincott.
- Ulmer T. J., & Ulmer T. J. 2000. Commitment, Deviance, and Social Control. *The Sociological Quarterly* 41 (3): 315-336.
- Verduyn, P., Ybarra, O., Resibois, M., Jonides, J. & Kross, E. (2017). “Do Social Network Sites Enhance or Undermine Subjective Well-Being? A Critical Review”. *Social Issues and Policy Review* 11 (1): 274—302.
- Wiatrowsk D. Michael. 1978. *Social Control Theory and Delinquency*. Dissertations and Thesis. Paper 857. Portland State University: School of Urban Affairs. <https://doi.org/10.15760/etd.857>
- Williams, S. 1998. „Modernity and the Emotions: Corporeal Reflections on the (Ir)rational’.“ *Sociology* 32(4): 747–769.
- Wolfgang J. Mommsen. 1992. *The Political and Social Theory of Max Weber: Collected Essays*. University of Chicago Press.

Ивана Лукнар*Институт за политичке студије, Београд***ДРУШТВЕНА КОНТРОЛА И САЈБЕРКРИМИНАЛ****Резиме**

Рад обрађа пажњу на потенцијалну улогу коју теорија друштвене контроле има у унапређењу и развоју досадашње политике према информационо-комуникационим технологијама (ИКТ). Активности на интернету су свакодневна рутина људи широм света. Растуће информационо-комуникационе технологије стварају бројне изазове и проблеме у вези са регулисањем њихове употребе. Интереси ИКТ политике су тесно повезани са питањем безбедности у сајбер простору. Истовремено са развојем ИКТ-а развијају се нове форме сајбер криминала. Политика ИКТ-а треба да истражи нове стратегије и теоријске интеграције које превазилазе постојећи криминолошки оквир. Социолошка теорија друштвене контроле у значајној мери може да предвиди и објасни злочин и начин на који људи дефинишу и реагују на девијантно понашање. Како теорија друштвене контроле може да уреди понашање појединца у сајбер простору? Може ли помоћи у превенцији сајбер криминала и одржавању безбедније и савесније употребе интернета? Чланак пружа анализу могућности које теорија друштвене контроле има у одржавању реда у сајбер друштву. У чланку се теорија друштвене контроле разматра употребом научне методе анализа садржаја. Основни сврха рада је да подстакне разматрање и примену механизма социјалне контроле као алата за ефикасну регулацију понашања у сајбер простору и превенцију од сајбер криминала.

Кључне речи: теорија друштвене контроле, ИКТ политика, сајберкриминал, сајбербезбедност, понашање.

* Овај рад је примљен 26. октобра 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. марта 2022. године.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

ПОЛИТИКОЛОШКЕ И ПРАВНЕ ТЕМЕ

Владан Станковић

ПОЛИТИЧКИ СИСТЕМ ПО МИТРОВДАНСКОМ
УСТАВУ – УСТАВНОПРАВНА АНАЛИЗА.....163-183

Мијодраг Радојевић

РЕФЕРЕНДУМ У СРБИЈИ Између народне
воље и манипулације.....185-210

Рајко Петровић

ПОЛИТИЧКИ ОДНОСИ ИЗМЕЂУ СРБИЈЕ И
ЦРНЕ ГОРЕ ОД 2006. ДО 2021. ГОДИНЕ211-228

Нада М. Радушки

ЕМПИРИЈСКА ИСТРАЖИВАЊА РОМСКЕ
ПОПУЛАЦИЈЕ У СРБИЈИ:
ПОПИСИ VERSUS АНКЕТЕ229-249

Владан Станковић
Институт за политичке студије у Београду

ПОЛИТИЧКИ СИСТЕМ ПО МИТРОВДАНСКОМ УСТАВУ – УСТАВНОПРАВНА АНАЛИЗА

Сажетак

Тема овог научног рада је политичко уређење Републике Србије дефинисано важећим уставом из 2006. године, који се због датума доношења, колоквијално, зове и: „Митровдански устав“. Предмет истраживања усредсређен је на односе три гране власти, уоквирене у извршан поредак владавине – Политички систем. Временски опсег истраживања смештен је у период од 2006. године до данас, а просторни оквир се односи на територију Републике Србије. Циљ научног рада је да: проанализира, опише и оквалификује модел политичког система који дефинише устав Републике Србије из 2006. године. Истраживање полази од Опште претпоставке да је Политички систем Републике Србије, онако како га дефинишу уставотворци, парламентарни модел власти са модификованим надлежностима у корист Председника Републике који се бира на непосредним изборима. Научни значај истраживања своди се на анализу и оцену карактера политичког система у Србији, а друштвени допринос на јачање институционалних капацитета основних носилаца власти у Републици. Методи од који је аутор пошао у истраживању су: логички (индукција, дедукција, аналитички приступ), правни (догматско-нормативистички, системски, циљни) и политиколошки (институционални).

Кључне речи: политички систем, Митровдански устав, парламентаризам, право, политика.

УВОД

Овај научни рад настојаће да дефинише политички систем на основу решења које је прописао тренутно важећи устав Републике Србије, донет на Митровдан 8. новембра 2006. године. Замисао је да се након сажетих теоријских поставки Основа политичких система (који ће послужити као саобразни модели за оцену и класификацију постојећих уставних решења), проанализирају одредбе устава Републике Србије које регулишу политички систем у Србији, те да се након подробне анализе уставних решења изнесу и извесни закључци и судови о карактеру и врсти политичког система у Републици Србији.

ТЕОРИЈСКЕ ПОСТАВКЕ – УПОРЕДНИ ПОЛИТИЧКИ СИСТЕМИ

Упоредни политички системи указују на читав низ институционалних прелаза међу политичким системима.¹ Предмет Политичког система разликује три основне категорије односа власти: „Јединство власти“, „Равнотежу (Произхођење) власти“ и „Поделу власти“, мада ћемо кроз приказ који следи уочити и читав низ прелазних међуоблика.

1. *Јединство власти* инсистира на принципу изведене суверености „воље народа“ из једне једине власти. (Ђорђевић 1961, 590) Реч је о законодавној власти која је, као представништво народа, извор суверености народа. Стога понегде у уставно-политичкој теорији наилазимо на синтагму: „диктат законодавне власти“. Сва је власт у земљи изведена из Скупштине као непосредног представништва народа, па се ова категорија политичког система назива још и Скупштински систем државне власти, или Политички систем надређености законодавне власти над извршном и судском. (Николић 1973) Овај модел настоји да институционализованој моћ јединства власти што више приближи народу као носиоцу суверености, или бар народним представницима који су најнепосреднији носиоци народне воље и суверенитета. Из тог разлога овај се систем често назива и „Револуционарно јединство

¹ О упоредним политичким системима постоји богата домаћа литература. Тако нпр: Najdan Pašić, *Upporedni politički sistemi*, Visoka škola političkih nauka, Beograd, 1962; Vladimir Degan, *Upporedni politički sistemi*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, 1972; Jovan Đorđević, *Upporedni politički sistemi*, Savremena administracija, 1983; Миодраг Јовичић, *Уставни и политички системи*, Службени гласник, Београд, 2006.

власти“. Данашње упоредноправно и уставно искуство разликује у основи два модела политичког система Јединства власти.

Прво решење Јединства власти је тзв. *Конвентски систем* који је произашао из устава Прве француске републике (1793. године). Конвентски систем јединство власти остварује кроз непосредну контролу државне управе преко скупштинских одбора у којима седе „Делегати“ или представници народа. У скупштинским одборима присутни су чланови свих посланичких клубова, представника политичких фракција у земљи. Скупштински одбори непосредно надзиру рад јавне управе. Судска грана власти директно произилази из револуционарне скупштине, понекад надзирана у фузионисана извршно-судска тела.² Овде постоји својеврсно „појачано присуство законодавног тела“ у раду судова какав не постоји у другим врстама политичког система. Принцип Јединства скупштинске власти био је једно време веома популаран као демократско решење у политичкој пракси социјалистичких земаља Источне Европе.

Други модел Јединства власти познаје Швајцарски устав (1848, 1874, 1999). Овај устав у настојању да изкаже што непосреднију форму демократичности остаје привржен „јакој позицији народних представника.“ (Maisen 2014, 181) Идеал демократског одлучивања Швајцарски устав настоји да оствари како кроз значајну моћ Савезне скупштине и кантоналних сабора народних представника, тако и кроз форме непосредног одлучивања у локалним, кантоналним заједницама најчешће путем јавног изјашњавања (референдума). Услед етничке и верске хетерогености и потребе одржања консоцијативног „модела репрезентативног кључа у одлучивању“ непосредно изјашњавање грађана и стварање већег поверења у народне представнике које су ти исти грађани бирали, створили су потребу за демократским балансом. По Швајцарском уставу, Савезна скупштина оба дома врши избор Савезног већа од 7 чланова са репрезентативном: страначком, етничком и верском заступљеношћу. Ово веће се третира као скупштинско веће са опсегом надлежности за „кровну конструкцију“ по принципу супстидијарности. Савезно веће управља Савезном управом

2 Попут нпр. *Комитета за јавну безбедност* или *Комитета јавног спаса* у коме су фузионисани делови извршне власти са деловима судске власти, ради ефикасније контроле и управе од стране Скупштине.

по одељењима. Поред колегијаланог Савезног већа, Савезна скупштина, у сазиву оба дома, бира и Председништво савезног већа. Ово тело води председник Швајцарске конфедерације и оно има и једног подпредседника.³

2. Друга типологија политичког система заснива се на произхођењу једне власти из друге, и на њиховом равнотежном односу. Острвски казуистички систем „преседанског права“ (*precedent*) створио је суптилне механизме између појединих грана власти. У Енглеској, и касније у Великој Британији, извршна власт се вековима еманциповала од монархистичког апсолутизма, тако да је на крају монарх постао само церемонијални шеф извршне власти, а сва се власт преселила у колегијално тело или кабинет.

У пракси постоји неколико политичких подсистема равнотежног произхођења. Најближи скупштинском моделу власти су парламентарни системи нестабилних коалиција странака са Председником Републике који се бира у парламенту. Овакав модел познаје нпр. италијанска парламентарна пракса. Председник владе често је лице ван парламента, а у састав владе улазе скупштински народни представници. У британском парламентарном систему вођ посланичког клуба већинске партије у парламенту формира кабинет од народних посланика из своје и евентуално коалиционих партија. (Sargentich 1993, 579-592) У таквом систему народни посланици изказују чврсту партијску солидарност са својим дојучерашњим колегама, који су сада постали министри, па владе имају стабилну већину и хомогене су. Чист парламентарни модел острвског типа има Кабинет, или колегијално извршно тело састављено искључиво од народних посланика који су добили мандат на изборима.⁴ Тако чланови кабинета задржавају право гласа у пленуму скупштинског заседања. Коначно, немачки парламентарни модел познаје тзв. „бирокартске владе“. Овај политички подсистем назива се и *Канцеларски систем*. Модел је замишљен тако да на изборима бирачи гласају за политичку партију која кандидује будућег канцелара. Кандидат за канцелара предводи партију на изборима и најављује „Програм спровођења“ уколико му

3 Члан 176. Швајцарског устава из 1999. године. („Constitution fédérale de la Confédération suisse“, <https://www.admin.ch/opc/fr/classified-compilation/19995395/index.html>)

4 На тему индивидуалне министарске одговорности према парламенту у: Keith Dowding, Patrick Dumont, „Agency rent, adverse selection and moral hazard“, *The Selection of Ministers around the World*, 1-26, Routledge Taylor & Francis, 2015, p. 2.

гласачи укажу поверење. По добијању избора партијски вођ постаје *канцелар*: он лично именује све министре у будућој влади, стара се о одговорности министара, и даје курс политици владе.⁵ Канцелар неспорно има шира овлашћења од Првог министра у кабинетском систему парламентарне демократије. Стога канцеларски парламентарни подсистем тежи више ка подели власти од других парламентарних модела политичког подсистема власти.

3. Једна врста прелаза између равнотежног Произхођења власти и Поделе власти је и тзв. „Хибридни“ или „Мешовити“ модел, односно *Полупредседнички* систем власти.⁶ У Полупредседничком моделу, какав познаје устав француске Пете Републике из 1958. године, инокосни шеф извршне власти обавезно се бира непосредно на изборима, и има широка овлашћења, па активно учествује у вођењу политике земље. (Duverger 1986) Председник Републике не само да оличава јединство земље, и не само да је „активни шеф државе“, већ и: креира, води и остварује њену политику. Ово посебно долази до изражаја када је Влада (састављена од чланова ван парламента) из исте политичке формације из које долази и Председник Републике. За случај да није тако, Председник Републике и Председник Владе (која има већину у Асамблеји) деле уставом прописане надлежности кроз равнотежни систем *кохабитације* („суживот“, „су-станарство“). У том сличају није немогуће да Председник Републике прекине кохабитацију: разреши Председника Владе и распусти Скупштину.⁷ Ипак то се дешава изузетно,

5 *Germany Government System Handbook* – Strategic Information and Developments, Lulu, 2018, p. 71: „The Chancellor has a prominent position in the government. He or she is, as it were, the *captain* of the ship of state. The Chancellor chooses his ministers... The Chancellor determines the general guidelines of government policy.“

6 Тако нпр. у: Pierre Bréchon, „Le président français, un monarque républicain“, ed. Gianluca Passarelli, *Presidenti della Repubblica, Forme di governo a confronto*, 97-117, Giappichelli, 2010, p. 100: „Maurice Duverger l’avait qualifié de semiprésidentiel.“ Слично и у: Ратко Марковић, *Уставно право и политичке институције*, Службени гласник, Београд, 1997, стр. 240-242.

7 David Samuels, Matthew Shugart, „La nomination et la révocation du Premier ministre en régime semi-présidentiel: l’impact de la présidentialisation des partis“, *Revue internationale de politique comparée*, Vol. 17, N° 1/2010: 67-91, De Boeck Supérieur, Liège-Paris, 2010, p. 75: „Dans un régime semi-présidentiel dualiste, la présidentialisation des partis – et, de fait, celle de tout le système politique – ne soulève pas de question. Par définition, le Président a le pouvoir constitutionnel de nommer et de révoquer le Premier ministre et/ou le gouvernement, ce qui n’est pas possible dans un régime moniste. Le Président détient la réalité du pouvoir exécutif et est aussi la personnalité politique la plus importante du pays. Même lorsque la majorité parlementaire s’oppose brusquement au Président, le fait qu’il puisse à tout moment

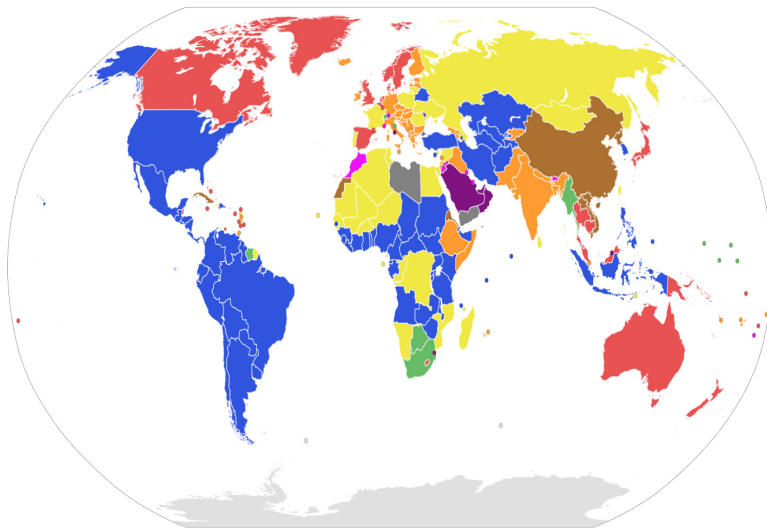
а правило је да Председник Републике поштује скупштинску већину и конструктивно учествује у раду бицефалне извршне власти.⁸

4. Коначно, политички систем *Поделе власти* подразумева подвојеност три гране власти: законодавне, извршне и судске. Законодавна власт прописује и доноси законе, извршна власт их спроводи, а судска тумачи и креира законска решења у складу са духом преседана (прецедентног права по узору на римско преторско право). Овде је судска инстанца не само одељена од друге две гране власти, и повезана тек танким нитима суптилног механизма *checks and balances*, већ она постаје и креатор правног и уставног поретка. Када је реч о односу законодавне и извршне власти, онда је најважније истаћи да се и једна и друга грана власти бирају обавезно на непосредним изборима. (Nelson 2014) Извршна власт је моноцефална. Њу оличава инокосни орган власти или Председник Републике, који се истовремено третира и као исконски „шеф државе“, прецизније „шеф администрације“. По добијању мандата народа Председник Републике спроводи смену бирократског врха, а има могућност и да изведе корекције по дубини државне управе. (Jones 2000, 59-60)

révoquer le Premier ministre et/ou le gouvernement, ou même dissoudre l'Assemblée, lui donne des pouvoirs considérables.“

- 8 Pierre Bréchon, „Le président français, un monarque républicain“, ed. Gianluca Passarelli, *Presidenti della Repubblica, Forme di governo a confronto*, 97-117, Giappichelli, 2010, p. 101: „Cette situation française originale d'exécutif réellement bicéphale fonctionne habituellement avec un leadership présidentiel, mais dans les périodes de cohabitation entre une personnalité de droite et une de gauche au sommet de l'Etat, l'équilibre se renverse, on se rapproche d'une situation de régime parlementaire, le Premier ministre exerce alors l'essentiel du pouvoir, même si le président peut préserver certaines prérogatives, notamment sur la politique étrangère et la défense.“

(На мапи света политички системи су овако распоређени)

- Председничке републике са пуним председничким системом.
- Државе са полупредседничким системом.
- Парламентарне републике са извршним председништвом браним у парламенту.
- Парламентарна република са церемонијалним председником, где председник владе представља извршну власт.
- Уставне монархије у којима извршну власт припада монарху, а обично је врши председник владе.
- Уставне монархије, које имају одвојеног шефа владе, али краљевска породица држи политичку моћ.
- Апсолутне монархије.
- Једнопартијске државе.
- Војне диктатуре.

УСТАВНА РЕШЕЊА ПОЛИТИЧКОГ СИСТЕМА У СРБИЈИ

Устав Републике Србије из 2006. године на самом почетку у „Начелима устава“ у члану 2 регулише *Носиоце суверености*. У члану 2, став 1 предвиђа се да: „Сувереност потиче од грађана који је врши: референдумом, народном иницијативом и преко својих слободно изабраних представника.“ Истовремено, у ставу 2 истог члана 2 предвиђа се неotuђивост суверености грађана, формулацијом да нико не може отуђити сувереност грађана „нити узпоставити власт мимо слободно изражене воље грађана“.

Чланом 3, став 2 предвиђено је да се *владавина права* „остварује слободним и непосредним изборима, уставним јемствима људских и мањинских права, поделом власти, независном судском влашћу и повиновањем власти Уставу и закону.“

У члану 4. прокламује се *Подела власти* и утврђује неколико важних начела: Правни поредак је јединствен (став 1); Уређење власти почива на подели власти на законодавну, извршну и судску (став 2); Однос три гране власти заснива се на равнотежи и међусобној контроли (став 3); и коначно, утврђује се начело назависности судске гране власти (став 4).

Занимљиво је да Устав посебну пажњу посвећује функцији и улози политичких странака, па се партијски живот конституише као уставна категорија „у демократском обликовању политичке воље грађана.“ (члан 5, став 1)

Политички систем подробно се дефинише кроз Пети одељак устава који носи наслов: „Уређење власти“. У овом одељку дате су основе уређења односа три гране власти: законодавне, извршне и судске. (За потребе рада истаћи ћемо само оне одредбе устава које тако дефинишу односе власти да се у њима може препознати *политички систем* у Републици Србији.)

Чланом 99. одређене су надлежности Народне скупштине Републике Србије, представничког тела састављеног од 250 народних посланика – представника народа који се бирају на непосредним општим изборима сваке четврте године. Између осталог Народна скупштина је уставотворни орган који: „доноси и мења устав“ (чл. 99, став 1, тачка 1); „доноси законе и друге опште акте из надлежности Републике Србије“ (чл. 99, став 1, тачка 7); „даје предходну сагласност на статут аутономне покрајине“ (чл. 99, став 1, тачка 8); „усваја буџет и завршни рачун Републике Србије, на предлог Владе“ (чл. 99, став 1, тачка 11).

Када је у питању однос Народне скупштине према другим органима власти, исти члан 99. предвиђа следећу регулацију. Најпре, Народна скупштина „бира Владу, надзире њен рад и одлучује о престанку мандата Владе и министара“ (чл. 99, став 2, тачка 1). Она такође и: „бира и разрешава судије Уставног суда“ (чл. 99, став 2, тачка 2), али и: „бира председника Врховног касационог суда, председнике судова, Републичког јавног тужиоца, јавне тужиоце, судије и заменике јавних тужилаца, у складу са Уставом“ (чл. 99, став 2, тачка 3). Истовремено, надлежност Народне скупштине протеже се и на: избор, разрешење и надзор рада над гувернером Народне банке Србије (чл. 99, став 2, тачка 4), избор, разрешење и

надзор рада Заштитника грађана (чл. 99, став 2, тачка 5), као и на избор и разрешење других функционера који се уређују законским актом.

Чланом 112. предвиђене су *надлежности Председника Републике* као инокосног органа у бицефалној структури извршне власти. Између осталог Председник Републике: „представља Републику Србију у земљи и иностранству“ (члан 112, тачка 1); проглашава законе указом, у складу с Уставом (члан 112, тачка 2); „предлаже Народној скупштини кандидата за председника Владе, пошто саслуша мишљење представника изабраних изборних листа (члан 112, тачка 3); „предлаже Народној скупштини носиоце функција, у складу са Уставом и законом“ (члан 112, тачка 4); „поставља и опозива указом амбасадоре Републике Србије на основу предлога Владе“ (члан 112, тачка 5). У ставу 2, истог члана 112, предвиђено је да: „Председник Републике, у складу са законом, командује Војском и поставља, унапређује и разрешава официре Војске Србије“.

Чланом 123. предвиђене су *надлежности Владе*, као колективног органа у бицефалној подели извршне власти. Функције владе су да: „утврђује и води политику“ (члан 123, тачка 1); „извршава законе и друге опште акте Народне скупштине“ (члан 123, тачка 2); „доноси уредбе и друге опште акте ради извршавања закона“ (члан 123, тачка 3); „предлаже Народној скупштини законе и друге опште акте и даје о њима мишљење кад их поднесе други предлагач“ (члан 123, тачка 4); „усмерава и усклађује рад органа државне управе и врши надзор над њиховим радом“ (члан 123, тачка 5); као и да врши и све друге послове одређене Уставом и законом (члан 123, тачка 6).

Чланом 124. предвиђена је одговорност Владе Републике Србије. „Влада је одговорна Народној скупштини за политику Републике Србије, за извршавање закона и других општих аката Народне скупштине и за рад органа државне управе.“

Влада је колегијални орган који се састоји од: Председника Владе, једног или више подпредседника и министара. (члан 125, став 1). „Председник Владе води и усмерава рад Владе, стара се о уједначеном политичком деловању Владе, усклађује рад чланова Владе и представља Владу.“ (члан 125, став 2). „Министри су за свој рад и за стање у области из делокруга министарства одговорни Председнику Владе, Влади и Народној скупштини.“ (члан 125, став 3)

Чланом 126. предвиђена је неспојивост функција у Влади Републике Србије са функцијом народног посланика, посланика у скупштини аутономне покрајине и одборника у скупштини јединице локалне самоуправе, као ни са чланством у Извршном већу аутономне покрајине или извршном органу јединице локалне самоуправе.

Члан 127. предвиђа *начин избора Владе*. „Кандидата за председника Владе Народној скупштини предлаже Председник Републике, пошто саслуша мишљење представника изабраних изборних листа.“ (члан 127, став 1) „Кандидат за председника Владе Народној скупштини износи програм Владе и предлаже њен састав.“ (члан 127, став 2) „Народна скупштина истовремено гласа о програму Владе и избору председника и чланова Владе.“ (члан 127, став 3) „Влада је изабрана ако је за њен избор гласала већина од укупног броја народних посланика.“ (члан 127, став 4)

Чланом 128. предвиђено је *трајање и окончање рада Владе*. „Мандат Владе траје до истека мандата Народне скупштине која ју је изабрала.“ „Мандат Владе почиње да тече даном полагања заклетве пред Народном скупштином.“ (члан 128, став 1) „Мандат Владе престаје пре истека времена на које је изабрана: изгласавањем неповерења, распуштањем Народне скупштине, оставком Председника Владе и у другим случајевима утврђеним Уставом.“ (члан 128, став 2) „Влада којој је престао мандат може да врши само послове одређене законом, до избора нове Владе.“ (члан 128, став 3) „Влада којој је престао мандат не може да предложи распуштање Народне скупштине.“ (члан 128, став 4) „Члану Владе мандат престаје пре истека времена на које је изабран, констатовањем оставке, изгласавањем неповерења у Народној скупштини и разрешењем од стране Народне скупштине, на предлог председника Владе.“ (члан 128, став 5)

Парламентарни институт *интерпелације* регулисан је чланом 129. Овај члан предвиђа да „најмање 50 народних посланика може поднети интерпелацију у вези са радом Владе или појединог члана Владе“. (члан 129, став 1) „Влада је дужна да одговори на интерпелацију у року од 30 дана.“ (члан 129, став 2) „Народна скупштина расправља и гласа о одговору који су на интерпелацију поднели Влада или члан Владе коме је интерпелација упућена.“ (члан 129, став 3) „Ако Народна скупштина гласањем не прихвати одговор Владе или члана Владе, приступиће се гласању о неповерењу Влади или члану Владе, уколико претходно, по неприхватању одговора на

интерпелацију, председник Владе, односно члан Владе не поднесе оставку.“ (члан 129, став 5)

Гласање о (не)поверењу Влади нормира члан 130. По овом члану: „Гласање о неповерењу Влади или поједином члану Владе може затражити најмање 60 народних посланика.“ (члан 130, став 1). „Након окончања расправе приступа се гласању о предлогу. Народна скупштина је прихватила предлог за изгласавање неповерења Влади или члану Владе ако је за њега гласало више од половине од свих народних посланика.“ (члан 130, став 2) „Ако Народна скупштина изгласа неповерење Влади, председник Републике је дужан да покрене поступак за избор нове Владе. Ако Народна скупштина не изабере нову Владу у року од 30 дана од изгласавања неповерења, председник Републике је дужан да распусти Народну скупштину и распише изборе.“ (члан 130, став 3) „Ако Народна скупштина изгласа неповерење члану Владе, председник Владе је дужан да покрене поступак за избор новог члана Владе, у складу са законом.“ (члан 130, став 4) (Устав не предвиђа правно-техничко решење уколико се деси да Народна скупштина не подржи предлог Председника Владе за новог члана Владе, и тако му ускрати поверење).

„Влада може затражити *гласање о свом поверењу*.“ Ово предвиђа наредни члан 131, став 1. У том случају се: „Предлог за гласање о поверењу Влади може се, на захтев Владе, разматрати и на седници Народне скупштине која је у току, а ако Влада није поднела такав захтев, предлог се разматра на првој наредној седници, а најраније пет дана од његовог подношења. Након окончања расправе приступа се гласању о предлогу.“ (члан 131, став 2). „Народна скупштина је прихватила предлог за изгласавање поверења Влади ако је за њега гласало више од половине од свих народних посланика.“ (члан 131, став 3). „Ако Народна скупштина не изгласа поверење Влади, Влади престаје мандат, а Председник Републике је дужан да покрене поступак за избор нове Владе. Ако Народна скупштина не изабере нову Владу у року од 30 дана од дана неизгласавања поверења, председник Републике је дужан да распусти Народну скупштину и распише изборе.“ (члан 131, став 4).

Чланом 132. предвиђена је могућност *подношења оставке Председника Владе*. „Председник Владе може поднети оставку Народној скупштини.“ (члан 132, став 1). „Председник Владе оставку подноси председнику Народне скупштине и истовремено о њој обавештава председника Републике и јавност.“ (члан 132, став 2). „Народна скупштина на првој наредној седници констатује оставку Председника Владе.“ (члан 132, став 3). „Влади престаје

мандат даном констатације оставке Председника Владе.“ (члан 132, став 4). „Када Народна скупштина констатује оставку Председника Владе, Председник Републике је дужан да покрене поступак за избор нове Владе. Ако Народна скупштина не изабере нову Владу у року од 30 дана од дана констатације оставке председника Владе, Председник Републике је дужан да распусти Народну скупштину и распише изборе.“ (члан 132, став 5).

Устав у члану 133. предвиђа *оставку и разрешење члана Владе*. „Члан Владе може поднети оставку Председнику Владе.“ (члан 133, став 1). „Председник Владе доставља оставку члана Владе председнику Народне скупштине, а Народна скупштина на првој наредној седници констатује оставку.“ (члан 133, став 2) „Председник Владе може предложити Народној скупштини разрешење појединог члана Владе.“ (члан 133, став 3) „Народна скупштина разматра и гласа о предлогу за разрешење члана Владе на првој наредној седници.“ (члан 133, став 4) „Одлука о разрешењу члана Владе донета је ако је за њу гласала већина од укупног броја народних посланика.“ (члан 133, став 5) „Члану Владе који је поднео оставку мандат престаје даном констатације оставке, а члану Владе који је разрешен, даном доношења одлуке о разрешењу.“ (члан 133, став 6) „Председник Владе је дужан да по престанку мандата члана Владе због подношења оставке или разрешења, у складу са законом, покрене поступак за избор новог члана Владе.“ (члан 133, став 8)

Устав предвиђа да се конкретнија питања о раду владе регулишу кроз *Закон о влади*. (члан 135)

Члан 136. регулише *Основе државне управе*. У члану 136, став 1, изтиче се: „Државна управа је самостална, везана Уставом и законом, а за свој рад одговорна је Влади.“ Истовремено у ставу 2 истог члана стоји: „Послове државне управе обављају министарства и други органи државне управе одређени законом.“ Члан 136, став 3 наводи: „Послови државне управе и број министарстава одређују се законом.“ И даље: „Унутрашње уређење министарстава и других органа државне управе и организација прописује Влада.“ (члан 136, став 4)

Коначно, када је у питању *судска грана власти* утврђује се начело јединства судске власти у Републици Србији. (члан 142, став 1). „Судови су самостални и независни у свом раду и суде на основу Устава, закона и других општих аката.“ (члан 142, став 2). Чланом 145, став 3 предвиђено је да су: „Судске одлуке обавезне за све и не могу бити предмет вансудске контроле.“ И још: „Судску одлуку може преиспитивати само надлежни суд, у законом прописаном

поступку.“ (члан 145, став 4). Члан 146. утврђује сталност судијске функције.

ТУМАЧЕЊА УСТАВНИХ РЕШЕЊА ПОЛИТИЧКОГ СИСТЕМА У СРБИЈИ

Из представљеног мноштва уставних норми призилазе извесна тумачења о карактеру политичког система у Србији након доношења Митровданског устава из 2006. године.

Устав утврђује јединство правног поретка. Ово се јединство обезбеђује уређењем институционалне моћи на основу поделе на три гране власти: законодавну, извршну и судску. Устав прокламативно изтиче да се односи власти заснивају на *checks and balances* начелу равнотеже и међусобне контроле три власти. Оне су одељене, али и међусобно упућене једна на другу: надопуњују се кроз равнотежну позицију са-одношења и произхођења. Истовремено, устав препушта значајну улогу партијском систему, јер су, по њему, политичке странке носиоци „демократског обликовања политичке воље грађана“. Једном речју, кроз политичке странке дефинишу се друштвене вредности, индивидуални, класни и слојевни интереси друштвених група и појединаца, и профилишу сукобљени интереси и политика на државном нивоу.

Политички систем према Митровданском уставу заснива се првенствено на односу законодавне и извршне власти. Законодавну власт чини представничко тело од 250 народних посланика који се бирају према страначким листама на период од 4 године. Народна скупштина има широке прерогативе: она доноси и мења устав, прописује законе (оригинерна акта која делују *erga omnes*), даје сагласност на статуте аутономних покрајина (оригинерна аката који делују на једном делу територије), усваја завршни годишњи прорачун (буџет) и завршни рачун... Народна скупштина бира, надзире и има могућност да разрешава Председника Владе (а тиме и Владу у целини) и све министре у Влади. Она бира и разрешава судије Уставног суда, бира председника Врховног касационог суда, председнике судова, Републичког јавног тужиоца, јавне тужиоце и заменике јавних тужилаца. Уз то Народна скупштина: поставља, надзире и разрешава гувернера централне банке (Народне банке Србије), али и утиче на: избор, рад и разрешење Заштитника грађана.

Председник Републике је инокосни орган бицефалне извршне власти који се бира непосредно на изборима. Председник Републике: представља државу у земљи и иностранству; предлага

Кандидата за Председника Владе (након што саслуша мишљење представника изабраних изборних листа); командује војском – поставља, унапређује и разрешава официре Војске Србије; указом именује и опозива амбасадоре на предлог Владе Србије.

Влада Србије је колегијални орган у бицефалној подели извршне власти. Влада се састоји од Председника Владе, једног или више подпредседника владе и министара. Влада се бира у Народној скупштини. За избор Владе неопходно је саставити парламентарну већину. Већина се формира на основу договора представника изабраних изборних листа који имају посланике у скупштини. Кандидата за Председника Владе Народној скупштини предлаже Председник Републике пошто је предходно саслушао представнике свих изабраних изборних листа. Влада има значајне прерогативе власти. Она: утврђује и води политику земље, извршава законе и друге опште акте Народне скупштине, доноси уредбе и друге подзаконске акте, предлаже законе и друге опште акте и даје мишљења о њима када сама није предлагач, усмерава и усклађује рад државне управе и врши надзор над њеним радом. Влада одговара Народној скупштини, и то: за политику коју води, за извршавање општих аката и за рад државне управе. Председник Владе: представља Владу, води и усмерава рад Владе, усклађује рад чланова Владе, уједначава политичко деловање Владе. Министри у Влади имају троструку одговорност: према Влади у целини, према председнику Владе, и према Народној скупштини. Министри не могу бити бирани из редова народних посланика. Након што је Председник Републике упутио предлог за избор Председника Владе у Народну скупштину, Кандидат за Председника Владе на скупштинској седници износи Програм и Састав Владе апелујући кроз експозе да му се укаже поверење. Народна скупштина истовремено гласа и за програм владе и за њен састав у целини. Влада је изабрана ако је гласао најмање један народни посланик више од половине укупног броја скупштинских представника. Мандат владе везан је за мандат Народне скупштине која ју је изабрала. Народна скупштина може и пре тог рока да ускрати поверење Влади: изгласавањем неповерења, распуштањем Народне скупштине, оставком Председника Владе или на други начин. Влада којој је престао мандат или јој је мандат ускраћен обавља редовне техничке послове до избора нове Владе (тзв. „технички мандат Владе“, или „техничка Влада“). Влада којој је престао мандат не може да распусти Народну скупштину. Мандат члану Владе може престати пре истека рока: оставком, изгласавањем неповерења у

Народној скупштини и разрешењем пред скупштином на предлог Председника Владе. Додатна контрола рада Владе спроводи се кроз установу *интерпелације* којим најмање 50 народних посланика може да покрене скупштински поступак у вези рада Владе или њеног члана по одређеном питању. Уколико Народна скупштина гласањем не прихвати одговор Владе или њеног члана, приступиће се гласању о неповерењу Влади, односно неповерење члану Владе. Гласање о неповерењу Влади може покренути најмање 60 народних посланика. Влади или члану Владе је изгласано неповерење уколико је за предлог гласало најмање један посланик више од половине укупних народних посланика. По изгласаном неповерењу Влади Председник Републике подноси нови предлог Народној скупштини, а уколико Народна скупштина у року од 30 дана не изгласа новог Председника Владе, Председник Републике распушта парламент и расписује нове изборе. Влада може и сама покренути поступак за гласање о сопственом поверењу. Ово може бити снажан инструмент Владе за дисциплиновање скупштинске већине која се временом, по правилу, расипа (посебно уколико је већина „танка“). Председник Владе може поднети оставку Председнику Народне скупштине. У том случају Народна скупштина констатује оставку Председника Владе, што повлачи пад целокупне владе. У том случају Председник Републике покрене поступак за избор нове Владе, а уколико Народна скупштина у року од 30 дана не створи већину за предлог, Председник Републике распушта Народну скупштину, па се иде на нове изборе. Члан Владе може поднети оставку Председнику Владе. У том случају Председник Владе обавештава Председника Народне скупштине о оставци, а скупштина на наредној седници констатује оставку. Председник Владе има механизам да затражи од скупштинске већине поступак за разрешење члана Владе. За одлуку о разрешењу потребан је најмање један посланик више од половине свих народних посланика. Уколико дође до разрешења, Председник Владе је дужан да покрене поступак за избор новог члана Владе на упражњено место. Влада надзире рад над државном управом која је самостална у свом раду и искључиво везана уставом и законима. Послове државне управе обављају министарства и други органи државне управе одређени законом. Њихово унутрашње уређење прописује Влада. Судови су самостални и независни, судска функција је стална, а судске пресуде имају дејство општеобавезности (*erga omnes*).

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА: ОПШТА ОЦЕНА ПОЛИТИЧКОГ СИСТЕМА

Митровдански устав из 2006. године полази од начела поделе власти на: законодавну, извршну и судску власт. Извршна власт је бицефална („двоглава“) јер су код ње овлашћења подељена између: *Владе* као колегијалног органа извршне власти и *Председника Републике* („шефа државе“) као инокосног органа. Односи власти се заснивају на систему равнотеже и узајамне контроле.

За изношење закључних разматрања од посебне је важности разматрање две од три гране власти: законодавне и извршне. Управо од односа законодавне и извршне власти зависи облик политичког система у једној земљи.

Истраживања су показала следеће налазе:

1) Законодавна грана власти, односно Народна скупштина: бира, контролише рад, и, евентуално, разрешава: министре у Влади, друге чланове Владе или самог Председника Владе (а тиме и Владу у целини). (Овај се механизам препознаје као класичан склоп у функционисању парламентарног модела политичког система.)

2) Владу Републике Србије предлаже Председник Републике, али пошто Председник Републике предходно саслуша мишљење представнике свих изабраних изборних листа. То значи да инокосни орган егzekутиве не може по сопственом нахођењу да именује Кандидата за Председника Владе, већ то чини тек пошто се међу представницима изабраних изборних листа формира парламентарна већина. (Ово је класичан механизам равнотеже власти, где извршна власт израста из парламентарне већине, па и овај механизам указује на парламентарни модел политичког система власти.)

3) Председник Републике бира се на непосредним, председничким изборима. (Већ само решење упућује на председнички или бар полупредседнички модел.) Непосредно изабраном Председнику Републике уставом су поверене и извесне надлежности. Ове надлежности нису велике, али нису ни протоколарне као у парламентарном моделу где се инокосни представник извршне власти бира у парламенту, или у парламентарним монархијама где је инокосни орган (монарх) само номинални „шеф извршне власти“. (Решење из Митровданског устава одудара од класичног парламентарног модела где је инокосни орган извршне власти

тек протоколаран, а у парламентарним монархијама само номиналан и церемонијалан). (Лукић 1998, 5-24)

4) Министри не могу бити бирани из редова народних посланика. (За класичан парламентарни модел карактеристично је да су министри на челу државних ресурса управо из редова парламентарне већине. Тако заправо народни посланици остварују контролу бирократске управе. Решење које је преузео Устав Србије из 2006. године предвиђа да контролу државне управе Народна скупштина спроводи тек посредно: народни посланици контролишу чланове Владе који нису народни представници, а чланови Владе контролишу Државну управу преко министарстава. Овако скројено уставно решење, по коме министри нису народни посланици већ бирократе, приближава политички систем у Србији начелу строжије поделе власти какав познаје полупредседнички политички систем или председнички модел подпуне поделе власти.) (Буцак 2014)

5) Ипак, средиште извршне власти остаје у Влади, колегијалном телу у коме Председник Владе има доминантну улогу. Ова доминација произилази из неколико уставно-правних решења. Најпре, функција мандатора, или Кандидата за формирање Владе, указује да Председник Владе има слободу да „направи свој тим“. (Истина, та слобода је ограничена вољом Посланичког клуба изабране изборне листе која формира власт.) Председник Владе стара се и о уједначеном политичком деловању Владе, јер координира активности Владе и одржава односе између министара. Потом, Председник Владе може предложити Народној скупштини разрешење појединог члана Владе. И коначно, оставка или разрешење Председника Владе повлачи за собом и пад целокупне Владе. Влада је заправо најоперативнији део власти, а Председник Владе утире пут њеној динамици, пошто Влада: утврђује и води политику земље, извршава и предлаже законе, усмерава и надзире рад државне управе...

Сумарно посматрано, два уставна механизма кључно одређују политички систем у Србији: 1) Народна скупштина, као законодавна грана власти: бира, надзире и разрешава Владу; 2) Влада је премоћна грана извршне власти спрам капацитета власти која је поверена Председнику Републике (као инокосном органу бифедалне извршне власти). (Буцак 2014, 53-74) Ово указује да је Митровдански устав настојао да трага за решењима равнотежног

„произилажења“ власти:⁹ пре свега извршне из законодавне, али и да је понудио извесна неубичајена решења за парламентарни модел владавине. Као рудимент парламентарног модела са јачом улогом Председника Републике у политичком животу Србије по предходном уставу из 1990. године, остао је један невелики, ограничени делокруг надлежности инокосног носиоца извршне власти.¹⁰ Са друге стране, необична је и отворена забрана да народни посланици могу бити чланови Владе. У класичном парламентарном моделу управо се кабинет саставља искључиво од народних представника који формирањем долазе на чело ресора, па се тако успоставља непосреднија демократска контрола државне управе од стране изабраних представника народа. Овде то није случај... Влада је „чиновничка или бирократска“, и тај је модел преузет из полупредседничког и председничког модела политичког система.¹¹

Политички систем у Србији је, дакле, у основи парламентаран. Он је заснован на парламентарној контроли Владе од стране Народне скупштине. Политику земље осмишљава и води Влада. У њој је сконцентрисана највећа институционална моћ извршне власти. Председник Републике се бира непосредно, што није у духу чистог парламентаризма, али опстоји као хибрид. Из тог непосредног избора иду и извесна, истина мала, овлашћења.

У пракси, на политиколошком нивоу, неретка је појава измештања политичке моћи из Владе, и фигуре Председника Владе, ка Председнику Републике, пошто је неретко Председник Републике вођа најјаче политичке фракције у земљи, или бар има пресудан утицај на одлучивање у доминантној владајућој странци. Овде долази до прерастања партиократског политичког устројства ка ауторитарним тенденцијама „владавине вође“. Председник Републике тада, иако има мала овлашћења, „ротира“ читав политички систем преко: Главног одбора своје партије,

9 Beh је било помена да је: „u parlamentarnim sistemima šef države, po pravilu, titularni nosilac izvršne vlasti, dok je stvarni politički i operativni nosilac izvršne vlasti Vlada koju bira Parlament.“ (Stevan Lilić, „Izvršna vlast i uprava u Parlamentarnom i Predsedničkom sistemu podelе vlasti“, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, Vol. 50, N° 2/1994: 337-347, Beograd, 1994, str. 339)

10 „Очигледно је да је основна намера креатора новог устава била да оснажи Владу, а да даље ослаби положај шефа државе, што значи да пре свега изврши промене у положају и односу ова два кључна политичка субјекта егзекутиве.“ (Миле Ракић, Горан Будак: „Однос између законодавне и извршне власти на примеру устава Републике Србије из 1990. и 2006. године“, *Српска политичка мисао*, Vol. 44, N° 2/2014: 249-265, Институт за политичке студије, Београд, 2014, стр. 258)

11 О овоме у: Gianluca Passarelli, „The government in two semi-presidential systems: France and Portugal in a comparative perspective“, *French Politics*, Vol. 8, N° 4/2010: 402-428, Palgrave-MacMillan, London, 2010.

посланичког клуба у Народној скупштини и Председника Владе. (Станковић 2019, 207-226) Он у том случају постаје нека врста „гаранта државног и националног јединства свих власти“ у земљи.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Буцак, Горан: „Политичке институције у савременом уставно-правном поретку Србије“, *Политичка ревија*, Vol. 40, N° 2/2014: 53-74, Институт за политичке студије, Београд, 2014.
- Буцак, Горан: *У вртлогу уставности* – Компаративна анализа савременог уставног поретка Србије и Пете француске републике, Институт за политичке студије, Београд, 2014.
- Јовичић, Миодраг: *Уставни и политички системи*, Службени гласник, Београд, 2006.
- Лукић, Радомир: „Влада у Уједињеном Краљевству Велике Британије и Северне Ирске“, *Страни правни живот*, N° 3/1998: 5-24, Институт за упоредно право, Београд, 1998.
- Марковић, Ратко: *Уставно право и политичке институције*, Службени гласник, Београд, 1997.
- Николић, Павле: *Скупштински систем*, Савремена администрација, Београд, 1973.
- Ракић Миле, Буцак Горан: „Однос између законодавне и извршне власти на примеру устава Републике Србије из 1990. и 2006. године“, *Српска политичка мисао*, Vol. 44, N° 2/2014: 249-265, Институт за политичке студије, Београд, 2014.
- Станковић, Владан: „Стабилોકратија“, *Српска политичка мисао*, Vol. 64, N° 2/2019: 207-226, Институт за политичке студије, Београд, 2019.
- „Constitution fédérale de la Confédération suisse“, <https://www.admin.ch/opc/fr/classified-compilation/19995395/index.html>
- Bréchon, Pierre: „Le président français, un monarque républicain“, ed. Gianluca Passarelli, *Presidenti della Repubblica, Forme di governo a confronto*, 97-117, Giappichelli, 2010.
- Degan, Vladimir: *Uporedni politički sistemi*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, 1972.
- Dowding Keith, Dumont, Patrick: „Agency rent, adverse selection and moral hazard“, *The Selection of Ministers around the World*, 1-26, Routledge Taylor & Francis, 2015.
- Duverger, Maurice: *Le système politique français*, Presses universitaires de France, Paris, 1986.

- Dorđević, Jovan: *Uporedni politički sistemi*, Savremena administracija, 1983.
- Dorđević, Jovan: *Ustavno pravo i politički sistem*, Savremena administracija, 1961.
- Germany Government System Handbook* – Strategic Information and Developments, Lulu, 2018.
- Jones, Charles: *The Presidency in a Separated System*, The Brookings Institution Press, Washington D.C, 2000.
- Lilić, Stevan: „Izvršna vlast i uprava u parlamentarnom i predsedničkom sistemu podela vlasti“, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, Vol. 50, N° 2/1994: 337-347, Beograd, 1994.
- Maisen, Tomas: *Istorija Švajcarske*, Albatros plus, 2014.
- Michael Nelson, *The Presidency and the Political System*, SAGE Publications, 2014.
- Passarelli, Gianluca: „The government in two semi-presidential systems: France and Portugal in a comparative perspective“, *French Politics*, Vol. 8, N° 4/2010: 402-428, Palgrave-MacMillan, London, 2010.
- Pašić, Najdan: *Uporedni politički sistemi*, Visoka škola političkih nauka, Beograd, 1962.
- Samuels David, Shugart Matthew: „La nomination et la révocation du Premier ministre en régime semi-présidentiel: l’impact de la présidentialisation des partis“, *Revue internationale de politique comparée*, Vol. 17, N° 1/2010: 67-91, De Boeck Supérieur, Liège-Paris, 2010.
- Sargentich, Thomas: „The Presidential and Parliamentary Models of National Government“, *American University International Law Review*, Vol. 8, N° 2-3/1993: 579-592, Washington D.C, 1993.

Vladan Stanković

**POLITICAL SYSTEM UNDER THE „MITROVDAN
CONSTITUTION“ – CONSTITUTIONAL-LAW ANALYSIS**

Resume

The author explored the Political system in the Republic of Serbia according to the current „Mitrovdan Constitution“ (2006). It started from the General Hypothesis that it was a parliamentary model of government, with slightly more pronounced powers of the directly elected President of the Republic. The author has analyzed sections of the constitution concerning relations: legislative, executive and judicial authorities. The analysis confirmed the initial assumptions, which fulfilled the goal of the research.

Keywords: political system, Mitrovdan Constitution, parliamentarism, law, politics.

* Овај рад је примљен 10. октобра 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. марта 2022. године.

Мијодраг Радојевић*

Институт за политичке студије, Београд

РЕФЕРЕНДУМ У СРБИЈИ

Између народне воље и манипулације**

Сажетак

Референдум је најважнија институција непосредне демократије у правном и политичком систему Републике Србије. Аутор је анализирао ову институцију *de iure* и *de facto*, с циљем откривања одговора на следећа питања: Да ли је развијена пракса непосредне демократије? Да ли је референдум коришћен као средство демократије или легитимације политичких елита? Да ли су и у којој мери испуњене претпоставке за ефикасно функционисање институција непосредне демократије? Претходно су одређени појам, врсте и значај референдума. Комплексна природа ове институције препознаје се у њеној улози. Референдум омогућава директно учешће грађана у вршењу власти, али може бити злоупотребљен и у недемократске сврхе.

Анализом су обухваћени сви републички референдуми одржани од 1990. године. Објашњена су њихова обележја, од недостатака у уставним и законским одредбама и процесним правилима до сумње у веродостојне резултате и последице, по правилу, исказане и кроз непоштовање изражене народне воље. Због тога, у већини случајева, одржани референдуми су, по свом карактеру, ближи плебисциту.

Значај овог истраживања је у томе што је биланс референдума показатељ стања демократије, владавине права и поделе власти. Да би референдум остварио своју мисију, морају се испунити претпоставке, као што су: поштовање људских права, подизање

* miodrag.radojevic@gmail.com

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

грађанског активизма и развој политичке културе. У супротном, опасност је да се референдум преобрази у оруђе против демократије.

Кључне речи: непосредна демократија, аутократија, плебисцит, уставотворни референдум, демократија, устав, владавина права.

РЕФЕРЕНДУМ КАО ИНСТИТУЦИЈА НЕПОСРЕДНЕ ДЕМОКРАТИЈЕ

У стручној литератури овештала је класична дихотомија демократије на непосредну и посредну. Критеријум разликовања ова два модела јесте начин на који бирачко тело испољава своју вољу. Представничка, репрезентативна или посредна демократија појављује се са грађанским револуцијама крајем 18. века. Сувереност припада народу, али с обзиром на то да се власт у територијално пространим и централизованим државама не може директно вршити она се поверава изабраним представницима. Непосредна демократија је баштиник античке традиције, са премисом да је *superanus* – највиша власт неодвојива од њених носилаца, а то значи и да се она не преноси нити отуђује (Новаковић, и Радојевић 2016, 266–269). Антички политички идеал подразумевао је спонтани модел политичког одлучивања и сарадње, који је у савременој држави неостварив. Излаз је из овог ћорсокака – да се након избора политичка моћ отуђује од народа и успоставља „тиранија парламента“, како тврди један британски аутор (Goodhart 1971, 189),¹ у владавини права, али и спајању или комбиновању представничке демократије и институција непосредне демократије, као што су: референдум, народна иницијатива, плебисцит и народни вето. Овај тип демократије познат је и под називом полунепосредна демократија (Марковић 2013, 212).

Референдум (народно гласање, народно саветовање ...) је најважнији облик непосредне демократије и испољавања суверене воље народа. Грађани се, по правилу, тајним гласањем изјашњавају „за“ или „против“, односно „да“ или „не“, о питању формулисаном на гласачком листићу. Према садржини, предмет референдума може бити политичка одлука или правни акт.²(Марковић 2013, 215–216;

1 Суштина ове критике јесте у томе да грађани *de facto* више не учествују у вршењу и контроли власти након избора, а њено извориште је у делима либералних теоретичара (Монтескја, Русоа, Мила и Токвила). Репрезентативна демократија, по њиховим схватањима, нарушава основне грађанске вредности и слободе.

2 У уставној теорији, према предмету одлучивања, референдуми се деле на: уставотворне,

Петров и Симовић 2018, 156; Милосављевић 2022, 221–224). Референдум се спроводи на централном или локалном нивоу, а може имати саветодавни или обавезујући карактер. Према свом правном основу, референдум је обавезан и факултативан, у зависности од примене – претходан или накнадан, према дејству – конститутиван или аброгативан.

Врлине референдума су бројне, од подстицања учешћа грађана у политичким процесима, непосредног доношења одлука о најважнијим питањима од значаја за политичку заједницу, могућности опредељивања између опречних решења, превазилажења политичких сукоба и подела. Референдум гради друштвени консензус и када то није могуће остварити другим уставним механизмима и у институцијама. За знаменитог немачког конституционалисту Карла Фридриха, референдум је лек у кризним ситуацијама (Friedrich 2005, 446), један од „метода директне народне акције“ за контролу политичких одлука. У ширем смислу, он је део сложеног система кочница и равнотежа (*check and balances*). Народно изгласавање омогућава да јавност учествује као директан или резервни законодавац у поступку доношења прописа, од устава до подзаконских прописа, од фазе иницирања до одобравања, односно потврђивања одлуке (конститутивни референдум) или укидања правног акта који је већ на снази (аброгативни референдум). Референдум је и најбољи начин за контролу бирача над њиховима представницима (Јовичић 2006: 28)

Слабост референдума је у његовој склоности злоупотребама. Лек у одређеним околностима испољава и своја токсична дејства. Нису усамљени примери манипулације овом институцијом у прошлости, али и у савременим политичким системима. Критичари сматрају да ове размере могу бити такве да поткопају темеље демократије. Референдум може бити употребљен и с циљем успостављања и легитимизације недемократског режима. Ову ауторитарну верзију Ђузепе де Верготини назива плебисцитом (Верготини 2015, 400),³ а она се од свог антипода разликује по томе

законодавне, административне, финансијске и референдуме међународноправног карактера. Под административним референдумом подразумева се референдум чији је предмет питање о управљању државом (Марковић 2013, 215–216; Петров и Симовић 2018, 156; Милосављевић 2022, 221–224).

- 3 Верготини примећује да је циљ плебисцита потврђивање политичке одлуке и користи се у посебним ситуацијама као потврда воље народа (Верготини 2015, 400). Петров и Симовић исправно закључују да је веома тешко јасно разликовати плебисцит од референдума. Плебисцитом се може одлучивати и о неком правном акту или нормативној мери, али ипак то је само посебан облик референдума „који има израженију политичку димензију“, с намером пружања политичке легитимације (Петров и Симовић 2018, 156).

што је његов резултат познат унапред. Вође народа, од Наполеона и Наполеона III, Хитлера и Мусолинија, служили су се обманом да само желе да чују „глас народа“, а био је то умилан звук Панове фруле. За популисте, референдум у виду плебисцита има особиту важност, јер омогућава да увећају своју моћ, амнестирају се од евентуалне кривице за ризичне одлуке, а народ убеди да доиста врши власт. Због тога је у аутократијама идеално средство освајања власти и демонтаже демократије и грађанског друштва. Због ових претњи, у теорији и политичкој пракси испољава се неповерење и резервисаност и према другим облицима непосредне демократије. Референдуму се у савременим демократијама прибегава опрезно, а коришћење није тако често.

Изузетак од претходне напомене је Швајцарска, која се сматра колевком модерне верзије ове институције. У овој земљи сваке године традиционално се одржавају референдуми на различитим нивоима власти.⁴ Са знатно мање успеха, овај рецепт је пресађен у другим државама.⁵ И Италија се може подичити праксом референдума. Од 70-их година, у овој земљи је одржано 28 националних референдума, од којих се многи не могу сматрати да су допринели бољитку демократије. Поједини аутори (на пример, Collin, 3) настоје и да утврде његову корелацију са демократијом, па је једна од теза да референдум није био делотворан у развијању либералних политика у Европи. С друге стране, друштва са традицијом директне демократије показала су се отпорнијима на популистичке покрете. Наратив је другачији у остатку света, на пример у Турској,⁶ (Топаловић 2021, 45) а особито у Африци где је референдум омогућио успон ауторитарних лидера. Сажет приказ компаративне праксе указује на то да је у политичким системима у којима је могуће организовати и спровести поштене изборе мања опасност од лоших последица примене институција директне

Назив „плебисцит“ је први употребио Наполеон III (Јовичић 2006: 4)

- 4 Традиција референдума у швајцарским кантонима има порекло у средњем веку. У литератури наилазимо на податак да се две трећине референдума у свету организује у Европи, а од тога једна трећина у Швајцарској (Boyd, н.д. 4).
- 5 Под утицајем учења о друштвеном уговору Ж. Ж. Русоа, у Француској је Уставом од 1792. прокламовано да „нема устава који ако га не прихвати народ“. У америчким колонијама први референдуми се користе већ од половине XVII века, али у САД ова институција неће заживети на савезном нивоу.
- 6 У Турској су од 2007. до 2017. организована три национална референдума. На првом је донета одлука о директном избору председника, а на друга два постепено су проширивана овлашћења шефа државе. Референдуми су коришћени за „накнадну легитимизацију“ одлука које су биле резултат „стратешког планирања“ и трансформације парламентарног система у президенцијализам. Референдумска подршка је обезбеђена репресијом и манипулацијама (Топаловић 2021, 45).

демократије. Низу других претпоставки или гаранција додајемо и: јавно мњење, слободна средства информисања, висок ниво поштовања људских права, владавину права, грађански активизам...

Референдум је изазвао и пажњу међународних организација. У оквиру Савета Европе донете су препоруке с циљем да поправе стање, отклоне негативне појаве уочене у организовању бројних референдума у државама чланицама, нарочито „концентрацију овлашћења и смањење демократске контроле парламента”. Венецијанска комисија, као посебно тело Савета Европе које је учествовало у дефинисању ових стандарда и обављало мониторинг праксе, нагласила је потребу да „референдум буде уграђен у процес представничке демократије” уз поштовање принципа владавине права (European Commission for Democracy through law 2020, 5).

Референдум је најважнији облик директне демократије у Србији. У претходном раздобљу, на републичком нивоу одржано је шест, односно седам непосредних изјашњавања грађана од 1990. године.⁷ У последњој деценији прошлог века, издвајају се следећа обележја референдумске праксе: неразвијен правни оквир, политичке одлуке као предмет референдума, кршење демократских стандарда и сумња у регуларност процеса и исхода гласања. Због тога референдуми у овом периоду имају карактер плебисцита. Касније, спроведена су два уставотворна референдума (из 2006. и 2022), у промењеним околностима и са редефинисаним правним оквиром, делимично усклађеним и са препорукама Савета Европе. Међутим, и овог пута нису изостале неправилности, уочене приликом доношења новог устава, у изради и примени закона о референдуму и народној иницијативи, спровођењу референдумске кампање и резултатима гласања. Таква пракса упућује да је неопходно пажљиво размотрити одлуку приликом расписивања нових референдума и обезбедити претпоставке за интегритет референдума у складу са захтевима владавине права и демократије.

О РЕФЕРЕНДУМУ У СРБИЈИ

Правни оквир референдума

Институција референдума у Републици Србији уређена је уставним одредбама и Законом о референдуму и народној иницијативи (ЗРНИ 2021).⁸ Устав Републике Србије од 2006. године,

7 Разлике у броју референдума је резултат тумачења референдума одржаног 31. маја 1992. године.

8 Правни оквир референдума чине и одредбе Закона о избору народних посланика, Закона

као и његов претходник из 1990. године (чл. 2. ст. 2), дефинише референдум као облик изражавања суверене воље грађана (чл. 2 ст. 1). Уставне одредбе оквирно уређују поједине врсте референдума: републички, покрајински и општински, односно у јединицама локалне самоуправе и Аутономној Покрајини Војводини. Осим тога, Устав одређује да се референдум расписује као уставотворни референдум (за доношење и промену Устава), о питањима из надлежности Народне скупштине и о промени територијалног уређења (Новаковић и Радојевић 2015, 85). Према важећем закону, који детаљније уређује ову институцију, референдум може бити претходни и накнадни, саветодавни, обавезан и факултативан.

У претходном раздобљу промењено је више закона који уређују материју институција непосредне демократије. Законом о референдуму и народној иницијативи из 1994. године (ЗРНИ 1994) укинута су одредбе старог прописа о референдуму из 1989. године, уследило је његово делимично новелирање уочи референдума 1998. године, а 2022. године, након дугогодишњих оклевања и проблема, усвојен је нови закон. Референдум о државним симболима (1992) организован је по одредбама посебног закона, донетим искључиво за ову прилику. Новим законом од 2022. године уклоњене су неуставне законске одредбе, рестриктивна ограничења, прокламована и уређена правила спровођења референдума у складу са препорукама Савета Европе. Међутим, иако је уклоњена већина крупних недостатака у правном оквиру, још детаљно разрађена посебна врста референдума, а нека од решења се могу сматрати проблематичним у примени.

У Републици Србији одржано је седам републичких референдума од 1990. године, а референдумско питање и резултати могу се прегледно видети у табели 1.

о јединственом бирачком списку и Кривични законик (кривична дела против изборних права, чл. 154–162). На локалном нивоу, референдум је уређен Законом о локалној самоуправи, односно Статутом Аутономне Покрајине Војводине.

Табела 1. Републички референдуми у Србији од 1990. године

Датум одржавања референдума	Предмет референдума	Резултати референдума (у процентима бирача који су гласали)	Изразност
1. и 2. јул 1990.	Усвајање новог устава пре избора „Да ли прво донети Устав па расписати вишестраначке изборе или обратно?”	За гласало 96,8% уписаних бирача у бирачки списак	78% ⁹
31. мај 1992.	Потврђивање Амандмана I на Устав РС	„За“ Амандман I изјаснило се 48,00%	55,14% ¹⁰
		„Против“ Амандмана I било је 2,09%	
	Изјашњавање о изгледу и садржини грба Републике Србије	За грб за штитом са четири оцила је гласало – 43,03%	53,19% ¹¹
		Грб са штитом и четири оцила је добио подршку – 39,71%	
	Изјашњавање о предлогу химне Републике Србије	Марш на Дрину – 46,67%	53,49% ¹²
		Боже правде – 40,20%	
11. октобар 1992.	Референдум о Амандману I на Устав Републике Србије	„За” расписивање ванредних избора – 43,58	45,55% ¹³
		„Против” – 1,65%	
23. април 1998.	„Да ли прихватате учешће страних посредника у решавању проблема на Косову и Метохији?”	„Да” – 3,41%	73,05 ¹⁴
		„Не” – 94,71%	

9 Због недоступности службених извора за резултате референдума из 1990. користили смо секундарни извор (Николић 2018, 251).

10 Детаљније видети: Република Србија – Републички завод за статистику 1992.

11 Исто.

12 Исто.

13 Исто.

14 Видети службене резултате овог референдума (Републичка изборна комисија 1998, 5).

28. и 29. октобра 2006.	Акт о промени Устава „Да ли сте за потврђивање новог Устава Републике Србије?“	„Да” – 53,04%	54,91% ¹⁵
		„Не” – 1,47%	
16. јануар 2022.	Амандмани на Устав „Да ли сте за потврђивање Акта о промени Устава Републике Србије?”	„Да” – 59,62%	30,65% ¹⁶
		„Не” – 39,35%	

Извор: Обрада аутора (упор. Милосављевић 2021, 726)

РЕФЕРЕНДУМ ИЗ 1990. ГОДИНЕ

На првом референдуму почетком јула 1990. године, одлучивало се о томе да ли ће бити најпре одржани вишестраначки избори или донет устав. Тадашња опозиција, у складу са искуствима других посткомунистичких земаља, предложила је да се распишу вишестраначки избори и да нови парламент, који ће имати карактер уставотворне скупштине, усвоји нови устав. Комунистичка партија Србије заступала је другачији редослед политичких и институционалних промена. Своје становиште према политичком плурализму променила је након пада Берлинског зида (Тркуља 1993: 98), али хронологија догађаја је указивала на то да се она упорно придржавала незваничне политике „беспартијског плурализма” и месецима доцније (Николић 2018: 244). На изборима у новембру 1989. године, Слободан Милошевић је као једини кандидат на непосредним изборима освојио 86% гласова на изборима за председника Председништва Социјалистичке Републике Србије. До средине наредне године игнорисани су предлози опозиције о округлим столовима као прелазним институцијама до одржавања демократских избора (Николић 2018: 33–34, 38–40). Српски комунисти су успостављање либералних демократских институција сматрали другоразредним питањем у односу на, како су истицали, потребу за очувањем Југославије, односно територијалног

¹⁵ Видети: Републичка изборна комисија, Извештај о резултату републичког референдума ради потврђивања новог Устава Републике Србије.

¹⁶ Видети: Републичка изборна комисија, Извештај о спроведеном републичком референдуму ради потврђивања Акта о промени Устава Републике Србије.

интегритета Србије и успостављања њене државности.

Две недеље након одржаног првог референдума, Савез комуниста Србије ујединио се са Социјалистичким савезом радног народа Србије у Социјалистичку партију Србије. Овај референдум организован је у форми плебисцита, у атмосфери националне угрожености (Чавошки 1995, 134). Резултат се лако могао предвидети. Упркос бојкоту дела опозиције, већина грађана је на референдуму подржала предлог да се усвоји устав, а затим одрже вишепартијски избори. Резултати референдума, у који се може изразити сумња због енормне излазности у појединим срединама (у Нишу је, на пример, званично гласало 99,5% грађана), тумачени су као народно поверење за наставак уставних промена од 28. марта 1989. године. По мишљењу историчара, амандмани из 1989. означили су и нестанак Југославије каква је постојала по Уставу из 1974. године (Николић 2019, 21). Амандманима IX–XLIV на Устав Социјалистичке Републике Србије („Службени гласник СР Србије”, бр. 11/1989) покрајинама су укинуте надлежности, између осталих, и оне које су подразумевале да без њихове сагласности нема промене републичког устава. Референдум из 1990. покретач је и последица других важних догађаја и референдума. У току другог дана народног изјашњавања, делегати Скупштине Косова и Метохије из састава албанског народа усвојили су Уставну декларацију о проглашењу Косова републиком (федералном јединицом), а у Словенији је усвојена Декларација о пуној суверености државе Републике Словеније (Николић 2018, 181).

Последица одлуке донете на првом републичком референдуму јесте изостанак политичког консензуса власти и опозиције за доношење новог устава, што ће касније представљати камен спотицања у легитимизацији политичког система у Србији.

РЕФЕРЕНДУМИ ИЗ 1992. ГОДИНЕ

Две године касније, одржана су два републичка референдума – први у мају, а други у октобру. На првом референдуму, на коме се истог дана гласало и о избору савезних посланика у Веће грађана Савезне скупштине, одлучивало се о државним знамењима: застави, грбу и химни. *De iure*, 31. маја 1992. године спроведена су два референдума – први о потврђивању Амандмана I на Устав Републике Србије о ликовном приказу заставе Републике Србије и други – о претходном изјашњавању грађана о државним симболима – изгледу

и садржини грба и химне Републике Србије.¹⁷ (Милосављевић 2006, 727). Овај други референдум је имао карактер претходног изјашњавања, јер је обавезивао законодавца на доношење одлуке која буде усвојена на референдуму. Први референдум је био неуспешан, јер ниједан предлог није добио већину од укупног броја бирача (Република Србија – Републички завод за статистику 1992, 36). На другом референдуму, услови за пуноважност гласили су другачије, закон је уредио да се одлука доноси већином оних који су гласали. Међутим, резултати овог референдума „нису били уважени” (Милосављевић 2006, 729). Референдум о државним симболима је формално успео, јер је испуњен и други услов, али не само да су резултати референдума били игнорисана, већ су за државни грб и химну одабрани предлози који су добили мање поверење грађана (Милосављевић 2006, 729). Црвена звезда петокрака је за извесно даље остала симбол на државној застави, потврђујући сликовито немоћ политичке елите да спроведе либералну транзицију.¹⁸ (Милосављевић 2006, 728). Под овим барјаком, испољавале су се и дубоке поделе о начину решавања националног питања.

У међувремену, на простору бивше Југославије, следила је референдоманија. У референдуму је откривен кључ за опстанак Југославије (српско-црногорски предлог да се на простору СФРЈ одржи општи референдум), средство за стварање националних држава (Словенија и Хрватска), начин да националне мањине изразе своју посебност и очувају свој идентитет (референдуми Срба у Крајини, односно Муслимана у Рашкој области) или испоље сепаратистичке намере (Албанци на Косову и Метохији). Хрватска и Словенија бојкотовале су предлог да се организује савезни референдум на територији Југославије (Николић 1990, 286 и 403), јер су у томе виделе покушај очувања југословенске државе. Уместо тога, референдум је употребљен као правни инструмент за распад Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. На основу референдума у Словенији (23. децембра 1990. године), Хрватској

17 Грб, застава и химна утврђивали су се по поступку за промену Устава (чл. 5. ст. 2. Устава из 1990). Ипак, да се ради о два референдума, сведочи чињеница да се у првом случају радило о референдуму конститутивног карактера, а у другом о претходном изјашњавању грађана. Такође, за пуноважност ових референдума су важили различити услови, прописани различитим законима. За одржавање референдума о државним симболима (грбу и химни) усвојен је и посебан закон (*lex specialis*) – Закон о поступку претходног изјашњавања на Републичком референдуму о државним симболима (Милосављевић 2006, 727).

18 Петокрака је скинута са застава наредне године Препоруком о коришћењу заставе Републике Србије (Милосављевић 2006, 728)

(19. мај 1991. године) и Босни и Херцеговини (29. фебруара и 1. марта 1992), настале су три државе.¹⁹ У деловима Хрватске у којој је српски народ чинио већину, такође су организована два референдума.²⁰ На првом (септембар 1990), који је организовало Српско национално веће, Срби у Хрватској су се изјаснили о аутономији српског народа у Републици Хрватској као федералној јединици СФРЈ, а на другом, на територији Крајине (12. маја 1991. године), о свом државно-правном статусу у Хрватској (Николић 1990, 429).²¹ У амбијенту националне еуфорије, није могло бити говора о поштовању минималних демократских стандарда који ће прокламовати тек три деценије касније и на основу ових искустава у оквиру Савета Европе.

Упркос критикама, Србија није желела да на својој територији организује референдум о свом државно-правном статусу. Црна Гора је ову прилику искористила два пута, први пут стварајући заједничку државу – Савезну Републику Југославију 1992. године. Истовремено, Србија није признала резултате референдума политичких партија Муслимана (касније Бошњака) у рашкој области и Албанаца на Косову и Метохији.²² (Милосављевић 2006, 732). С друге стране, политичка елита је организовала наредна два републичка референдума с циљем да реши политичке кризе – прва је била изазвана изнутра, а друга наметнута споља.

Протести Демократске опозиције Србије (ДЕПОС) од почетка јуна до 10. јула 1992. године кулминирали су захтевом за расписивањем ванредних парламентарних и председничких избора. Власт се одлучила за несвакидашњи корак, на расписивање референдума о амандману којим би се омогућили превремени

19 Ови референдуми су били окидачи грађанског рата у бившој Југославији. Референдум у БиХ масовно је бојкотовао српски народ, па је нова држава створена без базичног консензуса три конститутивна народа.

20 Представници Републике Србије су бранили право народа у побуњеним федералним јединицама да се изјасне о томе да ли желе да живе у заједничкој држави.

21 На основу резултата овог референдума, Самоуправна Аутономна Област Крајина је донела одлуку о прикључењу Крајине Републици Србији и останку у Југославији. Хрватска је прогласила резултате овог референдума неуставним, јер су у нескладу са њеним суверенитетом.

22 Муслиманско национално веће Санцака, односно Странка демократске акције Санцака, у октобру 1991. Организовала је саветодавни референдум са питањем које је гласило: „Да ли сте за потпуну политичку и територијалну аутономију Санцака са правом прикључења једној од суверених република?“. На Косову и Метохији, Албанци су организовали четвородневни референдум о независности у септембру 1991. године. Наредног месеца, Албанија је признала независност Косова. О тзв. противправним референдумима, као и амандману у четири општине са већинским српским становништвом на Косову из 2012. године опширније у наведеном чланку Б. Милосављевића (Милосављевић, 2006, 732).

избори. И у овом случају радило се о злоупотреби Устава и институције референдума (Чавошки 1995, 133). Уместо да се искористе уставне могућности тако што би се распустила Народна скупштина, а затим да председник Републике поднесе оставку што би омогућило ванредне изборе, власт се одлучила да се о томе изјасне грађани на референдуму. И овај референдум је био неуспешан, јер на бирачка места 12. октобра 1992. године није изашао потребан број гласача (Републичка изборна комисија, 1992/III). Два месеца доцније одржани су ванредни парламентарни и председнички избори. На основу измена и допуна Уставног закона (27. октобра 1992. године) прописано је да ће се превремени избори одржати до краја календарске године, што је опет представљало пример неуставне радње (Чавошки 1995, 143; Чавошки 2003, 105–106), али и игнорисање народне воље. Јер ако на референдуму није било подршке усвајању амандмана, онда то значи да ни већина грађана није подржала одлуку о расписивању превремених избора. Уместо тога, власт је две недеље након народног изјашњавања показала да се уставним законом може мењати устав.²³

РЕФЕРЕНДУМ 1998. ГОДИНЕ

Наредни референдум у Србији одржан 23. априла 1998. године, на иницијативу Слободана Милошевића, тадашњег председника Савезне Републике Југославије, хитро је расписан и спроведен. Референдум је имао консултативан карактер, а односио се на, како ће се касније показати, политичко питање о коме грађани нису били довољно обавештени, нити је њихова одлука имала утицаја на даљи ток збивања. У свом писму од 2. априла 1998. године, Слободан Милошевић се обратио председнику Владе Републике Србије и председнику Народне скупштине и предложио расписивање републичког референдума о учешћу страних посредника у решавању кризе на Косову и Метохији. То је био његов одговор на притиске међународне заједнице, али и „алиби“ пред домаћом јавношћу за лоше руковођење унутрашњом политиком (Гоати 2013, 71). Долазак страних посредника представљао је само увод у интернационализацију и даљу ескалацију Косовске кризе.

Након што су протести и демонстрације прерасли у оружану побуну Албанаца на Косову и Метохији крајем 1997. године,

23 Уставни закон не може садржавати опште норме, већ само појединачне норме, којима се, по правилу, уређује поступак спровођења устава. Упркос томе, две године након доношења Устава, изменама и допунама Уставног закона (чл. 3. и 4) прописано је да се одрже парламентарни и председнички избори до краја 1992. године.

Ослободилачка војска Косова све учесталије је вршила провокације у виду напада на јавне установе, отмица и убиства припадника министарства унутрашњих послова и цивила с циљем изазивања међународне интервенције (Капусела 2016, 28–29). Након акције припадника Министарства унутрашњих послова Србије у Дреници, марта 1998. године, када је страдало и десетине цивила, међународна заједница је затражила да Савезна Република Југославија ступи у дијалог са представницима Албанаца и страним медијаторима, упућујући претње да ће, ако то не буде учињено, увести нове санкције. Влада Србије је, по пријему писма председника СРЈ, истог дана одржала своју седницу (2. априла 1998. године), утврдила Предлог одлуке о расписивању републичког референдума и поднела овај предлог Народној скупштини за доношење по хитном поступку. Одлука о расписивању републичког референдума донета је већ 7. априла (Републичка изборна комисија 1998, 3). Од иницијативе до гласања протекле су три недеље, а две недеље су, по намерама власти, биле довољне за спровођење референдумске кампање. Да би се референдум одржао, измењен је Закон о референдуму и народној иницијативи (Закон о референдуму 1994), а минимални рок за референдумску кампању је скраћен на 15 дана, уместо дотадашњих месец дана.

Део опозиције је критиковао расписивање референдума, тврдећи како Милошевић на тај начин себе жели да оправда због погрешне политике према Косову. На референдуму су се грађани изјашњавали о томе да ли прихватају учешће страних посредника у решавању кризе на Косову и Метохији, а гласање је тумачено као патриотски чин. Као и на претходним референдумима, изражена је сумња у веродостојност резултата због високе излазности, посебно због тога што је већи део опозиције и припадника националних мањина изразио неслагање са референдумом. Кршења правила демократске процедуре и „масовне нерегуларности“ пратиле су и овај референдум (Гоати 2013, 72). Власт у Београду је искористила референдум да подгреје националистичке страсти и да, како оцењују објективни аналитичари, удари шамар међународној заједници уместо да „искористи постојећа неслагања у међународној арени”. Кинцел запажа и да је једина корист од референдума била у томе што је у наредних пар месеци владало дипломатско затишје, које је Србија настојала да искористи указујући на терористичку природу Ослободилачке војске Косова у западној јавности (Кинцел 2021, 46).

Резултати референдума нису обавезивали власт нити међународну заједницу, па су ускоро донете одлуке супротне израженој народној вољи. У оквиру политичког споразума Милошевића и Ричарда Холбрука (Richard Holbrooke), специјалног америчког изасланика од 13. октобра 1998. године, начињен је и Споразум о верификационој мисији ОЕБС-а за Косово. На Косово и Метохију су инсталирани тзв. мировни посматрачи у оквиру Косовске верификационе мисије, као органа Организације за европску безбедност и сарадњу на чијем челу ће бити амерички обавештајац Вилијам Вокер (William Graham Walker). Ова мисија, након режираних догађаја у селу Рачак, јануара 1999. године, утврдила је наводно тешко кршење људских права над Албанцима и пружила оправдање за НАТО бомбардовање Савезне Републике Југославије.

УСТАВНИ РЕФЕРЕНДУМ 2006. ГОДИНЕ

Уставни референдум из 2006. године уследио је након референдума о независности Црне Горе (21. маја 2006. године). Грађани Црне Горе су, по други пут, непосредно изјашњавали о свом државно-правном статусу од 1992. године. И овај референдум пратиле су контроверзе.²⁴ Његов исход одредио је и положај Србије, која је стицајем околности изнова постала суверена држава. Наредна последица је промена Устава из 1990. године, јер он више није одговарао политичкој реалности, нити преношењу надлежности са државне заједнице на самосталну државу (Радојевић 2009, 240–

24 Кључан неспоразум између суверениста и унионистичког блока у Црној Гори односио се на тумачење већине потребне за успех референдума. За овај референдум била су прописана посебна правила, којима није била задовољна ниједна страна, али кључан је био притисак Европске уније. За пуноважност референдума била су прописана два услова: да гласа већина од укупног броја гласача и да опција за независност добије подршку најмање 55% важећих гласова (изашлих на гласање, умањен за број неважећих гласова). О исходу резултата је одлучило око две хиљаде гласова у корист суверениста, али чињеница је да већина грађана Црне Горе није подржала независност (47,5% укупног броја бирача са бирачким правом је гласало за независност). С обзиром на то да за референдумско питање није била потребна већина од укупног броја бирача и да су постојала кршења демократске процедуре и злоупотребе (види: Маркуш, 2006) унионистички блок је оспоравао резултате референдума. Због тога, чланови Комисије Блока за заједничку државу нису потписали извештај о коначним резултатима изборима, већ се сматрало да су партије својим учешћем у политичком животу Црне Горе касније фактички признале ове резултате (Павићевић, и Комар 2006, 31–32). Поменути извештај је постао пуноважан захваљујући потпису представника Европске уније. Парадокс је и да је Европска унија толерисала неједнакост у третману грађана/држављанима Црне Горе, јер једино лицима са пребивалиштем у Србији није дозвољено изјашњавање на референдуму.

241). С обзиром на то да се одустало од парцијалне уставотворне ревизије, расписан је уставотворни референдум о доношењу новог устава.

Остављајући по страни номотехничке недостатке и критике уставних решења, Уставу од 2006. године упућују се примедбе на поступак израде и доношења. Грађани и стручна јавност су искључени из процеса израде уставног текста, али је то био случај и са већином народних посланика, као и надлежним матичним одбором српског парламента (одбор за уставна питања). Устав је написан промптно, аминован од већине политичких странака и стављен на референдум, у складу са ревизионим поступком по Уставу из 1990. Против доношења новог устава био је део опозиције и цивилног друштва, а јавности је наметнуто опредељење да подржи нови устав или следи губитак Косова. Иако је изостала јавна расправа, а у референдумској кампањи није било сучељавања ставова, исход гласања је био испод очекивања (Радојевић 2009, 246–247). Само захваљујући високој излазности у последњим сатима пред затварање биралишта у другом дану гласања, што је оцењено као веома дискутабилно, Устав је добио потребно поверење грађана. Као и приликом референдума из 1990. и 1998. године, сценарио је поновљен, тема референдума је била одбрана Косова и Метохије оловком на гласачким местима, а излазак на референдум је схваћен као „патриотска обавеза“ (Стојиљковић 2006, 17–18).

РЕФЕРЕНДУМ ОД 16. ЈАНУАРА 2022. ГОДИНЕ

Последњи референдум у Србији одржан је 16. јануара 2022. године. Предмет овог референдума било је изјашњавање о промени уставних одредби о судству и тужилаштву, односно о амандманима I–XXIX. На референдуму је усвојен Акт о промени Устава, упркос чињеници да је забележена најмања изласност од 1990. Захваљујући околности да је одржан по новим правилима, која не познају цензус излазности, референдум је могао бити успешан. Ниска изласност објашњава се недовољном информисаношћу грађана о важности референдума и амандманима о којима се гласа, погоршањем епидемиолошке ситуације услед коронавируса, али и кампањом која је остала ван фокуса политичких странака, између осталог, и због припреме за републичке изборе. Иако су констатоване и теже повреде процедуре, оне „нису утицале на коначан исход референдума“ (Crta 2022, 3–4). У вези са овим референдумом су спорни: 1) разлози и основ расписивања референдума; 2) прописи и

правила по којима је одржан овај референдум; 3) начин спровођења референдумске кампање и 4) резултати референдума.

У вези са првим приговором, изнето је више критика у јавности. По првој, референдумом се само парцијално мења Устав, у делу одредби које се односе на положај и статус судске власти и тужилаштва. Такође, референдум је расписан на територији Републике Србије без Косова и Метохије, што представља грубо нарушавање суверености и територијалног интегритета.²⁵ Напослетку, доношењем два спорна закона и других прописа и одлука, створена је правна подлога за несметано отварање десетина рудника широм Србије за експлоатацију руда који би тешко угрозили животну средину. Нарочиту пажњу у том погледу заслужују коментари одредаба ЗРНИ о могућности да се и на локалном нивоу одлучује простом већином изашлих на референдум, као и да скупштине могу да донесу супротну одлуку након годину дана од доношења првобитне одлуке на референдуму. У току референдумске кампање о уставотворном референдуму, након политичких протеста измењен је Закон о референдуму и народној иницијативи и спорне одредбе (скраћено: ЗРНИ).²⁶

Други приговор се односи на прописе о референдуму. Осим уставних одредби, релевантан је и матични пропис који уређује институције непосредне демократије (ЗРНИ). Нови закон усвојен је непуна два месеца пре одржавања референдума о Акту о промени Устава, а свега четири дана пре усвајања Одлуке о расписивању референдума за изјашњавање грађана о промени Устава. Овим законом је стављен ван снаге стари Закон о референдуму и народној иницијативи из 1994. године. Критичари су изнели аргумент да је тиме нарушен стандард да се референдум не одржава по прописима усвојеним у години одржавања референдума. То је и препорука у Ревидираним смерницама Венецијанске комисије. С друге стране, да је прихваћена ова примедба, референдум би се одржао по неуставним законским одредбама (Радојевић 2021, 62). Целисходније је да се нови закон усагласи са Уставом и препорукама

25 Скупштина Косова је донела Резолуцију којом је онемогућила да се референдум спроведе у срединама у којима живе Срби.

26 На демонстрацијама су истакнути захтевима да се измене, односно укину Закони о референдуму и народној иницијативи и Закон о експропријацији, као и да се једној страног компанији онемогући експлоатација руде јадарита (литијума). Председник Републике је предложио измену Закона о референдуму и народној иницијативи и употребио вето на доношење Закона о експропријацији. Предлог овог закона је повучен из скупштинске процедуре. Закон о референдуму и народној иницијативи је измењен након само две недеље од доношења. Промењени су чл. 7 (овера потписа у вези са народном иницијативом) и чл. 43 (обавезност одлуке потврђене на референдуму).

Савета Европе, да се отклоне недостаци у вези са поступком, уреде правила у вези са поштеностом и фер кампањом и заштитом права грађана. Ипак, лебди питање о разлозима пропуштања рокова за доношење новог закона о референдуму и о кршењу Уставног закона о усаглашавању прописа о референдуму са уставним одредбама.

И то није једина примедба упућена поступку доношења Закона. Наредна критика се односи на карактер јавне расправе, за коју критичари сматрају да је била симулирана (Beogradski centar za ljudska prava, 2021, 21, 40–44). У јавној расправи изостављени су округли столови, иако је прописима утврђена обавеза државних органа (чл. 41. ст. 5. Пословника Владе). Такође, јавна расправа је одржана након престанка редовног заседања Народне скупштине, у време годишњих одмора, у летњим месецима, при чему је јавности остављен минималан законски рок од три недеље да достави своје примедбе (Радојевић 2021, 65). Примедбе на Нацрт закона могле су се доставити само у писаном облику, електронским путем. Кршење процедуре је прикривано потребом усвајања амандмана на захтев Европске уније. Иначе, сврха уставних амандмана је јачање независности и самосталности правосуђа, а своју примену они ће имати тек кроз доношење и примену посебних правосудних закона у наредне две године од усвајања Акта о промени Устава. У међувремену, да се поступак израде уставних амандмана и припреме и одржавања референдума трајаво одвијао сведочи и чињеница да је Венецијанска комисија више пута интервенисала и захтевала поправку Нацрта закона о референдуму и народних иницијативи, али и уставних амандмана. Подсећамо и да је поступак доношења закона о референдуму о народној иницијативи у виду нацрта три пута покретан од 2009. године, а да је израда и спорних амандмана такође имала вишегодишњи стаж.

У Закону о референдуму и народној иницијативи спорне су одредбе о условима за пуноважност, спровођење референдума и обавезност одлуке. Једна од крупних замерки поменутом закону јесте и укидање излазности од 50% укупног броја бирача као услова за валидност референдума. Цензус је укинут, а да се није водило рачуна о различитим врстама референдума, нити о томе да је о питањима од фундаменталног уставног значаја прихватљив кворум за одобрење (услов посебне већине, тачка 76, European Commission for Democracy through law Venice Commission – Радојевић 2021, 66–67). Изостало је детаљније уређивање заштитних механизма за спровођење референдума, на пример да различите стране имају равноправан третман у кампањи, нити је одређено тело

које контролише уставност и законитост референдумског питања. Законом о изменама и допунама ЗРНИ, исправљена је аномалија везана за члан 40. о томе да након истека одговарајућег рока буде донета супротна одлука на новом референдуму.

Домаћи уставотворац је након референдума и објављивања Акта о промени Устава поступио на крајње необичан начин, непримерен уставотворној техници промене устава. Амандмани су, да се подсетимо, саставни део устава, али они се не уносе као његове измене и допуне (Марковић 2013, 43).²⁷ Од овог правила изузетно се одступа. Као пример се наводе амандмани на југословенске уставе из 1963. и 1974. године. То је учињено са амандманима у важећем Уставу. Такође, није уобичајено да се након доношења амандмана утврђује званично пречишћени текст устава, јер би то било супротно правној природи амандмана.

Приликом промене устава доносе се и одредбе које уређују прелазно стање до потпуног ступања на снагу устава. Ове одредбе се код нас усвајају у форми уставног закона, кога не треба поистоветити са органским законима (на пример у Француској). Уставни закон садржи појединачне норме о начинима и роковима спровођења појединих уставних радњи. Уставни закон за спровођење промена Устава доноси се двотрећинском већином од укупног броја народних посланика (чл. 205. Устава). Наш уставотворац је, међутим, у Одлуци о проглашењу Уставног закона за спровођење Акта о промени Устава Републике Србије од 9. фебруара 2022. године утврдио да се проглашава Уставни закон за спровођење Акта о промени која је донела Народна скупштина на седници одржаној 30. новембра 2021. године. Тако је почињен пропуст јер је Уставни закон усвојен пре одлуке на референдуму (sic!). То значи да је и „прејудициран“ резултат референдума, упућена порука бирачком телу да је већ донета позитивна одлука, што свакако није у складу и са принципима фер референдумске кампање, нити Уставом. У службеном гласилу („Службеном гласнику Републике Србије“) Уставни закон је изнова објављен уз поменућу одлуку, а пречишћени текст Устава се позива на бројеве службеног гласила и то: 98/2006 и 115/2021. Шта није у реду са поменућим набрајањем? Није у реду то да би *stricto sensu* произишлаго да је Устав промењен након усвајања Акта о промени Устава у Народној скупштини, а не након потврђивања на референдуму и свечаног проглашења у Народној скупштини (види ст. 6–8. чл. 203). Проблем је настао приликом

27 Они се „додају на крају устава, као његово продужење, уместо да се као измене и допуне устава уносе у уставни текст и тиме мења првобитни текст устава“.

тумачења глагола „спроводи“: по схватању уставотворца, у односу на изјашњавање грађана усвојен је *ab ovo*, приликом доношења Одлуке о расписивању референдума, а не *ex post*, након гласања и спровођења Акта о промени Устава. Поменута одредба је преписана, али непотпуно и то из претходног устава (члан 134. Устава из 1990). Уставотворац, ипак, није направио овакву грешку 2006. године, јер је тада Уставни закон донет истовремено са Актом о промени Устава и након одржаног референдума.

ЗАКЉУЧАК

Већина савремених демократија је хибрид представничке и директне демократије. Референдуму је намењена улога да, као најважнији облик непосредне демократије, поправља и допуњује систем представничке владе. Са развојем демократије, већина држава је прихватила ову институцију. У теорији, међутим, о његовим предностима и манама колају опречна становишта. Једна од дилема јесте и да ли он доприноси демократији или води њеном разарању? Одговор није једноставан, нити једнозначан. Плебисцит је његово друго лице, искварени или лоши облик прилагођен аутократским и диктаторским режимима. Неповерење према референдуму, засновано на теоријским премисама али и конкретним примерима, присутно је и у Европској унији. У Холандији и Немачкој се веома ретко спроводе референдуми на националном нивоу. У другим земљама, у зависности од политичког контекста и потреба, гласа се о различитим темама, од промена устава, међудржавног и државног статуса, преко јавних политика (одбрамбене политике, екологије, људских права итд.). У намери да подстакне примену директне демократије у државама чланицама, Савет Европе је 2020. године дефинисао низ препорука и смерница.

У Републици Србији референдум је формалноправно уграђен у процес представничке демократије. Институција референдума је уређена Уставом и Законом о референдуму и народној иницијативи. Устав познаје два облика републичког референдума: уставотворни референдум и референдум који се расписује на захтев већине народних посланика или најмање 100.000 бирача. Уставотворни референдум може бити обавезан и факултативан. Бирачи референдумом не могу да се изјашњавају о свим питањима: о обавезама из међународних уговора, законима о људским и мањинским правима и слободама, пореским и другим финансијским законима, буџету и завршном рачуну, увођењу ванредног стања,

амнестији, као и питањима која се односе на изборну надлежност Народне скупштине (чл. 108. ст. 2). Референдум се може расписати и у аутономним покрајинама и у јединицама локалне самоуправе, а детаљније регулисање институција непосредне демократије регулисано је посебним законом. Закон о референдуму и народној иницијативи из 2022. године заменио је стари неуставан и анахрон пропис. Осим низа добрих решења, усаглашених са препорукама Савета Европе, овај закон садржи и недостатке у вези са процедуралним гаранцијама, кворумом излазности и посебне већине, институционалном контролом референдумског процеса и финансирањем кампање.

У Србији је сиромашна пракса коришћења институција непосредне демократије. У протеклом периоду, нарочито од 2012. године и смене политичке власти, народна иницијатива је нефункционална, а локални референдуми се ретко расписују. На основу анализе спроведених републичких референдума у Србији од 1990, утврђена су њихова обележја. Према предмету, имали смо два уставотворна референдума и референдуме на којима се одлучивало о политичким одлукама. На основу резултата референдума из 2006. године усвојен је нови Устав, а на основу референдума из 2022. потврђен је Акт о промени Устава односно амандмани на Устав који се односе на положај судства и тужилаштва. Два референдума су била неуспешна (о државним симболима и одлучивању о Амандману на Устав којим се омогућавају ванредни парламентарни и председнички избори). Недостаци референдумског процеса *de facto* и *de iure* испољавају се у свим случајевима. На пример, власт није прихватила резултате референдума о државним симболима (1992), а вредан помена је и референдум о прихватању страних посредника у решавању кризе на Косову и Метохији (1998). Резултате овог референдума није признала међународна заједница. С обзиром на то да је власт народна изјашњавања организовала с намером да учврсти свој легитимитет и да се у случајевима када резултатима није била задовољна служила и обманама, као што је то неуставно расписивање ванредних избора након неуспеха референдума у октобру 1992. године, већину ових референдума смо одредили као примере плебисцита.

Стварна природа ових референдума јесте и индикатор и стања демократије и владавине права у Србији. Референдум је коришћен за манипулацију јавним мњењем (на пример, референдум из 1990), а емпиријски подаци показују сумњу у веродостојност резултата. И на последњем референдуму из 2022. године, забележене су

неправилности, али се сматра да оне нису утицале значајније на исход овог референдума. Референдуми су се одвијали под надзором владајуће политичке елите, тако да се није могло говорити о равноправности супротстављених табора током изборног (референдумског) процеса. Надмоћност извршне власти, у односу на друге гране државне власти, поткрепљују налази теоријских истраживања о поремећеном систему поделе власти и одсуству механизма контроле и равнотеже у српском парламентарном систему од обнављања вишепартизма.

Искуство са референдумом у Србији потврђују теоријске и компаративне анализе. Србији недостају претпоставке да се референдум делотворно примени у пракси. Традиција директне демократије није учвршћена. У амбијенту потиснуте владавине права, закржљалих независних контролних институција, ниског нивоа политичке културе и грађанске партиципације, непоштовања људских права и недовољно разрађеног правног оквира реална је опасност да се он преобрази у оруђе разбијања демократије.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Верготини, Ђузепе. 2015. Упоредно уставно право. Београд: Службени гласник.
- Boyd, Ovid. н.д. „Referenda around the World“, https://www.democracy.uci.edu/files/docs/conferences/grad/Boyd_Referenda%20around%20the%20World.pdf, последњи приступ: 11.03.2022.
- Goati, Vladimir. 2013. *Izbori u Srbiji i Crnoj Gori od 1990. do 2013. i u SRJ od 1992. do 2003.* Beograd: CESID, NDI.
- Goodhart, Philip. 1971. *Referendum*. London: Tom Stacey Ltd.
- European Commission for Democracy through law (Venice Commission), *Revised Guidelines on the Holding of Referendums*, CDL-Ad(2020)031 <https://pace.coe.int/f/5c6e193ee80dddfddc0a36da8eaf79dece4b8bb0ff172b816217c496eea89da/resolution%202251.pdf>, посећено: 12.03.2022.
- Закон о поступку претходног изјашњавања на Републичком референдуму о државним симболима, „Службени гласник РС”, бр. 66/91.
- Закон о референдуму, „Службени гласник СРС”, бр. 40/89.
- Закон о референдуму и народној иницијативи, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 48/1994 и 11/1998.
- Закон о референдуму и народној иницијативи, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 111/21 и 119/2021.

- Јовичић, Миодраг. 2006. Референдум. У: Изабрани списи, књига 1. Демократија и одговорност. Београд: Правни факултет Универзитета у Београд, Службени гласник.
- Karusela Lorenzo Andrea. 2016. *Izgradnja države na Kosovu – demokratija, korupcija i EU na Balkanu*, Beograd: Službeni glasnik.
- Кинцел, Матијас. 2021. Пут у рат – Немачка, НАТО и Косово. Београд: Службени гласник.
- Марковић, Ратко. 2013. Уставно право. седамнаесто осавремењено и исправљено издање. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.
- Маркуш, Јован (2006), Бијела књига – референдум у Црној Гори 2006, зборник докумената, Подгорица: ИИЦ Народна мисао.
- Милосављевић, Богољуб. 2021. „Референдум и народна иницијатива у Републици Србији: мршави резултати непосредне демократије”, У Како, кога и зашто смо бирали – Избори у Србији 1990–2020. Ур. Милан Јовановић и Душан Вучићевић, 719–735. Београд: Службени гласник, Институт за политичке студије.
- Милосављевић, Богољуб. 2022, Уставно право, седмо измењено и допуњено издање. Београд: Правни факултет Универзитета Унион.
- Николић, Коста. 2018. Југославија, последњи дани 1989–1992, књига прва „Сви Срби у једној држави”. Београд: Службени гласник.
- Новаковић, Александар и Радојевић, Мијодраг. 2015. „Директна демократија у Србији“, Српска политичка мисао, 47 (1): 71–92. doi.org/10.22182/spm.4712015.5
- Одлука о проглашењу Уставног закона за спровођење Акта о промени Устава Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије“, бр. 16/22.
- Pavićević, Veselin i Komar, Olivera (2006), „Pravni okvir održavanja Referenduma o državno-pravnom statusu Crne Gore“, *Referendum u Crnoj Gori 2006*, Podgorica: CEMI.
- Петров, Владан и Симовић, Дарко. 2018, Уставно право, Београд: Службени гласник.
- Петровић, Весна (ур.), Људска права у Србији (2021), Београдски центар за људска права, Београд.
- Радојевић, Мијодраг. 2009. „Прилог за расправу о уставном питању у Србији – Митровдански устав“. Српска политичка мисао, 1(23), стр. 231–254, <https://doi.org/10.22182/spm.2312009.11>, последњи приступ: 14.03.2022.

- Радојевић, Мијодраг. 2021. „О природи референдума – с посебним освртом на законодавна решења у Србији и Републици Српској”, *Правна ријеч* 64: 53–72.
- Република Србија – Републички завод за статистику, Избори 1992 – коначни резултати – Избори за Веће грађана Савезне скупштине – Референдум о државним симболима Републике Србије – Референдум ради потврђивања Амандмана I на Устав Републике Србије, <http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/doc/arhiva/referendumi/1992%20I%20referenum%20maj%20rzs%20%20compressed.pdf>, последњи приступ: 13.03.2022.
- Република Србија – Републички завод за статистику, Референдум ради потврђивања Амандмана I на Устав Републике Србије – коначни резултати, Београд, новембар 1992. године, <http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/doc/arhiva/referendumi/2.%20publikacija%201992%20II%20referendum%20oktobar.pdf>, последњи приступ: 14.03.2022.
- Република Србија – Републички завод за статистику, Републички референдум ради изјашњавања грађана да ли прихватају учешће страних представника у решавању проблема на Косову и Метохији одржан 23. априла 1998. године – коначни резултати, <http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/doc/arhiva/referendumi/2.%20publikacija%201998%20referendum.pdf>, последњи приступ: 13.03.2022.
- Републичка изборна комисија, Извештај о резултатима изјашњавања грађана у Републици Србији на републичком референдуму одржаном 31. маја 1992. године ради потврђивања Амандмана I на Устав Републике Србије, <http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/doc/arhiva/referendumi/1992%20I%20%20izvestaj%20referendum%20Amandman%20I%20maj.pdf>, последњи приступ: 13.03.2022.
- Републичка изборна комисија, Извештај о резултату републичког референдума ради потврђивања новог Устава Републике Србије, <http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/arhiva-referendumi-2006.php>, последњи приступ: 14.03.2022.
- Републичка изборна комисија, Извештај о спроведеном републичком референдуму ради потврђивања Акта о промени Устава Републике Србије, <https://www.rik.parlament.gov.rs/tekst/41865/izvestaj-o-sprovedenom-republickom-referendumu-radi-potvrdivanja-akta-o-promeni-ustava-republike-srbije.php>, последњи приступ: 16.03.2022.

- Collin, Katherine. „Populist and authoritarian referendums: the role of direct democracy in democratic deconsolidation”, <https://www.brookings.edu/research/populist-and-authoritarian-referendums-the-role-of-direct-democracy-in-democratic-deconsolidation/>, последњи приступ: 15.03.2022.
- Crta, 2022. „Izveštaj o posmatranju referenduma za promenu Ustava 16. januar 2022.“ <https://crta.rs/izvestaj-o-posmatranju-referenduma-za-promenu-ustava-16-januar-2022/>, последњи приступ: 16.03.2022.
- Стојиљковић, Зоран, „Како смо најзад дошли до Устава“. Око избора 14 (Уставни референдум, 28. и 29. октобар 2006. године). Београд: ЦЕСИД, стр. 9–20.
- Топаловић, Милица. 2021. „Конституционализација председничког система у Турској: даље од демократије, ближе деспотији”, Политичка ревија, 69(3):33–54.
- Тркуља, Јовица. 1993. Освајање демократије – оглед о посткомунизму, Београд: Издавачка агенција „Драганић”.
- Устав Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 1/1990.
- Устав Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 98/2006 и 115/21.
- Friedrih J. Karl (2005), *Konstitucionalna demokratija – teorija i praksa u Evropi i Americi*. Podgorica: CID.
- Чавошки Коста (1995), Устав као јемство слободе, Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију, „Филип Вишњић”.
- Чавошки Коста (2003), Згажени устав, Београд: ИКП „Никола Пашић”.

Miodrag Radojevic
Institute for Political Studies, Belgrade

REFERENDUM IN SERBIA
Between popular will and manipulation

Resume

The author analyzed the legal framework and national referendums held since 1990 in Serbia, with the intention of answering the questions: has the practice of direct democracy been developed? was the referendum used as a means of democracy or legitimization of political power? Are the preconditions for the efficient functioning of the institutions of direct democracy met and to what extent?

In the Republic of Serbia, the referendum and the people's initiative are forms of direct democracy. The referendum is regulated by the Constitution and the Law on Referendum and People's Initiative. The Constitution distinguishes between two forms of republican referendum: the constitutional referendum and the referendum called at the request of the majority of deputies or at least 100,000 voters. A constitutional referendum can be mandatory and optional. Voters cannot vote in a referendum on all issues: obligations under international agreements, laws on human and minority rights and freedoms, tax and other financial laws, budget and final accounts, state of emergency, amnesty, as well as election issues (Art. 108 § 2). The referendum can be held both in the autonomous provinces and in local self-government units.

The Law on Referendum and People's Initiative from 2022 regulates the institutions of direct democracy in more detail. It replaced the previous law, which was an unconstitutional and anachronistic legal regulation. The law is partially in line with the Council of Europe's recommendations on direct democracy institutions.

The practice of direct democracy is underdeveloped in Serbia. Since 1990, six referendums have been organized at the national level (two constitutional referendums and four referendums on public policies). Two referendums were unsuccessful (on state symbols and early elections). In 1998, a referendum was held that was not recognized by the international community (on mediators for resolving the crisis in Kosovo and Metohija, 1998).

According to the research, the referendums took place with a number of omissions: lack of legal provisions, undemocratic atmosphere in the procedure, dubious voting results, pressure on voters, disrespect of

the directly expressed popular will after the referendum. Political elites organized the referendums with the intention of strengthening legitimacy. Due to that, this institution has been compromised in practice, so the term - plebiscite can be used for it.

The plebiscite in Serbia is a consequence of the problems with the functioning of democracy, the rule of law and the division of power. In addition, assumptions are needed, such as: respect for human rights, raising civic participation and developing political culture. Otherwise, there is a real danger that the referendum will be transformed into a tool against democracy.

Keywords: direct democracy, autocracy, plebiscite, constitutional referendum, democracy, constitution, rule of law.

28 Овај рад је примљен 7. марта 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. марта 2022. године

Рајко Петровић*
Институт за европске студије

ПОЛИТИЧКИ ОДНОСИ ИЗМЕЂУ СРБИЈЕ И ЦРНЕ ГОРЕ ОД 2006. ДО 2021. ГОДИНЕ

Сажетак

Предмет истраживања овог рада јесу политички односи између Србије и Црне Горе од распада Државне заједнице Србије и Црне Горе 2006. године до 2021. године. Након референдума на коме Црна Гора тесном већином стиче независност политички односи између некада две блиске земље у годинама које су уследиле постајали су све тежи и оптерећенији – од питања положаја српског народа, језика и писма и Српске православне цркве у Црној Гори, преко признања тзв. независности Косова од стране званичне Подгорице 2008. године и наводног државног удара у Црној Гори координисаног од стране званичног Београда 2016. године, па све до избијања литија 2019. године и промене власти у Црној Гори 2020. године и улоге Србије у њима. Циљ истраживања јесте да се дубинском политиколошком анализом прикаже пресек најважнијих елемената српско-црногорских односа током већег дела 21. века, те укаже на изазове у оквиру истих, али и на могућа поља сарадње. Резултати истраживања показали су да је период владавине Демократске партије социјалиста од 2006. до 2020. године обележен најлошијим односима две земље у историји и крајње непријатељским односом Црне Горе према Србији, али и да од 2020. године, упркос још увек бројним нерешеним проблемима, постоји знатно више простора за добросуседске односе и партнерску сарадњу. Закључак је да су Црна Гора и Србија историјски, културолошки и економски толико повезане да је дугорочно гледано будућност Црне Горе незамислива без тесне сарадње са Србијом по свим питањима. У истраживању смо користили историјску методу, методу анализе и компаративну методу.

* rajko.petrovic@ies.rs

Кључне речи: Србија, Црна Гора, политички односи, референдум, Косово и Метохија, државни удар, Српска православна црква, литије.

УВОД: КРАТАК ИСТОРИЈАТ ОДНОСА ДО 2006. ГОДИНЕ

Већи део простора данашње Србије и Црне Горе је до продора освајања Османлија у 15. веку био обједињен најпре под влашћу династије Немањића и локалних великаша, а потом и део Српске деспотовине од 1402. до пада Смедерева 1459. године, односно пада Зете 1496. године. Током неколико векова два простора су била раздвојена у административном смислу и под директном османлијском окупацијом, где је једино деловање Српске цркве била каква-таква институционална веза међу српским народом у различитим крајевима. Док се у Црној Гори већ у крајем 17. и почетком 18. века замеће клица будуће независне државе под вођством династије Петровић-Његоша, устанци за ослобођење Србије покренути су почетком 19. века кроз два устанка која је Леополд Ранке (*Leopold von Ranke*) назвао „Српском револуцијом“ (Ранке 1965). Ти устанци су били важни и због тога што су пробудили српску националну свест и на северу данашње Црне Горе (племе Васојевићи), те зато што су се јавиле идеје о уједињењу Србије и Црне Горе у једну српску државу, о чему су писали и сами црногорски владари попут Петра II Петровића Његоша (Вукић 2018). Штавише, кнез Србије Михаило Обреновић и кнез Црне Горе Никола I Петровић закључили су 1866. године уговор о заједничкој борби за ослобођење од Османлија и стварање јединствене српске државе. Две земље су се заједничким снагама одупрле и Османском царству у рату 1876. године, те стекле међународно признату независност на Берлинском конгресу 1878. године. Србија и Црна Гора су остале територијално одсечене Османлијским царством све до Првог балканског рата 1912. године када су исто заједничким напорима протерале са Балкана, територијално се проширивши и успоставивши заједничку копнену границу. Црна Гора пружа помоћ Србији и током Другог балканског рата (од њених војника образована је Црногорска дивизија), а Србија 1913. године Црној Гори уступа Пљевља (Вучковић 2013).

Током Првог светског рата Србија и Црна Гора су се заједнички супротставиле Аустроугарској и осталим Централним силама, где се истичу помоћ црногорске војске у прављењу одступнице војсци

Краљевине Србије у Мојковачкој бици 1916. године и ослобађање Црне Горе од стране васкрсле војске Краљевине Србије 1918. године. На Великој народној скупштини српског народа у Подгорици од 24. до 29. новембра 1918. године црногорски народни представници су збацили династију Петровића-Његоша и изгласали уједињење са Србијом под владавином династије Карађорђевића. Црна Гора и Србија биле су потом све до 1941. године део јединствене државе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, односно Краљевине Југославије. Након завршетка Другог светског рата и тријумфа комуниста Црна Гора и Србија постају две засебне федералне јединице у саставу социјалистичке Југославије, а комунисти признају и црногорску нацију као одвојену од српске. Распаду Југославије почетком 1990-их Србија и Црна Гора су покушале да се супротставе заједничким снагама формирајући Савезну Републику Југославију (тзв. крњу Југославију) Жабљачким уставом 27. априла 1992. године у оквиру које су исте биле две федералне јединице (Устав Савезне Републике Југославије 1992). Односи две републике су у првој половини 1990-их били задовољавајући, али се већ од 1997. године и великог заокрета који Демократска партија социјалиста Мила Ђукановића прави према питању будућности Југославије и свеопштем српском националном питању на Балкану они мењају нагоре, што се најбоље видело током НАТО агресије на Савезну Републику Југославију 1999. године из које је црногорско руководство хтело да изађе што безболније, па чак и на штету Србије. Савезна Република Југославија је 4. фебруара 2003. године преименована у Државну заједницу Србије и Црне Горе и бива преуређена из федералне у фактички конфедералну државу у којој Црна Гора стиче право на расписивање референдума о независности за три године. Она то и чини 21. маја 2006. године када на питање „Желите ли да Република Црна Гора буде независна држава са пуним међународно-правним субјективитетом?“ 55,5% изашлих грађана одговара потврдно у, најблаже речено, врло сумњивим изборним околностима (Раковић 2019, 237). Званичне дипломатске односе Црна Гора и Србија, која је самим чином отцепљења Црне Горе постала независна држава, успостављају већ 22. јуна 2006. године.

ПОЛОЖАЈ СРПСКОГ НАРОДА, ЈЕЗИКА, ПИСМА И ЦРКВЕ У ЦРНОЈ ГОРИ НАКОН УСВАЈАЊА УСТАВА 2007. ГОДИНЕ

Сам однос према референдуму о независности Црне Горе одредио је будућност односа између Србије и Црне Горе. Кампању подршке останку Црне Горе у заједничкој држави водиле су просрпске политичке партије и организације у самој Црној Гори подржане од стране тадашњег премијера Србије Војислава Коштунице из Демократске странке Србије. Он је, између осталог, уочи референдума институцијама Европске уније у Бриселу доставио списак од 264.805 Црногораца који живе у Србији за које је тражио право да такође гласају на референдуму о независности, а који су могли имати пресудну улогу у останку Црне Горе у државној заједници. Такви апели нису уважени, али се зато по реакцијама црногорског премијера Мила Ђукановића и председника Филипа Вујановића могао наслутити и више него напет однос две земље у будућности, где је Ђукановић оптужио Коштуницу да се према Црној Гори односи као да је Шумадија, а Вујановић огорчено тражио од тадашњег председника Србије Бориса Тадића да не подржи Коштуничину иницијативу (Vojičić 2005). Тадић је, са друге стране, уочи референдума поручивао да би црногорска независност имала негативан утицај на статус Косова, те да Црна Гора не може постати независна држава без договора са Србијом. Такав став су подржале и све просрпске опозиционе партије у Црној Гори (пре свих Српска народна странка), изузев Социјалистичке народне партије која се о таквим изјавама из Србије није оглашавала (*Radio Slobodna Evropa* 2005). На свечаности проглашења независности Црне Горе није присуствовао нико од званичника Србије, а само је тадашњи министар спољних послова Вук Драшковић упутио честитке Вујановићу и Ђукановићу речима „Србији братској Црној Гори нека је срећно проглашење независне државе“ (*Radio Slobodna Evropa* 2006). Мило Ђукановић, који је све до 2020. године као лидер Демократске партије социјалиста, најснажније политичке опције у Црној Гори, био неприкосновени владар Црне Горе, својом личном националном и идеолошком трансформацијом трасирао је развојни пут независне Црне Горе и њеног односа како према Србији, тако и према сопственом српском наслеђу. Од порука почетком 1990-их да је престао да игра шах због усташке шаховнице, преко пружања материјалне и моралне подршке Републици Српској у време када јој је и сама Србија 1993. године увела санкције, па све до порука попут

оних у Беранама 1998. године да он није тај који ће раставити Црну Гору од Србије, Ђукановић је већ у првој години живота независне црногорске државе показао да је дошао на изразито антисрпске позиције (ИНАС 2017).

Већ током припрема за усвајање и самог усвајања коначног текста новог Устава Црне Горе 2007. године било је јасно да Црна Гора не само да планира да игнорише интересе значајног процента српског живља и свих верника Српске православне цркве у њој, већ и да их маргинализује и дискриминише, а што је у огромном допринело даљем погоршању ионако нарушених односа са званичним Београдом. Србима у Црној Гори уставом није призната ни конститутивност, ни државотворност, а са друге стране нису третирани ни као национална мањина, те је њихов институционални положај као колективитета остао недефинисан и као такав подложен манипулацијама. Црна Гора је дефинисана као грађанска држава која имплицитно фаворизује оне који се изјашњавају као национални Црногорци, те је усвојила државне симболе који не само да нису имали никакве везе са српском историјом и идентитетом Црне Горе пре 1918. године, већ је за химну узета свечана песма „Ој свијетла мајска зоро“ са стиховима које је написао ноторни фашистички сарадник из Другог светског рата Секула Дрљевић (Ustav Crne Gore 2007). Позиције Србије према овим дешавањима биле су прилично контроверзне, без претераних ангажмана за снажнији утицај на Црну Гору да институционалним путем реши питање положаја Срба. Напротив, можемо рећи да је политичка и финансијска елита у Србији тог времена због сопствених пословних веза помагала црногорском режиму, а самим тим била саучесник антисрпској асимилаторској политици званичне Подгорице (Ђурковић 2008, 69).

Иако је према попису из 2003. године за 63,49% становника Црне Горе матерњи језик био српски, Уставом Црне Горе он престаје да буде званични језик и на том месту га мења тзв. црногорски језик. Премда је у Уставу додато да је, између осталих, и српски језик у службеној употреби, те да су ћирилично и латинично писмо равноправни (Ustav Crne Gore 2007) то у пракси никада није испоштовано, штавише, ћирилично писмо је прогнано из јавне администрације, а српски језик у свом изворном облику из наставног програма. Симптоматични су примери прогона 27 никшићких професора српског језика који су се супротставили његовом ненаучном преименовању, али и Уставног суда Црне Горе који је уклонио таблу са називом своје институције која је била исписана ћиричним писмом (Суботић 2020, 36–38).

Однос новоуспостављене државе Црне Горе од самог стицања независности је био крајње непријатељски према Српској православној цркви која је проказана као репрезент великосрпске хегемонистичке и националистичке идеологије. Када узмемо у обзир да је Мило Ђукановић лично истицао да је СПЦ брутални играч великосрпског национализма у Црној Гори (*Политика* 2019) и да је, између осталог, одговорна за наводни геноцид у Сребреници (*NI* 2021), онда и не чуди то што се Ђукановићев режим не само залагао за стварање неканонске тзв. Црногорске православне цркве 2000. године, већ и заговарао изједначавање исте са СПЦ, а касније и одузимање свих верских објеката СПЦ насталих пре 1918. године (Суботић 2020, 33–35). Већ 2007. године црногорски режим изашао је са предлогом да се тзв. ЦПЦ у Уставу Црне Горе помене као званична верска заједница (Ђурковић 2010, 28). Све ово је имало снажан утицај како на односе званичне Подгорице са званичним Београдом, тако и са СПЦ, односно њеним епархијама на територији Црне Горе (митрополијом црногорско-приморском, епархијом будимљанско-никшићком, епархијом захумско-херцеговачком и епархијом милешевском), где се у заштити интереса СПЦ на простору Црне Горе посебно истицао блаженопочивши митрополит Амфилохије Радовић.

Попис становништва у Црној Гори спроведен 2011. године такође је био један од каменова спотицања између Београда и Подгорице. Црногорска страна се на све начине трудила да број националних Црногораца што је више могуће повећа, односно да смањи процентуални удео националних Срба у укупном броју становништва. Са друге стране, након неколико година прилично пасивног посматрања дешавања унутар Црне Горе власти у Београду су предузеле неке конкретне потезе. Председник Србије Борис Тадић примио је у Београду уочи пописа лидере просрпских политичких странака из Црне Горе са циљем да се усвоје одређени закључци везани за то како се одупрети покушајима асимилације Срба у Црној Гори, односно смањивању њиховог процентуалног удела, где су српски представници из те земље истакли да у Србији виде матичну земљу, а себе истим и једнаким Србима са онима који живе у Србији и региону. Са друге стране, црногорско руководство је овакве напоре српске стране да заштити сопствене националне интересе доживело као „наставак мешања званичне Србије у унутрашње односе у Црној Гори“ (Јанковић 2011). Упркос нескривеној жељи званичног Београда да, у координацији са просрпским политичким партијама и покретима, одбрани виталне српске националне интересе током

пописа, резултати истог били су незадовољавајући. У односу на 198.414 Срба у 2003. години (31,99%), тај број је 2011. године пао на 178.110 (28,73%), што је показало да је стварање независне Црне Горе додатно убрзало процес асимилације Срба у Црној Гори (Станковић 2018, 91). Треба додати и то да Црна Гора законским путем спречава могућност имања двојног, у овом случају српског и црногорског држављанства и на тај начин онемогућава стотине хиљада Срба пореклом из Црне Горе који данас живе и раде у Србији или Републици Српској да стекну и црногорско држављанство. Са друге стране, црногорско држављанство је својевремено без икаквих проблема добио одбегли премијер Тајланда и милионер Такшин Шинаватра (*Thaksin Shinawatra*).

ПОЛОЖАЈ ЦРНОГОРСКЕ МАЊИНЕ У СРБИЈИ

За разлику од крајње неповољног положаја српског народа у Црној Гори у институционалном и сваком другом смислу, Црногорци су у Србији признати као национална мањина и у институционалном смислу су организовани кроз Национални савет црногорске етничке мањине у Србији. Према попису из 2011. године укупан број Црногораца у Србији износио је 38.527, од којих највише живи у Војводини (22.141). У општини Мали Иђош тзв. црногорски језик је као мањински језик у службеној употреби, с обзиром да се на његовој територији налази Ловћенац који се сматра „црногорском престоницом у Бачкој“ (*Политика* 2010). Насупрот искуствима Срба у Црној Гори, не постоји нити један пример системске дискриминације Црногораца у Србији ни по ком основу, нити се ради на њиховој асимилацији. Упркос томе, Црногорска партија као политички представник Црногораца у Србији положај истих оцењује као незавидан и забрињавајући, наводећи случај општине Врбас где локалне власти и даље одбијају да тзв. црногорски језик уведу у службену употребу (Црногорци чине 17,5% становништва у тој општини), те случај укидања суфинансирања црногорског културно-просветног друштва у Малом Иђошу 2020. године (*Danas* 2020).

ПРИЗНАЊЕ НЕЗАВИСНОСТИ ТЗВ. КОСОВА ОД СТРАНЕ ЦРНЕ ГОРЕ И РЕАКЦИЈЕ СРБИЈЕ

Врхунац напетости у односима између Србије и Црне Горе достигнут је 9. октобра 2008. године када је Влада Црне Горе

донела једногласну одлуку о признању независности тзв. Косова. То је учињено у време када је Мило Ђукановић обављао функцију председника владе, а министар спољних послова био Милан Рођен, где су њих двојица тај чин обавили заједно са руководством тадашње Македоније која је независност тзв. Косова признала само неколико часова касније. Тадашњи председник Скупштине Црне Горе Ранко Кривокапић и председник државе Филип Вујановић су још уочи признања најавили да ће доћи до истог, где је први такву одлуку правдао чињеницом да представља неодвојиви део обавеза Црне Горе и да је у функцији доприноса регионалној стабилности и свекупних евроинтеграција Црне Горе. Док је тадашњи министар спољних послова Србије Вук Јеремић аутоматски најавио да ће Београд отказати гостопримство амбасадору Црне Горе, опозиционе партије у Црној Гори попут Српске народне странке, Покрета за промене и Народне странке су оштро осудиле такав потез црногорске владе истичући да је већина грађана Црне Горе против такве одлуке (PTC 2008). Наредних дана избили су протести огорчених грађана на улицама Подгорице у којима је дошло и до сукоба са припадницима органа јавног реда. Митрополит црногорско-приморски Амфилохије Радовић је већ 9. октобра 2008. године осудио такву одлуку црногорских власти рекавши да то није његова Црна Гора, нити Црна Гора његових предака (Раковић 2019, 240). Године 2018. тадашњи премијер Црне Горе Душко Марковић признао је да је руководство Црне Горе десет година раније признало независност тзв. Косова упркос томе што је чак 85% грађана Црне Горе било против такве одлуке (Раковић 2019, 240).

Црна Гора се није зауставила на признању лажне албанске државе Косово, већ је наставила да јој помаже на путу стицања што већег броја признања и учлањивања у међународне организације и институције. Тако је Црна Гора 21. октобра 2015. године у Извршном савету Унеска и 9. новембра исте године у Генералној скупштини Унеска гласала за то да тзв. Косово постане чланица Унеска. Исто тако, Црна Гора је 20. новембра 2018. године гласала за пријем тзв. Косова у Интерпол. Поводом гласања за пријем тзв. Косова у Унеско опозициони просрпски Демократски фронт организовао је у Подгорици 24. октобра 2015. године демонстрације на којима се окупило преко десет хиљада незадовољних грађана, али је црногорска полиција уз употребу шок бомби и сузаваца брутално разбила исте (Раковић 2019, 241).

АФЕРА „ДРЖАВНИ УДАР“ 2016. ГОДИНЕ

Црногорске власти оптужиле су групу људи из Србије и Црне Горе, а подржану од Русије за припрему државног удара у Црној Гори на дан одржавања парламентарних избора 16. октобра 2016. године у афери познатој под колоквијалним називом „Државни удар“. Иако се говорило о око 500 лица из Русије, Србије и Црне Горе која су наводно умешана у извођење поменутог државног удара, Виши суд у Подгорици потврдио је оптужницу против 14 лица укључујући просрпске политичке лидере Андрију Мандића (Нова српска демократија) и Милана Кнежевића (Демократска народна партија). Међу девет оптужених држављана Србије нашао се и Братислав Дикић, пензионисани генерал полиције и некадашњи командант Жандармерије. Оптужени су по првостепеној пресуди Вишег суда у Подгорици 9. маја 2019. године (симболично на Дан победе над фашизмом у Другом светском рату) добили по неколико година затворске казне, где су највише казне од 15, односно 12 година затвора добили руски држављани Едуард Шишмаков (*Едуард Шишмаков*) и Владимир Попов (*Владимир Попов*). Апелациони суд Црне Горе је, међутим, 5. фебруара 2021. године укинуо пресуду Вишег суда из 2019. године и поступак вратио истом (*Radio Slobodna Evropa* 2021).

Ова наводна афера додатно је затегла односе између званичне Подгорице и Београда. Власти у Подгорици директно су оптужиле званични Београд и Москву да су припремале наводни државни удар како би дестабилизовале Црну Гору и спровели своје политичке и геополитичке циљеве на њеном простору. У годинама које су уследиле такве оптужбе су постајале још више жустрије и продубљеније. Главни специјални тужилац за организовани криминал у Црној Гори Миливоје Катњић директно је оптуживао Безбедносно-информативну агенцију (БИА) и делове тужилаштва у Србији да врше притисак на сведоке умешане у аферу „Државни удар“ покушавајући да помогну Андрији Мандићу и Милану Кнежевићу да избегну кривичну одговорност. Штавише, Катњић је оптужио поменуте српске структуре да су поседовале доказе о припреми државног удара и атентата на Мила Ђукановића, али да су их предали руском Савету за националну безбедност, а не Црној Гори (Јанковић и Дуровић 2020). Званични Београд је, са друге стране, одбацио било какве наводе о његовој умешаности у дату аферу и ставио се на располагање црногорским властима за све неопходне информације које би евентуално поседовао у вези са тим

случајем. Тадашњи премијер Србије Александар Вучић истакао је том приликом да су у Београду у посматраном временском периоду приведена одређена лица за која се сумњало да припремају нелегалне радње у Црној Гори и која су пратила кретање премијера Црне Горе свакодневно, али да међу њима нису особе ухапшене и оптужене за аферу „Државни удар“ (Cvetković 2016).

ПРИСТУПАЊЕ ЦРНЕ ГОРЕ НАТО ПАКТУ 2017. ГОДИНЕ

Упркос чињеници да је Русија имала немалу улогу у стицању независности Црне Горе, те да је у њу након проглашења исте уложила значајна новчана средства у виду директних страних инвестиција, Црна Гора је 2017. године постала пуноправна чланица НАТО пакта. Још једном су власти Црне Горе повукле драматичан политички (и војно-безбедносни потез) потпуно супротстављен вољи њених грађана, јер су истраживања (попут оног америчке компаније Галуп из 2016. године) показивала да их је убедљива већина против чланства њихове земље у највећој војној алијанси (Раковић 2017, 70–76). Тиме је не само задат ударац Русији као главном НАТО ривалу и њеним интересима везаним за приступ топлом мору, већ и Србији и њеним интересима, с обзиром да је она тиме и званично постала земља која је, као војно неутрална, у потпуном НАТО окружењу.

Колико је овај потез црногорских власти створио додатне тензије на релацији званичног Београда и Подгорице сведочи изјава министра спољних послова Црне Горе Срђана Дармановића из 2020. године (у контексту погоршаних односа са Србијом) да, уколико црногорске власти процене да је безбедност земље видно угрожена, постоји могућност коришћења НАТО механизма заштите (*Политика* 2020). Посланици Скупштине Црне Горе су већ 2018. године расправљали о слању два штабна официра у мисију КФОР-а на Косово и Метохији, што је владајућа Демократска партија социјалиста образложила као допринос очувању мира у региону. Са друге стране, просрпске опозиционе снаге су такав потез показале као некоректан према Србији и Црној Гори, док је тадашњи министар одбране Србије Александар Вулин изјавио да Црна Гора на тај начин додатно подржава независност тзв. Косова и да Србија такву одлуку не може протумачити као пријатељску (*Nezavisne novine* 2018).

ЛИТИЈЕ И ИЗБОРИ У ЦРНОЈ ГОРИ 2020. ГОДИНЕ

Крајем 2019. године влада Душка Марковића уз подршку председника Црне Горе Мила Ђукановића и парламентарне већине чију окосницу је чинила Демократска партија социјалиста покушали су да усвоје Закон о слободи вероисповести према коме би у друштвеном смислу у потпуности маргинализовали Српску православну цркву, те истој преотели готово целокупну њену имовину. Револтирани верујући грађани махом српске националности (што се могло видети по кореографији), уз подршку Цркве и просрпских политичких партија, организовали су од тада све до првих месеци 2020. године низ протеста против тог потеза власти (али и њене свеукупне антиправославне и антисрпске политике) који су једним именом названи литије. Тај талас незадовољства артикулисан је на парламентарним изборима 30. августа 2020. године када су три опозиционе коалиције „За будућност Црне Горе“, „Мир је наша нација“ и „Црно на бело“ укупно освојиле 42 посланичка места, односно обезбедиле парламентарну већину и убрзо и формирале нову владу. Окосницу исте представљала је подршка просрпског Демократског фронта, па се без икаквог претеривања може рећи да је нова, прва демократска влада Црне Горе формирана превасходно захваљујући српским гласовима (Петровић 2020, 164).

Не улазећи претерано у то како су поменуте литије и избори утицали на унутрашњи политички живот у самој Црној Гори, осврнућемо се на то како је званична Подгорица доживела улогу Србије у свим тим процесима. Од самог почетка литија Ђукановићев режим је оптуживао да Српска православна црква у Црној Гори, званични Београд и „домаћи издајници“ подривају темеље државности Црне Горе. Ђукановић је Србију оптужио да жели да „саоизује“ Црну Гору¹, просрпску опозицију у Црној Гори да је подизвођач радова за српску државу и цркву, а Српску православну цркву да жели да буде изнад Устава Црне Горе и врати исту у средњи век (*Нова српска политичка мисао* 2020). Кривца за пораз на парламентарним изборима 30. августа 2020. године Ђукановић је нашао у Србији и њеном председнику Александру Вучићу, оптуживши званични Београд за снажну медијско-политичку агресију ка Црној Гори још од усвајања Закона о слободи вероисповести децембра 2019. године. За самог председника Србије

1 У смислу стварања српских аутономних области на простору већински насељеном Србима по узору на праксу у СР Хрватској и СР БиХ почетком 1990-их.

Ђукановић је рекао да је он тај који је давао подршку великосрпском национализму у Црној Гори, релативизујући политику истог у региону и мешајући се у унутрашњу политику других држава (Mitev Šantek 2020). Министарство за људска и мањинска права Црне Горе је још у фебруару 2020. године оптужило председника Србије да на популистички и политикантски начин приступа решавању положаја Срба у Црној Гори због тога што је иступио са ставом да Срби у Црној Гори треба да имају иста права каква имају Албанци у Северној Македонији (Vesti 2020).

Напади још увек актуелног председника Црне Горе Мила Ђукановића на Србију и председника Александра Вучића нису престали ни након што је у Црној Гори формирана нова владајућа већина без Демократске партије социјалиста. Тако је он годину дана након избора на којима је његова партија поражена оптужио председника Вучића да напада грађански, секуларни и проевропски карактер Црне Горе јер Србија, Српска православна црква и Русија желе да увуку Црну Гору у српски свет, односно у пројекат „велике Србије“. На то што је председник Србије констатовао да је Црна Гора покоравала Србију у последњих 30 година, Ђукановић је у свом стилу констатовао да је то исто као да је Адолф Хитлер (*Adolf Hitler*) 1939. године рекао да неће дозволити да Чехословачка покори Немачку (24 sedam 2021). Са друге стране, председник Србије је политику Мила Ђукановића према Србима у Црној Гори описао на следећи начин: „Он будућност своје земље види у асимилацији и нестанку српског становништва, ја у поштовању права свих да буду своји на своме. Они би желео своју земљу да гради, тако да не буде Срба, или да бар у почетку немају политичка права. Онда да им узму цркву, па затим право да се називају Срби“ (*Политика* 2021). Александар Вучић је, исто тако, поручио да Србија хоће братске и пријатељске односе са Црном Гором, да Србија нема никакве претензије према суседној земљи, али да не може дозволити да људи из Црне Горе покоравају Србију као што су то чинили претходних скоро 30 година преко политичких функционера, полицијских функционера, обавештајних структура и криминала. Председник Србије је такође истакао да је циљ црногорских власти био и да Митрополију црногорско-приморску издвоје из Српске православне цркве и прогласе је Православном црквом у Црној Гори, те да и на тај начин утичу на смањење броја Срба у Црној Гори којима се дешава исто оно што се дешавало њиховим сународницима у Хрватској током 1990-их (*PTC* 2021). Из приложених изјава и оцена најмоћнијих политичких лидера у Србији и Црној Гори можемо

видети да су током литија и након избора 30. априла 2020. године политички односи између две земље достигли тачку усијања.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Односи између Србије и Црне Горе од распада Државне заједнице Србије и Црне Горе 2006. године до 2021. године били су све само не братски и пријатељски. На таквим односима је, без икакве сумње, инсистирало црногорско руководство од самог успостављања дипломатских односа између две земље. За разлику од Србије која је у законском и институционалном смислу брзо и ефикасно решила положај црногорске мањине на њеној територији, Црна Гора не само да није учинила исто када је у питању њених 29% грађана српске националности, њихов језик, писмо, те положај Српске православне цркве, већ је свих посматраних година водила изразиту антисрпску и антиправославну кампању, што се нужно рефлектовало на њен однос са званичним Београдом. Стална оптуживања Србије да се наводно меша у унутрашња питања Црне Горе и да заједно са Српском православном црквом спроводи наводну великосрпску националистичку и клерофашистичку политику, укључујући и оптужбе за учешће истих у афери „Државни удар“ била су, са друге стране, праћена конкретним антисрпским потезима званичне Подгорице попут признања тзв. независности Косова 2008. године или уласка Црне Горе у НАТО пакт 2017. године и тиме стављања Србије у потпуно НАТО окружење.

Након што је нова парламентарна већина формирала владу Црне Горе без Демократске партије социјалиста створили су се институционални предуслови за успостављање добросуседских односа са Србијом. Нова скупштинска већина усвојила је ревидирани Закон о слободи вероисповести који је био по мери Српске православне цркве, а нова влада престала са отвореним проказивањем српског народа у Црној Гори као антидржавног елемента. Са друге стране, иста та влада одбила је да повуче признање тзв. независности Косова, није потписала темељни уговор са Српском православном црквом, није организовала попис становништва и сређивање бирачких спискова, али је зато Скупштина Црне Горе, уз подршку Демократске партије социјалиста и других опозиционих и мањинских странака, а без учешћа просрпског Демократског фронта, усвојила Резолуцију о забрани негирања геноцида у Сребреници на штету српског народа и државе Србије. Упркос томе, као и упркос чињеници да је владајућа

већина у Црној Гори дуго времена у политичкој кризи, ипак треба напоменути да постоји далеко већи простор за нормализацију односа између Србије и Црне Горе у предстојећем периоду с обзиром на чињеницу да просрпске политичке партије, али и митрополије Српске православне цркве у Црној Гори данас имају далеко већи политички, односно друштвени утицај на збивања у тој земљи у односу на период иза нас. Црна Гора, као мала земља по површини и броју становника, тешко да у даљој будућности може нормално функционисати без добросуседских односа са Србијом, са којом је, упркос идентитетским, језичким и верским инжењерингом који се на простору Црне Горе врши више од пола века, вежу заједничка прошлост, религија, језик и етничко порекло становништва.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Вукић, Предраг. 2018. Излагање на научној конференцији „Подгоричка скупштина 1918. и уједињење Црне Горе и Србије.“ Никшић: Институт за српску културу, 23. децембра 2018. године
- Вучковић, Владимир Д. 2013. „Правни положај крајева присаједињених Србији после Балканских ратова“. Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Правни факултет
- Ђурковић, Миша. 2008. „Председнички избори у Црној Гори и разарање српске националне свести.“ *Социолошки преглед* 42(1): 69–84.
- Ђурковић, Миша. 2010. „Како се конструишу нације: црногорски случај.“ *Социолошки преглед* 44(1): 3–36.
- ИН4С. 2017. „Овако је говорио Мило Ђукановић.“ 24. мај 2017. <https://www.in4s.net/tako-je-govorio-milo-djukanovic-konvertirati-kod-srba/>.
- Нова српска политичка мисао. 2020. „Мило Ђукановић: Литије неће натерати државу на капитулацију; СПЦ жели да буде изнад Устава и државе и да нас врати у средњи век; Аутокефална црква је потребна Црној Гори; Немам заједнички бизнис са Вучићем у „Београду на води.“ 5. фебруар 2020. <http://www.nspm.rs/hronika/milo-djukanovic-litije-nece-naterati-drzavu-na-kapitulaciju-crkva-zeli-da-bude-iznad-ustava-i-drzave-i-da-nas-vrati-u-srednji-vek-autokefalna-crkva-je-potrebna-crnoj-gori-spec-se-koristi-kao-instrument-za-rusenje-drzave.html>.

- Петровић, Рајко. 2020. „Институционална решења за превазилажење међунационалних тензија у Црној Гори.“ *Национални интерес* 40(2): 155–181.
- Политика*. 2010. „Црногорски службени језик у Малом Иђошу.“ 07. децембар 2010. <https://www.politika.rs/scc/clanak/159128/Crnogorski-sluzbeni-jezik-u-Malom-Idosu>.
- Политика*. 2019. „Мило Ђукановић поновио оптужбе да СПЦ спроводи великосрпску идеологију.“ 20. децембар 2019. <https://www.politika.rs/scc/clanak/444435/Регион/Мило-Ђукановић-поновио-оптужбе-да-СПЦ-спроводи-великосрпску-идеологију>.
- Политика*. 2020. „Црна Гора неће звати НАТО због Србије, али...“ 05. јун 2020. <https://www.politika.rs/scc/clanak/455538/Crna-Gora-necese-zvati-NATO-zbog-Srbije-ali>.
- Политика*. 2021. „Вучић: Ђукановић види будућност Црне Горе у нестанку Срба.“ 17. септембар 2021. <https://www.politika.rs/scc/clanak/487982/Vucic-Dukanovic-vidi-buducnost-Crne-Gore-u-nestanku-Srba>.
- Раковић, Александар. 2017. „Црна Гора од сецесије до НАТО пакта: осврт на несналажење руске спољне политике (2006-2017).“ *Национални интерес* 28(1): 69–86.
- Раковић, Александар. 2019. *Црногорски сепаратизам*. Београд: Catena mundi
- Ранке, Леополд. 1965. *Српска револуција*. Београд: Српска књижевна задруга
- РТС*. 2008. „Црна Гора признала Косово.“ 09. октобар 2008. <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/3/region/21069/crna-gora-priznala-kosovo.html>.
- РТС*. 2021. „Вучић: Црна Гора показала да има инструменте да спроведе што је намеравала.“ 05. септембар 2021. <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/1/politika/4501188/aleksandar-vucic-ustolicenje-mitropolit-joanikije-crna-gora-ima-instrumente.html>.
- Станковић, Владан. 2018. „Српски идентитет и црногорство – тренутни односи снага.“ *Политичка ревија* 56(2): 71–95.
- Суботић, Момчило. 2020. „Идентитетска питања Црне Горе.“ *Политичка ревија* 63(1): 11–48.
- Устав Савезне Републике Југославије, „Службени лист Савезне Републике Југославије“, година I, број I, 27. априла 1992. године

- Cvetković, Ljudmila. 2016. „Vučić: U Srbiji pripremane nelegalne aktivnosti za Crnu Goru“, *Radio Slobodna Evropa*. 24. oktobar 2016. <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-srbija-hapsenja/28072197.html>.
- Danas. 2020. „Crnogorska partija: Položaj Crnogoraca u Srbiji nezavidan i zabrinjavajući.“ 02. avgust 2020. <https://www.danas.rs/vesti/politika/crnogorska-partija-polozaj-crnogoraca-u-srbiji-nezavidan-i-zabrinjavajuci/>.
- Janković, Srđan i Durović, Aneta. 2020. „Crnogorsko i srpsko tužilaštvo u klinču zbog ‘državnog udara’“, *Radio Slobodna Evropa*. 18. novembar 2020. <https://www.slobodnaevropa.org/a/crnogorsko-i-srpsko-tuzilastvo-o-slucaju-drzavni-udar/30957110.html>.
- Janković, Srđan. 2011. „Srbi iz Crne Gore putuju kod Tadića“, *Radio Slobodna Evropa*. 07. februar 2011. https://www.slobodnaevropa.org/a/crna_gora_srbija_srpske_stranke_tadic/2300207.html.
- Mitev Šantek, Georgi. 2020. „Đukanović za poraz optužuje Vučića: “Poigrava se duhom iz boce”“, *Mondo*. 1. septembra 2020. <https://mondo.rs/Info/EX-YU/a1368774/Djukanovic-izbori-poraz-Vucic-Crna-Gora-nacionalizam.html>.
- NI. 2021. „Milo Đukanović: Srpska crkva odgovorna za genocid u Srebrenici.“ 16. jul 2021. <https://ba.n1info.com/vijesti/milo-djukanovic-srpska-crkva-odgovorna-za-genocid/>.
- Nezavisne novine. 2018. „Crna Gora šalje vojnike na Kosovo.“ 02. jul 2018. <https://www.nezavisne.com/novosti/ex-yu/Crna-Gora-salje-vojsku-na-Kosovo/486355>.
- Radio Slobodna Evropa. 2005. „Srbija se ne može pitati o Crnoj Gori.“ 26. septembar 2005. <https://www.slobodnaevropa.org/a/859358.html>.
- Radio Slobodna Evropa. 2006. „Proglašena nezavisnost!“ 03. juni 2006. <https://www.slobodnaevropa.org/a/671414.html>.
- Radio Slobodna Evropa. 2021. „Ukinuta presuda za ‘državni udar’ u Crnoj Gori, DPS tvrdi rezultat pritiska na sud.“ 05. februar 2021. <https://www.slobodnaevropa.org/a/31087966.html>.
- Ustav Crne Gore, „Službeni list Crne Gore“, br. 1/2007 i 38/2013 – Amandmani I-XVI
- Vesti. 2020. „Ministarstvo Crne Gore optužuje Vučića za politikanstvo“, 29. februar 2020. <https://www.vesti-online.com/ministarstvo-crne-gore-optuzuje-vucica-za-politikanstvo/>.
- Vojičić, Branko. 2005. „Žuta traka za Crnogorce“, *Monitor*. 16. septembar 2005. <https://www.portalanalitika.me/clanak/226014-decenija-nezavisnosti-5-zuta-traka-za-crnogorce>.

24 sedam. 2021. „Đukanović ponovo napada Srbiju i Aleksandra Vučića, Srpsku pravoslavnu crkvu i Rusiju.“ 11. septembar 2021. <https://24sedam.rs/politika/vesti/73788/dukanovic-ponovo-napada-srbiju-i-aleksandra-vucica-srpsku-pravoslavnu-crkvu-i-rusiju/vest>.

Rajko Petrovic

**POLITICAL RELATIONS BETWEEN SERBIA AND
MONTENEGRO FROM 2006 TO 2021**

Resume

The subject of this paper is the political relations between Serbia and Montenegro from the break-up of the State Union of Serbia and Montenegro in 2006 until 2021. After the referendum in which Montenegro narrowly gained independence, political relations between the two close countries in the years that followed became increasingly difficult and burdensome - from the position of the Serbian people, language and script and the Serbian Orthodox Church in Montenegro, through the recognition of the so-called Kosovo's independence by official Podgorica in 2008 and the alleged coup in Montenegro coordinated by official Belgrade in 2016, until the outbreak of litanies in 2019 and the change of government in Montenegro in 2020 and Serbia's role in them. The aim of the research is to present an in-depth political analysis of the cross-section of the most important elements of Serbian-Montenegrin relations during most of the 21st century, and to point out the challenges within them, but also the possible fields of cooperation. The results of the research showed that the period of rule of the Democratic Party of Socialists from 2006 to 2020 was marked by the worst relations between the two countries in history and extremely hostile attitude of Montenegro towards Serbia, but that since 2020, despite numerous unresolved problems, there are significantly more space for good neighborly relations and partnership cooperation. The conclusion is that Montenegro and Serbia are so historically, culturally and economically connected that in the long run, the future of Montenegro is inconceivable without close cooperation with Serbia on all issues. In the research we used the historical method, the method of analysis and the comparative method.

Keywords: Serbia, Montenegro, political relations, referendum, Kosovo and Metohija, coup, Serbian Orthodox Church, litanies.

* Овај рад је примљен 10. децембра 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. марта 2022. године.

*Нада М. Радушки**

Институт за политичке студије, Београд

ЕМПИРИЈСКА ИСТРАЖИВАЊА РОМСКЕ ПОПУЛАЦИЈЕ У СРБИЈИ: ПОПИСИ VERSUS АНКЕТЕ

Сажетак

У раду се анализирају резултати емпиријских истраживања положаја ромске популације у Србији, с посебним освртом на предности и недостатке података официјелних пописа становништва насупрот анкетним испитивањима о особеностима, проблемима и положају припадника ромске националне мањине. Компарација пописних и анкетних резултата о броју, образовној и старосној структури, просторној дистрибуцији, условима становања, здравственој и социјалној заштити, показује да су разлике у подацима често врло велике, што упућује на неопходност коришћења различитих извора у циљу добијања праве слике, квантитативних и квалитативних информација о животу, социо-демографским и културним одликама Рома. Други део рада анализира резултате анкете спроведене крајем 2019. године у Србији на хиљаду испитаника о томе како грађани Србије неромске националности перцепирају положај Рома, затим шта мисле о односу већинске и ромске популације, о степену дискриминације и етничке дистанце која постоји према Ромима, као и о ефикасности мера које држава предузима у циљу побољшања услова у кључним областима живота Рома (образовање, запошљавање, становање, здравство и социјална заштита). Резултати тог анкетног истраживања су од великог значаја јер показују степен (не)информисаности већинске популације о положају Рома, препознавања неједнакости, дискриминације и маргинализације те заједнице, што је између осталог, важна претпоставка доношења и имплементације успешних државних

* Имејл-адреса: nadaraduski@gmail.com.

мера на плану дугорочног и одрживог побољшања услова живота, друштвеног статуса и интеграције Рома.

Кључне речи: анкета, попис становништва, положај, Роми, јавне политике, државне мере, Србија.

УВОД

Роми су релативно често у фокусу емпиријских истраживања и тада несумњиво изазивају пажњу стручне и академске, а само делимично и шире друштвене јавности. Разлоге треба тражити, с једне стране, у специфичностима ромске етничке заједнице, битно различите од осталих, која је по свим социо-економским индикаторима у далеко најнеповољнијем положају, а с друге стране, резултати таквих истраживања неопходни су за доношење одговарајућих мера социјалне, популационе и мањинске политике, националних програма и државних стратегија Србије. Мада је положај Рома перманентни друштвени изазов, досадашња научна проучавања само су делимично пружила одговоре на бројна отворена питања и проблеме ромске заједнице, јер недостају дубља и свеобухватнија анкетна истраживања, комплексне и систематске анализе, као и критичке евалуације обављених испитивања. Због тога се и даље недовољно зна о Ромима, а посебно о узроцима који доводе до тога да су маргинализовани и често дискриминисани, да су на најнижој друштвеној лествици, економски и политички најугроженији, о чему најбоље сведочи њихова перманентна искљученост из друштва.

Информације о броју, просторној дистрибуцији, миграционим, образовним и социо-демографским особеностима ромске популације базирају се првенствено на подацима државних пописа становништва који се спроводе сваких десет година. Међутим, то је често недовољно и не даје реалну слику о Ромима, па су неопходна темељна, дубинска истраживања (анкете, интервјуи са припадницима ромске, као и неромске националности, теренска истраживања, и др.) нарочито оних питања која се не могу разматрати и објаснити само на основу пописних резултата, а изузетно су битна за боље разумевање ове етничке заједнице и проблема са којима се свакодневно сусреће. Одговоре на већину од тих питања најбоље ће пружити интердисциплинарне студије и анкетна испитивања, и то не само оних Рома који живе издвојено и који „признају“ да су Роми, већ и оних који живе у бољим економским условима и

који често поричу своју националност, али их средина у којој се налазе доживљава и идентификује као Роме (Прокић, Станковић и Јанковић 1993, 194). Треба имати у виду да Роми, више од свих других, захтевају да истраживачи (ромолози) истовремено буду објективни посматрачи, али и активни познаваоци ромске заједнице, да би на прави начин могли да проуче и оцене положај и проблеме ове националне мањине.

ПОПИСИ СТАНОВНИШТВА VS АНКЕТНА ИСТРАЖИВАЊА

Колики је тачан број Рома у Србији још увек је непознаница, јер је број добијен на попису становништва знатно мањи од процењеног броја, односно због великог раскорака који постоји између званичних статистичких података и реалног стања.¹ У решавању овог питања постоје два опречна, често дијаметрално супротна приступа, један је „пописни“ којим редовно аргументује држава, а други је „ромски“ који долази из ромске заједнице (Вуксановић, Маџура и Вујовић 2019, 98). Треба истаћи да у овом погледу Србија није изузетак и да су све европске земље суочене са овим проблемом и тражењем начина његовог адекватног решења (Ivanov, Kling and Kagin 2012). За разлику од других мањина у Србији, код Рома постоји значајна дискрепанција између официјелних података, актуелног стања и процена, па су пописи само полазна основа, док су у циљу добијања праве слике неопходни и други извори података, а првенствено квалитативна анкетна истраживања. На тај начин може се доћи до бољег увида у стање и проблеме ове етничке заједнице, а дубљим проучавањем и разумети узроке и последице који често остају невидљиви или „замагљени“ у резултатима квантитативних анализа. Због тога би државни органи при креирању јавних политика требало да поред пописних резултата користе и друге изворе података о ромској популацији (анкете, процене домаће и ЕУРОСТАТ-а, независна истраживања и друго). Исто тако, с обзиром да ромска мањина често

1 На пример, по последњем попису (2011) регистровано је 147,6 хиљада (2,05%) Рома и налазе се на трећем месту у етничкој структури Србије (после Срба и Мађара), док се по проценама Савета Европе и међународних невладиних организација тај број креће око 600 хиљада (<https://www.slobodnaevropa.org/a/manjinske-zajednice-u-srbiji-pocenele-pripreme-za-popis-stanovnistva/30743227.html>). Исто тако, у претходном попису (2002), Републички завод за статистику регистровао је да у региону Београда живи 19,2 хиљада Рома, док су невладине организације теренским истраживањима установиле да тај број износи 29,7 хиљада (Društvo za unapređenje romskih naselja [DURN], 2002).

изражава сумњу у веродостојност резултата пописа, истичући да је број припадника те мањине већи и да они нису довољно охрабрени да изразе своју националност, важно је да у поступку спровођења пописа буде обезбеђена пуна слобода декларисања о националној припадности, што подразумева да структура пописивача одговара етничкој структури локалне заједнице, као и да се пописивање врши и на ромском језику.

Према методологији пописа, слобода изражавања националне припадности као уставом загарантовано право у Србији, имала је за последицу значајне флукуације у броју Рома после Другог светског рата, као и отежану компарцију пописних резултата. Атипичне варијације у њиховој бројности биле су без преседана у историји пописа становништва због чега представљају праву пописну енигму (“народ-понорница”, “циганско расуло”) (Станковић 1992). Нелогичним променама (нагли пад или пораст броја) није поклањана одговарајућа пажња у статистичким извештајима нити су спровођена теренска контролна истраживања чији би резултати боље објаснили такву појаву. Другим речима, статистика није показала неки посебан интерес за стручне расправе и решавање проблема ове врсте, због честе идејно политичке обојености питања о етничкој припадности под патронатом политичких структура.

У социолошкој и демографској литератури позната је појава етномимикрије, карактеристична за Роме који се неретко декларишу као припадници оне етничке заједнице која је већинска на подручју где живе (најчешће као Срби, али и као припадници других националности), због чега је и њихов број потцењен скоро у свим пописима. Разлика између “осећања” о припадности и “изјашњавања”, односно појава губљења, прикривања или мењања свог етничког идентитета стално је више или мање присутна код Рома који на тај начин покушавају да побегну од дискриминације, да се отргну од свог окружења и каналима друштвене мобилности побољшају свој положај. Разлоге етничке мимикрије треба тражити у бројним факторима (сиромаштво, традиција, образовање, непостојање матичне државе, културни обрасци), што захтева мултидисциплинарни приступ у објашњењу флотантног ромског националног, језичког и верског идентитета (Радушки 2015, 36). Пописно-методолошка решења, често нејасна, такође су битно утицала на промене у изјашњавању Рома (посебно у периоду 1953-1961), а самим тим и на укупно бројно стање, при чему се оправдано претпоставља да би се много већи број њих декларисао као припадник ромске заједнице да су пописивачи били ромске

националности у оним областима где је већа концентрација Рома. Ипак, тешко је само овим факторима објаснити дистанцирање од властитите етничке припадности, па једно од објашњења лежи и у њиховом неуспелом покушају укључивања у друштвену мобилност већинског становништва као израз асимилације у локалну средину (Тодоровић 2019, 42). Крајем 1960-их и почетком 1970-их година јављају се први знаци националног “буђења” Рома и због тога није случајно да се „етничка плима“ и све чешће декларисање за свој етнос манифестује у резултатима наредних пописа.² У попису 2011. године Роми су забележили историјски максимум посматрано од Другог светског рата до данас (147,6 хиљада или 2,1%), а по први пут су као пописивачи учествовали и Роми, па се може претпоставити да се зато већи број лица декларисао као припадник ромске националности. У предстојећем попису који је требало да се одржи 2021. године према десетогодишњој динамици спровођења пописа, а који је због епидемиолошке кризе изазване Ковидом 19 померен за 2022.годину, остаје да се види какво ће бити етничко изјашњавање и демографска слика ромског становништва.

С обзиром да је због непотпуног обухвата припадника ромске националне мањине статистичка евиденција недовољно поуздана, често се примењују помоћни начини у приказу њиховог броја и просторног размештаја. За Роме је карактеристичан висок степен просторне дисперзивности, односно територијална неконцентрисаност, што је често значајан индикатор њиховог начина живота, економског положаја и степена (не)интегрисаности у друштво. Пописни подаци указују само на распоред по регионима Србије,³ као и по типу насеља као најнижем нивоу исказивања пописно-статистичких резултата, али су ти подаци недовољни за анализу места и услова становања Рома, због чега су неопходна дубља социолошка, демографска и урбанистичка проучавања. Истраживање просторног размештаја, као и урбанистичких

2 У попису 1948. године регистровано је 52,2 хиљаде (0,8%) Рома, у попису 1953. године 58,5 хиљада (0,8%), да би попис 1961. године остао забележен по драстичном смањењу броја Рома, када је регистровано само 9,8 хиљада (0,1%), што се не може објаснити демографским факторима с обзиром на високе стопе природног прираштаја које константно одликују ову националност. Затим, 1971. године регистровано је 49,9 хиљада (0,6%), 1981. године 111,0 хиљада (1,2%), док је 1991. и 2002. године у Србији (без КиМ) пописано 90,9 хиљада (1,2%), односно 108,2 хиљада (1,4%) припадника ромске националности (Радушки 2015, 75,86).

3 Према попису 2011.године највише Рома настањено је у региону Јужне и Југоисточне Србије (57,2 хиљада или 38,7%), затим у региону Војводине (42,4 хиљада или 28,7%), Београдском региону (27, 3 хиљада или 18,6%), региону Шумадије и Западне Србије (20,6 хиљада или 14,0%), док за регион Косово и Метохија нема података (Републички завод за статистику [РЗС] 2012).

одлика ромских насеља постала су нарочито актуелна почетком 1990-их година, а најчешће су то биле студије случаја проистекле из акционих испитивања спроведених у појединачним насељима, док су изнете мере и предлози за побољшање стамбене ситуације били засновани на резултатима конкретног истраживања (Petrović i dr. 2012; Praxix. 2013). Мада су ти подаци показали да се Роми који настанују тзв. махале, гето насеља и слично, на тим местима осећају сигурни, слободни, идентификујући се са својом заједницом, ипак већина би се одмах преселила на било које друго место ако би услови за живот били бољи (Радовановић и Кнежевић 2014, 86-87). Иста истраживања су, међутим, показала да се Роми у новој средини тешко адаптирају услед велике етничке дистанце и дискриминације која постоји према њима и њиховом начину живота, што је резултат предрасуда, стереотипа, незнања, неповерења и нетолеранције, при чему је несумњиво присутна двосмерна етничка дистанца - нерома у односу на Роме, и обрнуто (Кнежевић 2010).

Иако се из пописно-статистичких података може видети да је стамбена ситуација Рома изузетно лоша (на пример, просечан број чланова ромског домаћинства од 4,2 знатно је већи него код опште популације где износи 2,6), они нису довољни да дубље и комплексније осветле овај проблем, па су потребна посебна научно утемељена проучавања, јер излаз из сиромаштва и беде треба тражити у оквирима друштвених промена, а не у теорији културе сиромаштва (Вујовић 2017). У попису 2011.године по први пут су регистровани и бескућници, а резултати показују да број бескућника ромске националности (5719) чини готово једну трећину (32,5%) од укупног броја свих бескућника у Србији, од чега је скоро половина у Београдском региону који располаже одређеним капацитетима за њихов прихват. Генерално, у свим, и теоријским и емпиријским истраживањима, услови становања Рома оцењују се као изузетно тешки, како у погледу локације, тако и опремљености станова (кућа), што је огледало њиховог положаја и сиромаштва, али и различитих културних и патријархалних навика, образаца понашања и наслеђа (Јакшић и Башић 2005). С обзиром на огромну разлику која постоји између услова становања ромске и опште популације, поједини истраживачи проучавајући услове живота Рома закључују да је квалитет стамбеног фонда такав да нема смисла у њега улагати (Павловић 2000). Реч је о лошим темељима, земљаним подовима, неадекватним материјалима, насељима која најчешће карактерише правно нерегулисан статус, лоша инфраструктура и по правилу велика удаљеност од основних друштвених садржаја,

школа, здравствених установа, вртића, сервиса и других. По неким анкетама, око 67% ромских домаћинстава није било прикључено на канализацију, нема унутрашње инсталације и одговарајући приступ води за пиће, а поједина домаћинства (11%) нису имала ни струју (UNDP 2012). Зато је од великог интереса унапредити комуналну инфраструктуру, али и развити посебне стамбене програме, као и програме социјалног становања који ће одговарати потребама Рома, узимајући у обзир њихов положај, културу и традицију.⁴ Преселјавање неформалних ромских насеља често се спроводило кроз принудна иселјавања, а не мали проблем представља и неприхватање већинског становништва да се Роми доселе у њихов крај (комшилук), због чега је неопходно утврдити и примењивати одговарајуће међународне стандарде раселјавања нехигијенских и неодрживих ромских насеља (OEBS 2015).

Поред становања, образовање је кључна област и главни камен спотицања када је реч стварном побољшању положаја ромске националне мањине и пуној интеграцији у друштво. Подаци о образовној структури се добијају из редовних пописа становништва, али нису довољни имајући у виду специфичности и дугогодишње проблеме са којима се среће ромска популација што захтева додатна и посебна истраживања у циљу доношења и спровођења адекватних државних мера образовне политике. Мада статистички индикатори у протеклом периоду показују позитивне трендове, Роми и даље имају највеће стопе неписмености (15%) које су знатно веће у односу на општу популацију Србије (2%), као и у компарацији са свим другим етничким заједницама, што указује на недовољну ефикасност државног апарата у решавању овог питања. Преко половине старијих од 15 година (54%) чине нешколована лица (то су лица без школске спреме и лица са непотпуним основним образовањем), мали број је са завршеном средњом школом (11,5%), док је удео лица са факултетском дипломом готово занемарљив (0,3%), при чему су разлике по полу сигнификантне (Републички завод за статистику [РЗС] 2013).⁵ Узроке лоше образовне структуре Рома, и то на свим

4 Програми и акције социјалног становања који су спровођени у протеклој деценији према Закону о социјалном становању (2011) често нису били добро осмишљени и нису обухватили стамбено угрожене Роме, или су зидани изоловани стамбени објекти, што је водило додатној просторној сегрегацији Рома. Такође, нису били приступачни ромским домаћинствима са ниским приходима, па је број Рома усељених у социјалне станове врло низак, јер велики број њих није био ни упознат са оваквим начином решавања стамбеног питања или су им постављени критеријуми и систем бодовања били сасвим недоступни (Стратегија за социјално укључивање Рома и Ромкиња у Републици Србији 2016).

5 У образовној структури ромске популације без школске спреме је два пута више Ромкиња

нивоима, треба тражити у традицији, култури, нивоу образовања родитеља, лошем материјалном статусу породице, недовољној посвећености учитеља и наставника, али и у одговорности друштвених институција (Јакшић 2015). У претходној деценији у образовни систем Србије уведене су одређене мере афирмативне акције са циљем да се повећа доступност образовања за децу, младе и одрасла лица, као и да се образовање прилагоди специфичним образовним потребама Рома. Проблематика образовања значајно је актуелизована захваљујући и Декади Рома,⁶ услед већег ангажовања лица из државног и невладиног сектора и покретања многих истраживачких пројеката у том периоду који су показали да, иако је остварен одређени напредак, проблеми у едукацији Рома и даље постоје, а кључни су: недовољно укључивање деце у предшколско васпитање, рано напуштање основне школе, као и мали број оних који настављају школовање, односно уписује средњу школу.

На основу анкетног истраживања из 2006.године спроведеног у Београду (Макиш, Сајам, Газела и др.), показало се да је највећи проблем у едукацији ромске деце економска немогућност родитеља да им обезбеде неопходна средства за школовање (књиге, торбе, патике, и др.), као и стално присутна дискриминација, али не зато што су Роми, већ првенствено зато што су сиромашни (Радовановић и Кнежевић 2014, 69). Роми су добрим делом и сами одговорни за образовну инфериорност сматрајући да је за то крив неко други, јер не постоји свест код родитеља о потреби школовања своје деце у циљу напредовања и побољшања материјалног положаја у друштву (Кнежевић 2010). Једна новија анкета (спроведена 2013. и 2014.године) о образовању ромске деце која су са породицом расељена из нехиџијенских насеља (Газела, Белвил) у стамбене објекте пет београдских приградских насеља (Макиш 1, Макиш 2, Ресник, Кијево, Камендин) показала је да на квалитет образовања деце у значајној мери својим понашањем утичу родитељи који

(26,4%) него Рома (12,8%), а са вишим нивоима образовања разлике се повећавају, па је са завршеном средњом школом двоструко више мушкараца (15,8%) него жена (7,1%), што важи и за више и високо образовање (на пример, факултетску диплому има само 0,2% Ромкиња).

6 Декада Рома (2005-2015) је међународна иницијатива девет земаља Централне и Југоисточне Европе (Румунија, Бугарска, Мађарска, Србија, Македонија, Хрватска, Црна Гора, Чешка и Словачка) у којима живи значајан број Рома, које су се обавезале да делују у циљу унапређења социо-економског статуса и интеграције припадника ромске заједнице, а као приоритетне области издвојене су: образовање, здравство, запошљавање и становање. У Србији је реализација Декаде Рома започета усвајањем најзначајнијег документа Националне стратегије за унапређење положаја Рома (2009) чију примену регулишу Акциони планови за њено спровођење.

не перципирају образовање довољно значајним, као и просветни радници који не посвећују адекватну пажњу ромској деци и немају воље да испоштују принципе инклузивног образовања унете у законску регулативу. Једину противтежу тој синергији деловања негативних чинилаца представљају педагошки асистенти, који су се показали као веома значајна подршка не само деци, већ и њиховим родитељима и наставницима, а који истовремено утичу својим радом и на смањење предрасуда према ромској деци, мањој дискриминацији и сегрегацији. Процес школовања Рома има успеха само ако се испуне три базична услова, а то су: добра припрема ромске деце за школу (боље познавање српског језика), односно адекватно предшколско васпитање, затим могућност и добар приступ образовању родитеља (посебно мајки), и треће, економска еманципација ромске породице без чега се не може очекивати ни побољшање образовног статуса Рома (Komatina 2017).

Из пописних података јасно је да су Роми демографски младо становништво, просечна старост износи 28,3 године (општа популација 42,2 године), трећина је млађа од 15 година док је удео старих лица врло низак (4,0%). Одликује их изнад просечна стопа фертилитета као главна детерминанта младе старосне структуре, због чега имају ниску општу стопу морталитета (око 7 промила), односно двоструко нижу у односу на укупну популацију. Међутим, анализа смртности по старости и полу показује да Роми несумњиво имају високу специфичну стопу смртности и то у свим старосним кохортама, а највећу код одојчади (око 13 промила) која је преко два пута виша од просечне. Постоји јасна веза између морталитета и сиромаштва Рома који живе у неупоредиво лошијим стамбеним и хигијенским условима од осталог становништва, што је посебно присутно у неформалним насељима. Нарочито су изражени проблеми нередовних вакцинација код деце, раног ступања младих у сексуалне односе и раног склапања формалних или неформалних брачних заједница, у већини случајева не постоји планирање породице (а честе су и нестручне интервенције у вези са прекидом трудноће), не води се евиденција хронично оболелих, а недостају и валидни подаци о најважнијим аспектима везаним за здравствени статус Рома (Акциони план за спровођење Стратегије за унапређење положаја Рома у Републици Србији 2009). Увођење здравствених медијатора (2009) сматра се за најуспешнију меру јавних политика, јер су значајно омогућили доступност здравствене заштите, већу информисаност, превентиву и побољшање здравља припадника ромске популације. Више од 90% Рома има право на

обавезно здравствено осигурање, чему су битно допринеле мере афирмативне акције захваљујући којима ово право остварују и Роми без личних документа (само на основу изјаве два сведока). Што се тиче остваривања права на социјалну помоћ, Роми често не знају или немају основне информације о начину (процедури) реализовања ових права, а компликоване административне процедуре су врло често разлог за неподношење захтева. С друге стране, велики број младих не похађа редовно школу, што је препрека за добијање дечијег додатка, а проблем генерално представља и недостатак података о корисницима услуга социјалне заштите који се званично не прикупљају.

Важно је истаћи да су резултати свих, а посебно емпиријских проучавања о друштвеном животу Рома јасно показали да разлози њихове искључености и недовољне интегрисаности леже, између осталог, у великој етничкој дистанци, присутним стереотипима и предрасудама, недостатку толеранције и разумевања ромске културе, историје, језика, начина живота и традиције.⁷ Различит стил живота и погледи на свет, супротстављена културна и верска опредељења, другачији систем вредности, навике и обичаји, за последицу имају друштвену и културну сегрегацију ромске мањинске заједнице (Koormans 2005). Једно испитивање јавног мњења у Србији (2016) је показало да највећа етничка дистанца постоји према Албанцима и Ромима, затим Хрватима и Бошњацима, а посебно су забрињавајући ставови младих који подржавају етнички чисту државу и нетолеранти су према особама друге националности и вере (Poverenik za zaštitu ravnopravnosti 2016).

За пуну интеграцију припадника ромске националне мањине у друштво, побољшање њиховог положаја и смањење генерацијског сиромаштва један од најбитнијих чинилаца је недискриминација, па је од великог значаја анкета спроведена у Србији крајем 2019. године са циљем да се испита какви су ставови већинског становништва према Ромима, што је пружило прилику и да се оцени повезаност, а по могућству и утицај социјалног окружења на живот ове, по много чему особене етничке заједнице. Познавање преовлађујућих ставова неромске популације о Ромима претпоставка је за доношење ефикасних државних мера и стратегија усмерених на побољшање њиховог положаја и интеграције у друштво.

7 Анкете спроведене 1990-их година међу млађом популацијом у Србији показале су да негативни атрибути који се приписују Ромима (лењи, прљави, неодговорни, непоштени и друго), односно нетолеранција, дубоке предрасуде и стереотипи према њима, спречавају Рома да развију више нивое адаптације и друштвене интегрисаности (Кузмановић 1992).

АНКЕТА: ШТА ГРАЂАНИ СРБИЈЕ МИСЛЕ О ПОЛОЖАЈУ РОМА?

Имајући у виду да још увек, упркос релативно бројним анкетама и истраживањима о ромској популацији, немамо релевантне одговоре на питање који су узроци изразито тешког положаја Рома, као и које су реалне могућности позитивних промена, спроведено је анкетно испитивање о томе какво је мишљење грађана Србије неромске националности о Ромима и како перцепирају државне активности усмерене на побољшање статуса и смањење етничке дистанце према њима. Анкета је спроведена крајем 2019.године, у оквиру главног пројекта под називом *Inclusion of Roma and other Marginalised Groups* (<https://fer.org.rs/ukljucivanje-roma-i-drugih-marginalizovanih-grupa>), уз подршку German Federal Ministry for Economic Cooperation and Development, на узорку од 1000 пунолетних испитаника у четири региона Србије (без КиМ). Упитником су обухваћене четири проблемске целине: 1.Индиције о етничкој дистанци грађана Србије према Ромима, 2.Информисаност грађана о активностима државе за побољшање положаја Рома 3.Оцене промена у последњих 7-8 година у кључним животним областима Рома и 4.Оцене доприноса побољшању живота Рома од стране државе, ромских организација, донација из иностранства, и слично.

На питање какви су односи грађана Србије према Ромима, готово половина испитаника сматра да су ти односи добри (или углавном добри), преко четвртине да нису ни добри ни лоши, а мање од петине каже да су углавном лоши. Код млађих испитаника (18-29 година старости) само 20% их оцењује добрим, али тај проценат са старашћу значајно расте (код старијих од 50 година износи чак близу 60%). Пол анкетираних не утиче значајније на ставове по овом питању, док са повећањем нивоа образовања опада проценат оних који мисле да је однос грађана Србије према Ромима добар. На прецизније питање да ли би вам сметало да у вашем комшилуку живе Роми, изненађујуће велика већина испитаника (око 85%) одговорила је да им то не би сметало, што у потпуности важи и ако одговоре на ово питање посматрамо кроз призму пола, образовања, типа насеља (село-град) и региона. Међутим, ови резултати анекте нису у складу са негативним јавним мњењем и својевременим протестима грађана већинске популације до којих је дошло приликом пресељавања Рома из београдских нехигијенских насеља у приградске општине у којима они живе.

У следећем корпусу питања налазе се она која се односе на обавештеност грађана о активностима везаним за побољшање животних услова Рома у која спадају питања о раду ромских здравствених медијатора, педагошких асистената, локалних координатора, као и информисаност грађана о афирмативним мерама у области образовања. Истраживање је показало да три четвртине пунолетних грађана Србије неромске националности готово ништа не зна о државним мерама и активностима које су предузете у циљу побољшања положаја припадника ромске националне мањине (тачније, 40% не зна, а око 35% је обавештено само делимично), 13% је у приличној мери информисано, а 12% нема никакво мишљење. Анализа датих одговора гледано по нивоу образовања неочекивано указује да је приближно исто учешће потпуно необавештених и у групи нижеобразованих и у групи високообразованих испитаника, док посматрано по подручјима, у региону јужне и источне Србије има знатно више информисаних него у осталим регионима.

Анкетирани најмање знају о ромским здравственим медијаторима,⁸ и на питање да ли сте чули и ако јесте да ли знате шта је посао здравствених медијатора и медијаторки, чак 90% никада није ни чуло за њих, неки су чули али не знају шта раде (5%), а само 2% је добро упознато са њиховим активностима. Жене су за нијансу боље информисане од мушкараца, док је најмање о овој теми обавештена средња генерација анкетираних (30 до 39 година), са рекордних 96,3%, при чему ниво образовања испитаника није утицао на квалитет одговора.

За разлику од здравствених медијатора, испитаници су нешто боље обавештени о раду педагошких асистената (20,9% чуло је за њих, али не зна шта раде, 24% делимично познаје, а 7,5% добро познаје њихов рад), али и овде близу половине анкетираних никада није чуло за ромске педагошке асистенте (47,6%).⁹ Мушкарци су нешто лошије информисани од жена, а гледано по старости, најобавештенији су испитаници старији од 65 година, лица са вишом и високом стручном спремом (преко 60% је чуло за педагошке асистенте) и становници градских насеља.

8 Улога ромских здравствених медијатора је да воде евиденцију о здравственом стању житеља ромских насеља, да раде са њима на подизању свести о превентиви, о правилној исхрани и хигијенским навикама, да обезбеде бољи увид здравствених установа о стању ромске популације, једном речју да повежу здравствени систем и Роме.

9 Педагошки асистенти пружају подршку ученицима ромске националности којима је потребна додатна помоћ у учењу, ангажовани су на предлог школе (када има најмање 20 таквих ученика), а средства су обезбеђена из буџета Републике Србије за ту намену.

На питање шта је позитивна дискриминација, односно колико су грађани упознати са афирмативним мерама у области образовања Рома, информисаност је половична (51,1% никада није чуло за те мере, 17,8% је чуло али не зна шта садрже, 22,9% их познаје делимично, а само 8,3% је са њима добро упознато), уз лошију информисаност жена од мушкараца. И по овом питању, најмлађи су најлошије информисани (преко 60% никада није ни чуло за позитивну дискриминацију), а са највише информација располаже средња генерација (40-49 година), при чему са степеном образовања расте и обавештеност о тим мерама, као и на релацији град-село (број неинформисаних је већи на селу него у граду за 10 процентних поена).

На питање о раду и активностима ромских општинских координатора,¹⁰ одговори су били бољи него код познавања здравствених медијатора, али лошији у односу на сазнање о педагошким асистентима. Тако, никада није ни чуло за општинске координаторе 64,5%, чуло је али не зна шта они раде 14%, делимично познаје њихов рад 16%, а добро познаје њихов рад само 5,5%, уз бољу информисаност мушкараца него жена, али и изузетно лошу обавештеност лица у кохорти млађих од 30 година. Може се закључити да су одговори и из ове групе питања о животу Рома потврдили претпоставку о алармантној незаинтересованости и равнодушности већинског становништва за проблеме Рома, а посебно за конкретне активности које су предузимане у циљу побољшања животних услова ромске заједнице.

Трећа skupина питања односила се на оцену и тренд промена у последњих седам-осам година у сфери школовања, запошљавања, здравствене и социјалне заштите, становања, као и на проблем дискриминације припадника ромске националне мањине. Када је реч о запошљавању, око половина анкетираних грађана неромске националности одговорила је да се у области запошљавања Рома стање побољшало, трећина испитаника тврди да је све остало исто, 7,7% да су се ствари промениле на горе, а 8,3% да не зна. При томе, већи оптимизам исказују мушкарци него жене, а истовремено боље услове за запошљавање Рома констатују старији испитаници него млађи. Кроз призму образовне структуре испитаника нема већих

10 Ромски општински координатори ангажовани су у локалним самоуправама Србије и имају важну улогу у различитим областима. Нека од задужења односе се на посредовање између ромске заједнице и локалне администрације, пружање подршке организацијама цивилног друштва које се баве унапређењем ромске заједнице, затим, на спровођењу мера инклузије Рома на локалном нивоу и друго.

разлика, док у регионалном смислу највећи напредак у овој области препознају лица из Војводине.

Образовање Рома је кључ за побољшање њиховог материјалног положаја, али и стални камен спотицања, па је ово питање било неизоставно у анкети и гласило је: Када је реч о школовању Рома, да ли су се у последњих седам-осам година ствари промениле на боље, остале исте или су се погоршале? Значајан број, преко половине испитаника (56,5%) мисли да је у сфери образовања Рома стање кренуло на боље, близу трећине констатује стагнацију, 5% чак погоршање, а 8,8% се није изјаснило. Приметно је да припадници најмлађе категорије анкетираних лица у мањој мери виде побољшање (40%), него остале старосне групе (око 60%), по образовним категоријама испитаника нема већих разлика у одговорима, док посматрано по регионима учесници анкете из источне и јужне Србије у значајно већем проценту мисле да је остварен напредак у школовању Рома (на пример, двоструко више него у Београду), као и анкетирана лица из сеоских насеља. Роми се и даље налазе у својеврсном зачараном кругу, нису образовани јер су сиромашни и деци тешко могу да омогуће школовање, а сиромашни су јер су необразовани, па се тешко запошљавају или обављају најмање цењене и најлошије плаћене послове (нпр. прикупљање секундарних сировина, и сл.)

На исто питање у вези здравствене заштите, половина анкетираних грађана Србије оцењује да је положај Рома у домену коришћења услуга здравствене заштите у последњих седам-осам година побољшан, трећина да је све остало исто, а само 5% да је погоршан (око 8% се није изјаснило), при чему компарација по регионима показује сигнификантне разлике, па тако мишљење да је здравствена заштита Рома значајно унапређена преовлађује у јужној и источној Србији (69,5%), а најмање је заступљено у Београду (само 39,5%). Највеће промене у позитивном смислу, по мишљењу анкетираних лица, десиле су се у домену социјалне заштите, па чак 60% испитаника мисли да су се ствари промениле на боље, 4,3% на горе, 28% да је све остало исто, а 8,3% не зна одговор. Најскептичнији су млади, од којих свега око 40% види узлазну линију у области социјалне заштите Рома, по образовним групама изјашњавање је углавном унисоно, док су по регионима разлике велике - највеће побољшање виде испитаници у источној и јужној Србији (чак 87,2%).

На анкетно питање колико се променила ситуација у сфери становања Рома, 47% учесника анкете констатује побољшање

услова, 36% да је све остало исто, а 8% да су се услови становања погоршали. При томе, само трећина младих види побољшање у овој области (34,7%), за разлику од старије популације (око 55%), док су по регионима, као по правилу, највише оцене дали анкетирани из источне и јужне Србије (69,4%), а најниже из Београда (33,6%). У свим посматраним областима, а посебно у области здравствене заштите, бројни нерешени проблеми директно утичу не само на квалитет већ и просечни животни век Рома, који је према статистичким подацима значајно нижи него код осталог становништва, као и на високе стопе морталитета и морбидитета, што је посебно забрињавајуће када је реч о средовечној и најмлађој старосној кохорти.

Познато је да је слика о Ромима у јавном мњењу базирана на бројним предрасудама које су извор отворене или прикривене дискриминације као сталног пратиоца Рома и узрок суштинске неправедности грађана ромске националности (Mirga i Mruz 1997). Ипак, преко половина анкетираних (више мушкараца него жена) мисли да су евидентне промене на том плану у многим сферама друштвеног живота и то на боље, 30% каже да је све остало исто, а 8,5% види погоршање (10% не зна). Најмлађи испитаници најмање верују у тренд побољшања, док средња генерација најјасније види промену на боље. Да се ситуација побољшала у највећем проценту мисли и средњеобразовна категорија (56%), као и испитаници који живе у региону јужне и источне Србије (72,4%), уз идентичне ставове анкетираних у градским и сеоским срединама.

У оквиру последње батерије питања, прво се односило на перцепцију испитаника о томе колики је допринос државе и њених органа на побољшању животних услова Рома. Од укупног броја анкетираних, три четвртине сматра да је Србија пуно урадила по том питању, док истовремено близу 17% супротно томе мисли да је држава урадила врло мало, а 7% су неизјашњени. При томе, генерално је млађа популација строжија, док међу испитаницима старијим од 65 година чак половина сматра да је допринос државе велики (или веома велики). Према нивоу школске спреме у одговорима нема већих разлика, а регионално посматрано, број испитаника који мисле да је држава у решавању овог питања била ефикасна мањи је у Војводини и Београду него у западној, јужној и источној Србији.

На питање да ли су Роми допринели побољшању свог животног стандарда и колики је допринос ромских организација, већина анкетираних грађана неромске националности (преко 84%)

мисли да је допринос Рома мали, а само 8,2% сматра да је тај допринос велики (7,7% нема мишљење), док допринос ромских организација четвртина испитаника оцењује значајним, око 15% сматра да је мали или никакав, а највише анкетираних (43%) да су само донекле помогле унапређењу статуса Рома (18,6% не зна или нема мишљење). При томе, приметно је да су најмлађи и најобразованији испитаници најкритичнији по овом питању, док је посматрано по регионима евидентно да у јужној и источној Србији превагу носе позитивне оцене. Може се закључити да се иза преовлађујућег мишљења анкетираних да Роми (и њихове организације) недовољно раде на побољшању свог положаја крије став да су Роми у великој мери сами криви за то јер под утицајем традиције, навика и обичаја, „бирају” такав начин живота, толико различит од других. У прилог томе иду анкетни подаци да велика већина испитаника сматра да је држава пуно урадила да помогне Ромима, а стање се није битније променило, односно да су Роми сами одговорни за свој лош положај и да је њихов специфичан „modus vivendi” једноставно део националног и културног идентитета.

Дилему да ли је више новца за активности у вези унапређења ромеке заједнице стигло из буџета Србије или из иностранства, испитаници решавају изјашњавајући се готово равномерно, 26% мисли да је више улагала Србија, 27% да су више улагали Европа и свет, а 28% да су улагали подједнако. Млађи предност дају буџету Србије (око 33%) у односу на иностране изворе (22%), док средовечни испитаници мисле обрнуто (Србија 18,5%, Европа и свет 35,2%). Жене дају предност Европи и свету (30% према 23%), а мушкарци у први план стављају Србију (32% према 20%). С друге стране, нижеобразована анкетирана лица мисле да превагу имају домаћи у односу на стране изворе финансирања (29%:19%), а високообразовани испитаници супротно (22%:32%), док посматрано по регионима нема великих одступања (у распону од 5-10%), уз напомену да је у одговорима на ово питање убедљиво највећи проценат оних који су рекли да не знају одговор (чак 19,2%).

Упркос одређеном напретку који је постигнут у вези са положајем и интеграцијом Рома у Србији (на пример, увођење педагошких асистента и здравствених медијатора, већи обухват деце школовањем и друго), основни циљеви државних институција у претходном периоду нису у потпуности остварени, јер већина

Рома и даље живи у сиромаштву, суочава се са дискриминацијом и тешко остварује формално призната права. Управо због генерацијског сиромаштва и неједнакости ове етничке заједнице, чак и одређени резултати који су постигнути у сфери образовања или здравствене заштите немају пун ефекат. Другим речима, управљање процесом друштвене интеграције Рома, која подразумева спровођење комплексних мера у областима запошљавања, становања, образовања, здравства и социјалне заштите, и даље није у потпуности и успешно решено и спроведено. Започете активности, посебно у секторима образовања и здравства, поставиле су чврсте темеље за системско и одрживо побољшање положаја Рома, али потребно их је и даље развијати издвајањем већих буџетских средстава за њихову имплементацију. То показује и овде представљено анкетно истраживање о доприносу државе и њених институција унапређењу живота Рома, у коме значајан број испитаника неромске националности сматра да је допринос државе ипак релевантан, што има за резултат промене на боље у наведеним областима, али да остварени резултати ни приближно не значе до краја и потпуно успешно спроведен процес друштвене интеграције ромске заједнице у Србији.

Међутим, с обзиром да успешна реализација државних мера има за претпоставку добру информисаност већинске популације и њихову искрену заинтересованост за положај и проблеме ромске националне мањине, веома су забрињавајући одговори добијени у овој анкети, посебно у смислу недовољног препознавања постојеће дискриминације и маргинализације ромске заједнице, као и потребе да се њихов статус у друштву побољша решавањем бар егзистенцијалних проблема у области образовања, запошљавања, становања, здравства и социјалне заштите, што се често линијом мањег отпора приписује немотивисности самих Рома да промене свој традиционални начин живота.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Акциони план за спровођење Стратегије за унапређење положаја Рома у Републици Србији. 2009. <http://www.inkluzija.gov.rs/?p=19163>.
- Вујовић, Сретен. 2017. „Становање Рома у социјалистичкој Србији, у *Становање Рома у Србији: стање и изазови*, ур. Тибор Варади и Злата Вуксановић Мацура, 187-201. Београд: САНУ.

- Вуксановић, Злата, Владимир Мацура, и Сретен Вујовић. 2019. "Интегративни преглед радова о становању и насељима Рома", у: *Тридесет година рада Одбора за проучавање живота и обичаја Рома 1989-2029*, 89-117. Београд: САНУ.
- Јакшић, Божидар. 2015. *Роми у Србији - између наковња сиромаштва и чекића дискриминације*. Земун: Мостарт.
- Јакшић, Божидар и Горан Башић. 2005. *Уметност преживљавања - Где и како живе Роми*. Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију.
- Кнежевић, Александар. 2010. *Роми (Цигани) у Београду*. Београд: Географски факултет, Универзитет у Београду.
- Кузмановић, Бора. 1992. „Стереотипије о Ромима и етничка дистанце”, у: *Развитак Рома у Југославији – проблем и тенденција*, ур. Мацура Милош, 153-156. Београд: САНУ
- Павловић, Марина. 2000. „Услови становања и живота у ромским насељима у Лесковцу“, у: *Цигани/Роми у прошлости и данас*, ур. Милош Мацура, 243-255. Београд: САНУ.
- Прокић, Милутин, Владимир Станковић, и Јованка Јанковић. 1993. “Попис становништва као извор података о Ромима”, у *Друштвене промене и положај Рома*, ур. Милош Мацура и Митровић Александра, 186-195. Београд: САНУ.
- Радовановић, Светлана и Александар Кнежевић. 2014. *Роми у Србији*. Београд: Републички завод за статистику.
- Радушки, Нада. 2015. *Идентитет и интеграција Рома у Србији*. Београд: Институт за политичке студије.
- Републички завод за статистику [РЗС]. 2013. *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. године у Републици Србији*, Основни скупови становништва - подаци по регионима, Књига пописа 18. Београд: РЗС.
- Републички завод за статистику [РЗС]. 2012. *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. године у Републици Србији*, Национална припадност, Књига пописа 1, Београд: РЗС.
- Станковић, Владимир. 1992. „Роми у светлу података југословенске статистике“, у: *Развитак Рома у Југославији - проблеми и тенденције*, 178-181. Београд: САНУ, Одељење за друштвене науке.
- Стратегија за социјално укључивање Рома и Ромкиња у Републици Србији за период од 2016. до 2025. године. 2016. Београд: Службени гласник РС.

- Тодоровић, Драган. 2019. „Социолошки и сродни радови објављени у зборницима Одбора САНУ за проучавање живота и обичаја Рома“, у: *Тридесет година рада Одбора за проучавање живота и обичаја Рома 1989-2019*, ур. Тибор Варади и Горан Башић, 39-69. Београд: САНУ.
- Društvo za unapređenje romskih naselja [DURN]. 2002. *Pregled romskih naselja Beograda 2002*. Beograd: CD-ROM.
- <https://fer.org.rs/ukljucivanje-roma-i-drugih-marginalizovanih-grupa>.
- <https://slobodnaevropa.org/a/manjinske-zajednice-u-srbiji-pocele-pripreme-za-popis-stanovnistva/30743227.html>.
- Ivanov, Andrey, Jaroslav Kling and Justin Kagin. 2012. *Integrated Household surveys among Roma population: One possible approach to sampling used in the UNDP World Bank-EC Regional Roma Survey 2011*. Bratislava: United Nations Development Programme.
- Komatina, Slavica. 2017. *Aktuelni problemi obrazovanja Roma u Srbiji*. Vršac: Visoka škola strukovnih studija vaspitače Mihailo Pavlov.
- Koopmans, Ruud. 2005. *Contested Citizenship – Immigration and Cultural Diversity in Europe*. Minnesota: Minnesota Press.
- Mirga, Andžej i Mruz Leh. 1997. *Romi - Razlike i netolerancija*, Beograd: Akapit.
- Petrović, Mina, Branislava Žarković, Gordan Veleve, Osman Balić, Katarina Arambašić Pivić, i Dušan Damjanović. 2012. *Održivo stanovanje za Rome u Srbiji*. Beograd: Palgo centar.
- Poverenik za zaštitu ravnopravnosti. 2016. Izveštaj o istraživanju javnog mnjenja “Odnos građana i građanki prema diskriminaciji u Srbiji“, Institut za ljudska prava Ludvig Bolcman. <http://ravnopravnost.gov.rs/izveštaj-o-istrazivanju-javnog-mnjenja>.
- Praxix. 2013. *Analiza glavnih prepreka i problema u pristupu Roma na adekvatno stanovanje*. Beograd: Praxix.
- OEBS. 2015. Osnovne karakteristike podstandardnih romskih naselja u Srbiji. Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji. <http://www.osce.org/sr/serbia/159746?download=true>.
- UNDP. 2012. *The Housing Situation of Roma Communities: Regional Roma Survey 2011*. Bratislava.

Nada M.Raduški*

Institute for Political Studies, Belgrade

EMPIRICAL RESEARCH OF THE ROMA POPULATIONS IN SERBIA: CENSUS VERSUS SURVEY

Resume

The paper analyzes the results of empirical research on the position of the Roma population in Serbia, with special reference to the advantages and disadvantages of official census data compared to surveys on the characteristics and problems of Roma national minority. A comparison of census and survey results on the number, educational and age structure, spatial distribution, housing conditions, health and social protection, shows that the differences in data are often very large, which indicates the need to use different sources to get the right picture, quantitative and qualitative information on the life, socio-demographic and cultural characteristics of the Roma. Also, the fact that the exact number of the Roma national minority has varied between official data and estimations should not to be an obstacle for understanding of their disadvantageous position and taking and implementing appropriate measures of the minority government policy regarding them. Moreover, in addition to the data obtained from the population census, in creating the public policies the state authorities should also use other sources of the population data (surveys, domestic and Eurostat assessments, independent researches, etc.). The second part of the paper analyzes the results of a survey research conducted in late 2019 in Serbia on a thousand respondents on how non-Roma Serbian citizens perceive the position of Roma, what they think about the relationship between the majority and Roma population, the degree of discrimination and ethnic distance towards Roma, as and the effectiveness of measures taken by the state to improve conditions in key areas of Roma life (education, employment, housing, health and social protection). The results of this survey are of great importance because they show the degree of (un)information of the majority population about the life of Roma, recognizing inequality, discrimination and marginalization of the Roma community, which is, among other things, an important prerequisite for adopting and implementing successful state measures for long-term and sustainable improvement life and social status of Roma national minority in Serbia.

* E-mail address: nadaraduski@gmail.com.

Keywords: survey, census, position, Roma national minority, public policies, state measures, Serbia.

* Овај рад је примљен 10. октобра 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. марта 2022. године.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

ИСТОРИЈСКИ ОГЛЕД

Братислав Теинових

ТОМО КОВАЧЕВИЋ (1820–1863): БОРАЦ ЗА
СРПСКИ НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС У
БОСАНСКОМ ЕЈАЛЕТУ253-285

Братислав Теиновић*
Музеј Републике Српске, Бања Лука

ТОМО КОВАЧЕВИЋ (1820–1863): БОРАЦ ЗА СРПСКИ НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС У БОСАНСКОМ ЕЈАЛЕТУ

Сажетак

Томо (Јосип) Ковачевић, рођен 1820. у Босанској Посавини у католичкој породици био је припадник последње генерације босанских фрањеваца који су у младости прихватили српску националну идеју, остајући њен следбеник до краја живота. По свршетку студија католичке теологије на Пештанском Универзитету доселио се у Београд, прешао на православље, преселио се у Лозницу, а потом у Шабац и био током 1840/50–их година најповерљивије лице Илије Гарашанина, Матије Бана и Фрање Заха за конспиративни пропагандни национално–политички рад у Босанском ејалету. Као борац за српски национални интерес, скривајући се иза псеудонима Томо Радивојевић, Јосип Радивојевић, Радивоје Радивојевић, саставио је два тајна плана о ослобођењу Босанског ејалета и објавио једну књигу. Живот је окончао 1863. као казначеј београдског окружног начелништва и сахрањен уз највеће црквене и државне почасте.

Кључне речи: Томо Ковачевић, босански фрањевци, Босански ејалет, Србија, Илија Гарашанин.

* b.teinovic@hotmail.com

Томо (крштено Јосип) Ковачевић¹ рођен је 28. септембра 1820. у католичкој породици, у босанско–посавском селу Буковици код Дервенте. У фрањевачки ред у самостану Краљевој Сутјесци заветовао се 6. октобра 1836. године, да би на јесен следеће године уписао студије филозофије у фрањевачком самостану у Вараждину. Након завршене две године Ковачевић је уписао студије теологије у мађарском граду Секешфехервару, из којег је 1840. премештен у Пешту (Barišić 2014, 404).

Ковачевић је рођен у време када је учени Павле Соларић писао о Србима три вере у јужнословенским покрајинама у Хабзбуршком и Турском царству (Teinović 2019, 97–98). Његово српско национално опредељење сазрело је доста пре него што је међу босанским католицима започео процес кроатизације, у време када је међу њима хрватско име било готово непознато. Угледни чешки лингвиста Павле Шафарик сматрао је Хрватима почетком XIX века у Босанском ејалету само римокатолике у Босанској Крајини. Све друге вернике католичке цркве, па тако и Ковачевићеве земљаке у Босанској Посавини, Шафарик је у националном смислу класификовао као „католичке Славо–Србе“ (Stančić 1985, 82). Овоме треба додати и чињеницу да је Ковачевић још у раној младости био под снажним утицајем српске национално–ослободилачке идеје. У гимназијским данима у самостану у Краљевој Сутјесци, према сећањима једног од њених чланова, он је припадао дружини која није толико држала до калуђерске мантије колико до коначног ослобођења од турске власти (Jelenić 1925, 38).

Политички је сазревао у време националне делатности Вука С. Карацића, који је међу босанским фрањевцима био уваженији од Људевита Гаја и чију су идеју о „Србима три вере“ ширили његови следбеници, Павле Карано–Твртковић у Босни (Карано–Твртковић 1840, IX) и Јоаникије Памучина у Херцеговини (Радуловић 1938, 36). На њега, без сумње, као и на велики број других босанских фрањеваца, пресудно је утицао Карацићев рад „Срби сви и свуда“ писан 1830–тих, објављен 1849. године у „Ковчежићу“ (В. С. К. 1849, 1–2). Из дела Јевстатија Михаиловића „Илири и Срби“ из 1843. могао је да научи како од Пеште до Јадранског мора није постојао ниједан други народ осим Срба, као ни један други језик осим српског (Михайлович 1843, 66–67). Руска историографија

1 На значај израде биографије Томе Ковачевића пажња је први пут обрађена 1898. у сарајевској „Босанској вили“ (Ђ. 1898, 94), да би се ова идеја реализовала готово пун век након његове смрти (Kostrenčić i Protega MCMLXII). Најновије Ковачевићеве биографије објављене су и у две националне енциклопедије, хрватској 2009. (Mujadžević 2009) и српској 2011. (Самарџић 2011, 146–147).

почетком 40-их година XIX века експлицитно је истицала, како су „Босну насељавали Срби, три различите вероисповести, православне, римо–католичке и муслиманске (Старчевскиј 1844, 108). Све наведено утицало је да Ковачевић, слично другој двојници босанских фрањеваца фра Грги Шкарићу и фра Петру Бартули (Бајо Божић) (Теиновић 2019, 884–885), остане до краја живота одани присталица српског националног интереса, коме је језик, а не вера, била одредница нације. Ковачевићево национално–политичко опредељење најбоље је описао писац његовог некролога у новосадском „Србобрану“: „[Био је] напојен жаром родољубја пређе [пре свега–Б. Т.] у кнежевину србску“ (Б. 1863), односно, модерним речником речено, био је српски државотворни националиста.

Једна афера током студија утицала је на правац изградње политичког профила младог Ковачевића, када је са групом просрпски оријентисаних босанских фрањеваца на студијама у Пешти (фра Бартолом Јурићем, фра Јаковом Балтићем, фра Блажом Јосићем и фра Иваном Ф. Јукићем) (Jelenić 1915, 178–179) био заврбован од тадашњег председника „Матице српске“ Саве Поповића Текелије и главног уредника „Србских новина“ Теодора Павловића, да у посавској планини Вучјак подигне устанак босанских католика против турске власти. Текелија и Павловић, наводно, дали су им гаранције, да ће их у тој побуни подржати њихови земљаци православни Срби, које је у сарадњи са неким важним политичким лицима из Кнежевине Србије већ организовао за буну богати мађарски Србин, властелин Јовановић (Jelenić 1925, 40–41), велепоседник из Весприма, иначе пореклом из Босне (Baltić 2003, 140). Гроф Јовановић, који није имао деце, наводно је толико заволео Тому Ковачевића због његовог одличног учења и владања да га је скоро посинио (Zvonigradski 1930, 78).

План, који је био унапред осуђен на пропаст, предвиђао је да се ова буна прошири и на друге католичке енклаве у околини Бањалуке, Травника, Тузле и Мостара (Jelenić 1915, 178–179). Јукић је требао да подигне католике у Босанској Крајини, Балтић у околини Травника, Јосић око Тузле, а Ковачевић у Херцеговини (Divić 1936, 294). Ова група завереника, чији је политички идеал био да Босански ејалет у Турском царству добије аутономан положај какав је имала Србија (Jelenić 1925, 39) на зиму 1840. упутила се из Пеште у отаџбину, али их је брзо разоткрила аустријска погранична команда и осујетила у покушају да пређу Саву. Подршка бечке владе једној оваквој замисли изостала је пре свега због тога што је у њој видела прсте „руско–словенско–илирске“ пропаганде (Стојанчевић

1971, 192). Једног од завереника, фра Бартола Јурића, који се нешто раније вратио у завичај, Турцима су одали босански бискуп фра Рафаел Баришић (1832–1847) и папски делегат Карло Потен, да би га ови потом код Босанског Брода ухватили и погубили (Doklešić 1982, 20–22). Јукић и Балтић школовање су наставили у Дубровнику, а Јосић и Ковачевић у Мађарској (Baltić 2003, 140–141). Постоје индиције да је иза ове неуспеле побуне, која је у Босанском ејалету требало да „политичку револуци[j]у произведе“, стајало некакво тајно друштво (Teinović 2019, 255). Исте године поново се разбуктао спор босанских фрањеваца са бискупом фра Баришићем, чију је страну енергично држала бечка влада (Матасовић 1927, 333). Фра Баришић је Ковачевића и друге студенте у Мађарској оптужио у Бечу и Риму да су тамо прихватили револуционарне идеје (Jelenić 1915, 47), припремајући заједнички устанички план са „Рацима“ (Србима–Б. Т.) против турске власти (Ковачевић [1865] 1879, 111).

Србија је тих година, изван јавности, увелико правила планове око ослобађања хришћана на Балкану и стварања једне веће државе. Требало би подсетити да је Босански ејалет био главна геополитичка преокупација кнеза Милоша Обреновића (1817–1839), који је на лето 1840. године, у изгнанству, планирао да побуни тамошње хришћане (Дурковић–Јакшић 1970, 114), а на јесен следеће године да оснује „Југословенско царство“, у коме би Херцеговина и Босна заузимале централно место (Живановић 1991, 79). У том смислу, српска влада је имала савезника у отпаднику руске државне политике, кнезу Адаму Чарториском. Овај је у марту 1843. објавио документ „Савет за Србију“ (фра. “Conseils à suivre par la Serbie”) и послао га српском министру унутрашњих дела Илији Гарашанину (1843–1852), препоручивши српским политичарима који су тренутно преузели власт да се свим силама бране од штетних утицаја Русије и Аустрије и учвршћују политичку сарадњу са Француском. У случају распада Турске, Француска би, по Чарториском, подржала јаку Србију, која би у перспективи требало да тежи развијању пријатељских односа са свим суседним јужним Словенима (Žáček 1973, 140–141). Зато је српска влада у надолazeћем времену, према речима Слободана Јовановића, „морала дати доказе своје широкогрудости у верским стварима“, поготово у погледу политичког рада са босанским фрањевцима (Јовановић 1931, 425). То је био један од кључних разлога да се око реализације ових планова, којима је руководио Дубровчанин, Србин католик Матија Бан, од првог дана у агентске послове ангажује, такође национално (само)свесни Србин, католик

(Bataković 2014, 160) „Тома Ковачевић Бошњак“ (Deželić st. 1925, 217; Поповић 1949, 122).

Трећу годину теологије, школске 1841/42. године, Ковачевић је наставио у Пешти (Barišić 2014, 404), да би се након свршених студија, уз позитивне препоруке Текелије и Павловића, у другој половини 1843. одселио у Београд (Кецмановић 1954, 83; Doklešić 1984, 12), где је ступио у српску кнежевску службу. Задобивши врло брзо личну Гарашанинову протекцију, превасходно због обавештајно–пропагандних послова које ће обављати, Ковачевић је у „Пиварској“ улици (данас „Балканска“–Б. Т.) добио стан од српске владе (Deželić st. 1925, 217). У Београду, у највишим обавештајним круговима Ковачевић је од првог дана уживао неограничено поверење. Његови најближи сарадници у Београду, поред Бана, била су позната имена: Јанко Шафарик, Стеван Херкаловић, Милош Поповић, Александар Бановић, Петар Мариновић, Драгутин Голуб, Јован Неволе, Франтишек Зах (Страњаковић 1940, 508). Пољски емигрант Зах, први човек српске владе за обавештајне послове, аутор „Плана славенске политике Србије“, на основу којег ће Гарашанин изградити „Начертаније“ (Začek 1976, 25), Ковачевића је у једном извештају крајем априла 1844. назвао „старим конспиратором из 1840. године“ (Doklešić 1982, 20). Постоје индиције да је Заху у писању „Плана“, поред Гарашанина, Стјепана Цара, Херкаловића, Атанасија Николића, у извесном смислу помагао и Ковачевић (Stančić 1968–69, 190). Све ове чињенице кандидовале су Ковачевића да постане први Захов обавештајац за политичке прилике у Босанском ејалету (Začek 1976, 24) и главна веза српске владе са просрпски оријентисаним босанским фрањевцима, који су пут до Рима тежили да остваре мимо Беча (Handelsman 1949, 117). Осим политичке агитације међу босанским католицима, његови први задаци односили су се и на припреме босанских Срба на устанак, као и на праћење политичког деловања аустријског конзула у Сарајеву др Димитрија Атанасковића (Začek 1976, 29).

Као словослагач у београдској државној штампарији, Ковачевић је своје прве пропагандне послове за српску службу обављао под псеудонимом „Тома Радивојевић“ (Začek 1976, 113; Doklešić 1984, 11–12). У својим првим тајним обавештајним пословима ослонац је проналазио међу старим познаницима из гимназијских дана. На лето и јесен 1843. опскрбљивао је српском штампом блиске пријатеље, босанске фрањевце фра Луку Терзића и фра Блажа Јосића (Кецмановић 1954, 148–149). У једном од својих првих извештаја Заху из новембра 1843. године Ковачевић

је политичку ситуацију у Босанском ејалету представио политички ровитом, посебно у погледу сукоба проаустријски оријентисаног бискупа фра Баришића са просрпски оријентисаним босанским фрањевцима. Осим тога, Заха је упознао са фра Филипом Пашалићем, секретаром босанског провинцијала Стјепана Марјановића, који је новембра 1843. посетио Београд (Заћек 1976, 35–38; Teinović 2019, 284). Већ следећег месеца Ковачевића су у Београду посетили фра Стјепан Верковић (Doklešić 1981, 241), фра Мартин Недић и фра Ловро Караула. Ковачевићева пропагандна служба, осим за споменуте, постала је место окупљања и за бројне друге босанске фрањевце, старе пријатеље фра Јосића и фра Јукића, као и за фра Бону Јурића и фра Аугустина Момчиновића (Страњакловић 1940а), на које је Ковачевић имао несумњив национално–политички утицај. Крешевљак фра Момчиновић, посрбивши своје име и презиме у „Цветкослав Момчиловић“, писао је у септембру 1843. лично министру Гарашанину како му и даље остаје „одани слуга и пријатељ“ (Teinović 2015, 52). Сутјешанин фра Јосић, кога је према личном признању за српску националну идеју лично придобио Ковачевић (Gavranović 1956, 332), Илире је у потпуности поистовећивао са Србима (Jelenić 1915, 532) потписујући се неко време као „Србо–Бошњак“ (Кецмановић 1954, 85). Исти је новембра те године преко Ковачевића поздрављао „сву братљу србску“ (Кецмановић 1954, 149), а у септембру следеће поручивао како „је сва наша страна која је Провинцију (фрањевачка провинција „Босна сребрена“–Б. Т.) бранила одредила уточиште у Србији тражити“ (Кецмановић 1954, 163).

Ковачевић је уз свакодневни штампарски посао изучавао и типографски занат, а све са циљем покретања штампарије у Босни (Заћек 1976, 55). Његов прелазак на православну веру (Б. 1863; Markušić–Škarica 1907, 84; Поповић 1939, 6; Поповић 1949, 122) могао би се правдати чињеницом да је већина босанских фрањеваца, како је то и он сам увиђао и двадесетак година касније признао, после 1840. замрзела њихову вишевековну протекторку Аустрију. Поготово када им је министар спољних послова Аустрије кнез Клеменс Метерних (1809–1848), преко њиховог изасланика на бечком двору фра Илије Старчевића поручио да се не надају ослобођењу, већ да се и они „потурче“, с обзиром да им је толико тешко (Јакшић 1937, 8). Сасвим је извесно да је то био кључни разлог што је Ковачевић од тог времена католичку „пропаганду и њен фанатизам јако мрзио“ (Б. 1863).

Један од главних приоритета Гарашаниновог „Начертанија“ (1844) био је да се „католички Бошњаци² задобиједу“ за српску националну идеју (Страњаковић 1931, 417), у чијем је послу Ковачевић заузимао најважнију улогу. Српска влада је те, 1844. године, располагала информацијом да је међу босанским фрањевцима патриотске оријентације („число прави Доб–родно–мислећи“) било 39, непатриотских („число преваржаника: имена развраћеника или зломислећи“) 13 и аустријске оријентације („число нагнатих Немцу: имена Немцу наклоњени“) само пет (Стојанчевић 1970, 582), што је делимично одговарало и запажању аустријског конзула др Атанасковића, који је јуна исте године тврдио како бечки двор за последњих тридесет година није имао себи верног ниједног босанског фрањеваца (Кецмановић 1954, 69). Ковачевић је на пролеће 1844. лично посетио Босански ејалет и друга фра Јосића (Кецмановић 1954, 88–90; Заček 1976, 82) са лажним пасошем на име Томе Томића, услед чега је избио скандал (Заček 1976, 86). Иначе, кореспонденцију са Јосићем и другим босанским фрањевцима водио је преко тројице својих најповерљивијих агената, Саве Николића из Славонског Брода, Ђуре Куртовића из Брчког и Марка Пантелића из Раче (Кецмановић 1954, 89, 94, 96).

Ковачевић је као одани Гарашанинов следбеник био противник руског политичког утицаја, исто колико и аустријске државне политике, сматрајући да Русија и Аустрија само обмањују Србију и Србе (Савић 2021, 184–185). Он је у мају 1844. ушао у траг једној завери, скованој између руског конзула Јакова И. Данилевског (1843–1851) и Срба у источној Босни против турске власти. Један од вођа ове завере био је Јефто Опалић из Бијељине, а други неки Бањалучанин Тадија Милетовић са преузетим идентитетом Јована Јовановића и који је био слуга у манастиру Чокешина, недалеко од Лознице (Заček 1976, 102–103). Такође, разоткрио је и планове свог земљака Посавца фра Верковића, иначе пустолова, који се истог тог месеца у Алексинцу повезао са једном групом око руског конзула, учесника у завереничком плану, према коме би Руси преко Србије и Црне Горе војно интервенисали у Босанском ејалету. Верковићу се нешто касније придружио Бањалучанин фра Јукић (Кецмановић 1954, 37), самоуверени „Босанац“, кога је Ковачевић, према властитом признању, успешно придобио за Гарашанинову српску етатистичку политику (Ćorić 1973, 162), која је у Босанском

2 Процене говоре да је 1840–их у Босанском ејалету живело само око 100.000 католика у односу на многобројније и национално свесне православне Србе од преко 1.000.000. Муслимана је било око 400.000 (Teinović 2019, 312).

ејалету од народа подразумевала само Србе (Stančić 1968–69, 184; Šidak 1970, 409).

Паралелно са овим послом Ковачевић је водио кореспонденцију са фра Ловром Караулом, који га је детаљно обавештавао о сукобу босанских фрањеваца са бискупом фра Баришићем (Začek 1976, 107). О политичком стању у Босанском ејалету лета 1844. најсвежије информације лично му је доносио његов главни повереник „Боника“ („Вонница“). Ковачевић се истог тог лета бавио пропагандним послом у Ужицу (Začek 1976, 112–113), где је успоставио контакт са Гарашаниновим повереником, окружним начелником Милојицом Миљцом Трифуновићем (ДАС, ИГ–бр. 323, л. 2, бр. док. 161). Одатле је пратио завереничку делатност бањалучког монаха Јефте Јевстратија Поповића, тада настањеног у манастиру Чокешини. Ковачевић је тада разоткрио да су под овим монахом, осим поменутих Опалића и монаха Милетовића, у заверу против турске власти били укључени: монах Крстан Видаковић из Лознице, Јован Туфекџија, поп Тома Богдановић, хајдук Новак у Лешници, који је имао 15 својих хајдука у Босни, затим поп Стеван Васиљевић у Баранићу у Босни (Začek 1976, 115).

Ковачевић је до краја 1845. стално настањен у Лозници (Страњаковић 1940, 514), радећи као практикант начелства Подринског округа (Кецмановић 1954, 95), да би се почетком 1846. преселио у Шабац (Страњаковић 1940, 523), где је добио и прву важнију функцију, писара окружног начелника (Давидовић 1846). Могуће је да је ово пресељење било изазвано перманентним нападима од стране министра просвете Јована Стерије Поповића, којима су у то време били изложени чланови Гарашанинове политичке агитације католичке вере за наводно ширење „римске пропаганде“ у Кнежевини Србији (Страњаковић 1940, 523). Следећи пример илуструје чињеницу колико је Стерија грешио у вези са Ковачевићем. Током маја 1845. године Ковачевић је водио фра Јосића и фра Стјепана Марјановића на тајне политичке разговоре у Београд са српским државницима (Страњаковић 1940, 517–518). Резултат тог сусрета био је што је српска влада дипломатским путем, преко капућехаје у Цариграду Лазара Теодоровића, новчано и политички отпочела помагање настојању фрањеваца да се одбране од бискупа фра Баришића (Стојанчевић 1970, 197), што је овоме био довољан повод да Ковачевића оптужи у Риму код папе (Doklešić 1982, 23).

Приврженост српском национално–политичком интересу и династији Карађорђевић показивао је Ковачевић у свакој прилици.

Свечани говор, који је 29. септембра 1846. у својству писара начелника шабачког округа одржао на рођендан књаза Александра Карађорђевића (1842–1858) пред окупљеним народом, одштампан је исте године у државној штампарији (Ковачевић 1846). На новом послу у Шапцу Ковачевић је упознао, а затим за главног сарадника у агентским пословима придобио писара у окружном суду Јована Милинковића, иначе пореклом из Бијељине (Милићевић 1897, 7–8).

Исте године, посредовањем ментора Гарашанина, Ковачевић је набавио већи број књига српског правника и новинара Димитрија Давидовића, као и неких других српских дела штампаних у Београду и предао их фра Јосићу за библиотеку у самостану у Краљевој Сутјесци (Страњаковић 1940, 515). Осим са босанским фрањевцима, Ковачевић је по задатаку одржавао везу и са вођом Илирског покрета Људевитом Гајем, тим пре што је овај још увек пристајао уз идеју да „Србија првенствујућа земља буде у подићи се имајућем царству југословенском” (Стојанчевић 1971, 227). Током свог боравка у Београду, на пролеће и лето 1847. године, Гај је преко свога човека Павла Чавловића поздрављао Ковачевића и његов рад у Шапцу. Изгледа да му је након пропутавања једним делом Србије истог лета у Шабац навраћао и један од вођа илирског покрета, књижевник Матија Мажуранић (Страњаковић 1940, 518–520), од кога је сазнао да је Гај слао своје људе у Босански ејалет, о чему је одмах обавестио Гарашанина (Теиновић 2019, 332).

Током читаве 1847. године Ковачевић живи у Шапцу, где је на лето отворио библиотеку (Новаковић 1869, 286). Био је међу претплатницима из Шапца на књигу „Лазарица или бој на Косову“ из те исте године (Илијћ Новић 1847, 97). Поље његовог пропагандног деловања остао је само Босански ејалет, који је по Гарашаниновом налогу, почетком 1848. лично посетио (Страњаковић 1936, 161). Ковачевић је после путовања по Босанском ејалету, саставио за потребе српске владе и Гарашанина политички план под називом „Примечаније сврху движенија народног у Босни” (9. јануар 1848) од 14. тачака, са детаљним појединачним образложењима. Од свих тачака „Примечанија“ најинтересантнија је друга, у којој је Ковачевић навео како у аустријској Војној Граници има доста официра и војника који би радо у Босни ратовали, када би се устанком повела борба против Турака. У трећој је гарантовао да ће један трговац из Винковаца устанике снабдевати ратним материјалом. У четвртој, да један православни свештеник из Хрватске врбује људе за предстојеће догађаје у Босни. У петој, како је приједорски свештеник Стеван Качавенда на јесен већ разаслао шесторицу

својих поверљивих људи по зворничкој, бијељинској, тузланској, варешкој, височкој и сарајевској нахији, да би организовали устанак. У тачки деветој, да је „у народу све спремно за устанак, само [да] се очекује да се предводитељи изаберу и новчана помоћ нађе“. У десетој, у случају да српска влада не пружи помоћ, да ће она преко једне депутације бити затражена од кнеза Милоша. У дванаестој, да ће устаницима у испомоћ пристићи добровољачке чете из Аустрије, Србије и Црне Горе. У последњој, четрнаестој, „да ће се постићи успех и тако на развалинама старог царства ново подићи“. Наглашавао је такође, како „Босански Турци ништа од суровости своје попустити“ нису били спремни, као и да православне владике, сарајевски, мостарски и зворнички и римокатолички епископи заједно за турском влашћу угњетавају обичан народ (Teinović 2019, 333–334, 338). За Херцеговину Ковачевић је тврдио да је више него у Босни „спремност на устанак“, чији су главни протагонисти Георгије Николајевић у Дубровнику и Теодор Петрановић у Далмацији (Стојанчевић 1971, 197).

Аустријанци су вероватно знали за ову, као и за посету српских емисара, али и за ону из марта исте године, када су четири српска агента посетила нека католичка села у Босни, нудећи им помоћ у новцу и војсци само како би се подигли на устанак против турске власти. У Хрватску Градишку, на свом путу из Загреба у Босну, стигао је крајем маја 1848. поменути свештеник Јефта, са српским пасошем под именом Јевстратије Поповић. Он је због побуњивања босанских хришћана морао неких седам година пре тога да бежи из Босне. Исти је тврдио како му је крајем априла 1848. нови хрватски бан Јосип Јелачић (1848–1859) обећао да ће за неколико месеци пружити помоћ побуњеној Босни (Милићевић 1973, 95–98). Ове активности на терену не изненађују, будући да је Гарашанин до априла 1848. у самом Босанском ејалету имао веома развијену мрежу агената. Осим Саве Николића и породице Брлић у Славонском Броду, њега су о политичкој ситуацији извештавали жупник из Комушина у Босанској Посавини фра Аугустин Марашевић, Божо Андрић из Тузле, Ђуро Куртовић из Брчког и породица Богдановић из Босанског Брода, са којима је Ковачевић водио тајну кореспонденцију (Кесмановић 1962, 252), под псеудонимима „Томо Радивојевић“, „Јосип Радивојевић“ (Кесмановић 1954, 82) и „Радивоје Радивојевић“ (Кесмановић 1962, 252–253, 255). Већ средином априла 1848. из Србије у Босну било је пребачено нових 17 емисара са задатком да подигну буну (Милићевић 1973, 96).

После мартовске, а затим априлске посете Босни, Ковачевић је у мају 1848. саставио за Гарашанина нови, веома исцрпан извештај, који је донео важна сазнања, попут тога да су сарајевски Турци претили хришћанима „сечом о православном Ускрсу“. Слично је било и са неким селима око Невесиња, док је у Вишеграду и Горажду био „јак полицијски надзор, а хришћани су били под присмотром“. У Мостару је Али–паша Ризванбеговић „егзерцирао 300–400 Турака и истовремено претраживао српске радње“ са јасном намером да открије план побуне. Ипак, страх од устанка хришћана био је код босанских Турака оправдан. Према Ковачевићевом извештају, може се разазнати да су у Босни „христијани прилично наоружани“. Баново мишљење да би међу фрањевце у Босну требало послати једног емисара из Србије, могуће је довести у везу са овим Ковачевићевим извештајем Гарашанину. Већина фрањеваца, према Ковачевићевим сазнањима, била је у политичком смислу опредељена за српску државу и, како је он истакао „у Босни [се] [т] ада никаква страна н[ије] налази[ла] за ствар Хрвата, који тамо ни сами Хрвати н[ису] зна[ли]“. Народ у требињској нахији „како би на Турке устао се“ био је, тврди Ковачевић, преко свог свештеника Пере Правице у договору са народним представницима и са неким другим свештеницима из околних нахија. Расположење код народа у вишеградској нахији било је такво да је он „свом надежом испуњен, да ће им Србија руку помоћи пружити“. Ковачевић даље открива како су са истока према Сарајеву хришћани у потпуној тајности набављали барут. Локални Турци у Сарајеву и у Горажду оправдано су страховали од могућег српског преласка преко Дрине и упада у Босну. У Херцеговини, практично, није ни било ненаоружаног хришћанина (Teinović 2019, 342, 345).

После овог инспиративног Ковачевићевог извештаја настали су нови национални планови („Мемоар о хришћанима у Турском царству“ Јована Мариновића [Љушић 2012, 288–289]; „Прошение за Бошњаке“ Матије Бана [Berić 1979, 207–208]) и политичке организације („Дружина Младежи Србске“ [Скерлић 1905, 438]), као и „Тајни демократско–панславистички клуб“ (Екмечић 2007, 218–219), у коме су, поред Заха, Шафарика, Херкаловића и Бана, активно деловали босански фрањевци Пашалић, Марјановић и Ковачевић. Главни задатак ове групе био је припрема терена за образовање „Српско–илирске“ државе (Nikić 1987, 47), у коју би, осим Србије, Бугарске, српске Војводине, Хрватске, Славоније и Далмације, улазио цели Босански ејалет (Љушић 2012, 284).

Постоје индиције да је Гарашанин током 1848. за политику ослобођења Босанског ејалета задобио подршку Француске. Њему је француски министар спољних послова Алфонс де Ламартин (1848) у марту те године једним „Манифестом“ предлагао да Србија „понесе националну идеју“ на Балкану, али уз услов да избегава тзв. „панрусизам“. Штавише, француски конзул у Београду Матје Лимперани (1848–1849) обавештавао је у то време своју владу како је Србија представљала центар у који су били управљени сви погледи турских Словена, нарочито оних из Босанског ејалета (Белег–Мисирлић 1929, 134, 203). Није никаква тајна, да је Лимперанијев заменик Антоан Фабр чак охрабривао Гарашанина око проширења граница Србије између Балкана и Јулских Алпа (Белег–Мисирлић 1929, 137). Зато посао Ковачевића током 1848. и јесте био да додатно подстиче незадовољне и потлачене хришћане на устанак. Не би требало искључити ни могућност да је Ковачевићев први човек у Сарајеву, извесни Матија Михаиловић, лета 1848. тражио од српског кнеза Александра Карађорђевића политичко заузимање на Порти за хришћане у Босни. Иако је од српског кнеза очекивао да ради на томе да Босну „под Срби[j]у закрили“, Михаиловић је давао обећање да Срби без његовог знања и договора са њим неће подизати устанак. Са овим жељама коинцидирао је захтев Срба из села пограничне Зворничке нахије, који су крајем јула 1848. молили „светог краља Србскога Александра“ за спас своје „свете православне вјере“ (Teinović 2019, 349–350).

Гарашанину су од јесени 1848. долазили бројни Срби из Босанског ејалета, као и из других делова Турске, да траже помоћ (Berić 1979, 199–200). Аустријски конзул у Београду Фердинанд Мајерхофер (1844–1849) писао је тада својој влади у Беч да су Срби већ израдили план за, осим протеривање муслимана из Србије, стварање веће српске државе за делове Хрватске, Славоније и Босне (Berić 1979, 189). Ту политику је у то време, по свему судећи, подржавала и „илирско–панславистичка“ партија у Хрватској, а на челу тог, како су га аустријски шпијуни крстили, „великог српског царства“ са средиштем у Босни био би кнез Александар (Šljivo 2006, 515–516). Повезаност са овим новим српско–хрватским политичким релацијама чини повратак у политику Ковачевићевог пријатеља из детињства фра Верковића на лето 1848. године. Било је то у време када се сплеткарило да српски принц Михаило Обреновић настоји, у споразуму са Мађарима, да завади бана Јелачића са Гајем, врати се на српски престо, упадне у Босански ејалет и припоји га Србији. Верковић је по наговору Ковачевића имао задатак да се

за корист српске владе поново приближи Гају, како би у Загребу сакупио информације о боравку кнеза Михаила и о његовим даљим намерама, превасходно у погледу Босанског ејалета (Doklešić 1984, 16–18).

Ковачевић је с почетка јесени 1848. отпочео са отвореном кампањом наговарања српских власти да се што више ангажују око ослобађања босанских хришћана. Упозоравао их је „да се Србија не може никако преклонити у део привременог утишања Христијана“, него да искрено започне радити на „подпомоћи осигурањ[а] вере и сопствене слободе“. Он је упозоравао Гарашанина, у случају другачијег поступања, да би Србија на тај начин саму себе довела у велику опасност и прије свега, „књаз и Правитељство његово било би од самог србског народа презрено“. Скретао му је пажњу на чињеницу, да је Србија „мо[гла] Порти од ползе бити само онда ако буде искрено мислила и поступала спрема Народа Христијанских која [су] је окружава[ла]“. Уверавао га је тврдњом да је хришћански народ „готов подигнути се ко га први позове“ (Teinović 2019, 355–356).

По задатку министра Гарашанина Ковачевић је лета 1848. службено боравио у Загребу и разговарао са Гајем. Босански ејалет, не само за Гаја, већ и за бана Јелачића у политичким циљевима заузимао је веома важно место. Након повратка из Загреба Ковачевић је у једном поверљивом разговору, вођеним са секретаром француског конзулата у Београду Алфредом, овоме открио национални курс хрватске политике према Босни, то јест да се „у Турској живјећи Славјани“ у ближој будућности припоје Аустрији, односно Хрватској. Политички кругови у Хрватској то су правдали чињеницом, да би, у случају прикључења Далмације матици Хрватској, ова без Босанског ејалета и даље остала сиромашна покрајина. Ковачевић је у Загребу сазнао и то да је нови хрватски политички курс према Босни нарочито узнемирио босанске муслимане, више него икада раније. Њима је овладао страх, поготово у оним подручјима у којима су се директно граничили са Хрватима. Босански муслимани су раније доста смелије улазили у сукобе са Хрватима, али тада „ово учинити н[ису] усуђ[ивали] се“. Пред Алфредом Ковачевић је оптужио босанске муслимане како они уопште и нису признавали султана за свог господара. Према његовим речима „султан [је] само име владатеља босанског носи[о], [иако] га [нико] за таквог у Босни изузимајући бедну рају н[ије] призна[вао]“. Саопштио му је и да у Босанском ејалету није никако могло доћи до побољшања положаја хришћана, све док се

„рђави Турци, оданде не истерају“. Он је француском дипломати пренео да се током лета 1848. из Босне у Далмацију иселило око 100 људи, у Хрватску 300 и много више у Србију. Алфред је могао од Ковачевића сазнати и то да је „Србско Правитељство“ наоружавало хришћане у Босни, са којима је, као и са „осталим Славјанима у Царству Турском [и] под једним народним Правитељством и под врховним господством Порте“ Србија желела „бити“. Наводно, овај му је, обећао помоћ, али само под условом да се босански хришћани не буне и не устају против султана и Порте (Teinović 2019, 352–355).

Иако конзервативац, „национални интерес“ Томе Ковачевића у октобру 1848. заснивао се на савременој европској национално–либералној идеологији. То је по њему значило да „народ Србски по примеру осталих европских народа има право и дужност у једно тело слити се“. За ту врсту посла он је српској влади предлагао стварање мреже агената и шпијуна по Босанском ејалету. Предложио је дубровачког проту Ђорђа Николајевића, затим Крсту Кулишића, који је Босну требало да надгледа из Врлике у Далмацији. Кулишић би могао и једну већу чету из Далмације да пребаци у Босну. На северу Босне подесна личност за ове послове био је јасеновачки трговац Лука Клаић, који је врло често путовао Босанским ејалетом. За Херцеговину и Мостар то је био калуђер Јоаникије Памучина, а у Сарајеву везиров Ђатиб Абдула Стефановић. У Травнику је предложио Шпиру Рајковића, а у Бањој Луци трговца Тому Радуловића. Предложио је ангажовање у Бањој Луци око тог посла једног младића, а који се тренутно налазио код Гаја у Загребу у Типографији, а који би могао „на Католике да дејствује“ тим пре, јер је био „без икаквог фанатизма религиозног“. Повољну околност чинило је младићево познавање многих младих католичких фратара, уз очекивање да би он код њих „могао садејствовати, да се [они] и са [Србима] у обштем народном делу сојузе“. За народ у Босанском ејалету, који је био „по закону раздвојен“, Ковачевић је тврдио да је „почуствовао велику нужду тесног спојенија са сестром Србијом“. Ковачевић је био мишљења да се код „Бошњака и Херцеговаца“ по сваку цену морало одржати „у [т]адањем великом степену ватра родољубија“ и сачувати од неколико негативних политичких струја. Те струје биле су: „убитачна Руско–Михаилова, Аустријско–Банова [и] Турско–Мацарска“. За слабљење турске власти у Босни, према Ковачевићу било је неопходно „огорченост Турака босански[х] против солдата Царски[х] подпаљивати и на тај степен довести, да се обе стране (босански бегови и царска војска низам) побију и тако Турци ослабе“ (Teinović 2019, 356–357).

Од лица које је Ковачевић предложио српској влади неки, као на пример Памучина, морали су да буду турским властима сумњиви још од раније, поготово од 1846. и његових првих литерарних чланака у задарском Српско–далматинском магазину (Кестановић 1963, 72). Међутим, Памучина се очито вешто прикривао, а за своју такозвану лојалност добио је од султана берат, чиме је стекао титулу турског „бератлије“ (Милићевић 1888, 496). Друга предложена сумњива особа био је дубровачки свештеник Ђорђе Николајевић, уредник Србско–далматинског магазина, за који је Ковачевић још од 1848. тражио од кнеза Александра да се финансијски помаже (Берић 2007, 172–173). Ковачевићу је од националног интереса био опстанак овог српског часописа, пре свега због његове популарности и међу босанским фрањевцима (Кестановић 1963, 81).

Младић запослен у Гајевој типографији у Загребу, кога је Ковачевић предложио Гарашанину, а који би требало да ради у типографији у Бањој Луци био је Јукићев нећак, Анто Каић (Džaja 1964, 95). Јукић је изгледа имао некакве планове о оружаном побуну, будући да се крајем 1848. жалио Ковачевићу, како због недостатка финансијских средстава није набавио довољан број пушака неопходних за покретање те акције. Иако је сарађивао са Загребом, фра Јукић, имајући сталне контакте са Ковачевићем, никада се није одрекао Београда. Његове везе са старим пријатељем и преко њега са српском владом односиле су се највише око опскрбе књигама и уџбеницима новоуспостављених основних школа у Травнику, Ливну, Варцару и Фојници. Крајем 1848. године Ковачевићу се обраћао фра Јукић због, како је навео „оскудице Србских књига“ (Ćorić 1973, 195–196), које су му биле потребне у настави, будући да су се у његовим, верски измешаним католичко–православним школама деца учила „читању и писању латинском и србском“ (Jukić 1957, 41).

Гарашанин, који је током 1849. озбиљно размишљао о увећању Србије за цели Босански ејалет и о томе једним „Мемоаром“ службено обавестио Порту (Teinović 2019, 368), почетком јуна исте године именовао је Ковачевића за главног реализатора такозваног „Устава политичке пропаганде имајући се водити у земљама Славено–турским“. У првом документу, чији су аутори Гарашанин, Бан, Мариновић и Ковачевић (Страњаковић 1936, 164), нарочита пажња посвећена је босанским католицима, односно „Србима, западног вероисповеданија“. Агентима на терену сугерисано је, да би се требало „особито чувати од простих фратара, који су више пута такве ствари издали“. Такође, било је неопходно споразумети

се са поглаваром католичке цркве у Босни, коме се не би смела „открити сва пространост пропаганде“. Ради придобијања фратара за овај посао у „Уставу“ је наведено да им се обећају сва права под српском владом, која су имали и под Турцима (Страњаковић 1936, 167).

Ковачевић је годину касније прерадио „Устав“, по коме је „коловођа“ агената у Херцеговини Бан замењен дубровачким протом Николајевићем, док је Ковачевић и даље остао „коловођа“ за Босну. Савремено дело фра Јукића „Земљопис и повијесница Босне“ (Загреб, 1850) и школски уџбеник Јована Гавриловића „Земљопис књажевства Србије и турског царства у Европи“ (Београд, 1850) служили су агентима као приручници за лакше познавање терена. Новина у погледу рада католичких агената била је „да се старају искорењавати мрзост која сада постоји између Срба источног и Срба западног вероисповеданија“ (Страњаковић 1936, 300–302). Два агента за рад међу католицима, са годишњом платом од по 60 талира (10 талира=1 дукат) (Страњаковић 1936, 172), а које је Ковачевић успео поново да придобије за национално–политички рад на терену били су фра Јукић у Травнику и фра Јосић у Тузли (Страњаковић 1936, 300). Српска влада и министар унутрашњих дела Гарашанин, већ почетком 1850. за шпијунске послове у Босни ангажовали су Христифора Богдановића, гостионичара из Славонског Брода, са којим је Ковачевић водио тајну преписку (Кесмановић 1962, 252–253) и био његова главна веза са фра Јукићем и фра Јосићем (Кесмановић 1962, 275, 288).

Осим Богдановића, са годишњом платом од 100 талира, политичко стање у Босанском ејалету надзирали су још агенти у: Херцеговини (заједно са коловођом Баном, а потом протом Николајевићем за 300 талира), Далмацији и „Тромеђи“ (за 200 талира), Јасеновцу (за 100 талира), Шапцу (за 100 талира) и Ужицама (за 72 талира). Ковачевић није био плаћен за овај посао, будући да је већ примао плату као казначеј, односно благајник у Министарству унутрашњих дела (војно одељење) (Страњаковић 1936, 171–172). Агент у Ужицама, који је покривао сребреничку, вишеградску, рогатичку, власеничку и гласиначку нахију, био је учитељ у овом месту Петар Мариновић. У Власеници шпијун је био поп Марко из села Липовац, у Гласинцу поп Илија, у Сребреници Михаило Солдат, у Вишеграду Саво Јовичић. Агент у Шапцу био је судија Јован Милинковић, а надгледао је предео између река Дрине, Саве, Спрече и Босне и шест нахија: бијељинску, тузланску, градачачку, маглајску, зворничку и бирачку. „Начелник“ пропаганде у бијељинској нахији

био је Пера Селаковић, у тузланској Лако Јеремић, у градачачкој поп Илија из Обудовца, у маглајској Јерко Јеремић, у зворничкој Тешо Мовић и у бирачкој поп Зарија. Брођански агент покривао је дервентску, бољаничку, јајачку и тешањску нахију. Ипак, јасеновачки агенти Ристо Богићевић и Лука Клаић, који су имали задатак да у бихаћкој, мајданској, приједорској, козарској, дубичкој и новској нахији надзиру политичко стање и припремају терен за устанак, нису успели да организују политичку пропаганду, пре свега због честих муслиманских антиреформских немира током 1849/50. године. Крсто Кулишић, који је од раније ангажован за пропагандне послове на далматинској граници, није изабран за агента, већ његов сарадник Калинић. Бан је streпео због Кулишићевог „исувише ватреног“ родољубља, због чега је Калинић као умеренији одређен за агента (Страњакловић 1936, 174–175, 177; Jagodić 2016, 192–193). За све њих Ковачевић је морао да даје гаранције лично Гарашанину. Намерно, или не, Ковачевић је Гарашанина пропустио да извести о свом шпијуну у Ливну Ђорђу Маргетићу, свршеном задарском богослову, родом из Дувна и сину имотског проте, постављеном за учитеља у новообразованој српској школи у Ливну, отвореној 11. октобра 1847. у присуству аустријског конзуларног агента, такође Србина Шпире Рајковића (Marković 1923, 12).

Први већи ударац на Ковачевићев тајни рад у Босанском ејалету био је 1852. године, када је сераскер Омер–паша Латас (1850–1852) отпочео антипанславистичку акцију, током које се на његовом удару нашао фра Јукић (Alaurović, 1907, 11; Kestanović 1953, 295). Исте године Латас је ухватио пет Ковачевићевих емисара у Босни, који су планирали подизање устанка (Поповић 1949, 111–112). Нови ударци долазили су са аустријске стране, када је током 1853. у Босанском ејалету политичку пропаганду међу католицима ширио већи број агената: пуковник Ђорђе Стратимировић, Вагнер, Мајерхофер, Стефановић Виловски и Милошевић (Šljivo 1990, 452–453). Ово аустријско преотимање босанских фрањеваца трајало је читаве ове године (Gavranović 1956, 60–61). Главни резултат видљив је у чињеници што је фра Грго „Љубомир“ Мартић, у младости просрпски оријентисани сарајевски жупник и фрањевац, марта 1853. на једном месту изјавио како Хабзбурзи „као законити владари Хрватске имају право и на ово (Босански ејалет–Б. Т.) подручје” (Берић 2007, 169). Осим тога, од 1853. била је све уочљивија појава слављења рођендана аустријског цара по католичким месним црквама (Екмечић 1997а, 89). Ова аустријска политичка кампања била је до те мере жестока да су за њене послове задобијени и

неки православни Срби, међу којима и контроверзни Павле Карано-Твртковић (Šljivo 1979, 85).

Познато је да је председник српске владе Гарашанин (1852–1853) током своје посете Паризу 1852. председнику Француске републике Лују Б. Наполеону III (1848–1852) представио идеју прикључења Босне Кнежевини Србији (Јакшић и Страњаковић 1939, 147–148). Српска влада, без обзира на пад Гарашанина 26. марта 1853. године, када и службено престаје рад Ковачевићеве политичке пропаганде у Босанском ејалету (Јакшић и Страњаковић 1939, 137), сматрала је да наступајући Кримски рат (1853–1856) није ишао на руку око отпочињања рата са Турцима и да је за њу једино политички корисна била неутралност (Поповић 1940, 16). Премда је на самом почетку Кримског рата био стимулисан са 100 дуката за „полицајна дела“ (Савић 2021, 311), ипак, тај рат додатно је отежао Ковачевићево неслужбено, односно конспиративно деловање у Босанском ејалету. Индикативно је да се почетком 1854. у Сарајеву, готово изненада појавио мајор српске војске, извесни Трифковић, рођени Сарајлија, како би, наводно посетио своју породицу. Према сазнању аустријског конзула др Атанасковића, мајор Трифковић је босанском валији Хуршид Мехмед–паши (1852–1856) донео кнежево писмо, са циљем да се овај увери како Србија није имала непријатељске претензије према Босанском ејалету (Šljivo 1998, 72). Извесно је да је овом посетом прикривена друга посета, српског посланика у Бечу Алексе Јанковића у фебруару 1854. године руском посланику грофу Алексеју Ф. Орлову (1854–1856), када је подршка Србије условљавана захтевом за проширењем у Босанском ејалету (Ристић 1940, 129). Могућа је намера дезавуисања и јавног наступа Стефана Стефановића „Тенке“, вође такозване „руске странке“, који је чак успео неке Русе да убеди да би Србија, у случају њихове победе над Турцима у рату око Крима, због подршке тој борби за награду добила Босански ејалет (Страњаковић 1937, 13–14). За тајну везу са Русима бечка влада је осумњичила и Ковачевићевог првог човека за Херцеговину, дубровачког проту Николајевића (Берић 2007, 310). Аустрија се нарочито плашила тајних српских планова о Босни, а један такав из 1854. о такозваном српском вицекраљевству рачунао је да би у његов састав, осим Србије, дела Албаније, старе и јужне Србије, улазио цели Босански ејалет (Берић 2007, 342). Овај план био је за бечку владу нарочито интригантан, будући да се приписивао српском министру Јовану Мариновићу „Бошњи“, рођеном Сарајлији (Љушић 2012, 300).

Национално–политичко деловање међу католицима у Босанском ејалету имало је још увек смисла, тим пре што код њих, за разлику од православних који су себе сматрали недвосмислено Србима, све до краја 1850–их није постојала ни једна друга свест осим провинцијске босанске (Teinović 2019, 489, 509). Са овим у вези је било и то што је српска влада крајем 1854. послала Ковачевића у политичку мисију код фрањеваца у Босну (Берић 2007, 334). Ковачевић је са овим првим новим и значајнијим политичким задатком, у друштву старог пријатеља фра Јосића, закупао пажњу још увек просрпски оријентисаних босанских фрањеваца, окупљених око провинцијала из Толисе код Орашја у Посавини, фра Мартина Недића и новог бискупа фра Маријана Шуњића. Они су им од српске владе носили поклоне у вредности 100 цесарских дуката, у виду помоћи „да се католическе Цркве у Босни подижу“ (Jelenić 1942, 167). Фра Шуњић и фра Недић захвалили су се за поклоне „Посестрими Србији, да су јој тако храбри, и бистроумни у ова бурна доба управитељи запали“ (Jelenić 1942, 170). Заправо, Шуњић је првенствено важио за профранцуски оријентисаног фрањевца, те самим тим више наклоњен српској влади и националној политици. Њему се приписује заслуга што је још крајем августа 1853. покренуо питање штампања једних новина у Сарајеву, писаних пола на српском, а пола на турском језику (Gavranović 1956, 75). Помињани Јукићев рођак из Бањалуке, Каић, био је Шуњићев предлог за неког ко би водио ове новине, а за чије би штампање „Сербска влада [дала] *gratis* сва слова латинска, и сербска“ (Kristić 1943, 190).

Фра Верковић, најоданији Ковачевићев сарадник од свих босанских фрањеваца, који је 1854. у Ћуприји у Србији прешао на православље (Doklešić 1981, 258), био је његова главна веза са њиховим посавским земљаком из Толисе фра Недићем. Конзул др Атанасковић поседовао је информацију са терена да је Ковачевићев нови политички задатак био да се што више босанских младића различитих вера, школује ради подстицања у њима идеје о заједништву и племенском сродству као члановима „исте српске породице“. Током посете самостану у Толиси Ковачевић је уверавао бискупа фра Шуњића и провинцијала фра Недића у неопходност слања једног босанског фрањевца у Београд са циљем оснивања једне католичке парохије у главном граду Србије и у име министра српске владе др Алексе Симића поклонιο им златне цепне сатове (Gavranović 1956, 96). Ковачевићеву посету и финансијску помоћ фрањевачкој провинцији у Босни у свом гласилу поздравили су хрватски народњаци, назвавши овог бившег босанског фрањевца

„нарочитом њихове (српске–Б. Т.) владе чиновник[ом]“. Испочетка се чинило да је ова Ковачевићева политичка мисија успела, јер су и сами хрватски народњаци увиђали да Србија и њена влада, шта год то значило, „негоји мержњу проти католицизму“ ([Anonim] 1855, 62).

Иако Ковачевићево схватање појма националности није одударало од мишљења многих научника тога времена, а то је да у Босанском ејалету живи само српски народ³, утрку око политичког придобијања босанских фрањеваца све је више добијала аустро–хрватска национална пропаганда. То је први пут јасније дошло до изражаја када је предлог да се Србин католик Андрија Брлић Торкват 1857. именује за представника босанских католика испред врховног суда, предвиђеног Хатихумајуном, био спречен од бечке владе (Gavranović 1935, 35). Предност је дата бившем Србину католику, а тада већ овејаном аустрофилу фра Мартићу, председнику новоосноване католичке „Агенције“ у Сарајеву (Поповић 1949, 156). Постоје неки наговештаји да се од 1857. и стари Ковачевићев пријатељ фра Пашалић сам нудио бечкој влади (Берић 2007, 378). Католике је у Босанском ејалету наставио више него раније да помаже и аустријски цар, који је у фебруару 1857. католичким црквама у Херцеговини на поклон слао свето посуђе (Teinović 2019, 538). И Гај је наставио са својом мисијом ширења хрватског политичког утицаја међу босанским фрањевцима. Посебно су му били захвални чланови „редовничке младежи босанске у Ђакову“ што им је тих година бесплатно слао хрватске „Народне новине“ (Horvath i Ravlić 1956, 363).

Ова аустро–хрватска делатност навела је министра унутрашњих дела Гарашанина (1858–1859) да 1858. од српских

3 У „ученом славенском свету“ сматрало се да је Босански ејалет био насељен „чистим славенским народом од гране српске, који је по несрећи расцепљен на три вере источно и западно хришћанску, и мухамеданску“ (Teinović 2019, 365). „Готски алманах“ („Almanach de Gotha“) је тада рачунао да су се, осим Бугара, сви „турски Словени“ могли називати заједничким именом, Србима (или Илирима). Све ове народе су „Србима или Илирима“ називали и други западноевропски научници и путописци, као на пример, Шафарик и Сипријен (Krasinski 1853, 86), док их је Србин католик из Славоније Јаков Игњатијевић називао искључиво Србима ([Anonimus] 1853, 30). Тадашња америчка литература није познавала никакве Хрвате у Турском царству, па тако ни у Босанском ејалету, већ само „Словене, Србе и Илире“ (Bouvet 1853, 189). Аустријски тајни агент Јован Стефановић Вилоски (1853) босанске муслимане је називао „Турци[ма], ал племена Србског“ (Čurić 1955, 297–298). На истоку, једнако као и на западу се знало да је средином XIX века у Босанском ејалету православних Срба било далеко највише, између 450.000 и 741.000, муслимана знатно мање, између 350.000 и 452.000 и католика између 122.000 и 164.000 (Neigebaur 1851, 196; Kukuljević Sakcinski 1857, 112; Jelenić 1915, 77; Писарев и Экмечич 1988, 24–26; Teinović 2019, 509).

шпијуна у Босанском ејалету захтева још енергичнију борбу „против уплива Аустријског“, да обичном народу објашњавају „да је власт Аустријска опасна као и Турска“, као и да се издајником прогласи свако онај „који би страну Аустријску привлачио“ (Teinović 2019, 587). Такође, Гарашанин је преко својих агената спречио потенцијалну сарадњу Срба са бискупом Јосипом Јурајем Штросмајером и босанским католицима око покретања устанка, уз упозорење, да убудуће поведу више рачуна о Штросмајеровој „католичко–хрватској пропаганди“ (Крестић 1969, 337; Екмечић 1997, 44). Ковачевићеви емисари наставили су да крстаре „уздуж и попреко“ Босанским ејалетом, али са доста мање успеха. Турска власт ухватила је крајем априла 1859. године српског емисара Стевана Константиновића, а неколико месеци касније и Андрију Тому (Хаџи Васиљевић 1921, 151). Након пропале буне у Босанској Крајини 1858. два српска емисара Ристо Јеић и Симо Ћосић, са још петнаесторицом својих присталица, скривали су се у Книну (Тепић 1985а, 128). У Босанској Посавини јула 1859. похватани су такође бројни српски конспиратори (Дрлjić 1936, 242).

Ковачевић је остао доследан својим политичким погледима и када се 1860. нашао на месту казначеја београдског окружног начелништва (Карацић 1860, 107). То се најбоље видело када је председнику владе, рођеном Требињуцу (Милићевић 1888, 624) Цветку Рајовићу (1859–1860) предложио 20. јула исте године политичку улогу Србије око уједињења српских земља, сличну улози какав је имао Пијемонт око уједињења Италије. По Ковачевићевом мишљењу та се улога не би смела препустити никоме, поготово не Црној Гори (Екмечић 1997б, 216). Међутим, српски кнез Милош Обреновић (1858–1860), као и Рајовић, био је тада против било какве буне у Босанском ејалету (Slijerčević 1981, 22). Шпијунске послове у Босанском ејалету од 1860. све више преузима Оканов новообразовани „Одбор српско–босанскиј“ (Екмешић 1958, 81–82), чија је једна група средином јуна исте године ухваћена на Сави (Тепић 1985а, 129). У то време и у Херцеговини је ухваћена једна група српских емисара, који су проповедали панславизам (Arbuthnot 1862, 61), иза чије акције је, изгледа, стајао београдски митрополит Михаило (1859–1881) (Дурковић–Јакшић 1959, 70). Деловање славенофила поткопало је на одређен начин Ковачевићеву конспиративну делатност међу и оно мало босанских фрањеваца просрпске оријентације. Познато је да је за руске славенофиле вера била важнија од племенске припадности (Стојановић 1941, 147) и да су они за босанске католике планирали екстремно решење,

што је подразумевало њихово проверавање у старокатоличанство и богослужење на народном језику (Хевролина 2001, 304). Штавише, шеф српског пропагандног „Пресбирора“ Бан (Поповић–Петковић 1973, 243), који је Ковачевића први увео у шпијунске послове, превасходно међу босанске католике, отишао је корак даље. Он је 19. септембра 1860. у Бечу, уз помоћ вође руских славенофила Ивана С. Аксакова израдио један „Мемоар“, који је предвиђао конфедерацију свих словенских земаља са центром у Русији (Раденић 1967, 62–63). Извесно је да је овај нови политички курс утицао да дотадашњи близак Ковачевићев сарадник фра Мартин Недић већ крајем 1860. напусти сарадњу са њим и приступи хрватској националној идеологији (Drljić 1936, 243).

Српски емисари наставили су са својим експедицијама у Босански ејалет. Тако је почетком априла 1861. око њих двадесет паробродом допловило из Србије у Босанску Градишку (Teinović 2019, 683). Приближно у то време око педесетак српских шпијуна примећено је у близини Босанског Шамца, који су се разделили долином реке Босне на два дела, један ка Посавини, а други ка Добоју (Šljivo 2005, 40–41). Чак је шпијун српске владе у Славонском Броду Андрија Брлић требало да самоиницијативно и у сарадњи са Ковачевићем припреми терен за инвазију у Босну са славонске стране. Ово је разлог Ковачевићеве личне посете Брлићу 1861. и његовог сасвим наивног позива нескривеном аустрофилу фра Мартићу у Брод на договор око даље сарадње (Jelenić 1915, 186). Брлић, за кога је даља судбина и ослобођење Босанског ејалета зависила једино од „извањске, сербске или црногорске инвазије“ (Teinović 2019, 716) наљутио се на Ковачевића на јесен 1862. године, након што му је овај пренео став српске владе и кнеза Михаила Обреновића (1860–1868) да се за рат у Босни требало још причекати (Drljić 1943, 306).

Од свог национално–политичког концепта да је језик основа једне нације, а не вера, Ковачевић није одустајао ни 1862. године, када је израдио нови политички план под именом „Пројект за подизање буне противу Турака у Босни, Ерцеговини, Старој Србији и Нишком и Видинском пашалуку живећи“. Полазио је од чињенице да „међу Србима у Турској имају три вере“, залажући се посебно да се католицима у Босанском ејалету пре отпочињања устанка потврде све повластице, које су у ранијим временима они добијали од банова, босанских краљева и турских султана. Интересантно је Ковачевићево мишљење о 170.000 католика, колико је процењивао да их је тада живело у Босанском ејалету, да би они „у православље

прешли, али [да] за то [тада] није било време“. Он је уверавао српску владу за 100.000 становника Босанске Крајине, према којој је претензије имала Хрватска, како међу њима није било „ниједног Хрвата“. По Ковачевићевом плану, у будућој српској офанзиви у Босни, после напада и освајања: Раче, Бијељине, Босанског Брода, Брчког, Модриче, Сребренице, Фоче, Вишеграда, Кнеж–Поља и Ливна, у Сарајеву се „мора[ла] дати одлучна битка [у којој], ако не би натерали Турке да се предаду ’на леп начин““ (Јакшић 1937, 8).

У свом „Опису Босне и Херцеговине“, ⁴ издатом постхумно 1865. о државном трошку у 2.000 примерака (Грујић 1966, 98), Ковачевић је задржао мишљење и став о томе да су „сви житељи босански, изузимајући мало Османлија, Чивута и Цигана“, били Јужни Словени „српског огранка, и то без разлике вероисповеди“. Ковачевић је истицао да „и докле год буде Србин источне цркве веровао, да је Србин само због вероисповести источне, док Србин западне цркве буде исповедао, да он није Србин за то, што припада цркви западној док на послетку Србин мухамеданског закона буде одрицао, да је он Србин, пошто Мухамеда верује–дотле се нису могли Словени на југу, правоме напретку, сложи и љубави међусобној надати“. Једини језик којим се говорило у Босанском ејалету био је српски, а „који је у својој првобитној чистоти [био] сачуван“ и то првенствено зато што није био измешан „са турским или којим другим језиком“ (Ковачевић [1865] 1879, 17–18). Поновио је већ раније изнесене оцене, како су, како их је назвао „просвећени свештеници Срби римске цркве“, највише допринели, „што су народне обичаје као неко празноверје искоренили, не хтевши

4 Ковачевић је још 1847. неуспешно покушавао од Јукића да измами први рукопис ове књиге са намером да је штампа у Београду (Страњаковић 1940, 514). Није познато како је до тог рукописа касније доспео. Хрватски историчар Фрањо Рачки први је научној јавности скренуо пажњу на чињеницу да је Ковачевићев „Опис Босне и Херцеговине“ заправо плагијат Јукићевог дела „Земљопис и повиестница“, штампан 1851. у Загребу. Рачком је највише засметало Ковачевићево квалификовање босанских католика као „заслиепљених римокатолика“, као и његова тврдња да су становници у целом Босанском ејалету „дакако сами овејани Срби“ (Rački 1866, 157). Наиме, српски историчар Стојан Новаковић, који је у свом часопису „Вила“ први написао оштру критику Ковачевићевог „Описа“ одмах по његовом штампању (Новаковић 1865, 287) подржао је ову критику Рачког, истичући како се за часопис „Књижевник“, у коме је његова критика објављена: „без устезања може казати да је најбољи научни часопис у јужним словенским земљама“ (Новаковић 1866, 329). Новаковић је био критичан према Ковачевићевом „Опису“ из два важна разлога. Први се односио на застарелост његовог дела, штампаног петнаест година раније (1851) (Новаковић 1865, 287), а други, што је било очито, на интегрално преузимање Јукићевог „Земљописа“. Нешто касније он је оригинално Јукићево дело прокоментаришао као „у нас познати »Описъ, Босне и Херцеговине, одъ Томе Ковачевића, Београд 1865« само је то препис те Јукићеве књиге, готово од речи до речи. Па се још неко у 1878 години нашао, да тај »посао« Ковачевићев допуња и прештампава!!“ (Новаковић 1880, 78).

знати да су „с тим у живац српске народности дирнули“. За „Срб[е] мухамеданског закона“ навео је да су у потпуности „заборавили обичаје српске и примили предање својих учитеља“ (Ковачевић [1865] 1979, 25), што је био главни разлог да босански валија Топал Шериф Осман–паша (1861–1869) у јулу 1865. отварање српских просветних установа услови избацивањем Ковачевићевог „Описа“ из школске наставе (Teinović 2019, 780).

Томо Ковачевић умро је врло млад, са непуних четрдесет и три године, 29. марта 1863. у Београду, оставивши жену и троје деце. На Ковачевићевом погребу, при опелу чинодејствовао је лично београдски митрополит Михаило (Б. 1863).

ЗАКЉУЧАК

Чињеница да је био босански католик по рођењу и крштењу, Томи Ковачевићу није представљало никакву препреку да се у раној младости определи за српску националну идеју. Његова смела одлука да се након студија католичке теологије у Мађарској заувек пресели у Србију и стави у службу српске државне политике учинило га је, што ће време показати, изузетно значајном историјском личношћу, али, недовољно осветљеном. Ковачевић, који се непосредно по доласку у Београд ради личних уверења преверио у православље, представљао је јединог босанског Србина коме је Илија Гарашанин поверио деловање на национално–политичком плану у Босанском ејалету. У том послу, Ковачевићев једнодеценијски конспиративни политички рад и утицај (1843–1853), посебно међу босанским фрањевцима, утемељио је солидну основу за будућност. Ипак, политичка пропаганда протектора католика у Босанском ејалету, Аустријског царства ликвидирала је почетком 1850–их овај, без сумње, за српски национални интерес плодносан резултат. Иако су босански фрањевци, под утицајем пропаганде бечке владе све више од средине 1850–их прихватили хрватску националну идеју и преносили је на своје анационалне вернике, чиме су, на одређени начин, дезавуисали Ковачевићев политички рад, он је своје чврсто уверење о троконфесионалном српском народу у Босанском ејалету поставио као постулат за будуће деловање. Оно је подразумевало јачање српске свести међу православнима и њено буђење међу муслиманима и католицима, све до коначног циља – уједињења свих Срба на јужнословенском простору у једну националну државу.

РЕФЕРЕНЦЕ

- [Anonim]. 1855. „Iz Bosne (Dopis Nar. Novinah).“ *Carsko–kr. službene Narodne novine* 27. септембра: 62.
- Државни архив Србије [ДАС], ИГ–бр. 323, л. 2, бр. док. 161, „Милојица Трифуновић–Илији Гарашанину“, Ужице, 20. јуни (2. јули) 1844.
- Б. 1863. „Дописи. У Београду 17. Марта.“ *Србобран* 30 (III)
- Белег–Мисирлић, Симона. 1929. „Француски дипломати код Срба у 1848.“ *Српски књижевни гласник* 2 (XXVI): 132–137; 3 (XXVI): 201–208.
- Берић, Душан. 2007. *Устанак у Херцеговини 1852–1862*. Билећа–Гацко–Бањалука: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“.
- Васиљевић, Хаџи Јован. 1921. „Српски народ и турске реформе (1852–1862).“ *Братство Друштва Св. Саве* XV (25): 146–191.
- Грујић, Владимир. 1966. „Културне везе Београда са Босном и Херцеговином средином XIX века.“ *Годишњак града Београда XIII*: 73–105.
- Давидовић, Димитрије. 1846. *Дѣла, Историја народа србскогъ*. кн. I. Београд: Княжеско–Србска Књигопечатња.
- Дурковић–Јакшић, Љубомир. 1959. „Припреме 1872 за ослободилачку борбу.“ *Споменица поводом 80–годишњице окупације БиХ (1878–1958), 50–годишњице Анексије (1908–1958) и 40–годишњице ослобођења и уједињења (1918–1958)*. Прештампано из *Гласника, службеног листа Српске православне цркве* 3–4: 70–72. Београд: Графичко предузеће „Србоштампа“.
- Дурковић–Јакшић, Љубомир. 1970. „О Стевану Хркаловићу.“ *Историјски часопис XVI–XVII* (1966–67): 109–132.
- Ђ. 1898. „Оцјене и прикази. Милан Ђ. Милићевић: Из својих успомена...“ *Босанска вила* 6 (XIII): 94.
- Екмечић, Милорад. 1997. „Национална политика Србије према Босни и Херцеговини и аграрно питање (1844–1875).“ У Милорад Екмечић, *Радови из историје Босне и Херцеговине XIX века*. 25–45. Београд: БИГЗ.
- Екмечић, Милорад. 1997. а. „Мит о револуцији и аустријска политика према Босни, Херцеговини и Црној Гори у време Кримског рата.“ У Милорад Екмечић, *Радови из историје Босне и Херцеговине XIX века*. 47–118. Београд: БИГЗ.

- Екмечић, Милорад. 1997.б. „Историјски значај устанка у Босни и Херцеговини 1875–1878.“ У Милорад Екмечић, *Радови из историје Босне и Херцеговине XIX века*. 203–255. Београд: БИГЗ.
- Екмечић, Милорад. 2007. *Дуго кретање између клања и орања, Историја Срба у Новом веку 1492–1992*. Београд: Завод за уџбенике.
- Живановић, Ђорђе. 1991. „Пољска емиграција и поновни избор Александра Карађорђевића за кнеза 1843. године.“ *Годишњак града Београда XXXVIII*: 75–102.
- Илијћ Новић, Јоксим. 1847. *Лазарица или бој на Косову између Срба и Турака на Видов дан 1389. године од Јоксима Илијћа плем. Новића*. Нови Сад: Петар И. Стојановић, књијар.
- Јакшић, Гргур. 1937. „Један 'Пројект' српског устанка из године 1862.“ *Политика*, 1, 2, 3, 4. мај: 8.
- Јакшић, Гргур и Страњакровић, Драгослав. 1939. *Српски народ у деветнаестом веку*. Београд: Издавачко и књијарско предузеће Геца Кон, а. д.
- Јовановић, Слободан. 1931. „Спољашња политика Илије Гарашанина.“ *Српска књијевна задруга 6 (XXXIV)*: 422–431.
- Карано–Твртковић, Павле. 1840. *Србскии споменици или старе рисовулџ, дипломе, повелџ, и сношения босански, сербски, херцеговачки, далматински, и дубровачки кралџва, царева, банова, деспота, кнезова, войвода и властелина. часть прва*. Бџоград: Типографија Княжества Сербіе.
- К.[арацић] С.[тефановић], Вук. 1849. *Ковчежић за историју, језик и обичаје Срба сва три закона*. I. Беч: Штампарија Јерменскога манастира.
- Карацић Стеф.[ановић], Вук. 1860. *Правителствујуции совѣтъ сербскии за времена Кара–Ђорђијева или отимање ондашњијех великаша око власти*. Беч: Штампарија Јерменскога манастира.
- Кецмановић, Илија. 1954. *Баришићева афера, прилог проучавању историје Босне и Херцеговине у првој половини XIX вијека*. Сарајево: Научно друштво НР БиХ.
- [Ковачевић, Томо]. 1846. *Слово Приликомъ торжественно прослављеногъ у зданію Началничества Окружія Шабачкогъ сѣиногъ дана рођеня Нѣгове Свѣтлости Премилостивогъ Господара и Княза, Александра Карађорђевића Пред сакупљнымъ многочисленнымъ народомъ Т. Ковачевићемъ 29. Септембра 1846. год. говорено*. Печатано трошкомъ Нѣговогъ

- Высокопреосв. Епископа Шабачкогъ Г. Савве Николаевића.
Београд: Княжеско–Србска Књигопечатња.
- Ковачевић, Томо. [1865] (1879). *Опис Босне и Херцеговине*. Друго прегледано и допуњено издање. Београд: Штампарија Н. Стефановића и Друга.
- Крстић, Василије. 1969. *Хрватско–угарска нагодба 1868. године*. Београд: САНУ.
- Љушић, Радош. 2012. „Предлози Јована Мариновића за решење српског питања 1848. и 1854. године.“ *Српске студије* 3: 279–311.
- Матасовић, Јосип. 1927. *Фојничка регеста*. Споменик LXVII. Београд: СКА.
- Милићевић, Ђ. М.[илан]. 1888. *Поменик знаменитих људи у српског народа новијега доба*. Београд: Српска краљевска штампарија.
- Милићевић, Ђ. М.[илан]. 1897. „Из својих успомена.“ *Годишњица Николе Чупића* XL (XVII): 1–71.
- Милићевић, Јован. 1973. „О Босни 1848. године“. *Историјски гласник* 1: 89–110.
- Михайлович, Евстаџе. 1843. *Иллури и Србљи или прегледъ Народности старосѣдјоца Иллурика–и имена, писмена, и начина писаня данашњи Србаля*. Нови Сад: Писмены Катаріне Јанковића Вдове.
- Новаковић, Стојан. 1865. „Књижевност.“ *Вила* 23 (I): 287–288; 1866. 20 (II): 328–331.
- Новаковић, Стојан. 1869. *Српска библијографија за новију књижевност 1741–1867*. Биоград: Државна штампарија.
- Новаковић, Стојан. 1880. „Српске области X и XII века (пре владе Немањине), историјско–географијска студија.“ *Гласник Српског ученог друштва* XLVIII: 1–151.
- Писарев, А. Ю. и Экмечич, М. 1985. *Освободительная борьба народов Боснии и Герцеговины и Россия 1850–1864*. документи (ответственные редакторы Ю. А. Писарев, М. Экмечич). Москва: Наука.
- Поповић, Василь. 1939. „Брлић и Гарашанин.“ *Политика*, 6, 7, 8, 9. јануар: 6.
- Поповић, Василь. 1949. *Аграрно питање у Босни и турски нереди за време реформног режима Абдул Меџида (1839–1861)*. Београд: САН.
- Поповић, Миливоје. 1940. „Борба Србије за неутралност у Кримском рату.“ *Политика*, 6, 7, 8, 9. јануар: 16.

- Поповић–Петковић, Радмила. 1973. „Неки подаци о публицистичкој делатности Матије Бана док је стајао на челу београдског Пресбиороа (1861–1880).“ *Годишњак Града Београда XX*: 243–265.
- Раденић, Андрија. 1967. „Документација тајног националног ослободилачког Комитета у Београду 1860–1861.“ *Годишњак града Београда XVI*: 61–80.
- Радуловић, Јован. 1938. „Први следбеник Вука Караџића у Херцеговини, Јоаникије Памучина.“ *Српски књижевни гласник* 1 (LIII): 34–46.
- Ристић, Јован. 1940. „Србија и Кримска војна 1852–1856.“ У Ристић, Јован. *Историјски списи*. I. Предговор написао Слободан Јовановић. 69–172. Београд: СКЗ.
- Савић М. Александар. 2021. „Кнежевина Србија и Османско царство (1839–1858).“ Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Филозофски факултет.
- Самарџић, Момир. 2011. „Ковачевић, Томо, фрањевац, повереник српске владе (1820–1863)“. *Српски биографски речник* 5. 146–147. Нови Сад: Матица српска.
- Скерлић, Јован. 1905. „Дружина Младежи Србске.“ *Српски књижевни гласник* 112 (XV, 6): 427–442.
- Старчевскиј, А.[љберт]. 1844. “Историческія и географическія замѣчанія о Босніи.“ *Журналъ Министерства народнаго просвѣщенія* XLIV: 95–120.
- Стојановић, Душан. 1941. „Религиозна основа Словенофилства.“ *Српски књижевни гласник* 2 (LXII): 145–151.
- Стојанчевић, Владимир. 1970. „Да ли су босански фрањевци одржавали политичке везе са Србијом пре Гарашаниновог „Начертанија“ 1844. године?“ *Зборник Филозофског факултета „Споменица Јорја Тадића“* XI (1): 575–589.
- Стојанчевић, Владимир. 1971. *Јужнословенски народи у Османском царству од Једренског мира 1829. до Париског конгреса 1856. године*. Београд: Издавачко–штампарско предузеће ПТТ.
- Страњакловић, Драг.[ослав]. 1931. „’Начертаније’ Илије Гарашанина.“ *Гласник Историског друштва у Новом Саду* 3 (IV): 392–418.
- Страњакловић, Драг.[ослав]. 1936. „Политичка пропаганда Србије у југословенским покрајинама 1844–1858.“ *Гласник Историског друштва у Новом Саду* 24 (IX): 155–179; 25 (IX): 300–315.
- Страњакловић, Драг.[ослав]. 1937. „План Стефана Стефановића о подели европске Турске 1854. године.“ *Политика*, 1, 2, 3 и 4 мај: 13–14.

- Страњаковић, Драг.[ослав]. 1940. „Србија, привлачно средиште Југословена.“ *Српски књижевни гласник* 7 (LXI): 508–524.
- Страњаковић, Драг.[ослав]. 1940а. „Босански фрањевци у Србији 1843. и 1844.“ *Правда* (Ускршњи број). 27, 28, 29 и 30. април
- Тепић, Ибрахим. 1985. „Прилог за биографију Ристе Јеића.“ *Годишњак Друштва историчара БиХ XXXVI*: 119–139.
- Хевролина, М. Виктория. 2001. „Славјанскиј вопрос в идеях славянофилов конца XIX века.“ У међународни научни скуп *Европа и Источно питање (1878–1923), политичке и цивилизацијске промене*, ур. Славенко Терзић, 301–308. Београд: Историјски институт САНУ.
- Алауповић, Тугомир. 1907. *Ivan Frano Jukić (1818.–1857.)*. Sarajevo: Zemaljska štamparija.
- [Anonimus]. 1853. *Das serbische Volk in seiner Bedeutung für die orientalische Frage und für die europäische Zivilisation*. Eine Denkschrift. Leipzig: Verlag von Gustav Maner.
- Arbuthnot, G.[eorge]. 1862. *Herzegovina; or Omer Pacha and the Christian Rebels with a brief Account of Servia, its Social, Political, and Financial Condition*. London: Longman, Green, Longman, Roberts, & Green.
- Baltić, Jako. 2003. *Godišnjak od događaja crkvenih, svjetskih i promine vremena u Bosni*. Priredio, latinske i talijanske dijelove preveo, uvod i bilješke napisao dr. fra Andrija Zirdum. Sarajevo, Zagreb: Synopsis.
- Barišić, Rudolf. 2014. „Školovanje klerika Bosne Srebrene na učilištima u Habsburškoj monarhiji 1785.–1843.“ Doktorska disertacija. Sveučilište u Zagrebu: Hrvatski studiji.
- Bataković, T. Dušan. 2014. *The Foreign Policy of Serbia (1844–1867) Ilija Garašanin's Načertanije*. Belgrade: Institute for Balkan studies Serbian Academy of Sciences and Arts.
- Berić, Dušan. 1979. „Socijalno–економски положај становништва у Bosni i Hercegovini i друштвена кретања 1848.“ *Istraživanja* 7: 147–218.
- Bouvet, Francis. 1853. *The Turks in Europe: Their Rise and Decadence*. In Adrian Gilson, *The Czar and the Sultan; or Nicholas and Abdul Medjid: Their Private Lives and Public Actions, to which is added The Turks in Europe: Their Rise and Decadence*. by Francis Bouvet. New York: Harper & Brothers, Publishers.
- Ćorić, Boris. 1973. *Ivan Frano Jukić. Sabrana djela. III. izbor i redakcija Boris Ćorić*. Sarajevo: Institut za izučavanje jugoslovenskih književnosti, Svjetlost.

- Ćurić, Hajrudin. 1955. „Srbija i Bosna u očima jednog prolaznika 1853 godine (Iz jednog pisma Jovana Stefanovića Vilovskog).“ *Живот* 4–5: 297–298.
- Deželić st., Velimir. 1925. „Verković i Hrvati Banske Hrvatske.“ *Narodna starina* IV (11): 205–218.
- Divić, Mato. 1936. „Fra Ivan Frano Jukić.“ *Razvitak* 10 (III): 293–298.
- Doklešić, Ljubiša. 1981. „Životni put Stjepana Verkovića.“ *Radovi* 14 (1): 229–358.
- Doklešić, Ljubiša. 1982. „O pokušaju ustanka u Bosni 1840. i o tajnoj politici Gajeva kruga prema Bosni 1843/44.“ *Historijski zbornik* XXXV: 15–41.
- Doklešić, Ljubiša. 1984. „Prilog istraživanju oslobodilačkih akcija na Balkanu u 40–im godinama XIX stoljeća.“ *Historijski zbornik* XXXVII (1): 1–30.
- Drljić, Rastko. 1936. „Politički podaci u korespondenciji fra M. Nedić–A. T. Brlić.“ *Franjevački vjesnik* XLIII: 235–244.
- Drljić, Rastislav. 1943. „Spomenici kulturnoga rada bosanskih franjevaca 1835.–1878., Drugi dio (1855–1878.).“ *Glasnik hrvatskih državnih muzeja* LV: 293–332.
- Džaja, Mato. 1964. „Anto Kaić–prvi tipograf iz Banja Luke.“ *Putevi* 1: 94–98.
- Ekmečić, Milorad. 1958. „Pokušaji organizovanja ustanka u Bosni 1860–1862. godine.“ *Godišnjak Istorijskog društva BiH* IX (1957): 73–107.
- Gavranović, Berislav. 1935. *Uspostava redovite katoličke hijerarhije u Bosni i Hercegovini 1881 godine (Prilog političkoj historiji Austro–Ugarske Monarhije na Balkanu)*. Beograd: Seminar za opću historiju novoga vijeka Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Gavranović, Berislav. 1956. *Bosna i Hercegovina od 1853.–1870. godine*. Sarajevo: Naučno društvo BiH.
- Handelsman, Marcelli. 1949. *Adam Czartorisky*. tom II. Warszawa: Nakładem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego.
- Horvat, Josip i Ravlić, Jakša. 1956. „Pisma Ljudevitu Gaju“. *Građa za povijest književnosti Hrvatske* 26: 1–533.
- Jagodić, Miloš. 2016. „Serbian secret organization in eastern Bosnia (1849–1855).“ *Istraživanja* 27: 190–199. doi.org/10.19090/i.2016.27.190–199
- Jelenić, Julijan. 1915. *Kultura i bosanski franjevci. II svezak (1780–1878)*. Sarajevo: „Prva hrvatska tiskara“ Kramarić i M. Raguz.

- Jelenić, Julijan. 1925. *Pisma Stjepana I. Verkovića Josipu D. Božiću*. Posebni otisak iz „Narodne starine“. Zagreb: Tipografija d. d.
- Jelenić, Julijan. 1942. „Spomenici kulturnoga rada bosanskih franjevac, 1835.–1878., Prvi dio (1835.–1854.).“ *Glasnik hrvatskih zemaljskih muzeja u Sarajevu* LIII–1941: 125–172.
- Jukić, Frano Ivan. 1957. „Narodne učionice u Bosni.“ *Korijen* 7–8: 39–41.
- Kecmanović, Ilija. 1953. „Ivan Frano Jukić, narodni prosvjetitelj i politički borac.“ *Pregled* 4 (I): 289–298.
- Kecmanović, Ilija. 1962. „Izveštaji poverenika o prilikama u Bosni od 1848. do 1854.“ *Glasnik Arhiva i Društva arhivskih radnika BiH* II/II (1962): 251–291.
- Kecmanović, Ilija. 1963. „Srpsko–dalmatinski magazin o Bosni i u Bosni (i Hercegovini)–Doprinos Bosne i Hercegovine Preporodu u Dalmaciji.“ *Glasnik Arhiva i Društva arhivskih radnika BiH* III/III: 65–90.
- Kostrenčić, Marko i Protega, Miljenko. ur. MCMLXII. *Enciklopedija Jugoslavije*. Tom 5 (Jugos–Mak). Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ.
- Krasinski, Valerian. 1853. *Montenegro and the Slavonians of Turkey*. London: Chapman and Hall.
- Kristić, Augustin. 1943. „Kulturno–privredni dokumenti Hrvata–katolika Bosne.“ *Glasnik hrvatskih zemaljskih muzeja* LIV.–1942: 177–191.
- Kukuljević–Sakcinski, Ivan. 1858. *Putovanje po Bosni*. Zagreb: Tiskom Narodne tiskarnice Dra. Lj. Gaja.
- Marković, Stipo. 1923. *Hrvatske katoličke škole i učitelji u Livnu za turske uprave*. Mostar: Tisak hrvatske tiskare.
- Markušić J.[osip] i Škarica, B.[ranko]. 1907. „Život i rad Ivana Frane Jukića, na temelju rukopisa o. Aug. Ćorića.“ *Serafinski perivoj* 6 (XXI): 81–85.
- Mujadžević, Dino. 2009. „Kovačević, Toma, (Tomo, Josip).“ *Hrvatski biografski leksikon*. Последњи приступ 9. август 2021. <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=10525>
- Neigebaur, F.[erdinand] J.[ohann]. 1851. *Die Süd–Slaven und deren Länder in Beziehung auf Geschichte, Cultur und Verfassung*. Leipzig: Costenoble & Rimmelman.
- Nikić, Dragoljub. 1987. „Bosna u političkim planovima Srbije s kraja XIX i na početku XX veka.“ Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu: Fakultet političkih nauka.

- Rački, Fr.[anjo] 1866. „Opis Bosne i Hercegovine od Tome Kovačevića. U Beogradu 1865. Str. VI, 106.“ *Književnik* III: 156–157.
- Slijepčević, Đoko. 1981. *Pitanje Bosne i Hercegovine u XIX veku*. Keln: Đoko Slijepčević.
- Stančić, Nikša. 1968–69. „Problem »Načertanija« Ilije Garašanina u našoj historiografiji.“ *Historijski zbornik* XXI–XXII: 179–196.
- Stančić, Nikša. 1985. „Gajeva klasifikacija južnoslavenskih jezika i naroda u vrijeme nastanka »Kratke osnove horvatsko–slavenskog pravopisanja« iz 1830. godine.“ *Radovi* 18: 69–106.
- Šidak, Jaroslav. 1970. „»Tajna politika« Lj. Gaja i postanak njegovih »Memoranduma« knezu Meternichu 1846–47. (S osobitim obzirom na dva rukopisa F. Zacha o prilikama u Srbiji).“ *Arhivski vjesnik* 13: 397–434.
- Šljivo, Galib. 1979. „Jedan pogled na istočnu politiku Austrije sredinom XIX vijeka.“ *Jugoslovenski istorijski časopis* 1–2 (XVIII): 83–92.
- Šljivo, Galib. 1990. *Bosna i Hercegovina 1849–1853*. Banjaluka: Institut za istoriju.
- Šljivo, Galib. 1998. *Bosna i Hercegovina 1854–1860*. Landshut: Galib Šljivo.
- Šljivo, Galib. 2005. *Bosna i Hercegovina 1861–1869*. Tešanj: Planjax.
- Šljivo, Galib. 2006. *Bosna i Hercegovina 1827–1849*. Tešanj: Planjax.
- Teinović, Bratislav. 2015. „Bosanski franjevci između Gaja i Garašanina (1836–1849): suprotnosti dvije nacionalne politike.“ *Historijska traganja* 16: 31–91.
- Teinović, Bratislav. 2019. „Nacionalno–politički razvoj Bosne i Hercegovine u posljednjem vijeku turske vladavine (1800–1878). Doktorska disertacija. Univerzitet u Banjoj Luci: Filozofski fakultet.
- Začek, Vaclav. 1976. *Bosna u tajnim političkim izvještajima Františka Zacha iz Beograda (1843–1848)*. Uvod i izbor, Vaclav Začek. Urednik Milorad Ekmečić. Sarajevo: ANU BiH.
- Zvonigradski, Jozo. 1930. „Ponovni dolazak bosanskih franjevaca u Srbiju.“ *Franjevački vjesnik* 3 (XXXVII): 75–81.
- Žáček, Václav. 1973. „Suradnja Ljudevita Gaja s Františkom Zachom.“ *Radovi* 3: 139–159.

Bratislav Teinovic**TOMO KOVAČEVIĆ (1820–1863): FIGHTER FOR SERBIAN NATIONAL INTEREST IN BOSNIAN EYALET****Resume**

Tomo (born as Josip) Kovačević, born to a Catholic family in Bosnian Posavina in 1820 was a member of the last generation of Bosnian Franciscans who embraced the Serbian national idea in their youth. Upon completing studies in Catholic theology at the Pest University he moved to Belgrade, converted to Orthodoxy, moved to Loznica and then Šabac. During the 1840s and 1850s, he was entrusted by Ilija Garašanin, Matija Ban and František Zach to carry out the conspirative propaganda national–political work in the Bosnian Eyalet. As a fighter for Serbian national interests he assembled two secret plans to liberate the Bosnian Eyalet and published one book. He died in 1863 as a treasurer of the Belgrade county administration and was buried with the highest church and state commendations.

Keywords: Tomo Kovačević, Bosnian Franciscans, Bosnian eyalet, Serbia, Ilija Garašanin.

* Овај рад је примљен 10. октобра 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. марта 2022. године.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

ПРИКАЗ

Саво Симић

ГЕОПОЛИТИЧКИ ПОТЕНЦИЈАЛ РЕПУБЛИКЕ
СРБИЈЕ - ИЗМЕЂУ ЕВРОПСКЕ ПЕРИФЕРИЈЕ И
РЕГИОНАЛНЕ ПОЛУПЕРИФЕРИЈЕ289-293

УДК 316.422(497.11)(049.3)
DOI: <https://doi.org/10.22182/ni.4112022.13>
Приказ

Саво Симић*

*Институт за политичке
студије, Београд*

ГЕОПОЛИТИЧКИ ПОТЕНЦИЈАЛ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ - ИЗМЕЂУ ЕВРОПСКЕ ПЕРИФЕРИЈЕ И РЕГИОНАЛНЕ ПОЛУПЕРИФЕРИЈЕ

Владимир Вулећић. 2008.
*Између националне прошлости
и европске будућности.*
Београд: Службени гласник.
178 стр.

Аутор изражава уводну напомену да је приказано дело настало пре 14 година. Разлог тренутног приказа је у разматрању садашњег полит-економског положаја Републике Србије у односу на ново-старо политичко окружење. Релевантност дела присутна је у тези о неуспеху државоцентричне стратегије и модела конкурентске предности у транзицији од периферне ка полупериферној геополитичкој позицији.

Наслов књиге Владимира Вулећића, иницијално код читаоца ствара осећај очигледне дихотомије или некомпатибилности између национализма европских држава и интегративних тј. развојних токова наднационалних заједница попут Европске уније. Друго тумачење наслова је уже и конкретизованије од претходног и имплицира да се Република Србија налази у расцепу између националне прошлости деведесетих година двадесетог века, као регресивног политичког усмерења и будућности у Европској унији, као неизвесног, али крајње пожељног одредишта. Потоњи пример би правилније одразио садржај дела, иако би само таквим одређењем, значајно ограничили богат емпиријски рад који нам је приказан кроз различита научна истраживања.

* savo.simic95@gmail.com

Књига је подељена на осам поглавља од којих већина на одређен начин проматра и врши компарацију односа, вредности и ставова у различитим областима Србије и Европске уније. Усмерење аутора ка поменутом односу технички га не спречава у могућности испитивања ширег опсега релација локалног и глобалног односно центра и периферије што ће у наредном одломку бити објашњено. На крају сваког поглавља као додатак, остављен је новинарски чланак аутора из дневног листа „*Политика*“. Ту се углавном износе додатни аргументи у прилог претходно изнетој тврдњи или се допунски појашњава ауторов став о одређеном питању. На пример, у првом поглављу се критикује тренутни глобални систем, али у новинском чланку, аутор формулише глобализацију као процес који, када је вредносно ослобођен, представља друштвено незаменљив механизам протока идеја, људи, културне размене и информација.

Као што смо већ нагласили да ће бити објашњено, аутор заправо одмах започиње књигу интерпретацијом тренутног стања глобалног система. Његова теза је да се глобални поредак заснован на преимућству Сједињених Држава - одржаван либералном

идеологијом па потом замењен неоконзервативизмом - полако урушава. Позиција којом дефинише слом глобалног система, базира се на недостатку *легитимитета*, односно (не)поверења велике глобалне хетерогене скупине да ће им систем континуиране акумулације капитала у дужем периоду обезбедити најбоље могуће животне услове. Емпиријске доказе своје констатације изражава исказом ниског поверења у институције, слабог учешћа грађана у политичким и изборним процесима, повећаним степеном релативног сиромаштва и повратку регресивним агенсима тј. радикализацијом верске и националне политике.

Ослањајући се на Гиденсово дело о последицама модерности, Вулетић сматра да је *национална држава* као један од четири стуба конструкције глобалног поретка, поред *међународне поделе рада, економије и војног поретка*, први напукао. Противречности глобалног капитализма јесу да истовремено захтева јаку и слабу државу. Јаку да обезбеди монополски статус мултинационалних конгломерата за акумулацију капитала и слабу да изврши економску дерегулацију и умањи сопствени суверенитет. Слично Гастану Моски или

Вилфреду Парету односно елитистичким теоријама, глобални поредак је подељен на моћну и организовану мањину и немоћну диференцирану већину. Према га експлицитно не наводи, Вулетић се ослања на Имануела Волерстина, тачније његову студију о светском систему при подели света на *центар*, *полупериферију* и *периферију*. Пишући о ефектима глобалних ризика по све делове света, Вулетић наведену поделу модификује тезом – али исту тезу детаљније не разрађује – Мануела Кастелса о трансформацији те поделе као територијално неразграничене. Сам Кастелс истиче: „Глобална је економија дубоко асиметрична. Али не у једноставном облику средишта, полупериферије и периферије, или следећи директну супротност између Севера и Југа; стога што постоји неколико “средишта” и неколико “периферија”, те стога што су и Север и Југ изнутра толико разнолики да нема аналитичког смисла користити се тим категоријама“ (Castells, 2000, str. 141). Кључни фактор у укидању глобалног провизоријума проналази у новом друштвеном покрету информатичких произвођача, „деци слободе“ или нове левице Инглхартових постматеријалистичких вредности, иако признаје да је њихов тренутни утицај значајно

ограничен на глобални центар.

Наредним поглављем се формулише двострука природа, политичка и економска, Волерстинове односно Кастелсове поделе и у складу са њом одређује тренутни положај Републике Србије. Оцењује се да је политички периферна она држава која потпуно зависи од свог окружења и која није у стању да самостално доноси одлуке. Слично њој, полупериферна је зависна од окружења – центра – али способна да буде регионални *checks and balances* или нека врста регионалног медијатора.

Економски се ова подела заснива на глобалној подели рада. Центар производи робу високе вредности, полупериферија се заснива на масовној производњи јефтине радне снаге, периферија на употреби дарова природе и Четврти свет на производњи, раду и роби која није од вредности на глобалном тржишту. Вулетић ипак са правом додаје да је тешко један ентитет сврстати искључиво у једну категорију, јер границе центра, полупериферије, периферије и Четвртог света, нису омеђене државним границама. У једној држави могу се испољити различити облици рада. Смерница којом се треба руководити при економској категоризацији једне државе

јесте, ком од наведених облика рада највећи део популације те државе припада.

Када је реч о Републици Србији, разматра се не само њена периферна позиција, већ и потенцијалне стратегије у корист померања ка полупериферној оси. Прва, *државоцентрична* стратегија подразумева окренутост ка територијалном проширењу на којој се инсистирало у претходном периоду и за коју Вулетић сматра да се показала неефикасном. Друга стратегија ка политичкој полупериферији коју Вулетић детерминише успешном, подразумева претходну економску транзицију земље из периферног у полупериферни положај. Економска трансформација није без препрека, јер захтева стабилне и на сарадњи изграђене регионалне и међусуседске односе, као и промену економског пословања од *конкурентских предности* ка *конкурентској логици*. Базирање економије на конкурентској предности попут јефтине радне снаге или високих државних субвенција само ствара нове стране монополе, док конкурентска логика инсистира на формирању и јачању регионалног тржишта, које би временом створило услов за излазак тржишно најбољег од локалног на глобално. Другим

речима, није за очекивати промену положаја Републике Србије на глобалној полит-економској мапи без целокупних промена на локалу. Читав регион мора предузети одређене кораке у намери да се промени положај свих унутар њега.

Ипак за напредак на глобалној и регионалној лествици, економски фактор *per se* није довољан. Потребно је улагати у људски фактор попут културног, образовног и здравственог система, затим у радно окружење и доквалификацију тренутног кадра. У симбиози таквог деловања могуће је очекивати дугорочан прогрес супротан тренутној друштвеној и радној дехуманизацији.

У осталим тематским целинама се истражује однос домаће политичке и европске политичке елите према роковима, организацији и пословним обавезама, преко испитивања ставова локалних и страних менаџера који послују у Републици Србији о радном времену, хијерархији, планирању пословања и дисциплини, затим усклађености стандарда, ресурса и метода предавања и испитивања на Економском факултету у Београду са европским, али и другим светским факултетима, па све до комплементарности и подударности у осећањима

европејства српске економске и политичке елите са истим елитама европских држава и чланица Европске уније. Уопштено ова истраживања садрже квалитетан емпиријски материјал за будуће компарације Републике Србије и других европских тј. држава чланица Европске уније у поменутих областима. Уједно представљају корисно и приступачно штиво за младе друштвене истраживаче, не само због практичне методолошке поставке истраживања, него и због валоризације и анализе добијених резултата.

* Овај рад је примљен 10. фебруара 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. марта 2022. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

У часопису *Национални интерес* објављују се радови који представљају резултат најновијих теоријских и емпиријских научних истраживања у области политичких наука. Аутори би приликом писања радова требало да се позивају претежно на резултате научних истраживања који су објављени у научним часописима, првенствено у часописима политиколошке тематике.

Радови се објављују на српском језику и ћириличком писму или енглеском, руском и француском језику.

Часопис се објављује три пута годишње. Рокови за слање радова су: 1. март, 1. јул и 1. новембар.

Исти аутор не може да објави рад у два узастопна броја часописа, без обзира да ли је реч о самосталном или коауторском раду.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе потписану и скенирану изјаву да рад није претходно објављен, односно да није реч о аутоплагијату или плагијату. Образац изјаве може се преузети са интернет странице часописа: http://www.ips.ac.rs/rs/magazines/nacionalni-interes/authors_directions/.

Радове за часописа слати на имејл-адресу: ni@ips.ac.rs.

Научни чланак може имати највише 40.000 карактера са размацама, укључујући фусноте. Приликом бројања карактера изоставити списак референци. Изузетно, монографска студија може бити већег обима у складу са одредбама *Правилника о поступку, начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата истраживања*.

Осврт може имати највише 15.000 карактера са размацама.

Приказ књиге може имати највише 10.000 карактера са размацама.

Приликом провере броја карактера користити опцију *Review/Word Count/Character (with spaces)* уз активiranу опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*.

НАЧИН ЦИТИРАЊА

Часопис *Национални интерес* користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања (17. издање приручника *Chicago Manual of Style*), што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде) по систему аутор–датум у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Податке у библиографској парентези и списку референци навести на језику и писму на коме је референца објављена.

У наставку се налазе правила и примери навођења библиографских података у списку референци и у тексту. За сваку врсту референце прво је дато правило навођења, а затим пример навођења у списку референци и библиографској парентези.

Библиографска парентеза се по правилу наводи на крају реченице, пре интерпункцијског знака, и садржи презиме аутора, годину објављивања и одговарајући број страна, према следећем примеру: (Суботић 2010, 15–17).

Монографија

Један аутор

Презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Суботић, Момчило. 2010. *Политичка мисао србистике*. Београд: Институт за политичке студије.

(Суботић 2010)

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

(Mearsheimer 2001)

Два или три аутора

Презиме, име, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

(Стојановић и Ђурић 2012)

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press. (Pollitt, Birchall, and Putman 1998)

Четири и више аутора

Презиме, име, име и презиме, име и презиме, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Милисављевић, Бојан, Саша Варинац, Александра Литричин, Андријана Јовановић, и Бранимир Благојевић. 2017. *Коментар Закона о јавно-приватном партнерству и концесијама: према стању законодавства од 7. јануара 2017. године*. Београд: Службени гласник; Правни факултет. (Милисављевић и др. 2017)

Уредник/приређивач/преводицац уместо аутора

Након навођења имена, ставити зарез, па након тога одговарајућу скраћеницу на језику и писму референце, нпр. „ур.“, „прев.“, „prig.“, „ed.“, „eds.“

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy, eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press. (Kaltwasser et al. 2017)

Поглавље у зборнику

Презиме, име. Година издања. „Наслов поглавља.” У *Наслов*, ур. име презиме, број страна на којима се налази поглавље. Место издања: издавач.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије. (Степић 2015)

Lošonc, Alpar. 2019. “Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism.” In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 2346. Belgrade: Institute for Political Studies. (Lošonc 2019)

Чланак у научном часопису

Чланак у редовном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Наслов часописа* волумен (број): број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Српска политичка мисао* 62 (4): 41–57. doi: 10.22182/spm.6242018.2.

(Ђурић и Стојадиновић 2018, 46–48)

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. doi: 10.22182/spt.18212018.1. (Ellwood 2018, 11)

Чланак у посебном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” У „Наслов посебног броја”, ур. име презиме уредника, напомена о посебном издању, *Наслов часописа*: број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

(Стојановић 2016, 27)

Енциклопедије и речници

Наведен је аутор/уредник

Презиме, име, име и презиме, ур. Година издања. *Наслов*. Том. Место издања: издавач.

Jerkov, Aleksandar, ur. 2010. *Velika opšta ilustrovana enciklopedija Larrouse: dopunjeno srpsko izdanje*. Tom V (S–Ž). Beograd: Mono i Manjana.

(Jerkov 2010)

Није наведен аутор/уредник

Наслов. Година издања. Место издања: издавач.
Webster's Dictionary of English Usage. 1989. Springfield, Massachusetts:
Merriam-Webster Inc.
(*Webster's Dictionary of English Usage* 1989)

Докторска дисертација

Презиме, име. Година издања. „Наслов докторске дисертације.”
Докторска дисертација. Назив универзитета: назив факултета.
Бурсаћ, Дејан. 2019. „Утицај идеологије политичких партија на
јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама.” Докторска
дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.
(Бурсаћ 2019, 145–147)
Wallace, Desmond D. 2019. “The diffusion of representation.” PhD diss.
University of Iowa.
(Wallace 2019, 27, 81–83)

Чланак у дневним новинама или периодичним часописима

Наведен је аутор

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Назив новине
или часописа* годиште: број стране на којој се налази чланак.
Авакумовић, Маријана. 2019. „Платни разреди – 2021. године.”
Политика, 8. децембар: 9.
(Авакумовић 2019)

Није наведен аутор

Назив новине или часописа. Година издања. „Наслов чланка.”
Годиште: број стране на којој се налази чланак.
New York Times. 2002. “In Texas, Ad Heats Up Race for Governor.”
July 30, 2002.
(*New York Times* 2002)

Референца са корпоративним аутором

Назив аутора [акроним, по потреби]. Година издања. *Наслов издања*. Место издања: издавач.

Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС]. 2018. *Водич за коришћење ЕУ фондова у Србији*. Београд: Министарство за европске интеграције Републике Србије.

(Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС] 2018) – *прво навођење*

(МЕИРС 2018) – *свако следеће навођење*

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *прво навођење*

(ISO 2019) – *свако следеће навођење*

Репринт издања

Презиме, име. [Година првог издања] Година репринт издања. *Наслов*. Место првог издања: издавач првог издања. Напомена „Репринт“ на језику и писму референце, место издања репринт издања: издавач. Напомена одакле су цитати у тексту преузети.

Михалцић, Стеван. [1937] 1992. *Барања: од најстаријих времена до данас*, треће издање. Нови Сад: Фототипско издање. Репринт, Београд: Библиотека града Београда. Цитати се односе на фототипско издање.

(Михалцић [1937] 1992)

Посебни случајеви навођења референци

Навођење другог и сваког следећег издања

Презиме, име. Година издања. *Наслов*, напомена о издању. Место издања: издавач.

Гађиновић, Радослав. 2018. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Euro Book.

Више референци истог аутора

1) *Исти аутор, различите године* – Ређати према години издања, почевши од најраније.

Степић, Миломир. 2012. „Србија као регионална држава: реинтеграциони геополитички приступ.” *Национални интерес* 14 (2): 9–39. doi: 10.22182/ni.1422012.1.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

2) *Исти аутор, иста година* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу почетног слова назива референце. Поред године објављивања ставити почетна слова азбуке или абецедне која се користе и у библиографској парентези.

Гађиновић, Радослав. 2018а. „Војна неутралност и будућност Србије.” *Политика националне безбедности* 14 (1): 23–38. doi: 10.22182/pnb.1412018.2.

Гађиновић, Радослав. 2018б. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Ево Book.

(Гађиновић 2018а, 25), (Гађиновић 2018б)

3) *Исти аутор као самостални аутор и као коаутор* – Прво навести референце у којима је самостални аутор, а затим оне у којима је коаутор.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

4) *Исти аутор као први коаутор у више различитих референци* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу презимена другог коаутора.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen.
2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе

Изузеци од навођења библиографске парентезе на крају реченице

1) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице* – Годину издања ставити у заграду након навођења презимена, а број стране на крају реченице у заграду. За референцу на латиници или страном језику у загради навести и презиме аутора.

„Према мишљењу Суботића (2010), ...” (30).

„Бокслер (Bochsler 2018) у својој књизи тврди...”

2) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице пре цитата из референце* – Након навођења презимена, у библиографској парентези навести годину и број стране, а затим навести цитат.

Као што Суботић (2010, 45) наводи: „...”

Миршајмер (Mearsheimer 2001, 57) изричито тврди: „...”

3) *Навођење исте референце више пута у једном пасусу* – Ако се наводи иста страна или опсег страна, унети библиографску парентезу приликом последњег навођења или на крају пасуса пре интерпункцијског знака. Ако се наводе различите стране, референцу навести приликом првог позивања на одређену страну, а затим до краја пасуса у заграду стављати само различите бројеве страна.

Не користити „исто”, „*ibid*”, или „*op. cit.*” за вишеструко навођење референце.

Навођење израза „видети”, „упоредити” и сл.

Изразе унети у библиографску парентезу.

(видети Кнежевић 2014, 153)

(Степић 2015; упоредити Кнежевић 2014)

Секундарна референца

У библиографској парентези прво навести презиме аутора, годину и број стране примарне референце, затим „цитирано у:

” и презиме аутора, годину и број стране секундарне референце.
У списку референци навести само секундарну референцу.

„Том приликом неолиберализам се од стране највећег броја његових протагониста најчешће одређује као политика слободног тржишта која охрабрује приватне фирме и побољшава избор потрошачима, разарајући при том ’неспособну, бирократску и паразитску владу која никада не може урадити ништа добро, без обзира на њене добре намере’” (Chomsky 1999, 7 цитирано у: Ђурић и Стојадиновић 2018, 47).

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Српска политичка мисао* 62 (4): 41–57. doi:10.22182/spm.6242018.2.

Иста библиографска парентеза, више референци

1) *Различити аутори* – Референце одвојити тачком и зарезом.
(Степић 2015, 61; Кнежевић 2014, 158)

2) *Исти аутор, различите године* – Навести презиме аутора, а затим године издања различитих референци по редоследу од најраније до најновије и одвојити их зарезом, односно тачком и зарезом када се наводи број страна.

(Степић 2012, 2015) или (Степић 2012, 30; 2015, 69)

3) *Различити аутори, исто презиме* – Иницијал имена.
Презиме аутора. Година издања.

(Д. Суботић 2010, 97), (М. Суботић 2010, 302)

Суботић, Драган. 2010. „Нови јавни менаџмент у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 91–114. doi: 10.22182/pr.2312010.5.

Суботић, Момчило. 2010. „Војводина у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 289–310. doi: 10.22182/pr.2312010.15.

Правни акти

У библиографској парентези навести члан, став и тачку или параграф коришћењем скраћеница „чл.”, „ст.”, „тач.”, „Art.” „para.” и сл.

Устави и закони

Назив акта [акроним, по потреби], „Назив службеног гласила” и број, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Устав Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 98/06.

(Устав Републике Србије 2006, чл. 33)

Закон о основама система образовања и васпитања [ЗОСОВ], „Службени гласник Републике Србије”, бр. 88/2017, 27/2018 – др. закон, 10/2019 и 27/2018 – др. закон.

(ЗОСОВ 2019, чл. 17, ст. 4)

Zakon o nasljeđivanju [ZN], „Narodne novine“, br. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, i 33/15 i 14/19.

(ZN 2019, čl. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Одлуке државних органа и институција

Назив органа [акроним или скраћени назив], Назив акта и број предмета, датум доношења акта, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Заштитник грађана Републике Србије [Заштитник грађана], Мишљење бр. 15–3314/12, 22. октобар 2012, https://www.osobesainvaliditetom.rs/attachments/083_misljenje%20ZG%20DZ.pdf, последњи приступ 20. децембра 2019.

(Заштитник грађана, 15–3314/12)

U.S. Department of the Treasury [USDT], Treasury Directive No. 13–02, July 20, 1988, <https://www.treasury.gov/about/role-of-treasury/orders-directives/Pages/td13-02.aspx>, last accessed 20 December 2019.

(USDT, 13–02)

Законодавни акти Европске уније

Назив акта, подаци из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission's exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18.
(Regulation 182/2011, Art. 3)

Међународни уговори

Оснивачки уговори Европске уније

Назив уговора или консолидоване верзије [акроним], подаци о коришћеној верзији уговора из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Treaty on European Union [TEU], OJ C 191, 29.7.1992, p. 1–112.
(TEU 1992, Art. J.1)

Consolidated version of the Treaty on European Union [TEU], OJ C 115, 9.5.2008, p. 13–45.
(TEU 2008, Art. 11)

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [TFEU], OJ C 202, 7.6.2016, p. 1–388.
(TFEU 2016, Art. 144)

Остали међународни уговори

Назив уговора [акроним или скраћени назив], датум закључивања, регистрација у Уједињеним нацијама – UNTS број, регистрациони број са сајта *United Nations Treaty Collection*: <https://treaties.un.org>.

Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization [Marrakesh Agreement], 15 April 1994, UNTS 1867, I-31874.
(Marrakesh Agreement 1994)

Convention on Cluster Munitions [CCM], 30 May 2008, UNTS 2688, I-47713.
(CCM 2008)

Treaty of Peace between the State of Israel and the Hashemite Kingdom of Jordan [Israel Jordan Peace Treaty], 26 October 1994, UNTS 2042, I-35325.
(Israel Jordan Peace Treaty 1994)

Одлуке међународних организација

Назив међународне организације и надлежног органа [акроним], број одлуке, Назив одлуке, датум усвајања.

United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1244 (1999), Resolution 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.

(UNSC, S/RES/1244)

Parliamentary Assembly of the Council of Europe [PACE], Doc. 14326, Observation of the presidential election in Serbia (2 April 2017), 29 May 2017.

(PACE, Doc. 14326, para. 12)

Судска пракса

Судска пракса у Републици Србији

Врста акта и назив суда [акроним суда], број предмета са датумом доношења, назив и број службеног гласника или друге публикације у коме је пресуда објављена – ако је доступно.

Одлука Уставног суда Републике Србије [УСПС], IУа-2/2009 од 13. јуна 2012. године, „Службени гласник РС”, бр. 68/2012.

(Одлука УСПС, IУа-2/2009)

Решење Апелационог суда у Новом Саду [АСНС], Ржр–1/16 од 27. априла 2016. године.

(Решење АСНС, Ржр–1/16)

Судска пракса Међународног суда правде

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, врста одлуке са датумом доношења, назив и број гласила у коме је пресуда објављена, број стране.

International Court of Justice [ICJ], *Application of the Interim Accord of 13 September 1995 (the Former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece)*, Judgment of 5 December 2011, I.C.J. Reports 2011, p. 644.

(ICJ Judgment, 2011)

International Court of Justice [ICJ], *Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, Advisory Opinion of 22 July 2010, I.C.J. Reports, p. 403.

(ICJ Advisory Opinion, 2010)

Судска пракса Суда правде Европске уније

Назив случаја, број случаја, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Judgment of the Court (Grand Chamber) of 22 January 2014, ECLI:EU:C:2014:18.

(*United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union*, C-270/12) или (CJEU, C-270/12)

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Opinion of Advocate General Jääskinen delivered on 12 September 2013, ECLI:EU:C:2013:562.

(Opinion of AG Jääskinen, C-270/12)

Судска пракса Европског суда за људска права

Назив случаја, број представке, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

Pronina v. Ukraine, No. 63566/00, Judgment of the Court (Second Section) on Merits and Just Satisfaction of 18 July 2006, ECLI:CE:ECHR:2006:0718JUD006356600.

(*Pronina v. Ukraine*, 63566/00, par. 20) или (ECHR, 63566/00, par. 20)

Судска пракса других међународних судова и трибунала

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, број случаја, врста случаја са датумом доношења.

International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 [ICTY], *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Case No. IT-94-1-A-AR77, Appeal Judgement on Allegations of Contempt Against Prior Counsel, Milan Vujin, Judgment of 27 February 2001.

(*Prosecutor v. Dusko Tadic*, IT-94-1-A-AR77) или (ICTY, IT-94-1-A-AR77)

Архивски извори

Назив установе [акроним или скраћени назив], назив или број фонда [акроним или скраћени назив], кутија, фасцикла (уколико постоји), сигнатура, „Назив документа” (ако нема назива, дати кратак опис одговарањем на питања: ко? коме? шта?), место и датум документа или н.д. ако није наведен датум.

Архив Србије [АС], МИД, К-Т, ф. 2, r93/1894, „Извештај Министарства иностраних дела о постављању конзула”, Београд, 19. април 1888.

(АС, МИД, К-Т, ф. 2)

(АС, МИД, ф. 2) – ако је позната само фасцикла, а не и кутија

Dalhousie University Archives [DUA, Philip Girard fonds [PG], B-11, f. 3, MS-2-757.2006-024, “List of written judgements by Laskin,” n.d. (DUA, PG, B-11, f. 3)

Извори са интернета

Презиме, име или назив корпоративног аутора [акроним]. Година објављивања или н.д. – ако не може да се утврди година објављивања. „Наслов секције или стране унутар сајта.” *Назив сајта*. Датум креирања, модификовања или последњег приступа страници, ако не може да се утврди на основу извора. Интернет адреса.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>. (Bilefsky and Austen 2019)

Институт за политичке студије [ИПС]. н.д. „Предавање др Фридриха Ромига.” *Институт за политичке студије*. Последњи приступ 10. октобар 2018. <http://www.ips.ac.rs/rs/news/predavanje-dr-fridriha-romiga/>.

(Институт за политичке студије [ИПС], н.д.) – *прво навођење* (ИПС, н.д.) – *свако следеће навођење*

Тањуг. 2019. „Европска свемирска агенција повећава фондове.” 28. новембар 2019. <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182>. (Тањуг 2019)

ФОРМАТИРАЊЕ ТЕКСТА

Опште смернице о обради текста

Текст рада обрадити у програму *Word*, на следећи начин:

- величина странице: A4;
- маргине: *Normal* 2,54 cm;
- текст писати курентом (обичним словима), осим ако није другачије предвиђено;
- проред између редова у тексту: 1,5;
- проред између редова у фуснотама: 1;
- величина слова у наслову: 14 pt;
- величина слова у поднасловима: 12 pt;
- величина слова у тексту: 12 pt;
- величина слова у фуснотама: 10 pt;
- величина слова за табеле, графиконе и слике: 10 pt;
- увлачење првог реда пасуса: 1,27cm (опција: *Paragraph/Special/First line*);
- поравнање текста: *Justify*;
- боја текста: *Automatic*;
- нумерација страна: арапски бројеви у доњем десном углу;
- не преламати речи ручно уношењем цртица за наставак речи у наредном реду;
- сачувати рад у формату .doc.

Примена правописних правила

Радове ускладити са *Правописом српског језика* у издању Матице српске из 2010. године или из каснијих издања.

Посебну пажњу обратити на следеће:

- Приликом првог навођења **транскрибованих страних имена и израза** у облој загради поред навести и њихове облике на изворном језику у курзиву (*italic*), нпр: Франкфуртер алгемајне цајтунг (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*), Џон Ролс (*John Rawls*), Алексеј Тупољев (*Алексей Туполев*).
- Поједине **општепознате стране изразе** писати само на изворном језику у курзиву, нпр. *de iure, de facto, a priori*,

a posteriori, sui generis итд.

- **Реченицу не почињати** акронимом, скраћеницом или бројем.

- **Текст у фуснотама** увек завршавати тачком.

- За навођење израза или **цитирања на српском језику** користити наводнике који су својствени српском језику према важећем правопису („ ”), а за навођење или **цитирање на енглеском или другом страном језику** користити наводнике који су својствени том језику (“ ”, « »).

- **Угласом заградом []** означавати: 1) сопствени текст који се умеће у туђи текст; или 2) текст који се умеће у текст који је већ омеђен облом заградом.

- **Црту** писати са размаком пре и после или без размака, никако са размаком само пре или само после. Између бројева, укључујући бројеве страна, користити примакнуту црту (–), а не цртицу (-).

- За **наглашавање појединих речи** не користити подебљана слова (**bold**), нити подвучена слова (underline) већ искључиво курзив (*italic*) или наводнике и полунаводнике (’ ’ на српском језику или ‘ ’ на енглеском језику).

Форматирање научног чланка

Научни чланак форматирати на следећи начин:

Име и презиме првог аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Установа запослења

Име и презиме другог аутора

Установа запослења

НАСЛОВ РАДА**

** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом; или 3) да је истраживање које је представљено у раду спроведено за потребе израде докторске дисертације аутора.

Сажетак

Сажетак, обима од 100 до 250 речи, садржи предмет, циљ, коришћени теоријско-методолошки приступ, резултате и закључке рада.

Кључне речи: Испод текста сажетка навести од пет до десет **кључних речи**. Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

У тексту је могуће користити највише три нивоа поднаслова.

Поднаслов навести без нумерације, на следећи начин:

ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА

Поднаслов другог нивоа

Поднаслов трећег нивоа

Табеле, графиконе и слике уносити на следећи начин:

- изнад табеле/графикана/слике центрирано написати: Табела/Графикон/Слика, редни број и назив;
- испод табеле/графикана/слике навести извор на следећи начин: 1) уколико су табела/графикон/слика

преузети, написати *Извор:* и навести референцу на исти начин као што се наводи у библиографској парентези; 2) уколико нису преузети, написати *Извор:* Обрада аутора.

Референце наводити у тексту према *Начину цитирања*.
Фусноте користити искључиво за давање напомена или ширих објашњења.

РЕФЕРЕНЦЕ

Списак референци навести након текста рада, а пре резимеа, на следећи начин:

- прво навести референце на ћирилици по азбучном реду;
- затим навести референце на латиници и страним језицима по абecedном реду;
- прву линију сваке референце поравнати на левој маргини, а остале увући за 1,27 cm, користећи опцију *Paragraph/Special/Hanging*;
- све референце наводити заједно, без издвојених делова за правне акте или архивску грађу;
- референце не нумерисати;
- наводити искључиво оне референце које су коришћене у тексту.

Након списка референци навести име и презиме аутора, наслов рада и резиме на енглеском језику на следећи начин:

First Author*

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended.

Affiliation

Second Author

Affiliation

TITLE

Resume

Резиме, обима до 1/10 дужине чланка, садржи резултате и закључке рада који су образложени опширније него у сажетку.

Keywords: Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

Уколико је **рад написан на страном језику**, након списка референци, име и презиме аутора, наслов, резиме и кључне речи навести на српском језику.

Форматирање осврта

Осврт форматирати на исти начин као научни чланак, без навођења сажетка, кључних речи и резимеа.

Форматирање приказа

Приказ књиге форматирати на следећи начин:

Текст поделити у две колоне.

Име и презиме аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора:
Препоручује се навођење
институционалне имејл-адресе
аутора.

Установа запослења

НАСЛОВ ПРИКАЗА

Испод наслова **поставити
слику предње корице**

Испод слике предње корице

навести податке о књизи према
следећем правилу:

Име и презиме. Година
издања. *Наслов*. Место
издања: издавач, број
страна.

Текст приказа обрадити у
складу са општим смерницама
о обради текста.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
323.1(=163.41)

НАЦИОНАЛНИ интерес: часопис за
национална и државна питања = National interest:
Magazine for National and State Issues/главни
уредник Милош Кнежевић: одговорни уредник
Живојин Ђурић. - год. 4, бр. 4 (2005) Београд
(Савски трг 7а); Институт за политичке студије, 2005
- (Београд: Бирограф) - 24 см

Три пута годишње - Другачије повезане серијске
публикације: Национални интерес (CDROM)= ISSN
1452-2152 ISSN 18204996=Национални интерес
(Штампано изд.) COBISS.SR-ID 125448460